

studii

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR

DIN ACTIVITATEA PICR. PENTRU FAURIREA UNITĂȚII DE
LUPTĂ A OAMENILOR MUNCII ROMINEȘI DE ALTE NAȚIO-
NALITĂȚI ÎMPOTRIVA REGIMULUI BURGHEZ-MOȘIERESC

de L. BANYAI și ET. GHERAN

ORIGINILE ÎNVĂȚĂMINTULUI SUPERIOR ÎN ȚARA ROMI-
NEASCĂ

de V. PAPADOȘTEA

DIN ACTIVITATEA REVOLUȚIONARĂ A „JUNIMII ROMÂNE”
DE LA PARIS ÎNTRE 1851 ȘI 1853

de CORNELIA C. BODEA

DATE NOI DESPRE BIMBAȘA SAVA

de SAVA IANCOVICI

CU PRIVIRE LA COMPONENTA SOCIALĂ A LOCUITORILOR
DIN OLTEA ÎN PARTICIPANȚI LA LUPTA ÎMPOTRIVA PAZ-
VANGILOR ȘI LA RĂZBOIUL RUSO-TURC (1806—1812)

de I. NEACȘU

PRAYLA DE LA GOVORA DIN 1640

de CHI CRONT

O PUBLICAȚIE CONTEMPORANĂ REFERITOARE LA CAM-
PANIA DE LA PRUT (1711)

de C. ȘEBBAN

DATE PRIVIND RENTA FEUDALĂ ÎN SATILE DE COLO-
NIZARE DIN ȚARA ROMINEASCĂ (PRIMA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XVII-LEA)

de MATEI D. VLAD

ANUL XIV — 1961

5

„STUDII” REVISTĂ DE ISTORIE
APARE DE 6 ORI PE AN

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. P. CONSTANTINESCU - IASI (*directorul Colegiului de redacție*); EUGEN STĂNESCU (*redactor șef*); cad. A. OTETEĂ; T. BUGNARIU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; L. BĂNYAI; M. BERZA; V. CHERESTESIU; T. GEORGESCU; V. MACIU; ȘT. PASCU; V. POPOVICI

Redacția : București, B-dul Generalisimul Stalin nr. 1
Telefon : 18.25.86

www.dacoromanica.ro

S U M A R

STUDII	<u>Pag.</u>
L. BĂNYAI și ELENA GHERAN, Din activitatea P.C.R. pentru făurirea unității de luptă a oamenilor muncii români și de alte naționalități împotriva regimului burghezo-moșieresc	1123
V. PAPACOSTEA, Originile învățămîntului superior în Țara Românească	1139
CORNELIA C. BODEA, Din activitatea revoluționară a „Juniniei Române” de la Paris între 1851 și 1853	1169
NOTE ȘI COMUNICĂRI	
S. IANCOVICI, Date noi despre Bimbașa Sava	1187
I. NEACȘU, Cu privire la componența socială a locuitorilor din Oltenia participanți la lupta împotriva pazvangiilor și la războiul ruso-turc (1806—1812)	1203
GH. CRONȚ, Pravila de la Govora din 1640	1211
C. ȘERBAN, O publicație contemporană referitoare la campania de la Prut (1711).	1227
MATEI D. VLAD, Date privind renta feudală în satele de colonizare din Țara Românească (prima jumătate a secolului al XVII-lea)	1235
STUDII DOCUMENTARE	
Din realizările recente ale istoriografiei moderne și contemporane cehoslovace (V. A. Varga)	1265
PROBLEMELE TRATATULUI „ISTORIA ROMÂNIEI”	
Dezbaterile privind macheta volumului IV din tratatul „Istoria României”	1273
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Sesiunea metodică-științifică interregională de la Iași (28—30 mai 1961) (Zenovia Belindeanu și L. Ștefănescu); Excursia științifică în R. S. Cehoslovacă, R. P. Polonă și R. D. Germană (C. Mocanu); Muzeul de istorie feudală de la Cetatea Bran (C. Șerban); Cronică	1281
RECENZII	
* * * Contribuții la istoria capitalului străin în România, București, Edit. Academiei R.P.R., 1960, 591 p. (I. Puia)	1289

	<u>Pag.</u>
ANGELO TAMBORRA, Cavour e i Balcani, Torino, 1958, 409 p. (<i>Dan Berindei</i>)	1294
* * * Istoria universală în zece volume, vol. III, sub redacția : N. A. Sidorova (redactor responsabil), N. I. Konrad, I. P. Petrușevski, L. V. Cerepnin, București, Edit. științifică, 1960, XX + 908 p. + 19 hărți + 26 planșe (<i>R. Manolescu</i>)	1299
* * * Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărâניה muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945, Studii și referate monografice, vol. III, București, Edit. politică, 1960, 241 p. (<i>T. Udrea</i>)	1305

REVISTA REVISTELOR

Вопросы Истории КПСС Орган Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Moscova, nr. 1—6/1960 (<i>V. Tănăsescu</i>)	1313
Вестник истории мировой культуры. Академия наук СССР, Отделение исторических наук. Изд. Гос. Научной БСЭ, Moscova, nr. 6 (18), 1959—1 (19) — 6 (24) 1960, (<i>V. Asproiu</i>)	1318
* * * „The English historical review”, Londra, Ed. Longmans, vol. LXXV, nr. 294—297/1960, 768 p. (<i>S. Columbeanu</i>)	1327

ÎNSEMNĂRI

Istoria României. — I. BARNEA, Descoperiri arheologice din epoca feudală la Mangalia, în „Materiale și cercetări arheologice”, 1959, VI, p. 903—910 + 4 fig. (<i>C.N.</i>); M. M. ZALIȘKIN, Политика нейтралитета правящих кругов Румынии в 1875—1876, în „Вестник Московского Университета”, 1957, nr. 3, p. 27—28 (<i>S.I.</i>). Istoria U.R.S.S. — I. R. KLOKMAN, Очерки социально-экономической истории городов северо-запада России в середине XVIII в., Moscova, Editura Academiei de Științe a U.R.S.S., 1960, 221 p. (<i>C.Ș.</i>); M. V. FRIDMAN, Отмена крепостного права в Белоруссии, Minsc, Ed. Universității de Stat bielorusă „V. I. Lenin”, 1958, 201 (—203) p. + 1 h. (<i>V.B.</i>). Istoria Universală. — K. BENDA, Le projet d’alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704, în „Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960, 26 p. (<i>R.P.</i>); GY. EMBER, Zur Geschichte des Aussenhandels Ungarns im XVI. Jahrhundert, în „Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960, 54 p. (<i>R.P.</i>); * * * Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов. Сборник статей и материалов, Sub redacția lui V. D. Koroliuk și I. S. Müller. Acad. U.R.S.S., Institutul de slavistică, Moscova, 1960, 728 p. (<i>S.I.</i>); FRANCESCO ANELLI, Italia e Romania, brevi note su una „politica latina” nell’ottocento, în „Convivium”, N. S., III (1960) (<i>L.Ș.</i>); SAPORI ARMANDO, <i>L’età della Rinascita. Secoli XIII—XVI</i> . Milano, 1958, 463 p. (<i>S.C.</i>); GUILLEMIN HENRI, Les origines de la Commune : L’héroïque défense de Paris (1870—1871). Paris, Gallimard (1959) 421 (—424) p. (<i>S.C.</i>); P. V. GUROVICI, Всеобщая стачка в Англии 1926 года, Editura Academiei de Științe a U.R.S.S., Moscova, 1959, 222 p. (<i>N.N.</i>). Vizantinologie. — * * * Геопоники. Византийская сельско-хозяйственная энциклопедия X века, Moscova, Leningrad, 1960, 374 p. (<i>S.I.</i>); IHOR ŠEVČENKO, Alexios Makrembolites and his „Dialogue between the rich and the poor”. Зборник Радова Списке Академии Наука Византинолошки Институт, VI, 1960, Belgrad, p. 187—228 (<i>E.Fr.</i>); H. GLYKATZI AHRWEILER, Recherches sur l’administration de l’Empire byzantin aux IX ^e —XI ^e siècles. Bulletin de correspondance hellénique, LXXXIV (1960), 1, p. 1—111 (<i>E.Fr.</i>). Bibliografie, Arhivistieă, Muzeografie. — * * * Industria textilă din Brașov și Țara Bârsei, Catalog de documente (1413—1820), vol. I, București, 1960, 595 p. + 10 planșe. Direcția Generală a Arhivelor Statului (<i>C.Ș.</i>); MANIO STOIANOV, Българска възрожденска книжнина (Literatura renașterii bulgare), vol. II, Sofia, 1959, 958 p. (<i>A.C.</i>); * * * Zprávy památkové péče, 1960, XX, 2, p. 49—100 (<i>C.N.</i>)	1335
---	------

DIN ACTIVITATEA PARTIDULUI COMUNIST DIN ROMÎNIA
PENTRU FĂURIREA UNITĂȚII DE LUPTĂ
A OAMENILOR MUNCII ROMÎNI
ȘI DE ALTE NAȚIONALITĂȚI
ÎMPOTRIVA REGIMULUI BURGHEZO-MOȘIERESC

DE

prof. univ. L. BÁNYAI și ELENA GHERAN

Unitatea de năzuințe a oamenilor muncii de pe întreg cuprinsul patriei noastre socialiste, frăția lor de nezdruccinat sînt minunate cuceriri ale luptei clasei muncitoare, condusă de avangarda sa, Partidul Muncitoresc Român, continuatorul tradițiilor eroice ale Partidului Comunist din România.

Frăția oamenilor muncii romîni și de alte naționalități din țara noastră are rădăcini adînci în istorie. În decursul secolelor, masele muncitoare ale poporului romîn și ale naționalităților conlocuitoare, unite prin comunitatea de interese, au găsit în mod firesc drumul înțelegerii, în ciuda încercărilor de dezbinare din partea claselor exploataatoare și a puterilor cotropitoare. Astfel masele populare romîne și maghiare din Transilvania au luptat umăr la umăr în marile răscoale țărănești din evul mediu, în apărarea pămîntului natal împotriva invaziei otomane și a cotropirii habsburgice, în luptele revoluționare pentru doborîrea jugului feudal.

Clasele dominante, fără excepție, au împletit exploatarea oamenilor muncii cu asuprirea națională și cultivarea urii șovine. Aceasta s-a vădit cu limpezime în Transilvania, unde, atît Imperiul austro-ungar cît și guvernele burghezo-moșierești romîne, atît dictatura fascistă a lui Antonescu cît și dictatura fascistă a lui Horthy, au dus o politică de cruntă asuprire și discriminare națională, de dezbinare șovină a oamenilor muncii.

O dată cu dezvoltarea mișcării muncitorești în țara noastră și maturizarea conștiinței de clasă a proletariatului, lupta de eliberare a poporului se leagă de sarcina istorică a clasei muncitoare, aceea de a conduce, în frunte cu partidul ei revoluționar, lupta maselor împotriva exploatării

capitaliste și moșierești. „Partidul Comunist din România — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — este rezultatul unui proces îndelungat de dezvoltare istorică a poporului nostru, rezultatul luptei sale de veacuri pentru eliberarea socială și națională, continuată și ridicată pe o treaptă superioară de mișcarea muncitorească revoluționară”¹.

Marx și Engels, fondatorii comunismului științific, au dovedit că năzuința muncitorilor de orice naționalitate spre unitate și solidaritate frățească își are izvorul în condițiile de viață ale proletariatului.

Situația economică a muncitorilor, locul lor în sistemul producției sociale sînt determinate în orînduirea capitalistă de dominația capitalului asupra muncii salariate. Unitatea muncitorilor în scopul eliberării de sub exploatarea capitalistă corespunde intereselor fundamentale ale luptei de clasă a proletariatului. Marx și Engels au arătat că doborîrea orînduirii capitaliste, eliberarea poporului muncitor de sub orice exploatare și asuprire se pot realiza numai pe calea internaționalismului proletar, pe calea luptei unite a proletarilor din toate țările și de toate naționalitățile. Lozinca „Proletari din toate țările, uniți-vă !”, cu care se încheie *Manifestul Partidului Comunist*, exprimă, cu deplină claritate, concepția internaționalismului proletar.

Marx și Engels au formulat principiile internaționalismului proletar, principiile luptei solide a proletariatului împotriva frontului comun al burgheziilor diferitelor țări. „Prin faptul că situația muncitorilor din toate țările este aceeași — scria Engels la 9 decembrie 1847 —, prin faptul că interesele lor sînt identice și că dușmanii lor sînt identici, trebuie și ei să lupte împreună, trebuie să opună înfrățirii burgheziei tuturor națiunilor o înfrățire a muncitorilor tuturor națiunilor”².

După apariția proletariatului pe arena politică a țării noastre, în a doua jumătate a secolului trecut, internaționalismul său se manifestă prin greve și manifestații comune ale muncitorilor romîni și de alte naționalități, prin activitatea comună în organizațiile profesionale de luptă, în formarea partidului unic al clasei muncitoare, în solidarizarea cu lupta muncitorimii din alte țări, în participarea la congresele muncitorești internaționale, în răspîndirea ideilor marxiste, tezaur comun al muncitorilor din toate țările și de toate naționalitățile.

Dezvoltînd teoria marxistă în noile condiții ale trecerii capitalismului în ultimul său stadiu, monopolist, V. I. Lenin a explicat că, o dată cu dezvoltarea inegală a capitalismului la diferite popoare, se adîncește inegalitatea de dezvoltare națională, se agravează asuprirea națională. La baza contradicțiilor naționale, a jugului național și a ațîțării șovine stau contradicțiile sociale, antagoniste, caracteristice societății capitaliste. Marxism-leninismul arată că, prin dezbinarea muncitorilor de diferite naționalități, burghezia urmărește, de fapt, intensificarea exploatării lor.

Datoria internaționalistă a muncitorilor conștiinței, spunea Lenin, este ca, la încercările burgheziei de a-i scinda și de a-i dezbină, să răspundă

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 361.

² K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 4, Edit. politică, București, 1958, p. 416.

cu realizarea unității muncitorilor aparținând diferitelor națiuni și naționalități. „Dominația capitalului — scria V. I. Lenin — este internațională. Iată de ce și lupta muncitorilor din toate țările pentru eliberarea lor reușește numai atunci când muncitorii luptă împreună împotriva capitalului internațional”¹.

Lenin a dat următoarea indicație referitoare la lupta împotriva încercărilor de dezbinare naționalistă a muncitorilor: „Cel care vrea să aducă servicii proletariatului trebuie să contribuie la unirea muncitorilor tuturor națiunilor, luptând neîncetat împotriva naționalismului burghez, atît « propriu » cît și străin”².

Lenin a accentuat în repetate rînduri necesitatea luptei unite a muncitorilor împotriva frontului unit al burgheziei, atît pe plan internațional, cît și în cadrul țării respective.

„Capitaliștii și moșierii — scria Lenin în 1913 — vor cu orice preț să dezbine pe muncitorii diferitelor națiuni, în timp ce ei, puternicii acestei lumi, se înțeleg de minune între ei ca acționari ai « unor afaceri rentabile », aducătoare de milioane... creștini și evrei, ruși și germani, polonezi și ucraineni, toți cei care dispun de capital exploatează în deplină armonie pe muncitorii aparținînd tuturor națiunilor”³.

Unirea muncitorilor de orice naționalitate dintr-o țară, în organizații proletare unice întărește forța mișcării muncitorești și contribuie la educarea maselor largi ale oamenilor muncii în spiritul internaționalismului proletar.

Lenin a arătat totodată că solidaritatea internaționalistă a muncitorimii este indisolubil legată de principiul egalității în drepturi a tuturor națiunilor și naționalităților în toate domeniile vieții sociale, economice, politice și culturale. „Nu este marxist și nici măcar democrat — scria Lenin — acela care nu recunoaște și nu apără egalitatea în drepturi a națiunilor și a limbilor, acela care nu luptă împotriva asupririi naționale de orice fel ar fi ea, sau împotriva inegalității în drepturi”⁴.

Îndatoririle internaționaliste ale proletariatului nu sînt în contradicție cu îndatoririle sale naționale. Mișcarea muncitorească revoluționară din fiecare țară se bazează pe unitatea sarcinilor naționale și internaționale ale clasei muncitoare, pe îmbinarea luptei de clasă a proletariatului cu lupta de eliberare națională, cu lupta pentru progresul social al țării. Lenin precizează că „proletariatul nu poate fi indiferent și nepăsător față de condițiile politice, sociale și culturale în care se desfășoară lupta lui și, prin urmare, nu-i poate fi indiferentă nici soarta țării lui”⁵. Lupta proletariatului împotriva orînduirii burgheze nu înseamnă nicidecum ostilitate față de națiune; dimpotrivă, proletariatul luptă pentru a se situa în fruntea forțelor progresiste ale națiunii, pentru a uni majoritatea națiunii împotriva claselor exploatoare — burghezia și moșierimea —, condamnate de istorie.

¹ Marx-Engels-Lenin, *Despre internaționalismul proletar*, Edit. politică, București, 1959, p. 251 — 252.

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, Edit. P.M.R., București, 1950, p. 9.

³ *Ibidem*, vol. 13, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 74.

⁴ *Ibidem*, vol. 20, p. 12.

⁵ *Ibidem*, vol. 15, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 185.

Un exemplu grăitor de unire a sarcinilor naționale ale proletariatului cu cele internaționale îl oferă mișcarea muncitorească revoluționară din Rusia. Ridicînd proletariatul rus și masele țărănimii la luptă împotriva țarismului și a orînduirii capitaliste, partidul comunist a unit în revoluție toate popoarele asuprite din cuprinsul Rusiei, eliberîndu-le de sub jugul național, și totodată a deschis întregii omeniri calea eliberării sociale și naționale.

Ideile Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, „s-au răspîdit în întreaga lume și au avut un uriaș ecou în rîndurile maselor largi din România, găsind în condițiile economice, și sociale din țara noastră un teren deosebit de fertil”¹.

Mari acțiuni revoluționare au avut loc în Moldova împotriva guvernului burghezo-moșieresc înfeudat puterilor imperialiste agresive, în teritoriul ocupat de trupele germane împotriva subjugării și jefuirii țării precum și în Transilvania, „unde lupta de clasă a proletariatului se împletea, strîns cu lupta împotriva asupririi naționale, pentru scuturarea jugului habsburgic”².

Avîntul revoluționar din perioada 1917—1921, experiența acumulată în focul marilor bătălii de clasă din acești ani, culminînd cu greva generală din octombrie 1920, au demonstrat unitatea mișcării muncitorești revoluționare din întreaga țară și au arătat necesitatea creării unui partid de tip nou, credincios învățaturii marxist-leniniste, ideilor internaționalismului proletar. Crearea Partidului Comunist din România a marcat o nouă etapă istorică în lupta proletariatului și a maselor muncitoare, constituirea statului-major revoluționar unic al mișcării muncitorești, afilierea la Internaționala a III-a, bazată pe principiile leniniste.

Întemeindu-și întreaga sa activitate pe legile dezvoltării sociale și exprimînd interesele clasei celei mai înaintate, clasa muncitoare, și ale întregului popor muncitor, Partidul Comunist din România, de la crearea sa, s-a călăuzit în problema națională de învățătura marxist-leninistă. „Partidul — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — a luptat cu hotărîre pentru deplina egalitate în drepturi a oamenilor muncii de toate naționalitățile, împotriva asupririi naționale, a combătut cu intransigență naționalismul, șovinismul, antisemitismul, a promovat neobosit ideile internaționalismului proletar”³. Partidul a condus lupta tuturor oamenilor muncii din țara noastră împotriva regimului burghezo-moșieresc, pentru construirea unei societăți eliberate de exploatare socială și asuprire națională.

Prin însăși structura sa, Partidul Comunist din România a fost un model de internaționalism proletar. Partidul a cuprins, de la constituirea sa, pe cei mai buni fii ai poporului nostru muncitor, fără deosebire de naționalitate. Partidul Comunist din România a luptat neobosit pentru făurirea și închegarea unității de acțiune a oamenilor muncii romîni, maghiari, germani, evrei, sîrbi etc. din țara noastră, arătînd totodată

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Edit. politică, București, 1961, p. 429.

² *Ibidem*, p. 430.

³ *Ibidem*, p. 434.

că fără această unitate nu se poate realiza eliberarea de sub jugul exploataării sociale și aspirării naționale.

Comuniștii au demascat neobosit în fața maselor demagogia naționalistă a burgheziei și moșierimii, cirdășia între capitaliștii și moșierii romini și cei din rîndurile minorităților naționale. Comuniștii au arătat maselor că exploataatorii, uniți prin interese comune de clasă, stau cot la cot și în bună înțelegere în diferite consilii de administrație ale băncilor, ale societății miniere „Petroșani”, ale uzinelor „Reșița” etc., împărțind profiturile obținute prin jefuirea deopotrivă a muncitorilor romini și de alte naționalități. „Împotriva adevăraților jefuitori ai țării, capitaliștii de orice sînge — se explica într-un articol apărut în „Scînteia” ilegală din 1938 —, guvernul nu face nimic... Nimic împotriva trusturilor care stăpînesc industria! Nimic împotriva cartelurilor care impun prețuri duble, nimic împotriva cametei băncilor! Căci vedeți că în trusturi și carteli stau, mîna în mîna cu spoliatorii evrei, germani și unguri, spoliatorii romîni”¹.

Guvernele reacționare, slujind interesele exploataților, luau în schimb diferite măsuri de constrîngere economică, politică și culturală față de masele minorităților naționale. Deși ascuțișul acestor măsuri discriminatorii era îndreptat împotriva minorităților naționale, regimul burghezo-moșieresc lovea deopotrivă și în interesul maselor muncitoare romîne.

Nenumărate legi restrîngeau drepturile minorităților naționale în ce privește participarea la viața politică a țării. Sute de mii de locuitori din rîndurile lor nu obțineau dreptul de cetățenie și astfel nu aveau posibilitatea de a primi vreun post sau angajare. Listele electorale se întocmeau în așa fel, încît să fie cît mai puțini alegători „minoritari”.

Întreprinderile capitaliste și instituțiile de stat făceau concedieri masive de muncitori și funcționari maghiari, evrei etc. Aceste concedieri abuzive, efectuate în baza măsurilor de așa-zisă „protecție a muncii naționale”, erau urmate de concedieri ale muncitorilor romîni, de intensificarea în general a exploatații și terorizării muncitorilor rămași în slujbă. Articolul apărut în „Scînteia” ilegală în 1934, intitulat *Ațițările naționalist-șoviniste și planul guvernului național liberal de flămînzire a maselor*, remarcă în mod just că „prigoana dezlănțuită împotriva naționalităților asupraite nu le privește numai pe acestea, ci și pe masele muncitoare romînești”. De aceea în încheierea articolului se arăta că „toate forțele muncitoare trebuie mobilizate pentru lupta în front unic, împotriva ațițării șoviniste și a lovirilor îndreptate contra naționalităților asupraite;... împotriva concedierii muncitorilor și funcționarilor de naționalități asupraite; împotriva examenelor de limbă romînă, a permutărilor și a oricăror șicane, sub pretextul cărora sînt concediați muncitorii și funcționarii de naționalități asupraite. Pentru dreptul de folosire a limbii (materne) în toate întreprinderile și serviciile de stat și particulare;... împotriva oricărui fel de prigoană națională și împotriva ațițării de ură șovinistă”².

¹ „Scînteia”, anul VIII, nr. 3 (93) din 31 ianuarie 1938.

² „Scînteia” nr. 4, 1934.

Lovind în cultura națională progresistă a poporului român, guvernele burghezo-moșierești au căutat totodată să împiedice dezvoltarea culturii și învățămîntului în limba maternă a minorităților naționale. Multe școli și instituții culturale în limba minorităților naționale au fost închise, iar cele rămase au fost lăsate în seama bisericilor. Folosirea limbii minorităților naționale era interzisă în administrație și justiție. Școlile de stat și cele confesionale erau focare de răspîndire a otrăvii șovinismului, a ideologiei dezbinării oamenilor muncii de diferite naționalități, a învrăjbirii popoarelor. În lucrările istoricilor burghezi erau proslăvite luptele fratricide între poporul român și naționalitățile conlocuitoare, prezentîndu-se concurența dintre clasele exploatoare drept conflict de neîmpăcat între popoare.

Demagogia șovină slujea claselor exploatoare ca diversiune pentru dezbinarea oamenilor muncii, cu scopul de a-i subjuga și exploata și mai crîncen. Prin răspîndirea prejudecăților naționaliste, burghezia și moșierimea au urmărit să întunece conștiința maselor ascunzînd-le adevăratele cauze ale mizeriei și suferințelor lor.

Politica de asuprire națională a guvernelor capitaliștilor și moșierilor romîni a fost larg folosită de clicile conducătoare reacționare ale minorităților naționale pentru ațîțarea urii împotriva poporului român, pentru izolarea maselor muncitoare ale minorităților naționale de cele romîne, pentru atragerea lor în partidele naționaliste proprii, propovăduind așa-zisa „unitate națională” dintre exploațați și exploataatori.

În timp ce agenții claselor exploatoare ațîțau prin propagandă șovină pe oamenii muncii de diferite naționalități unii împotriva altora, partidele burgheziei și moșierimii romîne, maghiare, germane, evreiești etc. încheiau între ele pacte electorale și înțelegeri de culise, îndreptate împotriva poporului muncitor.

Politica de asuprire și învrăjpire națională a guvernelor burghezo-moșierești a fost însoțită în politica externă de trădarea intereselor țării, de înfundarea ei tot mai accentuată puterilor imperialiste, marilor monopoluri internaționale.

În documentele și publicațiile P.C.R., în rezoluțiile congreselor, a fost demascată în mod consecvent politica burgheziei și moșierimii de asuprire a naționalităților conlocuitoare, de dezbinare șovină a oamenilor muncii, de cîrdășie cu exploataorii interni și externi, politică de trădare a intereselor naționale.

Congresele Partidului Comunist din România au explicat limpede oamenilor muncii că singura cale de eliberare de sub jugul exploatarii sociale și asupririi naționale este lupta unită împotriva tuturor exploatatorilor, indiferent de naționalitate, pentru răsturnarea regimului burghezo-moșieresc și construirea societății socialiste.

Congresul al II-lea al Partidului Comunist din România, ținut în 1922, consacră o rezoluție specială privind „Chestiunea naționalităților”. După ce constată că burghezia și moșierimea aflată la conducerea statului caută să-și mențină și să-și întărească dominația sa asupra poporului muncitor ațîțînd și întretinînd ura între țărani și muncitorii romîni și cei

de alte naționalități din țara noastră¹, rezoluția congresului cheamă la luptă pentru deplina egalitate în drepturi a naționalităților conlocuitoare cu poporul român.

Rezoluția în problema națională a Congresului al III-lea al partidului, din 1924, constată că toate încercările făcute de naționalitățile conlocuitoare „pentru îmbunătățirea stării lor economice, politice și culturale au fost pînă acum zădărnice prin trădările propriilor lor burghezii și prin teroarea fără frîu... a claselor stăpînitoare ale României”². De aceea Congresul al III-lea al P.C.R. a trasat ca sarcină comuniștilor să agite muncitorimea aparținînd minorităților naționale „împotriva șovinismului propriei burghezii” și să lumineze fără încetare masele muncitoare românești asupra faptului că lupta minorităților naționale împotriva puterii burgheziei române „întărește lupta de dezrobire a proletariatului român”³.

În rezoluția Congresului al IV-lea, din 1928, se accentua: „E nevoie să se explice muncitorilor și țăranilor de diferite naționalități că succesul eliberării lor social-economice și naționale depinde de lupta comună a proletariatului și țăranimii din România atît împotriva burgheziei românești, cît și împotriva burgheziei lor naționale...”⁴.

Rezoluția Congresului al V-lea al partidului, ținut în 1931, precizează că sarcina strategică cea mai importantă este „crearea alianței de luptă a muncitorilor, țăranilor și a maselor muncitoare ale națiunilor asuprite, sub hegemonia proletariatului și conducerea partidului comunist”⁵. Rezoluția arată că, pentru asigurarea rolului de hegemon al proletariatului în conducerea luptei maselor populare ale minorităților naționale, pentru asigurarea spiritului internaționalist al acestei lupte, trebuie demascată trădarea propriei lor burghezii, cîrdășia ei cu clasele asupritoare române.

Congresul al V-lea al P.C.R. a contribuit în mod deosebit la întărirea spiritului internaționalist al clasei muncitoare și la lămurirea comunității de interese a maselor muncitoare române și a celor aparținînd minorităților naționale, a importanței luptei lor unite împotriva exploataților și asupritorilor comuni.

Orientarea justă a Congresului al V-lea s-a reflectat în organizarea și conducerea unor mari acțiuni unite ale oamenilor muncii români și de alte naționalități din țara noastră. La grevele și acțiunile din această perioadă ale minerilor de la Lupeni și Anina, ale metalurgiștilor din București, Brașov, Reșița, Arad, ale textiliștilor din Iași, Satu-Mare, Buhuși, Sibiu, ale muncitorilor de pielărie din Oradea și Cluj, au participat alături de muncitorii români muncitorii unguri, germani, evrei etc.

Eroicele lupte din 1933 ale muncitorilor ceferiști de la Grivița-București și din alte centre — Pașcani, Cluj, Tîrgu-Mureș — și ale petro-

¹ *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1917 — 1944*, ed. a II-a, E.P.L.P., București, 1953, p. 40.

² *Ibidem*, p. 53.

³ *Ibidem*, p. 54.

⁴ *Ibidem*, p. 80.

⁵ *Ibidem*, p. 139.

liștilor din Valea Prahovei, desfășurate sub conducerea partidului, au ridicat întreaga mișcare muncitorească din țara noastră la forme revoluționare înalte. Aceste lupte au scos și mai puternic la iveală capacitatea partidului de a mobiliza muncitorii de toate naționalitățile în acțiuni unite împotriva exploatării și asupririi. La procesul intentat conducătorilor luptelor eroice de la Grivița, respingînd cu dispreț provocările șovine ale Consiliului de Război, tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej a arătat că „muncitorimea conștientă nu face nici un fel de distincție de rasă sau naționalitate”.

Luptele muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933 „au marcat un moment de cotitură în dezvoltarea partidului și a întregii mișcări muncitorești, . . . au dat o lovitură puternică politicii de fascizare a țării, au contribuit la creșterea conștiinței politice și la îmbogățirea experienței de luptă a proletariatului”¹. În același timp ele au dat un impuls luptei maselor asuprite ale minorităților naționale.

Printre acțiunile revoluționare ale maselor organizate și conduse de partid, o însemnătate deosebită a avut răscoala comună a țăranilor romîni și maghiari din Valea Ghimeșului din octombrie 1934. După înăbușirea răscoalei, Partidul Comunist din România a organizat lupta solidară a maselor muncitoare din întreaga țară cu țărani arestați, contribuind la cimentarea legăturilor frățești între oamenii muncii romîni și maghiari din țara noastră. O dată cu creșterea pericolului fascismului și războiului imperialist antisovietic, după instaurarea dictaturii hitleriste în Germania, o dată cu încercările claselor stăpînitoare de a lichida rămășițele de drepturi democratice, de a răspîndi ideologia rasistă otrăvitoare și a încuraja bandele ucigașe fasciste, partidul și-a intensificat activitatea „pentru făurirea unității de acțiune a clasei muncitoare și stringerea în jurul proletariatului a tuturor păturilor și categoriilor sociale interesate în propășirea democratică a țării, apărarea păcii și a independenței naționale”².

În vederea închegării unui larg front popular antifascist, partidul a mobilizat toate organizațiile de masă, toate forțele care erau gata să lupte împotriva fascismului.

La chemarea partidului, s-a încheiat în 1935 alianța de luptă între organizația țărănească „Frontul plugarilor” și „Madosz” (Uniunea oamenilor muncii maghiari din România). Cele două organizații, alături de Blocul democratic și de alte organizații democratice, își propuneau să lupte „împotriva tuturor tendințelor de a provoca un conflict armat între popoare și de a ațîța ura de rasă”.

Într-o scrisoare deschisă, intitulată *În legătură cu crearea Frontului popular antifascist*, din ianuarie 1936, C.C. al P.C.R. demasca ațîțarea la ură a fasciștilor romîni, precum și a revizioniştilor maghiari, care se manifestau tot mai deschis în această perioadă. „Prin acțiunile lor șovine, fasciștii romîni — se spune în scrisoare — slăbesc solidaritatea luptei comune a poporului romîn și a celorlalte naționalități din România contra dușmanului comun: imperialismul fascist și fascismul din România”. Demascînd uneltirile fasciste, P.C.R. sublinia cu adevărată previziune

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, p. 435—436.

² *Ibidem*, p. 436.

științifică că „fasciștii români urmăresc alipirea la blocul imperialist fascist, înhăitarea României într-o aventură războinică pentru cucerirea de teritorii străine în Uniunea Sovietică, aventură care... nu poate duce decât la o singură cucerire: cucerirea României de către banda hitleristă-horthistă și dezmembrarea României”¹.

Sub îndrumarea P.C.R., Madosz-ul demască agitația șovină și revizionistă a regimului horthist din Ungaria și a agenturii sale din Transilvania și arată că ea pregătește o nouă catastrofă războinică, o robie și mai mare a maselor române și maghiare în slujba imperialismului german hitlerist. Madosz-ul combate izolarea națională și luptă pentru colaborarea strinsă cu forțele democratice antifasciste românești, sub conducerea P.C.R.

Lupta P.C.R. contra fascismului și pregătirilor de război împotriva U.R.S.S. era legată direct de interesele vitale ale poporului român și ale minorităților naționale. Într-o broșură din 1938, intitulată *Contra pericolului fascismului și războiului*, partidul arată că numai poporul român unit cu naționalitățile conlocuitoare din România „poate să bareze drumul agenturilor Germaniei fasciste”².

Sub îndrumarea partidului, în noiembrie 1938, printr-un memoriu cu mii de semnături, Madosz-ul demască unelțirile fasciștilor români și maghiari în slujba ațîțătorilor la război imperialiști și scoate în evidență necesitate luptei comune cu poporul român, împotriva „tendințelor imperialiste”, „care se extind din ce în ce mai mult în bazinul dunărean, nimicesc una după alta independența popoarelor mici care locuiesc aici... , primejduind pacea mondială... Noi ungurii ardeleni sintem legați... de poporul român. În decursul veacurilor, înflorirea socială a celor două popoare s-a născut totdeauna din stimă și ajutor reciproc, în timp ce vrăjmășia, ura de rasă, exclusivismul național, în dauna celuilalt, au netezit mereu calea asupririi comune”³.

Unitatea de luptă a oamenilor muncii români și de alte naționalități, sub conducerea P.C.R., a continuat să se manifeste în întreaga perioadă de fascizare a țării. În această perioadă, politica de trădare națională a dictaturii fasciste regale, propaganda de ură bestială desfășurată de bandele legionare și de organizațiile fasciste germane, demagogia revizionistilor maghiari au declanșat o acțiune furibundă de învrăjdire a poporului, slăbind rezistența națională în fața amenințărilor tot mai grave ale imperialismului hitlerist german și ale acoliților săi horthiști.

„Asuprirea popoarelor conlocuitoare — citim într-un articol apărut în ziarul „Scînteia” în noiembrie 1938 — ușurează munca organizațiilor fasciste și iredentiste, primejduiește însăși existența României și libertatea națională a poporului român. De aceea problema națională este una din principalele probleme ale Frontului popular antifascist din România”⁴.

¹ *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1917—1944*, ed. citată, p.268.

² *Ibidem*, p. 315.

³ L. Bányai, *Despre activitatea Uniunii oamenilor muncii maghiari din România* (MADOSZ), în „Studii”, 1951, nr. 4.

⁴ *Pentru drepturi egale popoarelor conlocuitoare*, în „Scînteia” din 25 noiembrie 1938.

Consecvent poziției sale marxist-leniniste în problema națională, partidul a legat lupta poporului român pentru drepturi democratice și independența țării cu lupta pentru apărarea intereselor vitale de zi cu zi ale maselor muncitoare ale minorităților naționale. În focul unei tot mai hotărâte lupte antifasciste s-a manifestat unitatea dintre oamenii muncii români și cei din rândurile minorităților naționale. Muncitorii români dintr-o serie de întreprinderi apărau muncitorii de alte naționalități concediați de patroni. Muncitorii de naționalitate germană de la „Reșița” și-au manifestat împreună cu muncitorii români și de alte naționalități ura împotriva hitleriștilor și a susținătorilor lor din România.

Fascizarea țării a dus la răpirea nordului Transilvaniei, prin dictatul de la Viena, și ocuparea teritoriului țării de către trupele hitleriste germane.

Partidul Comunist din România a fost singurul partid politic care s-a ridicat cu hotărâre împotriva politicii trădătoare și antinaționale a cercurilor guvernante din România, politică care a dus la cedarea nordului Transilvaniei. Sub lozincile partidului comunist, în strigătele „Jos dictatura foamei și terorii lui Carol, jos dictatul imperialist de la Viena, vrem un guvern popular, vrem prietenia cu popoarele libere ale Uniunii Sovietice”¹, au avut loc, la Cluj, Brașov, Arad, Timișoara și în alte orașe ale țării, mari demonstrații de protest împotriva cedării nordului Transilvaniei. Alături de Partidul Comunist din România, în acțiunile de protest împotriva dictatului rușinos de la Viena, se aflau Frontul plugarilor și Madosz-ul, organizații de masă democratice ale oamenilor muncii români și maghiari².

Exprimând linia sa internaționalistă, Partidul Comunist din România, prin documentul *Punctul nostru de vedere*, editat în septembrie 1940, a îndrumat populația română din nordul Transilvaniei pe calea care trebuia s-o urmeze pentru a-și dobândi eliberarea națională. „Trimitem un cuvânt de îmbărbătare—se scria în acest important document de partid—muncitorilor și țăranilor români predați de imperialismul român grofilor maghiari și îi îndemnăm la luptă unită cu muncitorii și țăranii maghiari, sub conducerea Partidului Comunist din Ungaria, contra regimului de exploatare capitalisto-moșierească reacționară și imperialistă de acolo. Numai prin lupta unită cu proletariatul maghiar, muncitorii și țăranii români din Ungaria vor dobândi eliberarea lor națională”³.

Dictatura militară-fascistă, ca și cea horthistă din nordul Transilvaniei, a organizat și a patronat deopotrivă arestări, deportări și masacre împotriva oamenilor muncii din rândurile naționalităților asuprite. Atrocitățile comise de fasciștii maghiari împotriva românilor și evreilor în teritoriul ocupat al Transilvaniei, masacrele organizate de legionari împotriva populației evreiești, persecutarea maselor românești din nordul Transilvaniei și a maselor maghiare din sudul Transilvaniei au fost puse la cale cu scopul de a învrăjbi poporul român și naționalitățile conlocui-

¹ *Demonstrațiile revoluționare ale maselor muncitoare din Ardeal*, în „Scnteia” din 17 septembrie 1940.

² *Ibidem*.

³ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., cota A.6.XXIV 1, inventar 1 096.

toare, pentru a servi interesele aceluiași stăpîn, imperialismul fascist german.

Cînd, în vara anului 1941, clasele exploatatoare au împins țara în războiul criminal antisovietic, alături de Germania hitleristă, Partidul Comunist din România a fost singura forță care a organizat lupta maselor împotriva participării Romîniei la acest război de jaf și cotropire, împotriva dictaturii militare-fasciste, pentru ieșirea Romîniei din război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste.

Sub îndrumarea și conducerea Partidului Comunist din România, Madosz-ul făcea parte, alături de alte organizații democratice, din frontul comun de luptă al forțelor patriotice în vederea răsturnării dictaturii militare-fasciste și a eliberării țării.

În rezoluția C.C. al P.C.R. din ianuarie 1942, *Pieirea sau salvarea poporului romîn*, se accentuează că trebuie arătat „atît poporului romîn, cît și masele maghiare din Transilvania că demagogia și campania jalnicilor trădători de patrie, în frunte cu Antonescu în România și Horthy în Ungaria, nu servesc decît planul lui Hitler de a nimici atît poporul romîn, cît și pe cel maghiar, în războiul său tilhăresc contra Uniunii Sovietice”.

Rezoluția arată că datoria comuniștilor este de a mobiliza masele maghiare „pentru aderarea la frontul patriotic al poporului romîn, care are drept scop zdrobirea dușmanului lor de moarte comun, eliberarea lor de sub jugul național hitlerist comun și libertatea națională”¹.

Teroarea sîngeroasă a dictaturii fasciste, deportările în masă, suferințele nemărginite provocate de tilhărescul război antisovietic au arătat poporului consecințele oribile ale politicii șovine și de trădare națională a burgheziei și moșierimii. Masele au urmat cu încredere drumul indicat de P.C.R., care, în condițiile favorabile create prin înaintarea Armatei Sovietice eliberatoare pe teritoriul Romîniei, a dus la victoria insurecției armate de la 23 August 1944, răsturnarea dictaturii militare-fasciste și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, alături de glorioasa Armată Sovietică.

Instaurarea regimului democrat-popular, reintegrarea Transilvaniei de nord, anulara legilor de discriminare națională, ligiferarea reformei agrare, democratizarea aparatului de stat, pedepsirea criminalilor de război de orice naționalitate au fost tot atîtea lovituri date naționalismului șovin, pași însemnați pe calea întăririi sentimentelor de încredere între poporul romîn și naționalitățile conlocuitoare.

Partidul a mobilizat masele populare în frunte cu clasa muncitoare împotriva asasinilor din faimoasa „gardă a lui Maniu”, împotriva bandelor diversioniste fasciste germane și maghiare, care, în solda reacțiunii imperialiste, au încercat să facă provocări în spatele frontului antihitlerist.

În condițiile desfășurării revoluției populare, partidul a considerat că realizarea deplinei egalități în drepturi și a frăției naționalităților con-

¹ *Documente din istoria Partidului Comunist din Romnia. 1917—1944*, ed. citată, p. 353.

locuitoare și a poporului român constituie o parte integrantă a luptei pentru democratizarea țării, pentru răsturnarea dominației claselor exploatoare și construirea socialismului în țara noastră.

Reafirmându-și poziția sa leninistă în problema națională, partidul a demascat atât demagogia șovină a reacțiunii române, cât și uneltrile revizioniste și izolaționiste ale reacțiunii maghiare. Un moment important în lupta partidului împotriva manifestărilor naționalist-șovine, de diferite culori, îl constituie plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1946, care, pe baza expunerii făcute de tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, *Poziția Partidului Comunist Român față de curentele șovine și revizioniste*, a luat o serie de măsuri în vederea rezolvării problemei naționale. „Deopotrivă interesate în exploatarea sîngeroasă la care erau supuși muncitorii și țărani unguri și romîni — constata expunerea — reacțiunea maghiară și romînă au dus o politică șovină și de ațîțare la ură, pentru a abate atenția maselor populare din Ardeal de la revendicările lor economice, sociale și politice”¹. Expunerea prevedea că asigurarea drepturilor și libertăților depline naționalităților conlocuitoare este o condiție a democratizării țării, chemînd masele muncitoare, indiferent de naționalitate, „la luptă... pentru dezvoltarea culturală, politică, socială și națională atât a poporului român cît și a naționalităților conlocuitoare”².

O însemnătate deosebită în adîncirea unității frățești a poporului român și a naționalităților conlocuitoare a avut-o trecerea de la desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, sub conducerea clasei muncitoare și a partidului ei, la înfăptuirea sarcinilor mărețe ale revoluției socialiste. Politica consecventă marxist-leninistă a partidului în problema națională, politică fundată pe principiile patriotismului socialist și ale internaționalismului proletar, a devenit politică guvernamentală. Doborîrea de la putere și lichidarea claselor exploatoare, interesate în dezbinarea naționalistă a oamenilor muncii, a făcut posibilă statornicirea definitivă a relațiilor frățești dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare.

După unificarea partidului comunist și a partidului social-democrat pe baza ideologiei marxist-leniniste, rezoluția Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din decembrie 1948, analizînd rezultatele obținute în rezolvarea problemei naționale, a trasat ca sarcină educarea patriotică și internaționalistă a maselor, combaterea energetică a șovinismului de orice fel și a tendințelor de izolare națională. Înfăptuirea consecventă a industrializării socialiste, făurirea unei agriculturi socialiste și realizarea revoluției culturale au creat premisele care au dus la rezolvarea deplină și definitivă a problemei naționale în țara noastră. Partidul a tradus în fapte deplina egalitate în drepturi a naționalităților conlocuitoare cu poporul român, creînd o strînsă unire între oamenii muncii romîni și de alte naționalități.

Experiența țării noastre ca și a altor țări socialiste în frunte cu prima țară socialistă, Uniunea Sovietică confirmă în mod strălucit teza *Manifestului Partidului Comunist*: „În măsura în care va fi desființată exploatarea unui individ de către altul, va fi desființată și exploatarea unei

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, 1955, p. 87.

² *Ibidem*, p. 96.

națiuni de către alta. O dată cu dispariția antagonismului dintre clase în sinul națiunii, va dispărea și dușmănia dintre națiuni”¹.

Succesele obținute în construirea socialismului în patria noastră au fost rezultatul luptei poporului român și a naționalităților conlocuitoare, sub conducerea partidului, contribuind la cimentarea unității și frăției lor. Strânși uniți în jurul partidului, oamenii muncii români și de alte naționalități din țara noastră contribuie prin munca lor creatoare la întărirea patriei comune, socialiste, la făurirea bunăstării poporului.

„Patriotismul nostru e dictat de convingerea noastră — spuneau muncitorii de la fabrica de mobile „Simó Géza” din Tîrgu-Mureș în scrisoarea lor adresată Comitetului Central al P.M.R. în zilele contrarevoluției din Ungaria. — Iubim patria noastră comună, Republica Populară Română, căci această patrie este căminul nostru, în care viața naționalităților conlocuitoare, deci și a oamenilor muncii maghiari din România, a primit un nou înțeles, noi perspective”².

Relațiile de colaborare traică și întrajutorare frățească s-au statornicit între masele muncitoare de diferite naționalități în industria socialistă, în sectorul socialist al agriculturii, în instituțiile științifice și culturale. În toate domeniile, oamenii muncii își intensifică împreună eforturile pentru îndeplinirea cu succes a mărețului program, trasat de Congresul al III-lea al P.M.R., de desăvîrșire a construcției socialiste în patria noastră.

Numeroasele școli de toate gradele, ziarele și revistele care apar în sute de mii de tiraje, secțiile de edituri care scot mii de titluri de cărți, teatrele, emisiunile de radiodifuziune etc. desfășoară o activitate culturală în limba maternă a minorităților naționale, exprimînd, în formă națională, același conținut al vieții noi din patria noastră. Diversele instituții culturale dau nenumărate exemple în forme concrete de colaborare frățească. În cadrul caselor de cultură, al căminelor culturale și al cluburilor, dau spectacole sute de echipe de brigăzi artistice de amatori, în care activează înfrățiți oamenii muncii români și cei de alte naționalități. În nenumărate școli unice, cu mai multe secții, la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, precum și în alte instituții de învățămînt mediu și superior tinerii români, maghiari, germani și de alte naționalități învață și muncesc împreună. „În condițiile orînduirii democrat-populare, școala reprezintă un mijloc puternic de apropiere între tinerii de toate naționalitățile, de înlăturare a tendințelor de izolare națională și a rămășițelor învrăjbirii naționale, pe care au cultivat-o clasele exploataoare” arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej³.

În anii puterii populare, literatura minorităților naționale a cunoscut o largă dezvoltare. Faptul că lucrări ale scriitorilor români se traduc în limbile minorităților naționale și lucrări ale creatorilor din rîndurile acestora sînt traduse în limba română contribuie la cunoașterea și prețuirea

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, ed. a II-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 30.

² „Sfînteia” din 3 noiembrie 1956 (nr. 3 743).

³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1955—1959*, Edit. politică, București, 1960, p. 606.

reciprocă a valorilor culturale, la o și mai strînsă apropiere între oamenii muncii de diferite naționalități. Cultura socialistă a minorităților naționale se dezvoltă într-o unitate organică cu cultura socialistă a poporului român.

Statul democrat-popular asigură oamenilor muncii de orice naționalitate participarea la conducerea și gospodărirea treburilor obștești, în activitatea organelor politice, economice și culturale, atît a celor locale cît și a celor centrale. Toți oamenii muncii, de orice naționalitate, simt în viața de toate zilele că ei sînt fiii aceleiași patrii care le asigură aceleași drepturi și libertăți, aceleași posibilități de dezvoltare.

În urma schimbărilor petrecute în conștiința oamenilor, a răspîndirii ideologiei socialiste în lupta intransigentă împotriva ideologiei burheze, se înlătură din conștiința oamenilor din ce în ce mai mult naționalismul și șovinismul.

„Un rod minunat al politicii leniniste a partidului nostru, al muncii educative desfășurate de partid — arăta tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej în cuvîntarea sa de la Cluj ținută la 13 martie 1960 — este frăția dintre poporul român și minoritățile naționale. Secole de-a rîndul, clasele exploatoare au cultivat naționalismul și șovinismul, ura și dușmănia între oamenii muncii romini și de alte naționalități, izolarea națională. Îndată după eliberare partidul și-a pus sarcina de a lichida această blestemată moștenire a trecutului. Pe această cale partidul nostru a obținut succese remarcabile datorită atitudinii sale hotărîte, intransigente, de combatere a naționalismului și șovinismului, a oricăror atitudini oportuniste și șovăielnice față de naționalism”¹.

După cum a subliniat Consfătuirea reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960, „manifestările naționalismului și ale limitării naționale nu dispar în mod automat o dată cu instaurarea orînduirii socialiste”. Prejudecățile naționaliste se numără printre cele mai viabile rămășițe ale trecutului. Este necesară o luptă susținută și intransigentă împotriva lor.

Necesitatea luptei împotriva prejudecăților naționaliste, indiferent de forma în care se manifestă, este dictată atît de interesele naționale supreme ale fiecărei țări, cît și de sarcinile întăririi unității lagărului socialist, de interesele generale ale țărilor socialiste. De aceea datoria fiecărui partid comunist care a devenit un partid de guvernămînt în stat, prevede Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești, este „îmbinarea justă în politică a principiilor internaționalismului socialist și ale patriotismului socialist”².

În țara noastră există o deplină armonie a intereselor sociale și naționale ale tuturor oamenilor muncii. „Astăzi — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — poporul român, oamenii muncii de toate naționalitățile muncesc umăr la umăr pentru prosperitatea patriei”³.

Consolidarea unității politice, morale și ideologice a întregului popor în jurul Partidului Muncitoresc Român, întărirea prieteniei frățești între

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, p. 79.

² *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești (noiembrie 1960)*, Edit. politică, 1960, p. 25.

³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, p. 98.

oamenii muncii fără deosebire de naționalitate, patriotismul și internaționalismul lor socialist constituie un izvor de forță al regimului democrat-popular, al desăvîrșirii construcției socialiste în patria noastră, Republica Populară Română.

ИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ РУМЫНИИ, НАПРАВЛЕННОЙ НА СОЗДАНИЕ БОЕВОГО ЕДИНСТВА ТРУДЯЩИХСЯ РУМЫН И ТРУДЯЩИХСЯ ДРУГИХ НАЦИОНАЛЬ- НОСТЕЙ ПРОТИВ БУРЖУАЗНО-ПОМЕЩИЧЬЕГО СТРОЯ

РЕЗЮМЕ

Авторы показывают, что при буржуазно-помещичьем строе в Румынии капиталистическая эксплуатация трудящихся переплеталась с национальным угнетением и с культивированием шовинистической вражды.

Борьба румынского пролетариата в годы, последовавшие за Великой Октябрьской социалистической революцией, продемонстрировала единство революционного рабочего движения, а создание Коммунистической партии Румынии означало образование единого генерального штаба рабочего движения, основывающегося на принципах пролетарского интернационализма.

Коммунистическая партия Румынии с самого начала своего существования указала на то, что без единства действий трудящихся румын и трудящихся других национальностей нельзя добиться освобождения от гнета социальной эксплуатации и от национального притеснения. В то же время партия разоблачила сговор румынских, венгерских, немецких и еврейских капиталистов. В работе даются примеры того, как шовинистическая демагогия служила эксплуататорским классам для разъединения трудящихся, в целях их еще более жестокого порабощения и эксплуатации.

Рабочие и крестьянские массы боролись в тесном единении, без различия национальностей, против их общих эксплуататоров и угнетателей. С момента появления опасности фашизма и империалистической войны Коммунистическая партия развернула деятельность по мобилизации всех демократических сил в единый антифашистский фронт. Под руководством партии действовала и организация венгерских трудящихся Мадоши, которая разоблачила ревизионистскую демагогию хортистского режима в Венгрии, указав на то, что раздор между румынским и венгерским народами идет на пользу немецкому империализму, стремившемуся поработить оба народа.

Коммунистическая партия Румынии выступила со всей решительностью против изменнической политики фашистской королевской диктатуры, а также и против фашистского Венского диктата. Шовинистические провокации и жестокости румынской военно-фашистской диктатуры и хортистской оккупации имели своей целью использовать как румынский, так и венгерский народы в качестве пушечного мяса в преступной антисоветской войне.

Освобождение Румынии и воссоединение севера Трансильвании, демократическое и социалистическое развитие страны означали и осуществление полного равно-

правия национальных меньшинств с румынским народом, укрепление их братского единства. Это единство и братство являются источником силы, необходимой для завершения строительства социализма в их общей родине, — в Румынской Народной Республике.

DE L'ACTIVITÉ DU PARTI COMMUNISTE DE ROUMANIE POUR LA CONSTITUTION D'UN FRONT DE COMBAT UNIQUE DES TRAVAILLEURS ROUMAINS ET D'AUTRES NATIONALITÉS CONTRE LE RÉGIME BOURGEOIS-AGRARIEN

RÉSUMÉ

Les auteurs de l'article rappellent que le régime bourgeois-agrarien de Roumanie allia l'exploitation des travailleurs à l'oppression des nationalités et au chauvinisme dont il entretenait les sentiments de haine.

Les années qui suivirent la Grande Révolution Socialiste d'Octobre prouvèrent l'unité du mouvement ouvrier révolutionnaire, et la création du Parti Communiste de Roumanie fournit un état-major unique au mouvement ouvrier s'inspirant des principes de l'internationalisme prolétaire.

Le Parti Communiste de Roumanie s'attacha dès le début à démontrer la nécessité d'une unité d'action entre les travailleurs roumains et ceux appartenant à d'autres nationalités et qu'à défaut d'une telle unité il était impossible de s'affranchir du joug de l'exploitation sociale et de l'oppression nationale. Le parti démasquait en outre la complicité des capitalistes roumains, hongrois, allemands et juifs. Les auteurs rappellent à ce sujet que les classes exploiteuses recouraient à la démagogie chauvine pour semer la discorde entre les travailleurs, dans le dessin de mieux les subjuguer et de les exploiter de façon plus intense.

Les ouvriers et les masses paysannes luttèrent étroitement unis et sans différence de nationalité contre leurs exploiters et oppresseurs communs. Lorsque le fascisme et le danger d'une guerre impérialiste devinrent menaçants, le Parti Communiste lutta pour la mobilisation de toutes les forces démocratiques en un front antifasciste unique. C'est également sous la direction du parti qu'agit l'organisation ouvrière magyare *Madosz*, qui démasqua la démagogie révisionniste du régime horthyste de Hongrie et démontra que les dissentiments des peuples roumain et magyar profitaient à l'impérialisme allemand hitlérien qui devait bientôt subjuguer les deux peuples.

Le Parti Communiste de Roumanie s'est énergiquement dressé contre la politique de trahison de la dictature royale de type fasciste et contre le diktat fasciste de Vienne. Les provocations chauvines et les atrocités de la dictature militaire fasciste roumaine et du régime horthyste devaient servir à transformer le peuple roumain aussi bien que le peuple hongrois en chair à canon pour la criminelle guerre antisoviétique.

La libération de la Roumanie, la réintégration de la Transylvanie du Nord et le développement démocratique et socialiste du pays marquèrent en outre la réalisation d'une pleine égalité de droits entre le peuple roumain et les minorités nationales, fraternellement associés dans une unité solidement cimentée. Cette unité et cette fraternité sont une précieuse source d'énergie pour le parachèvement de la construction socialiste dans la patrie commune, la République Populaire Roumaine.

ORIGINILE ÎNVĂȚĂMÎNTULUI SUPERIOR ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ

DE

V. PAPACOSTEA

S-a format la noi opinia că sub domnia lui Matei Basarab nu a existat în Țara Românească un „învățământ superior”¹, asemeni celui dezvoltat în Moldova sub Vasile Lupu prin întemeierea școlii de la Trei Ierarhi. Din pricina aceasta, problema învățământului muntean sub domnia lui Matei Basarab nici nu a mai făcut obiectul unor cercetări speciale. Singurul, care a încercat să dovedească existența și în Țara Românească a unei școli superioare în această vreme, a rămas A.D. Xenopol². El nu a izbutit însă în încercarea sa fiindcă la data când își încheia tratatul, dispunea de un material documentar extrem de redus în sectorul învățământului; în al doilea rînd, fiindcă a interpretat greșit — sub influența unor idei preconcepute — pe cel existent³.

S-a vorbit adesea de „întrecerea” dintre moldoveni și munteni în timpul domniilor lui Matei Basarab și Vasile Lupu⁴. S-a înrădăcinat

¹ Nu folosim expresia „învățământ superior” în înțelesul ce i s-a dat în administrația școlară modernă (universitar), ci numai în raport cu vechea organizare a învățământului nostru. Dealtfel, cum s-a spus, chiar „diviziunea învățământului în elementar și secundar începe a se produce abia în sec. XVII și în mod sporadic” (Ștefan Bîrsănescu „*Schola latina*” de la Cotnari, *Biblioteca de curte și proiectul de Academie al lui Despot Vodă*, București, 1957, p. 71, nr. 85).

² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. VII, București, 1929, pp. 75—78.

³ Victor Papacostea, *O școală de limbă și cultură slavonă la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab* (Romanoslavica V).

⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 81, „Matei Basarab și Vasile Lupu... par a se fi concurat unul cu altul, pe întrecutele în înzestrarea poporului cu aceleași așezăminte folositoare”. Ideea apare apoi la N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 29 : „Țara Românească a lui Matei Basarab în concurență continuă cu Moldova lui Vasile Lupu...”. În *Istoria Românilor*, vol. VI, pp. 77—79, N. Iorga introduce ideea chiar în titluri : „Întrecerea cîtororilor domnești” sau „Noua întrecere și luptă între cei doi domni români”, p. p. 138—148.

chiar ideea că această „întrecere” a dus la un gen de paralelism între cele două mișcări culturale: tot ce se făcea într-unul din principate se realiza prin imitație și în celălalt. Cel dintâi care a susținut existența unui asemenea paralelism și a unei emulații reciproce în toate sectoarele culturii inclusiv învățămîntul, cum am arătat mai sus — a fost A.D. Xenopol. În pasiunea lui de sistematizare, Xenopol s-a silit să demonstreze că influența kieveană s-a exercitat și la Tîrgoviște ca și la Iași, într-o măsură egală, în toate sectoarele vieții culturale: biserică, tipar, legiuiri, învățămînt etc. Astfel a ajuns el să susțină, fără nici un temei, existența la anul 1640 a unei școli „la mănăstirea Tîrgoviștei, în care se învățau limbile latina și slava”¹. (Demonstrez în altă parte inexistența unei școli latino-slave la reședința lui Matei Basarab la data indicată de istoricul ieșean².)

Dar dacă A.D. Xenopol a exagerat, pentru pasiunea unei simetrii desăvîrșite și a spiritului său de excesivă sistematizare, nici poziția contrară nu mai poate fi acceptată. Nu se poate susține nici opinia exprimată de Const. C. Giurescu că „emulația ce exista între Moldova și Muntenia sub Matei Basarab și Vasile Lupu în diferite domenii culturale, nu s-a constatat și în acela al învățămîntului. Bătrînul domn de țară nu întemeiază și el o școală superioară, în genul celei de la Iași”³.

Izvoarele timpului ne arată că și muntenii fac totuși începutul unui învățămînt de nivel mai înalt, întemeiat în prima decadă a domniei lui Matei Basarab pe studiul vechii limbi și culturi slave (într-o școală fără catedră de limba latină); în a doua decadă a domniei, întemeiat pe clasicismul greco-latin, pe studii filozofice și de retorică („Schola greca e latina”, cum este numită în documentele vremii, întemeiată de cunoscuții umaniști greci, originari din Hios, Pantelimon Ligaridis și Ignatie Petrițis)⁴.

În studiul de față ne vom ocupa de această școală. Ea nu este menționată pînă astăzi în nici unul din tratatele de istorie romînești sau grecești și nici în sintezele de istoria culturii apărute în cele două țări. Un adevărat „colegiu” prin programele ce i-au fost hărăzite, «Școala greacă și latină» de la Tîrgoviște a fost expresia în suprastructura vremii a acelei viguroase mișcări muntene pentru ieșirea din sistemul economic impus de cucerirea otomană. Ea a fost realizată cu concursul unor agenți ai contrareformei, așa cum aceea de la Cotnari, a lui Despot Vodă, a fost urmarea activității agenților protestanți⁵. Cu o deosebire: școala lui

¹ A. D. Xenopol, *op. cit.* p. 78.

² Victor Papacostea, *op. cit.*, (sub tipar).

³ Const. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, vol. III, partea a II-a, p. 916.

⁴ Vezi îndeosebi documentele publicate de Gh. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în *Diplomatarium Italicum*, vol. II, 1930, p.p. 362—363, 378—379, 395—396, 400—401, 404, 430—431; Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le patriarcat de Constantinople*, p. p. 66—140, iar acum în urmă, studiul lui M. I. Manousakas, în *Ἐπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*. Atena, 1939—1956, tom. II, p. 154 și urm.

⁵ E. Benz, *Wittenberg und Byzanz, Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche*, Marburg 1949 (vezi capitolul special consacrat acțiunii lui Despot Vodă și celorlalți agenți protestanți care au acționat în raporturile cu grecii și cu popoarele sud-slave).

Matei Basarab a avut la bază un puternic curent de acțiune internă — înstăpinit „manu militari” la cîrma statului — în vreme ce școala de la Cotnari a rezultat din actul de voință al unui singur om — domnul — fără legături cu țara și poporul asupra căruia a vroit să domnească. Dar această paralelă însăși ne obligă să amintim unele împrejurări de ordin general, a căror influență asupra stărilor noastre interne a fost evidentă.

1. *Lupta între reformă și contrareformă în Orient. Influența Venetiei și a Padovei. Neoaristotelismul. Misiunea lui Pantelimon Ligaridis.* S-a scris mult asupra împrejurărilor care au dus la deplasarea spre Orient a luptei dintre reformă și contrareformă. În analiza pe care istoricii germani din ultima vreme au făcut-o ideilor politice militate de conducătorii reformei, s-a insistat asupra orientării antiotomane pe care și Luther, dar mai ales Melanchton, au dat-o de la început mișcării (ambii sînt contemporani epocii de maximă presiune militară otomană asupra germanismului)¹. Ei recomandau neconținut în scrierile lor, punerea în mișcare a popoarelor ortodoxe; această dinamizare trebuia obținută printr-o reacțiune a sentimentului religios în masele populare. (În concepția corifeilor mișcării protestante, feudalitatea era, structural, inaptă să mai ducă lupta împotriva islamului; de mult ea dădea semne de oboseală și dezagregare).

Pătrunderea agenților protestanți în țările ortodoxe și contactul lor viu cu masele populare în aceste țări, nu putea lăsa indiferentă biserica romană. Învinsă în statele germane, în Suedia, în Țările de Jos și în Anglia, papalitatea reia și ea în sec. XVI vechile proiecte de expansiune în Răsărit și de fuziune cu biserica ortodoxă. Prin dispariția imperiului bizantin, operația aceasta apărea, multora, foarte ușurată. Pentru atingerea acestui scop, conducătorii contrareformei au avizat la unele măsuri și metode cu totul deosebite. Între altele au reîntemeiat, la Roma, Institutul grec Sf. Atanasie (1577) — condus de iezuiți — și, prin cadrele pregătite aici și infiltrate în ierarhia bisericii ortodoxe, au încercat să provoace înlăuntrul acestei biserici o mișcare favorabilă unirii. Din rîndurile tinerilor greci crescuți de iezuiți în Institutul Sf. Atanasie sau prin alte colegii ale acestui ordin, unii au reușit să ajungă mitropoliți și chiar patriarhi ecumenici².

¹ Richard Lind, *Luthers Stellung zum Kreuz- und Türkenkrieg*, Giessen, 1940, p. 6—7. Dar cel care a dat mai mult chiar decît Luther argumentația politică a acestei orientări antiotomane, lăsînd pe planul al doilea argumentele teologice, este Melanchton. Vezi E. Benz, *op. cit.*, p. 27. Melanchton a împins cu energie acțiunea reformei în rîndul popoarelor ortodoxe supuse turcilor. Corespondența lui cu fruntașii emigrației grecești pune într-o vie lumină ideile sale politice. Ea explică și aventura lui Despot Vodă în Moldova. Reactivarea ideii creștine în masele populare ortodoxe, prin naționalizarea liturghiei, urmîrea realizarea unui creștinism dinamic, de mase — un dig de apărare al germanismului împotriva turcilor „mai puternic decît sulilele și puștile armatelor de mercenari” (ibid., p. 154). La rîndul lor nici turcii nu puteau rămîne indiferenți în fața acestui creștinism de mase pe care îl aducea reforma. De aci complicitățile Porții cu agenții iezuiți.

² Acesta este cazul lui Athanasie Patelaros și a lui Chiril Contaris, principalul responsabil pentru uciderea lui Lucaris.

Cum bătălia se dădea îndeosebi pentru cîștigarea generațiilor tinere, faimoasele colegii iezuite încep să apară prin orașele mai importante ale țărilor răsăritene¹. (O spărtură serioasă s-a făcut cu ajutorul acestor colegii în biserica poporului ucrainean de sub stăpînirea Poloniei). Colegiile iezuite erau opuse pretutindeni celor protestante, care dovediseră o mare eficacitate atît sub aspectul instrucției cît și sub acela al prozelitismului religios.

Din rapoartele misiunilor catolice din Orient către Congregația de Propaganda Fide, rezultă că pe la 1640, curentul pentru limba latină, în creștere în Țara Românească, mîna către colegiile reformate din Transilvania tineretul muntean, de unde se întorcea cu sentimente ostile bisericii romane². Acest fapt a alarmat pe observatorii catolici din Balcani și Constantinopol. Îi îngrijora îndeosebi pasiunea cu care principii ardeleni susțineau mișcarea pentru reformă, prin școli și prin tipar. Biserica romană, dispunînd acum de un personal anume pregătit (în amintitul institut) pentru combaterea curentelor de reformă în lumea ortodoxă și pentru propagarea ideii de unire a celor două biserici, a reacționat. Momentul era bine ales.

Într-adevăr, de ani de zile, lumea grecească era pradă unor grave sfîșieri interne provocate de lupta a două partide: cel progresist — influențat de spiritul reformei și de curentul filozofic zis „neocaristotelic” — care avea în frunte pe patriarhul Chiril Lucaris și pe filozoful Teofil Coridaleu, rectorul școlii din Constantinopol³; cel tradiționalist, al preținșilor ortodocși puri, care cuprindea cea mai mare parte a clerului înalt și diverși teologi, dominați de marele retor al patriarhiei ecumenice, Meletie Syrigos, celebru pentru erudiția și intransigența lui în problemele de

¹ În anul 1600, șase decenii numai după întemeierea ordinului, iezuiții posedau deja 300 de colegii în Europa (François Guex, *Histoire de l'instruction et de l'éducation*, Paris, 1913, p. 97).

² *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, acta Bulgariae ecclesiastica*, Zagreb, 1877, vol. 28, p. 141: „A se la sacra congregatione vorebbe fare un maestro della scuola in Targoviste, questo sarebbe il maggior frutto che si puo fare in quelle parti, perechi li Valachi che vogliono studiare latino, vano in Transilvania fra li heretici et poi sono inimici alle chiese romane, et se fusse una schola della lingua latina et della cirilliana in un loco solo non haverebbono l'occasione di andare a studiare fra li heretici di Transilvania”.

³ Pentru lupta celor două curente și pentru cariera lui Teofil Coridaleu, v. M. Ghedeon, *Χρονικά τῆς Πατριαρχίης Ἀκαδημίας*. Constantinopol, 1883, pp. 74—86, 87—92. Acest erudit istoric al elenismului postbizantin acuză pe Meletie Syrigos de ură personală împotriva lui Chiril Lucaris și a lui Teofil Coridaleu. Un rezumat succint al acestor lupte — încă din prima lor fază — dă și Cleobul Tsurkas în *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'œuvre de Théophile Coridalee* (1563—1646), pp. 30—39. Tineretul și îndeosebi studenții au fost de partea lui Coridaleu, afirmă Anastasios Gordios în *Βίος Εὐγενίου Ἰωαννουύλου, τοῦ Ἀιτωλοῦ*, editată de C. Sathas, în *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Veneția, 1894, III, pp. 420—479 și de Spiridon Lambros, în *Νέος Ἑλληνομύμων*, Atena, 1907, IV, pp. 27—32 (pp. 27—32 cuprind o introducere a lui Lambros). Scrierea lui Gordios este un izvor prețios pentru cunoașterea epocii.

dogmă¹. În mod firesc puterile protestante (Suedia, Olanda și Anglia) sprijineau prin agenții lor diplomatici prima partidă, iar puterile catolice (Franța, Austria și Polonia) susțineau pe așa-zii ortodocși puri².

Pentru istoria culturii românești, acest război intern între cele două tabere grecești — soldat cu uciderea prin înec sau spînzurătoare a mai multor patriarhi și mitropoliți din ambele partide — prezintă o deosebită importanță. Reprezentanți de seamă ai ambelor curente grecești, unii acuzați de „latinofronie”, iar alții de „calvinolatric”, s-au refugiat succesiv în Țara Românească și au contribuit prin pregătirea intelectuală și prin munca lor la ridicarea nivelului cultural în general și la acela al învățămîntului în special. În prima jumătate a sec. XVII ne-au venit diverși agenți ai bisericii romane, greci formați în spiritul și în școlile ordinului iezuit. Cînd însă la Constantinopol va birui partidul reacționar se vor refugia la noi elementele progresiste — adică discipolii lui Teofil Coridaleu și în general ai școlii neoaristoteliene.

Se știe că Teofil Coridaleu fusese elev al universității din Padova. Veche posesiune venețiană, Padova a fost de timpuriu integrată climatului materialist al „talasocrației” greco-italiene din cetatea lagunelor. Aceasta explică de ce la Padova, mai mult decît oriunde, trebuia să se nască curentul neoaristotelic — prima mare reacție împotriva tuturor formelor de misticism (averrhoist, neoplatonician etc.) — și de ce universitatea Padovei și tiparul Veneției au arătat atîta generozitate curentelor de reformă. Cum observă cu dreptate un recent cercetător „Veneția a fost poarta de intrare a reformei în Peninsula Balcanică”³. (Ernest Renan compara rolul ei cu acela al Olandei⁴.)

Dar acest război din interiorul Bisericii grecești nu trebuie redus doar la o ceartă de teologi. Frămîntarea era mult mai adîncă. Deoarece grecilor nu le mai rămăsese din marele lor imperiu de altădată decît Biserica, era firesc ca în incinta ei și sub masca controverselor de dogmă, să izbucnească uneori conflicte mai adînci și cu alte cauze. Așa cum competițiunile sportive de pe hipodromul Bizanțului de altă dată (singurul loc de întîlnire în masă al cetățenilor), alimentate de diverse interese și pasiuni obscure degenerau în adevărate războaie civile, dînd la iveală realitățile economice și sociale (în general, curentele care frămîntau societatea în adîncime), tot astfel reforma, cu ideile ei de libertate economică

¹ „Puritatea” dogmatică a așa-ziișilor ortodocși intransigenți era și ea iluzorie. Syrgios studiase teologia scolastică cu Bellarmin și suferise puternica influență a maestrului său. Cercetătorii recunosc astăzi că din teologia scolastică și-a luat Syrgios „un bogat arsenal” pentru combaterea calvinismului, v. Cleobul Tsurkas, *Les premières influences occidentales dans l'Orient orthodoxe*, în *Balcenia VI* (1943), pp. 333—356. Vezi îndeosebi cap. *Tendances catholiques dans la théologie orthodoxe*, p. 341. Cf. sub acest aspect și N. Chișescu *O dispută dogmatică din veacul XVII la care au luat parte Dositei al Ierusalimului, Constantin Brîncoveanu și Antim Ivireanu*, extras din *Biserica Ortodoxă Romnă*, an. LXVIII (nr. 7—8), București, 1945. E. Benz, *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung von der Reformation bis zur Gegenwart*, München, p. 47 și urm.

² G. Arvanitidis, *Κύριλλος ὁ Λούκαρις, Τὰ Κατὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν ταφήν τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου*, Atena, 1939, p. p. 92—129. Dă interesante referințe privitoare la aspectul politico-diplomatic al luptelor de la Constantinopol. (Volumul comemorativ).

³ E. Benz, *Wittenberg und Byzanz*, p. 36.

⁴ Ernest Renan, *Avverrhoès et l'avverrhoïsme*, Paris, p. 346.

și politică, a pus în agitație această veche lume de navigatori, bancheri și neguțători roboți, provocând mișcarea, sub o formă sau alta, a vîrfurilor ei intelectuale. Și cum aproape toată intelectualitatea greacă trăia atunci în sutană, agitația a îmbrăcat în mod firesc aspectul disputelor teologice.

Curentul neoaristotelic devenise dominant la Padova și Veneția la începutul sec. XVII. Cezar Cremonini înfruntînd inchiziția (care la 1600 arsesse pînă pe Giordano Bruno, iar la 1619 pe Vanini) reluate acțiunea întreprinsă în sec. XV de Pietro Pomponazzi¹, demonstrînd în ce măsură gîndirea Stagiritului fusese falsificată în evul mediu², pe de o parte de averrhoiști, pe de alta, de scolastică (potrivit principiului: ancilla theologiae filosofiae).

„Neoaristotelismul” lui Cezar Cremonini — așa cum a trecut în opera lui Teofil Coridaleu și în cursurile acestuia de la „marea școală” din Constantinopol — a deschis drumul gîndirii libere și îndeosebi materialismului, în filozofia europeană³. Teofil Coridaleu, un bun filolog și exeget pătrunzător al textelor vechi, are și el, alături de Cremonini, o contribuție importantă la această anevoioasă lucrare de reconstituire a gîndirii lui Aristot în fundamentele ei materialiste⁴.

În Occident, cum se știe, apărarea religiei împotriva „ereziilor” și a spiritului filozofic era încredințată inchiziției; în Orient, teologii ortodocși și iezuiți au manevrat contra elementelor progresiste prin turci. Ei denunțau acestora — sub diferite acuzații politice — pe toți cei bănuți de simpatie pentru ideile reformei sau pentru filozofia neoaristotelică.

Prin amestecul iezuiților și al diplomaților, lupta dintre cele două partide a luat, cum se știe, proporții. Chiril Lucaris a plătit cu viața (1638) curajul măsurilor de însănătoșire în biserica răsăriteană și cetezanța de a fi pus pe prietenul filozof — Coridaleu — în fruntea școlii constantinopolitane. La rîndu-i Coridaleu, în vîrstă de 76 de ani, atacat de Meletie Syrigos în catedrala patriarhiei și acuzat de calvinism și ateism, s-a salvat cu mare greutate de furia mulțimii bigote, ațîțată de influentul retor (despre care un contemporan spune că „era tenuto per un oracolo”)⁵. Coridaleu a fost silit să părăsească pentru totdeauna capitala imperiului.

Dar, la rîndul lor, partizanii patriarhului asasinat și ai filozofului izgonit, au continuat lupta cu o înverșunare sporită. S-a produs chiar o

¹ Pietro Pomponazzi (1462 1525), profesor la universitățile din Padova și Bologna. În 1516 a publicat *De immortalitate animae* în care nega concepția despre nemurirea sufletului. Nici cînd, spune el, Aristot n-a admis „nemurirea personală” (A. Fouillée, *Histoire de la philosophie*, p. 218.)

² *Ibidem*.

³ Max Fischeisen-Köhler und Willy Moog, *Die Philosophie der Neuzeit bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts*, Berlin, 1924, pp. 24, 34, 630. Acești autori confirmă autenticitatea lui Aristot în opera lui Cremonini.

⁴ Cleobul Tsurkas, *op. cit.*, p. 99—102 (vezi și controversa cu Otto Jochem, *Scholastisches, Christliches und Medizinisches aus dem Kommentar des Theophilus Korydaleus zu Aristoteles' Schrift von der Seele*, Giessen, 1935).

⁵ Fr. Pall, *op. cit.*, p. 81.

reacțiune puternică în favoarea lor. Urmașul lui Lucaris și principalul său acuzator, Chiril Contaris — fost elev al iezuiților — căzu repede sub valul indignării generale și sfârși înecat de turci în Bosfor. În locul lui veni, sprijinit de coridaleeni, Partenios I — zis și „cel bătrîn” — care a păstorit pînă în septembrie 1644. „Coridaleenii”, continuînd ofensiva, au reușit să pună din nou mîna pe „școala cea mare” a Fanarului, impunînd ca director pe Ioan Cariofil, unul dintre cei mai destoinici elevi ai filozofului alungat. Sub presiunea lor, Partenios a trebuit să acorde lui Coridaleu nu numai reabilitarea dar și o consacrare deosebită, prin hirotônirea lui ca mitropolit de Arta (14 noiembrie 1640¹).

Acestea sînt faptele care au determinat pe iezuiți să arunce în lupta de la Constantinopol, pe Pantelimon Ligaridis, grec hiot, cu o serioasă pregătire, format de ei la Institutul Sf. Atanasie din Roma. Umanist și teolog erudit totodată, Ligaridis deținea acum, în școala în care își petrecuse tinerețea, catedra de retorică. Pentru noua misiune îl indica, în afară de însușirile sale deosebite, și faptul că, atît la catedră cît și prin tipar, se manifestase deja ca adversar al spiritului padovan în general și al lui Coridaleu, în special. Misiunea sa era în primul rînd (sau aparent) didactică. Trebuia opusă școlii din Constantinopol — devenită sub stăpînirea coridaleenilor un nou Λύκειον², materialist și „ateu” — o altă școală, respectuoasă cu dogmele Bisericii. În corespondența sa, Ligaridis numește această școală „Academia Greca”³ — desigur sub influența Academiei din Florența — pentru a marca astfel, de la început, caracterul ei spiritualist, ostil materialismului neoaristotelic instalat prin coridaleeni la vechea Οἰκουμηνική Σχολή⁴. Totodată, dîndu-i numele de „academie”, el readucea în memoria lumii grecești nu numai amintirea școlii lui Platon, dar chiar numele pe care școala patriarhiei îl purtase, se pare, la începutul mișcării neoplatoniciene (Πατριαρχική Ἀκαδημία⁵). În concurență cu coridaleenii, el voia să sublinieze astfel devierea lor de la tradiția și caracterul școlii.

Dat fiind rolul important pe care Ligaridis l-a avut în luptele dintre reformă și contrareformă în răsăritul Europei, și mai ales activitatea intelectuală ce a desfășurat în țările noastre pe plan didactic, teologic și

¹ Cleobul Tsurkas, *op. cit.*, p. 37.

² Λύκειον era locul unde Aristotel își ținea cursurile (în partea de nord-est a Atenei). A fost întemeiat în 335–334 la întoarcerea filozofului din Macedonia, după urcarea pe tron a lui Alexandru cel Mare. Lykeul a fost prima școală superioară organizată metodic. Aici s-a aplicat, pentru prima oară în toate domeniile de cercetare, o riguroasă metodă științifică și experimentală. Prin aceasta Lykeul se deosebea fundamental de Academia platoniciană (v. Ernesto Codignola, *op. cit.*, pp. 89–91).

³ Fr. Pall, *op. cit.*, pp. 113–116, doc. nr. XIII din 22 iunie 1644, din Constantinopol.

⁴ Cleobul Tsurkas, *op. cit.*, p. 12.

⁵ M. Ghedeon, *op. cit.*, pp. 19–27. Eruditul istoric grec susține că școala constantinopolitană merită, mai mult decît aceea de la București sau de la Muntele Athos, titlul de „academie”. În realitate, începînd de la directoratul lui Coridaleu, școala a căpătat programa „Lykeului”, așa încît nimcni nu a mai numit-o „academie”. Abia din anul 1691, cînd după mulți ani de frămîntări școala și-a refăcut în parte programa neoplatoniciană, i s-a mai putut zice din nou „academie” (v. Dim. Cantemir, *Istoria imperiului otoman*, vol. I, trad. Hodoș, n. la p. 135–136).

juridic, se cuvine să dăm asupra sa câteva date biografice¹. Lucrul acesta e necesar, deoarece în ultima vreme s-au mai publicat, cum am arătat mai sus, noi și importante materiale privitoare la viața și activitatea lui Ligaridis. Nu mai puțin interesante sînt o serie de scrisori de ale sale, inedite, aflătoare în colecțiile Academiei R.P.R. și pe care le-am cercetat cu acest prilej².

Pantelimon Ligaridis, mai tîrziu mitropolit de Gaza sub numele de Paisie, s-a născut pe la 1609—1610 în insula Chios, din părinți care aderaseră ei înșiși — ca mulți din locuitorii insulei — la formula confesională greco-catolică. Este locul să amintim că această insulă dădea bisericii romane, tocmai în această epocă, două mari personalități: pe cardinalul Orazio Giustiniani și pe Leon Allatius, autorii unor studii de dogmatică creștină scrise în spiritul ideii de apropiere între cele două biserici³.

¹ Vom da într-o lucrare aparte o biografie mai largă asupra lui Ligaridis. Aci ne mărginim la datele esențiale și la această listă bibliografică: Demetrios Prokopiou, *Περὶ λογίων Γραικῶν*, în Const. Sathas, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, III, Veneția, 1872, p. 488; G. I. Zaviras *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον*, Atena, 1872, pp. 512—513; Emile Legrand, *Bibliographie hellénique*, IV, Paris, 1894, pp. 8—61, lucrarea fundamentală, cu material cules din arhivele Congregației de Propaganda Fide (Biblioteca Vallicelliana), Roma; I. T. Lavrovskij, *Neskoliko svedenii dlia biografii Paisija Ligarida Mitropolita Gazskago* (Contribuții la biografia lui Paisie Ligaridis, mitropolit de Gaza), în *Христианское Чтение*, vol. II, Petersburg (1889), lucrare care nu mi-a fost accesibilă; Const. Erbicăanu, *Discurs rostit în Aula Universității din Iași asupra școlii grece și române . . .* Iași, 1885, p. 14; de același, *Biografia unora dintre profesorii Academiei domnesce grecesci din București și Iași*, în *Revista Teologică* III, (1885—1886), Iași, pp. 262—263; de același, *Bărbați culți greci și români*, p. 158; A. D. Xenopol, *Istoria romnilor din Dacia Traiană*, vol. IV, 1891, p. 643; de același, *op. cit.*, vol. VII, ed. a III-a, p. 139; Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, s. II, 34 (1912), p. 10; N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, ed. a II-a, vol. I, București, 1929, p. 296; de același, *Byzance après Byzance*, București, 1935, p. 169; de același, *Istoria literaturii românești*, vol. I, București, 1925, pp. 20—21; P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Mitesco*, Paris, 1925, p. 71; de același, *L'influence de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés Roumaines*; V. Grumel, *Ligarides (Patstos)*, în *Dictionnaire de Théologie catholique*, IX¹, Paris, 1926, col. 749—757; Gh. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în *Diplomatariu Italicum*, II, 1930, pp. 362—363, 378—379, 395—396, 400—401, 404, 430—431; E. Șmurlo, *Paisij Ligarid v Rime i na greškom Vostoke* (Paisie Ligaridis la Roma și în Orientul grec), Sofia, 1932; C. Amantos, în *Ἐπετηρὶς ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν*, Atena, 1937; Andrei Veres, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldova și Țara Românească*, vol. X, București, 1938, pp. 351—352, 355—357, 357—358; Fr. Pall, *La controverse*, p. 13 și 33; C. A. Spulber, *Etude de droit byzantin*, VI, *Îndreptarea Legii. Le code valaque de 1652, I-ère partie, Histoire*, București, 1938, p. IX-X; Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le patriarcat de Constantinople*, în *Balcenia*, VIII (1945); M. I. Manoussakas, *op. cit.*, în *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, Atena, 1939—1956, tom. II, pp. 154—170; Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în țările române. Îndreptarea legii din 1652*, în *Studii I* (1960), pp. 57—82.

² Academia R.P.R., ms. 974 (Codex Critias-Rally), f. 17^r, din 2 septembrie 1663; f. 18^r, din iulie 1664; f. 20^r—21^r, din august 1668 (autografă) și f. 22^r—23^r, din 15 august 1670 (autografă). Toate sînt adresate lui Ioan Cariofil. Am găsit în aceste scrisori detalii prețioase din vremea petrecută de Ligaridis în Rusia și alele privind intervalul petrecut în Țara Românească. Reproducem într-un alt studiu textul acestor scrisori, rămase după știința noastră inedite. Numai lista documentelor din ms. 974 a fost publicată de Spiridon Lambros în *Νέος Ἑλληνομνήμων* IV (1907), p. 220 ca anexă a articolului său *Νικολάου Κριτίου τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου συλλογῆ αὐτογράφων ἐπιστολῶν τοῦ δεκάτου εβδόμου καὶ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος*. La noi lista a fost publicată de Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești*, tom. II, p. 72—114, București, 1940.

³ Fr. Pall, *op. cit.*, p. 76.

Ligaridis și-a făcut primele studii în Chios. De aci a plecat în 1623 la Roma la Institutul Sf. Atanasie, severul colegiu iezuit, creat anume pentru formarea cadrelor de luptă ale catolicismului în lumea ortodoxă. La colegiul Sf. Atanasie, Ligaridis a făcut studii remarcabile și de lungă durată. Mai bine de 17 ani a rămas în incinta școlii, trecînd prin toată ierarhia pregătitoare pentru o mare carieră didactică, relevînd însușiri intelectuale deosebite și un strălucit talent oratoric. În 27 septembrie 1636 și-a trecut doctoratul în filozofie și teologie, într-un cadru de fast și solemnitate, în fața unui mare număr de cardinali și a marchizului Giustiniani, compatriotul și protectorul său. Talentul oratoric ca și erudiția desfășurată de Ligaridis atunci au stîrnit admirație; Congregația i-a încredințat curînd catedra de retorică a școlii.

Format de iezuiți, Ligaridis era — atît în gîndirea teologică cît și în cea filozofică — pe poziții total opuse aceluia pe care se găsea contemporanul său, Teofil Coridaleu. Marcuse chiar public, încă din anul 1640, ostilitatea sa împotriva acestui „calvinolatră” printr-un elogiu în versuri tipărit în fruntea cărții pe care un elev al său — Ioan Andrei Stavrinov — o scrisese împotriva învățăturii lui Coridaleu în faimoasa controversă a „transsubstantiatunii” (în grecește μετουσιώσεως¹).

În noiembrie 1641, Ligaridis se găsea în drum către capitala imperiului otoman, unde va rămîne pînă în octombrie 1646, cînd va pleca spre Principate. În cei aproape cinci ani petrecuți la Constantinopol, a dus o viață agitată, în viesparul de intrigi politice și dispute teologice al Fanarului. Se pare că la venirea lui, mișcarea coridaleeană pătrunsese destul de adînc în rețeaua episcopală a bisericii răsăritene. Dar lucrul acesta nu a descurajat pe Ligaridis². Cercetătorul care și-ar propune să studieze de aproape viața acestui ciudat personaj, va rămînea uimit de modul cum trăiau asociate în acelaș om, două naturi de un desăvîrșit contrast; căci Ligaridis era un pasionat al studiilor și al vieții de bibliotecă (și bibliofil reputat)³ dar în acelaș timp un pasionat luptător, cu fecund spirit de intrigă, mereu însetat de mărire și nu mai puțin de bani⁴. În orice caz

¹ Termen de teologie scolastică introdus în teologia ortodoxă. Coridaleu, care era și un erudit teolog, vîzîndu-se acuzat de ateism și calvinism fiindcă preda pe Aristot în interpretarea materialistă dată de Cremonini, a ținut să demonstreze că în realitate așa-zîșii „ortodocși puri” se depărtaseră de doctrina creștină clasică, sub influența teologiei scolastice. Stavrinov — elevul lui Ligaridis — a atacat pe Coridaleu în studiul *Περὶ μετουσιώσεως κατὰ Κερυδαλοῦ τοῦ Καλβινολάτρου λόγοι δύο* (E. Legrand, *op. cit.*, I, pp. 406—407).

² „Non posso spiegar le persecuzioni et l'incontri che ho havuto da certi Metropoliti, scolari di Coridallo et seguaci di Cyrillo Lucari...“ Fr. Pall, *op. cit.*, doc. IV din 25 ianuarie 1643.

³ Emile Legrand, *op. cit.*, p. 24 „Iubea cărțile rare” spune savantul francez, iar ambasadorul Olandei la Moscova, Nicolas Heinsius, îi atribuie meritul de a fi descoperit textele unor discursuri compuse de Photios (cu ocazia campaniei rușilor contra Bizanțului) „rămase pînă atunci necunoscute savanților”!

⁴ Ligaridis apare în corespondența sa într-o continuă lipsă de bani. Cere patronilor săi din Țara Romînească, cere Propagandei (spunînd că este amenințat să moară de foame la Tirgoviște !), cere țarului și, paralel cu îndeletnicirile sale de cărturar și teolog, face și comerț cu blănuri scumpe. Vezi pentru acest aspect capitolele din scrierea lui Kapterev, *Caractère des relations de la Russie avec l'Orient orthodoxe au XVI-e et au XVII-e siècles*, Moscova, 1885, reproduce de Legrand în limba franceză, în *op. cit.*, vol. IV, pp. 8—60. Pentru continua cerere de bani v. scrierile XLII și XCI, în Gh. Călinescu, *op. cit.*, pp. 396, 430—431 și Fr. Pall, *op. cit.*, pp. 137—139. Afacerile bănești și mai ales traficul comercial au contribuit mult la compromiterea lui Ligaridis.

era bine croit pentru rolul de permanentă duplicitate ce avea să-l joace între ortodoxie și catolicism¹. Ambițios, de o cutezanță care nu cunoștea margini, el a dat de tînăr bătălia pentru a pătrunde în marea ierarhie a bisericii răsăritene. S-a luptat pentru un scaun mitropolitan la Smirna, a sperat să moștenească pe Teofan al Ierusalimului, a visat chiar tronul ecumenic și puțin a lipsit ca să ajungă patriarh al Moscovei². Ambasadori, scriitori, principii ai ambelor biserici și monarhi au crezut în valoarea și în destinul extraordinar al lui Pantelimon Ligaridis, sprijinindu-l chiar atunci cînd valul urilor ce a stîrnit l-au copleșit³.

În primii ani ai șederii sale la Constantinopol, datorită legăturilor ce făcuse cu bailul venețian și cu patriarhul Partenie¹, Ligaridis a avut unele succese; între altele, a obținut autorizarea de funcționare și conducere a noii „Academii” grecești (care trebuia să fie opusă celei vechi, unde prin directoratul lui Ioan Cariofil stăpîneau din nou ideile lui Coridaleu). Această școală a propagandei catolice în imperiul otoman, întemeiată pe cultura greco-latină, urma să funcționeze în palatul Soranzo (bailul venețian). Într-un raport din 22 iunie 1644, din Constantinopol, Ligaridis are satisfacția să comunice secretariatului Propagandei că noua „Academie” a luat ființă și că el are cîrmuirea ei⁴.

Din nefericire pentru Ligaridis, în septembrie 1644, o puternică coaliție a mitropoliților răsăriteni, sprijinită de Vasile Lupu, răstoarnă pe Partenie — care alunecase prin influența lui Ligaridis în relații oculte cu Roma⁵ — și aduce la tronul patriarhiei Constantinopolitane pe Partenie II „cel tînăr”, unul dintre discipolii lui Teofil Coridaleu⁶, cu legă-

¹ M. I. Manousakas, în *op. cit.*, pp. 135—136, evocă conflictul dintre Ligaridis și alt faimos „latinofron”, Athanasie Retorul. Pînă unde mergea pasiunea și lipsa de scrupule a lui Ligaridis s-a văzut în acest conflict. Invidios de succesele lui Athanasie, care se bucura de încrederea curții franceze (a purtat corespondență cu Mazarin și chiar cu regele) l-a denunțat pentru duplicitate. „Athanasie, cel cu două fețe — spune amuzat Manousakas — era sortit să fie denunțat de Ligaridis care, în timp ce servea patriarhia, primea salariu de la Propaganda Romei.” Și N. Iorga l-a numit „latinizantul cu două fețe” (*Istoria Bisericii românești*, vol. I, p. 362); cf. și Legrand, *op. cit.*, p. 19.

² Fr. Pall, *op. cit.*, p. 78. Vezi și doc. nr. XXI și XXII, pp. 132 138, 133 135. Puțin înainte de plecarea spre Țara Românească (iulie 1646) sperase încă să ocupe scaunul mitropolitan al Smirnei. Giacinto Ingoli da Subiano, arhiepiscop și suffragant al Constantinopolului, scrie la 30 octombrie 1646 că Ligaridis va putea deveni chiar „patriarha di Constantinopoli” (*Ibid.*, p. 134).

³ Marchizul Orazio Giustiniani, savantul Leon Allatius, patriarhul ecumenic Partenie I, patriarhul Nikon al Moscovei, patriarhul Paisie al Ierusalimului, postelnicul Constantin Cantacuzino, Vasile Lupu, Matei Basarab și țarul Rusiei, Alexis Mihailovici — toți l-au tratat cu amicitie sau au vorbit cu admirație de cultura și talentele lui Ligaridis. Ambasadorul olandez la Moscova, Heinsius, care l-a cunoscut spre bătrînețe, spunea că Ligaridis era „un bătrîn domn, foarte politicoș și foarte instruit” care și-a petrecut „cei mai frumoși ani din viață la Roma” (E. Legrand, *op. cit.*, p. 24). La Moscova a avut o influență covârșitoare și în biserică și la curte. Cu tot atacul violent pe care i l-au dat adversarii coalițați — greci și ruși — și deși s-au produs destule dovezi compromițătoare, totuși țarul l-a apărat împotriva tuturor. Atacul lui Dositei Notara, în sfîrșit, l-a doborât. A fost îndepărtat de la curte și obligat să rămîna pînă la sfîrșitul vieții la Kiev.

⁴ „In palazzo del Eccellentissimo Signor Bailo siè instituita una Academia greca e io ne ho la cura” Fr. Pall, *op. cit.*, doc. XIII, p. 115.

⁵ Fr. Pall, *op. cit.*, p. 82. Partenie I a intrat în corespondență secretă cu Congregația de Propaganda Fide. Cf. doc. III și XI.

⁶ *Ibidem*, doc. XVII, p. 126.

turi în lumea reformei și prieten al „parlamentarilor”, adică al englezilor ¹. Această alegere a însemnat un mare succes pentru partida „calvinolatră”. Temperament de luptător, adversar pasionat al iezuiților și al intriganților „latinofroni” — care provocaseră asasinarea lui Chiril Lucaris și alungarea lui Teofil Coridaleu de la conducerea Academiei Partenie II trece la represalii; între altele, interzice propaganda pentru unire a misiunilor aflate pentru aceasta la Constantinopol și în restul imperiului. (Interdicția acțiunii în favoarea unirii a ruinat și ideea acelei „Academii”, de care Ligaridis legase speranțele unei mari cariere, în cadrul bătăliei pentru unire ².) Aceasta l-a aruncat într-o luptă grea cu partizanii lui Coridaleu și cu patriarhul Partenie II pe care îl acuzase de calvinism, punându-i în sarcină și un acord secret cu ambasadorul Olandei pentru întemeierea unui colegiu protestant la Constantinopol. Fînă în cele din urmă a fost anatemizat de Partenie II ³. A sfârșit prin a veni în conflict cu toată lumea — protestanți, ortodocși și chiar catolici. Nu împlinise 36 de ani cînd toate drumurile vieții îi păreau închise.

2. *Pantelimon Ligaridis invitat la Iași ajunge la Țîrgoviște. Rolul postelnicului Constantin Cantacuzino.* Tocmai asupra acestei crize grave din cariera lui Ligaridis — în anul 1646 — vine chemarea lui de către Vasile Lupu ca profesor la Colegiul din Iași ⁴, foarte probabil în cadrul acelei mișcări mai largi pe care voievodul moldovean se pare că a întreprins-o după sau în vederea plecării rectorului Počacki și a celorlalți profesori ruteni. Dar, în drumul lui spre Iași, Ligaridis a fost oprit de munteni pentru proiectul lor de școală. Această operație s-a făcut surprinzător de repede, prin postelnicul Constantin Cantacuzino. În ziua de 15 octombrie 1646, arhiepiscopul Giacinto Ingoli da Subiano, „Arcivescovo d’E-dessa e suffraganeo di Constantinopoli” anunță secretariatul Propagandei că a doua zi — 16 octombrie — Ligaridis pleca spre Moldova, răspunzînd astfel invitației lui Vasile Lupu. Ingoli arată pe larg în raportul său importanța acestei deplasări atît pentru interesele catolicismului („di maggiore utilita alla fede”), cît și pentru marile ambiții personale ale lui Ligaridis. Ni se dezvăluie cu acest prilej un întreg plan catolic pentru introducerea lui Ligaridis în ierarhia bisericii răsăritene. Admirator al lui Ligaridis, Ingoli exprimă speranța că eruditul dascăl va putea ocupa, ajutat de Vasile Lupu, un scaun mitropolitan și, cu timpul, chiar tronul patriarhiei ecumenice ⁵. (Era, într-adevăr, vremea cînd Vasile Lupu avea un cuvînt hotărîtor la întronarea și scoaterea patriarhilor răsăriteni.)

¹ Fr. Pall, *op. cit.*, p. 85.

² M. I. Manousakas, *op. cit.*, p. 136 și doc. nr. 7. Este o scrisoare a lui Partenie II din februarie 1650 — din al doilea patriarhat — în care se descriu evenimentele din primul patriarhat, la care ne referim în text. Aflăm din acest document că, la data aceea, Ligaridis avea încă sprijinitori de însemnătate: Ioan Cariofil și Panait Nicusios. Dealtfel din conținutul scrisorilor inedite aflate în ms. 974 (Codex Critias=Rally) rezultă că relațiile lui Ligaridis cu Cariofil au fost și au rămas bune și după căderea lui Partenie II (v. f. XX^r—XXI^r).

³ Fr. Pall, *op. cit.*, doc. nr. XIV din 4 februarie 1645, p. 118 și XVII din 14 iunie 1645, p. 125.

⁴ „Il Signor Ligaridi domane li 16 d’ottobre partirà per Buldania, [Bogdania] chiamato da quel Principe...”, (Fr. Pall, *op. cit.*, doc. nr. XXII, p. 134).

⁵ *Ibidem*.

Dar, cum am arătat mai sus, Ligaridis, plecat spre Iași cu o misiune atât de importantă și cu proiecte personale atât de ambițioase, se oprește la Tîrgoviște! La 24 noiembrie 1646, Grigore de Magistris, vice vicar patriarhal catolic, anunță Propaganda că „signor D/on/ Ligaridi se află în Valahia ca profesor al fiilor postelnicului Cantacuzino și salariat de acesta cu 50 de reali pe lună și toată întreținerea, inclusiv îmbrăcămintea”¹. Astfel, părerea atîta vreme acreditată, atât în istoriografia greacă, cât și în cea română, că Pantelimon Ligaridis a servit, în această epocă, la școala lui Vasile Lupu se dovedește neîntemeiată².

Este foarte greu de precizat ce a determinat pe Ligaridis să renunțe atât de repede la misiunea sa din Moldova, la situația ce i se oferea la școala bogatului domn moldovean și la toate proiectele și perspectivele de mărire amintite de arhiepiscopul Giacinto Ingoli și să prefere oferta munteană. Foarte probabil că a avut unele aprehensiuni în ceea ce privește sentimentele cu care va fi primit în Moldova. Se știe că patriarhul Partenie II, care l-a anatemizat, — fost elev al lui Coridaleu — ocupase tronul ecumenic cu ajutorul lui Vasile Lupu³; la aceasta s-ar fi adăugat eventuala ostilitate a cercurilor chievne încă destul de influente în Moldova. (Ligaridis încercase în ianuarie 1643 să împiedice confirmarea Mărturisirii ortodoxe a lui Petru Movilă de către patriarhia ecumenică⁴.) De asemenea, nu este fără importanță faptul că însuși rectorul rutean de la

¹ Fr. Pall, *op. cit.*, doc. nr. XXIII, p. 136; v. și nota 5, pp. 136—137.

² Punctul de plecare al acestei confuzii se găsește în Demetrius Procopiou, Περὶ λογίων Γραικῶν (v. Const. N.Sathas, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη III, Veneția, 1872) de unde a fost luată de ceilalți istorici greci. Vezi: M. Paranikas, Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς Ἀλωσεως (1453, X.) μέχρι τῶν αρχῶν τῆς ἐνεστώσης (10) ἑκατονταετηρίδος Constantinopol, 1867, pp.182—183; Const. N. Sathas, Νεοελληνικὴ φιλ. Ατῆνα, 1868, p. 315; G. I. Zaviras, Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον, Ατῆνα, 1872, p. 512—513. Dela acești istorici greci a trecut în istoriografia românească prin Const. Erbiceanu, *Discurs rostit în aula Universității din Iași asupra școlii grece și române* (Revista Teologică, III, p. 132). Primul și-a însușit-o A. D. Xenopol, în *Istoria Romnilor din Dacia Traiană*, vol. VIII, p. 238. Mai ciudat este faptul că eroarea persistă în istoriografia greacă nouă. Ultimul tratat apărut în Grecia cu privire la învățămînt, Υρ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας* (1453—1831). Ατῆνα, 1936, t. II, p. 396 dă pe Ligaridis profesor la Iași în intervalul 1648—1655. Chiar Cleobul Tsurkas, de obicei atît de controlat, păstrează în *op. cit.*, p. 64, această greșită informație. N. Iorga în *Istoria Bisericii românești*, vol. I, p. 296, dă după Legrand (*op. cit.*, t. IV, p. 17) aceeași informație greșită că Ligaridis vine în Țara Românească abia în anul 1647, iar în *Byzance après Byzance* (București, 1935, p. 206) crede că învățatul grec se afla în țară din 1644. Dintre istoricii greci din zilele noastre Manousakas (*op. cit.*, p. 136—137, care scrie în 1956, păstrează mai departe aceeași dată greșită. Și la noi, studiul lui Gh. Gronț, *Dreptul bizantin în țările române. Îndreptarea legii din 1652*, apărută în revista *Studii*, I (1960), p. 57—80, păstrează ca dată a venirii lui Ligaridis în Țara Românească același an, 1647, p. 67.

³ Simpatia lui Vasile Lupu pentru elementele progresiste din Constantinopol și compasiunea pentru Chiril Lucaris se vede dintr-o scrisoare a sa către țarul Mihail Feodorovici din 20 februarie 1645. Are o izbucnire contra intriganților din Fanar care au lovit pe Lucaris: „căruiua i-au făcut de multe ori mari necazuri și nervi cu fapele lor viclene, pînă cînd l-au dat morții. . .”. În aceeași scrisoare Vasile Lupu își exprimă decepția pe care a produs-o Partenie I și face elogiul lui Partenie II, elevul lui Coridaleu ales în locul celui depus. „Asemeni și noi am conlucrat la acest lucru fără voia lui și am trimis în Constantinopol la prietenii noștri să poarte grije de acest bun și vrednic păstor și învățător” (v. Silviu Dragomir, *op. cit.*, doc. nr. XVIII, p. 103).

⁴ Fr. Pall, *op. cit.*, doc. nr. IV, din 25 ianuarie 1645, p. 97—98.

Trei Ierarhi, Sofronie Počacki — acuzat și el de iezuiți că ar fi, „calvinista”¹ avusese într-adevăr legături de corespondență cu Teofil Coridaleu. (Știm că la Constantinopol Ligaridis fusese în luptă continuă cu diverși „școlari di Coridallo et seguaci di Cyrillo Lucari”²). Temerile lui Ligaridis ne apar astfel îndreptățite și renunțarea la oferta lui Vasile Lupu, un act de prudență. Propunerea lui Constantin Cantacuzino și atmosfera sobră dar impunătoare a curții lui Matei Basarab i-a părut, pentru moment cel puțin, mai sigură. Dar pe lângă motivele de mai sus, sîntem îndreptății să credem că la hotărîrea lui Ligaridis de a se fixa la Tîrgoviște a contribuit și Bakšić, ale cărui propuneri și proiecte, pentru preîntîmpinarea influențelor învățămîntului reformat din Ardeal asupra tinerimii muntene, alarmaseră conducerea Propagandei³. Acțiunea întreprinsă ulterior de Ligaridis împotriva propagandei calvine de peste munți confirmă părerea noastră.

Dacă curentul favorabil pentru o cultură în limba maselor populare a avut în mitropolitul Ștefan pe cel mai viguros reprezentant al său (deosebit de semnificativ este și amestecul său în răscoalele din 1653); dacă curentul restaurației culturale slavone s-a rezemat în primul rînd pe Udriște Năsturel, inițiatorul și protectorul învățămîntului umanist de tip occidental, greco-latin, poate fi considerat, desigur, postelnicul Constantin Cantacuzino, unul din cei patru fii ai lui Andronic, imigrați în țările romîne după uciderea de către turci a tatălui lor.

Așezarea Cantacuzinilor în țările romîne nu trebuie privită ca un fapt divers, asemeni nenumăratelor deplasări de greci, sau vorbitori de limbă greacă, care-și căutau la noi o nouă patrie sau o sursă sigură de făcut avere. Această familie, cu rol atît de important în viața economică a imperiului otoman, consacrase, prin pecetea grea a numelui ei, simbioza turco-bizantină. Expatrierea principalilor ei membri, după asasinarea de către turci a lui Mihail și Andronic, a echivalat cu o adevărată rupere de alianță — la început nemărturisită, dar mai tîrziu fățișă și cu mîna armată. Ea a provocat o serioasă sciziune între vîrfurile societății grecești; în emigrația bizantină, Cantacuzinii (aproape toți) vor ocupa de aci înainte un loc aparte, deosebit de al grecilor ce au rămas credincioși asociației cu turcii. Principatele, cu regimul de autonomie de care se bucurau, vor fi pentru ei o bună bază de pregătire și așteptare. Iar cînd această bază va parea prea slabă, vor apela la ajutorul imperiilor german și rus. În ruși mai ales, popor ortodox, au văzut ei pe adevărații liberatori ai Răsăritului de sub jugul otoman.

Postelnicul Constantin Cantacuzino s-a arătat în decursul vieții sale dominat mai mult de pasiunea intelectuală decît de cea

¹ Pentru legăturile lui Sofronie Počacki cu Coridaleu vezi Const. Erbiceanu, *Epistola dogmatică a lui Coridaleu*, Revista Teologică, București, II, p. 345 și următoarele. Cf. și Cl. Tsurkas, *op. cit.*, p. 42, 46 și 64. Pentru acuzația de calvinism cf. E. Scurlo, *op. cit.*, II, p. 111.

² Fr. Pall, *op. cit.*, doc. nr. IV, p. 97.

³ Vezi mai sus, p. 4 și nota 2. Legăturile lui Ligaridis cu Bakšić, arhiepiscop de Sofia, au continuat să fie bune. În 1649 intervine prin el pentru a-și obține stipendiile datorate de Congregație. Gh. Călinescu, *op. cit.*, p. 430—431.

politică¹. Într-o vreme în care ridicarea orașelor, umanismul și reforma impuneau în sfere sociale din ce în ce mai largi primatul culturii, principii — și în genere exponenții politici ai regimului feudal — încep a-și da seama că nu mai pot rămâne nici ei în condiția intelectuală a societăților medievale. Transformările economice și sociale, apariția la orizont a fenomenului revoluționar burghez — măcar și sub forma obscură și confuză a curentelor de reformă religioasă — pune în plin necesitatea pregătirii politice a omului de stat. Îndeosebi viața internațională se resimțea de toate aceste adânci transformări. Raporturile între popoare și state cată a fi recondiționate acuma, nu prin optica înșelătoare a tradițiilor și ideilor ce se perimau, ci prin aceea a noilor realități care inundau scena lumii. Între acestea, cea mai importantă era ideea libertății: în domeniul economic și social, ca și în acela politic și religios, lupta împotriva instituțiilor medievale înrobitoare se intensifica în Apus an de an. Pentru răsăriteni, această idee însemna, în primul rând, eliberarea popoarelor de sub despotismul turcesc; pentru grecii din emigrație, reconstituirea imperiului bizantin. Contemporani de seamă, atât din Orient cât și din Occident, l-au considerat pe Matei Basarab și Țara Românească ca un punct de reazem serios în eventualitatea unui mare război antiotoman².

Prima măsură ce a luat Postelnicul pentru a asigura formațiunea intelectuală a copiilor săi a fost organizarea vestitei biblioteci de la Mărgineni „întemeiată cu multă cheltuială și multe cărți, elinești, latinești, franțozești, turcești...”³. Acestei biblioteci îi datorează Șerban Cantacuzino, și savantul său frate, stolnicul, ca și Mihai Cantacuzino ctitorul școlii de la Colțea, primul lor contact cu valorile culturii universale.

A doua a fost școala; o școală care să dea copiilor lui și ai celorlalte familii mari, pregătirea intelectuală și politică la care îi obliga poziția lor în stat și interesele clasei ai cărei principali exponenți deveniseră. Pentru realizarea acestei școli, Constantin Cantacuzino s-a adresat lui Pantelimon Ligaridis; desigur că intervenția lui a contribuit la hotărârea acestuia de a rămâne în Țara Românească. Dealtfel recrudescența feudală munteană, cu atât de pronunțate înclinări către politica occidentală, crease mediul și condițiile necesare pentru activitatea și scopurile eruditului umanist hiot.

3. Școala greacă și latină de la Tîrgoviște. Colaborarea lui Pantelimon Ligaridis cu Ignatie Petrișis. Sosirea acestui învățat în vechea capitală a

¹ „Magazin istoric”, IV, p. 359, „n-au poftit de la Grigore Ghica nici boierie, nici nimica, fără pace la casa lui să aibă”. Într-un act dat Postelnicului de Ghica înainte de intrarea în domnie, spune: „Și dacă mă va dăruî Dumnezeu să merg în țară, nici la boierie să nu-l amestec și nici o bănuială să nu aibă de la domnia mea, și să aibă a se repausa la casa lui, ca o slugă bătrînă a noastră și a țării”. *Ibidem*, p. 394; Cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. VII, p. 181—182.

² Rezidentul german la Constantinopol scrie într-un raport din 20 august 1643 că turcii „se tem de Matei și-l consideră aproape ca pe un al doilea Mihai Vodă”. Același diplomat spune în raportul său că Matei Basarab este „un principe așa de viteaz încît prin el, dacă un mare-potentat l-ar ajuta cum trebuie, s-ar face multe lucruri bune împotriva turcilor”, Hurmuzaki, IV-1, p. 671.

³ C. Cardaș, *Biblioteci vechi românești*, în „Boabe de grâu”, I, 1930, p. 611—616; I. Minea, *Ceva despre Constantin Cantacuzino Postelnicul*, în „Cercetări istorice”, VIII-IX (1932—1933), 3, p. 73; Ioachim Crăciun, *Biblioteci și cititori români în trecut și azi*, Sibiu, 1940.

Țării Românești și mai ales angajarea lui de către postelnicul Constantin Cantacuzino ca profesor al celor doi fii ai săi mai mari — Drăghici și Șerban, viitorul domn — a determinat și alte familii din rîndurile marii boierimi să-l solicite pentru copiii lor. Astfel a luat naștere începutul de școală umanistă, cu un program de un nivel superior, căreia în corespondența timpului i se spune „*Schola greca e latina*”¹.

Izvoarele noastre narrative nu pomenesc nimic despre această importantă activitate școlară. Singurul document intern, care amintește activitatea didactică a lui Ligaridis — fără a pomeni însă școala — este însemnarea lui Daniil Andrian Panonianul la *Îndreptarea legii* sau *Pravila cea mare*, tipărită la Tîrgoviște în anul 1652². În această însemnare, Daniil asociază lui Ligaridis un al doilea profesor — tot hiot — Ignatie Petrițis. El se arată a fi unul dintre elevii acestor erudiți profesori greci. Mărturisește, într-o formă plină de umilință, cum și-a luat sarcina de a traduce „această îndreptare a legii de pre limba elinească pre limba proastă romînească, nu doar dă în nevrednicia prostimei mele sau de într-o învățătură învățat, fără numai cît *m-am ispitit a linge pre din afară puțineală gramatică și sintaxisul, ci cu toată mintea, înțelepția, arătarea, supunerea și îndreptarea curiosului între ieromonahi chiar Ignatie Petriț, și a lui Pantelimon Ligaridis, dascăli desăvîrșiți, amîndoi de la Hio vestiți și foarte iscusiți întru toată dumnezească scriptură*”.

Cît de importante erau funcțiunile intelectuale ale celor doi umaniști greci la curtea lui Matei Basarab și rolul ce le-a revenit în realizarea acestei însemnate opere juridice, se vede chiar din scrisoarea mitropolitului Ștefan, care a servit ca prefață. Ei sînt amintiți și de mitropolit, fără însă a li se scrie numele. Mitropolitul Ștefan amintind truda pentru aflarea celor mai bune izvoare bizantine, mărturisește că lucrarea s-a făcut „și cu îndemnarea a doi frați iubitori de Dumnezeu și tocmai slujitori ai oblaștiei smereniei noastre”³. Este desigur vorba de cei doi „dascăli desăvîrșiți”, Pantelimon Ligaridis și Ignatie Petrițis, din pioasa pomenire a lui Daniil Panonianul.

¹ G. Călinescu, *op. cit.*, doc. nr. XXVI din 3 octombrie 1649, p. 378—379. Ligaridis arată că persecuția lui Partenie II l-a obligat să plece din Constantinopol către Țara Romînească „dove con la Dio gratia fo schola greca e latina insegnando a i primi del paese. . .”.

² I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia romînească veche*, tom. I, București, 1903, p. 193.

³ Gh. Cronț în studiul ce a consacrat legiurii lui Matei Basarab „*Dreptul bizantin în părțile romîne. Îndreptarea Legii din 1652*” („Studii”, I, 1960, pp. 51—80) scrie că participarea lui Ligaridis și Petrițis „la traducerea textelor grecești trebuie să fi fost foarte activă, de vreme ce mitropolitul Ștefan menționează în prefața sa numai „îndemnarea” lor, fără să mai amintească pe Daniil Panoneanul”. Ne îngăduim a observa că Gh. Cronț copiind textul predosloviei mitropolitului Ștefan a transcris „îndemănare” în loc de „îndemnare”. Această mică eroare de transcriere modifică însă fundamental fraza mitropolitului și înțelesul ei. Cei doi erudiți greci nu sînt elogiați de mitropolit pentru merite tehnice — fiindcă au ajutat lui Daniil la traducere — ci fiindcă li socoate chiar între inițiatorii acestei importante lucrări. Văzînd incoerența organizării noastre în sectorul justiției și dezordinea pe care o provoca diversitatea soluțiilor cutumiere, cei doi cărturari cu instrucție romană și bizantină s-au gîndit să „fericească” țara romînească cu vechi legi bizantine, întocmite în veacurile cele mai înrbitoare ale imperiului. Dealtfel Gh. Cronț a relevat, printr-o atentă analiză, caracterele draconice ale acestei legiuri. Dacă adăugăm și faptul că manuscrisul nomocanonului care stă la baza *Îndreptării legii* a fost procurat tot de un grec, marele vistiier Gh. Caridi — ucis în condiții tragice în timpul răscoalelor ce au urmat — avem gena „neobizantină” a legiurii.

Dacă asupra lui Ligaridis și a carierii lui didactice la Roma, la Constantinopol sau la Tîrgoviște, avem numeroase știri, în ceea ce privește pe Ignatie Petrițis, știrile sînt extrem de puține. N. Iorga amintind în Istoria literaturii romîne numele celor doi dascăli citați de Daniil Andrian Panonianul spune: „Cel dintîi (Ligaridis), predicatorul lui Matei Vodă, celălalt (Petrițis), necunoscut”. Într-adevăr, atît în istoriografia greacă cît și în cea romîneasă lipsesc aproape cu desăvîrșire informațiuni cu caracter biografic asupra acestui „desăvîrșit dascăl” cu o activitate atît de importantă juridică și didactică în țara noastră și cu o însemnată — pentru vremea sa — operă literară.

Petrițis era originar, ca și Ligaridis, din insula Hios, cum ne-o spune el însuși¹. Nu cunoaștem data nașterii și nici a morții sale. Nu știm nici anul în care a venit la Tîrgoviște. Dintr-o scrisoare a sa, inedită, ce se păstrează la Academia R.P.R. către un anume Panos², vedem că în anul 1650 se găsea în fosta capitală a Țării Romînești — dar desigur că sosise acolo cu ani înainte. Colaborarea lui la *Îndreptarea Legii* presupune, firește, cunoașterea limbii romîne. Cum pregătirea acestui text juridic — care apare în 1652 — a durat la rîndul ei ani de zile, este de la sine înțeles că Petrițis se găsea în Țara Romîneasă cu mai mulți ani înainte de imprimarea ei.

Ignatie Petrițis a avut și o interesantă activitate literară. El a lăsat o serie de manuscrise — lucrări originale sau simple copii — care au fost cercetate de Emile Legrand³, de Spiridon Lambros⁴, A. Papadopulos-Kerameus⁵ și alți specialiști. A devenit însă cunoscut prin prelucrarea în 1670 a epopeii bizantine *Dighenis Acritas*. D. Russo a demonstrat că în această scriere Petrițis „imită și plagiază în multe părți pe Stavrinus și Matei al Mirelor”⁶. Emile Legrand spune că prelucrarea lui Ignatie Petrițis se recomandă mai ales prin valoarea lingvistică, fiindcă cuprinde numeroase urme ale dialectului grec din Hios⁷.

Păstrarea mai multor copii din opera lui Petrițis în biblioteca patriarhiei din Ierusalim, precum și a altor lucrări de caligraf datorite tot lui,

¹ O spunc, în prelucrarea epopeii bizantine *Dighenis Acritas*. Vezi Demostene Russo, *Studii istorice greco-romane*, tom. I, p. 138. Vezi și Emile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, Paris, 1902, vol. VI.

² Academia R.P.R., ms. 292, fila 116 : Τῷ, ἐν ἱερομονάχοις πανοσιωτᾶτω καὶ λογιωτᾶτω κυρίῳ Ἰγνατίῳ Πετριτζῆ. Πάνος ὁ κατὰ κόσμον Μαυράγγελος τὰ ὅσα ἀγαθὰ... Prea curiosului între ieromonahi, domnul domn Ignatie Petrițis, Panos, pe numele lumesc Mavranghelos îi urează toate bunătățile... Pe verso se află răspunsul lui Petriți s. Cf. Const. Litzica, *Catalogul manuscrisurilor grecești*, București, 1909, nr. 613 (292), p. 306—307.

³ Spiridon Lambros, *Collection de romans grecs en langue vulgaire et en vers*, Paris, 1880, p. 111; Emile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, Paris, 1902, vol. 6, p. XI—XII. *Les exploits de Basile Digenis Acritas*.

⁴ Spiridon Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, 1895—1900.

⁵ A. Papadopulos-Kerameus, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, Petersburg, 1891, vol. 1 (indicele).

⁶ Vezi notița bibliografică dată de D. Russo, în *Studii istorice greco-române, opere postume*, tom. I, București, 1939, p. 137—138.

⁷ Emile Legrand. *op. cit.*, p. XI.

naște întrebarea dacă Petrițis nu a fost cumva și el în slujba acestei patriarhii — cum se va întâmpla cu Ligaridis — după plecarea din Țara Românească¹. Cu toate cercetările ce am făcut, nu am reușit să găsim nimic, pînă în prezent, în arhivele noastre, referitor la activitatea didactică a acestui cărturar grec în Țara Românească. Un lucru este însă sigur: acestor doi „desăvîrșiți dascăli” hioți (cum îi asociază Daniil Panoneanul în prefața sa) le revine meritul de a fi întemeiat un învățămînt umanist — după modelul colegiilor occidentale — în vechea capitală munteană.

Curînd după sosirea în Țara Românească, Ligaridis a fost angajat de Matei Basarab ca predicator al curții. S-a afirmat că ar fi fost chiar „duhovnicul” domnului. Este sigur că reușise să cîștige pe deplin simpatia domnului muntean, așa cum o cîștigase înainte pe a marchizului Giustiniiani și cum o va cîștiga mai tîrziu pe a țarului Alexis Mihailovici. (Într-una din scrisorile inedite aflate în colecțiile Academiei R.P.R., Ligaridis afirmă că a obținut personal de la Matei Basarab — fapt necunoscut pînă astăzi — suma de 14 000 groși pentru reparația Betleemului)².

Dat fiind caracterul secret al misiunilor sale, nu excludem ca Ligaridis să fi servit și ca agent de legătură între curtea munteană și cercurile romane, în continuarea discuțiilor care se purtaseră cu cinci ani înainte în problema unei apropieri a Țării Românești de biserica catolică³. În orice caz, se poate spune că Ligaridis a avut un rol de consilier al curții, atît în problemele de ordin confesional, cît și în acelea ale reformelor juridice ce au avut loc în Țara Românească în această perioadă. Reînvierea dreptului bizantin în Țara Românească datorează desigur mult prezenței celor doi umaniști hioți la Tirgoviște în intervalul acestei domnii constructive⁴.

Deosebit de prețioase pentru problema școlii — deși insuficiente — sînt știrile pe care le desprindem din amintita corespondență a lui Ligaridis cu Roma. În afară de povestea necazurilor lui personale, de care sînt supraîncărcate rapoartele și scrisorile ce trimite, găsim și unele crîmpeie din care ne putem face o idee despre activitatea de profesor și orator religios a lui Ligaridis, despre organizarea școlii, programe, nivelul cursurilor și despre elevii ei. Ne vom opri puțin asupra știrilor referitoare la viața pe care Ligaridis o ducea în țara noastră. Din spusele lui, se vede că muncea foarte mult, atît cu școala cît și cu funcțiunea de predicator al curții muntene. Este neîndoios că pe ambele le-a servit cu pasiune și cu talent. Se pare, chiar, că succesele de carieră ale lui Ligaridis la curtea munteană au stîrnit invidia unora dintre misionarii din viesparul de la Constantinopol, deoarece vedem că De Magistris scrie într-unul din rapoartele sale către cardinali că Ligaridis fiind bine plătit de patronii săi din Țara Românească

¹ A. Papadopoulos-Kerameus, *op. cit.*, Petersburg, 1899, vol. I. Vezi descrierea manuscriselor 447, 449, 450 și 461. Din încheierea ms. 447, rezultă că la 1675 Petrițis era în viață.

² Academia R.P.R. ms. 974 (Codex Critias-Rally), f. 20^r — 21^r. Înainte de a fi uns mitropolit al Gazei, patriarhul Paisie făgăduise lui Ligaridis mitropolia Betleemului. (Vezi raportul lui din Tirgoviște, 4 noiembrie 1650, în Gh. Călinescu, *op. cit.*, doc. nr. XLIX. Scrisoarea păstrată la Academia R.P.R. este autografă).

³ Generalul Năsturel, *Viața Sfinților Varlaam și Ioasaf*, București, 1910, p. L—LXIII.

⁴ C. A. Spulber, *Etudes de droit byzantin, VI, Îndreptarea Legii, Le code valaque de 1652, I-ère partie*, Bucarest, 1938, și Gh. Cronț, *op. cit.*

„nu mai are nevoie de dinarii Sacrei Congregații”¹. Sugestia lui De Magistris, precum și informațiile privind veniturile lui Ligaridis și-au făcut efectul dorit așa că, începînd chiar din noiembrie 1646 — data sosirii în Țara Romînească — Ligaridis nu a mai primit nici un ban de la casieria Propagandei. Acesta este punctul de plecare al unor mari decepții și care i-a servit pentru a face verosimilă desfacerea sa de catolicism. Ani de zile corespondența lui cu Roma va fi plină de proteste și rugămînți în această chestiune. I s-a dat în cele din urmă — după 4 ani! — completă satisfacție materială prin restituirea tuturor drepturilor sale, în toamna anului 1650². După o altă informație contemporană, Ligaridis era remunerat chiar de Matei Basarab pentru funcțiunea de orator religios al curții, în afară de ceea ce primea pentru Școala greco-latină („... che dal Principe di Valachia era sufficientemente provisto oltre l'emolumento della schola che faceva”) ³. Dar Ligaridis avea mereu nevoie de bani. Urmărind un scaun de mitropolit în cadrul patriarhiei Ierusalimului, el prevedea importante cheltuieli pe care după moravurile timpului le necesita obținerea acestui titlu⁴. De aceea stăruia cu atîta perseverență să i se trimită stipendiile la care îi dădea dreptul misiunea ce împlinea — cu netăgăduită conștiințiozitate — la Tîrgoviște. Nu se sfiște să amenințe cu părăsirea școlii, afirmînd — cu rea credință, desigur — că nu avea cu ce trăi! („... sono sforzato di lasciar questa schola, e venirmene verso Roma, per poter vivere”) ⁵.

În toate scrisorile și rapoartele sale, Ligaridis vorbește despre munca oboșitoare pe care o depune pentru buna reușită a cursurilor sale. El invocă mărturia misionarului purtător al scrisorii — care cunoaște școala de la Tîrgoviște — pentru ca cei de la Roma să se convingă de rezultatele muncii sale, căci modestia îl oprește să vorbească mai mult („laus in ore proprio scordescit”) ⁶.

Prima recunoaștere din partea ierarhiei catolice din răsăritul Europei a meritelor și muncii lui Ligaridis pentru școala din capitala lui Matei Basarab este din anul 1648. Totodată aceasta este și prima știre din care aflăm că Ligaridis conduce „Școala greacă și latină” de la Tîrgoviște. Cercurile conducătoare ale bisericii romane sînt sesizate, printr-un raport al arhiepiscopului Sofiei, despre activitatea lui Ligaridis ca profesor și orator al curții, constatată cu prilejul vizitei numitului ierarh. „În acest

¹ Fr. Pall, *op. cit.*, p. 136—137, nr. 5. De Magistris l-a urmărit mereu pe Ligaridis în această chestiune; în 15 aprilie 1647 el scrie lui Ingoli adăugînd că Ligaridis mai primește de la Postelnic și întreținerea completă — inclusiv îmbrăcămîntea — a unui nepot care l-a însoțit în Țara Romînească. Ligaridis vorbește adesea în corespondența sa de doi nepoți, Carlo și Mihail. Primul a fost elev al Colegiului grec din Roma, iar al doilea candidat, pentru aceeași școală. Nu putem preciza pe care din aceștia l-a adus la Tîrgoviște. Mai probabil însă pe Mihail.

² Nepotul său Carlo îl înștiințează că i s-au expediat 240 scuzi, salariul pe 4 ani. Gh. Călinescu, *op. cit.*, doc. XLIX, p. 400—401. Scrisoare din 4 noiembrie 1650 a lui Ligaridis.

³ Fr. Pall, *op. cit.*, p. 139—140.

⁴ Academia R.P.R., ms. 974 (Codex Critias-Rally). Scrisoarea lui Ligaridis către Cariofil din august 1668, f. 21, înfățișează pe fostul patriarh Paisie al Ierusalimului ca pe un om lacom și nesățios (ἀχόρταγος) căruia a trebuit să-i dea sume mari de bani.

⁵ Gh. Călinescu, *op. cit.*, doc. nr. XLIII, 12 august 1650.

⁶ *Ibidem*, nr. LIV (1650), p. 404.

loc, la Tîrgoviște, am găsit pe domnul Pantelimon Ligaridis, grec, care ține școala greacă și latină și predică în zilele de sărbătoare în limba greacă. . .”¹. Ne surprinde faptul că în acest raport nu este amintit și numele lui Ignatie Petrișis. Nu venise încă la această dată? Lipsea din localitate? Sau, fiind vorba de un călugăr ortodox și nu de un misionar al bisericii romane — cum era Ligaridis — el nu putea face obiectul unei corespondențe oficiale către organele Propagandei? Credem mai degrabă că arhiepiscopul s-a referit numai la Ligaridis, fiindcă acesta era conducătorul școlii.

Să încercăm acum, pe baza puținelor știri de care dispunem, să caracterizăm Școala greacă și latină întemeiată și condusă de Pantelimon Ligaridis la Tîrgoviște.

Pantelimon Ligaridis a fost înainte de toate un pasionat profesor. Intrarea lui în ierarhia înaltă a bisericii răsăritene se explică în primul rînd prin misiunea secretă ce i-a fost încredințată de ordinul iezuit: să dea din interiorul bisericii ortodoxe lupta împotriva curentelor de reformă și pentru unirea bisericilor. Firește această misiune satisfăcea într-o mare măsură setea de mărire ce l-a stăpînit de-alungul întregii vieți și nu mai puțin veșnica lui nevoie de bani. Într-o scrisoare expedită din Moscova — din vremea cînd i se contestau drepturile asupra scaunului metropolitan din Gaza (fiindcă nu i-a plăcut niciodată să stea acolo) — el mărturisește lipsa de atașament pentru acea biserică și totodată mîndria pentru cariera lui de profesor: „căci eu nu în calitate de mitropolit al Gazei, ci ca profesor mi-am găsit cîstea și hrana oriunde m-am dus”².

Formația lui Ligaridis era iezuită. Își petrecuse adolescența și tineretea în Institutul Sf. Atanasie din Roma — una dintre cele mai vestite școli ale faimosului ordin: ca elev, ca student, iar după trecerea doctoratului, ca profesor. Intrase acolo la vîrsta de 13 ani, iar cînd a plecat în misiunea sa din Orient pășea pe 32. Este de la sine înțeles deci, că Școala greacă și latină întemeiată de el la Tîrgoviște a fost organizată în spiritul și după modelul celor iezuite. (La data aceasta sute de colegii asemănătoare, organizate și conduse de iezuiți, apăreau în toate țările europene).

Cunoaștem din așa-numitul *Ratio adque institutio studiorum Societatis Iesu* — care cuprindea ansamblul normelor de organizare ale învățămîntului iezuit — programa și repartitia studiilor în aceste școli. Ele erau alcătuite din două mari cicluri: unul inferior — obișnuitul colegiu — care ținea cinci ani; altul superior — „umanitățile” — adică universitatea, ale cărui cursuri țineau trei ani pentru studiile filozofice și patru pentru cele teologice. Primii trei ani ai colegiului erau consacrați gramaticii latine și grecești (se și numeau „clasele de gramatică”); în ultimii doi ani se preda retorica, materie deosebit de importantă în școlile iezuite, atît pentru formația intelectuală a tinerilor cît și pentru educația lor. Bineînțeles, în toate aceste cinci clase, instrucția religioasă alcătua, cum s-a spus, „baza, vîrf, centrul și sufletul, întregii educații”³. În

¹ Gh. Călinescu, *op. cit.*, doc. nr. XXII (1648), *Visita di Valachia*, p. 368.

² Academia R.P.R., ms. 974 (Codex Critias-Rally). Scrisoarea din august 1668 a lui Ligaridis către Ioan Cariofil, f. 20^r — 21^r.

³ François Guex, *Histoire de l'instruction et de l'éducation*, Paris, 1913, p. 99.

ciclul superior, baza studiilor o alcătuia filozofia lui Aristot în spiritul și litera interpretărilor tomiste, dominante în teologia catolică. Ultimeii patru ani erau consacrați studiilor înalte de teologie.

Dacă învățământul iezuit asigura o serioasă instrucție umanistă și teologică, în schimb, sub alte aspecte, el era insuficient și retrograd. Disciplinele științifice (matematicile, geometria și geografia) ocupau un loc modest. Studiul naturii lipsea cu desăvârșire, iar istoria era socotită ca o adevărată primejdie pentru arta educației. Adversari ai înnoirilor și progresului, ei au imprimat organizării interne a școlii un pronunțat caracter aristocratic, cu o severă ierarhie de titluri, copiate din constituția Romei republicane (decurioni, pretori, prefecti etc.) și cu o marcată tendință către polițism. Se poate spune că întregul lor sistem educativ a dat greș din pricina interpretărilor nefericite ale unor principii și metode pe care experiența istorică a întregii omeniri le-a privit totdeauna cu multă rezervă („scopul sfințește mijloacele”, „intenția dă actului valoarea sa morală” etc.)¹.

În linii generale Școala greacă și latină de la Tîrgoviște a fost organizată de către Ligaridis și Petriș după modelul cuprins în *Ratio studiorum*. Firește, cu unele derogări sau adaptări la care îi obligau condițiile speciale ale locului și timpului în care lucrau. Existența „claselor gramaticii” se constată chiar din scurta informație cuprinsă în însemnarea lui Daniil Panoneanul pe *Îndreptarea legii*. El declară, cu modestie, că a învățat de la doi umaniști greci din Tîrgoviște „puțină gramatică și sintaxis”. Cît privește existența ciclului superior, aceasta se constată din corespondența lui Ligaridis cu Propaganda. El declară categoric, în 1650, că ține de la sosirea în Țara Românească — „de patru ani”² — catedrele de retorică și logică. Totodată comunică faptul important că își ținea lecțiile „în limba greacă și latină” (*Ibid.*). Potrivit programelor de atunci, retorică era o disciplină complexă, menită a da tineretului elementele esențiale formației lui intelectuale și corespunzătoare exigențelor acelor vremuri, în raport direct cu întocmirea statului, a bisericii și a societății. În timp ce logica era privită ca „un instrument al filozofiei teoretice”, care învăța pe tineri cum să afle adevărul, retorică era „un instrument al filozofiei practice”. Ea implica o bogată cultură cu caracter enciclopedic. Ligaridis deținea și la Roma, la Institutul Sf. Atanasie, o asemenea catedră; pregătirea și talentul lui se bucuraseră astfel de recunoașterea unui juriu superior. Desigur că și la Academia greacă din Constantinopol — de scurtă durată — a cărei direcție o deținea, predase tot retorică. Se poate afirma deci, că și cursul ținut de el la școala din Tîrgoviște a fost de un nivel superior și că a dat tinerilor munteni care l-au frecventat posibilitatea unei instrucții de valoare a colegiilor occidentale. Prin retorică, în sec. XVII și XVIII, se înțelegea — ca și în antichitate — nu numai arta vorbirii frumoase, ci ansamblul de reguli privitoare la problemele stilului și ale compoziției, cu numeroase și largi aplicațiuni și cu exemplificări

¹ François Guex, *Histoire de l'instruction et de l'éducation*, Paris, 1913, p. 101. Vezi pentru programe și organizare Michel Glatigny, *Histoire de l'enseignement en France* (Presses universitaires de France), Paris, 1949, p. 48; Cf. L. Tarsot, *Les écoles et les écoliers à travers les âges*, p. 182, 184—185, 187 și 189.

² Gh. Călinescu, *op. cit.*, doc. XLIII (12 august 1650), p. 396.

din toți marii scriitori și oratori ai antichității greco-romane. Aceste reguli erau aplicate de profesori într-o măsură variabilă, nu numai la arta oratoriei, dar la orice lucrare literară. În general, cursurile de retorică cuprindeau, într-un grad care varia după preferințele și competența profesorului, conținutul tratatelor antice¹. Din acestea tinerii învățau cu precădere cele trei genuri ale oratoriei clasice: demonstrativ — encomii, cuvântări funebre, elogii academice, omilii etc.; deliberativ — arta argumentării în problemele statului și ale colectivității, în cadrul ordinii constituite; judiciar — în sfera căreia intrau toate problemele supuse competenței instanțelor judiciare. Desigur, cu prilejul lecțiilor referitoare la acest capitol al retoricii va fi făcut Ligaridis numeroase incursiuni în istoria dreptului bizantin, contribuind astfel la crearea atmosferei favorabile pentru traducerea *Îndreptării legii* și în Țara Românească. (Caracterul conservator, fidel unei aspre orînduiri feudale, pe care îl cuprinde această legiuire bizantină a fost de curînd relevant)².

Dar Ligaridis comunică în rapoartele sale către Propagandă că ține la Școala greacă și latină din Tirgoviște și catedra de logică (de asemenea în limbile greacă și latină). Prin aceasta, programa școlii egala pe aceea a colegiilor ieziute obișnuite și se apropia de categoria „colegiilor academice” din care s-au dezvoltat în a doua jumătate a sec. XVII „academiile”. După cum se știe, acestea făceau tranziția spre universitate. Logica era socotită de filozofii peripateticiu poarta de intrare în „palatele filozofiei” și „instrumentul” ei (ὄργανον φιλοσοφίας). Putem deduce oare că ținta lui Ligaridis era să depășească „colegiul”, pentru a realiza la Tirgoviște misiunea pe care o avusese la Constantinopol, adică întemeierea unei „academii” greco-latine unde să fie pregătite și elementele destinate a duce lupta împotriva puternicului focar calvinizant din Transilvania? (La această școală s-a format Daniil Panonianul, care va fi trimis apoi peste munți și va ajunge mitropolit).

O școală la care se predă un curs de logică și altul de retorică și în care limbile de predare erau, cum spune Ligaridis însuși, greaca veche și latina³, era prin însuși acest fapt, o școală de un nivel superior, asemenea celor mai bune colegii occidentale. Așa se explică și numărul mic al celor ce puteau urmări la noi asemenea lecții. Ambele catedre erau de o însemnătate primordială pentru problema culturii formale. Logica aristotelică se născuse, cum s-a spus, „completă și perfectă din mintea autorului ei” și înfruntase veacurile fără modificări substanțiale⁴. Ea era folosită în toate școlile superioare, pentru puterea educativă ce avea și mai ales pentru eficacitatea ei în anevoioasa muncă de disciplinare mintală a tinerilor. Logica aristotelică a fost veacuri de-a rîndul principalul instrument cu care cultura greco-latină a acționat asupra tuturor popoarelor. (Prin acest

¹ Pentru însemnătatea pe care ieziții au dat-o retoricii vezi Michel Glatigny, *op. cit.*, p. 40—41.

² Gh. Cronț, *op. cit.* (Cap. Conținutul *Îndreptării Legii*).

³ Gh. Călinescu, *op. cit.*, doc. XLIII (12 august 1650), p. 396: „per spatium di quattoro anni m'affaticai insegnando a duodeci giovani, Rhetorica e Logica in lingua greca e latina, che realmente sono i primi di questo, paese...”.

⁴ Ernesto Codignola, *op. cit.*, pp. 102 și următoarele (Cap. La logica).

curs Ligaridis își pregătea elevii munteni și pentru eventualitatea că vor merge la studii universitare în alte țări).

Dacă asupra „claselor de gramatică” sîntem reduși la scurta informație ce ne vine de la Daniil Panonianul, în schimb cu privire la clasa lui Ligaridis avem, chiar în rapoartele lui, câteva știri prețioase. Astfel, prin acelaș raport din ziua de 12 august 1650 el scrie că are la clasa de retorică și logică un efectiv de 12 tineri aparținînd celor mai mari familii din Țara Romînească („primi di questo paese”) ¹. Tot aici comunică și faptul că ține ambele cursuri „în limbile greacă și latină”. Această știre este deosebit de interesantă. Ea arată că cei 12 tineri munteni făcuseră în prealabil serioase studii pentru a stăpîni atît de bine cele două limbi moarte. Unde? Cu cine? Este greu de precizat. Se poate presupune că făcuseră asemenea studii în Transilvania, după cum afirmă raportul lui Bakšić; sau cu dascăli de casă, recrutați dintre călugării catolici aflători în țară, cum spune Del Chiaro ². Sîntem înclinați a crede însă că înainte de a intra în clasa lui Ligaridis acești tineri învățaseră în primul ciclu („clasele de gramatică”) cu Ignatie Petriș sau cu vreun alt dascăl rămas necunoscut. Ar rezulta de aici că o „școală a gramaticii” a funcționat la Țirgoviște și înainte de venirea lui Ligaridis. De cînd? Desigur nu înainte de 1640, cînd Bakšić semnaleză necesitatea unei astfel de școli, ci foarte probabil ca o urmare chiar a raportului prin care ceruse înființarea ei. Poate că Petriș — sau altul — a precedat pe Ligaridis în cariera didactică la Țirgoviște. Așa s-ar explica și faptul surprinzător, că Daniil Panonianul în însemnarea sa la *Îndreptarea legii*, citează, cum am văzut, pe Petriș înaintea lui Ligaridis, deși locul pe care cel din urmă îl ocupa în mișcarea intelectuală a țării și a curții muntene era incomparabil superior poziției pe care o avea Petriș. În orice caz, acum cînd știm cu precizie care erau disciplinele predate de Ligaridis (retorica și logica), ne rămîne să credem că „gramatica și sintaxisul”, de care amintește Daniil Panonianul în însemnarea sa, le-au învățat cu Petriș. Aceasta este însă doar o ipoteză, deoarece nu avem nici o altă știre privitoare la colaborarea celor doi erudiți hioți, pe care Daniil îi asociază atît de strîns în însemnarea ce însoțește opera sa. Nu știm, din nefericire, cît a durat această școală și nici cît a stat Ligaridis la Țirgoviște. Ultimul său raport către Propagandă, publicat, este din 4 noiembrie 1650 ³. Ținînd însă seamă de faptul că *Îndreptarea Legii*, la care el a colaborat, apare în 1652, trebuie să presupunem că a mai rămas la Țirgoviște și după 1650. (Într-o lucrare în pregătire, consacrată în întregime vieții și activității acestui personaj, încercăm o precizare cronologică privind intervalul petrecut de el fie în Țara Romînească, fie în Ardeal sau Moldova).

¹ Gh. Călinescu, *op. cit.*, doc. XLIII, p. 396.

² Anton Maria Del Chiaro Fiorentino, *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia* (ediția N. Iorga), București, 1914, p. 97. Și Ligaridis critică în rapoartele sale pe acești profesori, improvizăți dintre misionarii lipsiți de devoțiune, fără cultură și nedisciplinați. Cere Congregației să trimită alții, „un poco più dotti, e più devoti, perchè in loco di edificar, scandalizano con le loro disubidienze . . .” (Gh. Călinescu, *op. cit.*, doc. XX, din 2 decembrie 1648).

³ Gh. Călinescu, *op. cit.*, doc. XLIX, pp. 400—401.

Cu tot tratamentul de favoare pe care l-a avut la curtea munteană, totuși Ligaridis nu s-a simțit bine la noi. Era și firesc. Sperase îndată după trecerea strălucitului său doctorat, că se va afirma chiar la Roma, unde debutase cu un mare succes: catedra de retorică a Institutului Sf. Atanasie. Își încercase apoi norocul la Constantinopol, unde i se încredinșase conducerea Academiei grecești din palatul Soranzo; în urmă, excomunicat de Partenie II, a trebuit să renunțe nu numai la Constantinopol, dar și la poziția oferită de Vasile Lupu la Școala de la Trei Ierarhi și să se resemneze cu Școala greco-latină de la Tîrgoviște. În modesta reședință a domnului de țară, care a fost Matei Basarab, în micul oraș de la poalele Carpaților, Ligaridis — care s-a vroit totdeauna pe una din marele scene ale lumii — se simțea ca într-un adevărat exil („esilio”, repetă el în scrisori); nu o dată și-a manifestat, în ieremiadele sale, neputința de adapare în țara noastră („...in questi aspri paesi”, „in questa valle delle lacrime”¹ etc.). El nu aștepta decât prilejul favorabil pentru a pleca.

La Tîrgoviște, Ligaridis a întilnit pe patriarhul Ierusalimului, Paisie, cu care a intrat în legături strînse. Vorbește în scrisorile sale cu admirație despre el („persona pia, e devota”)². Admirația era dealfel reciprocă. Mai târziu, în timpul șederii sale la Moscova, Ligaridis va vorbi foarte rău despre Paisie. (Între timp, Paisie murise!)³. Prietenia cu patriarhul Ierusalimului va avea urmări deosebit de importante pentru Ligaridis. Ea va schimba cursul întregii sale vieți. Se va desface de catolicism, va intra în viața monahală a bisericii răsăritene (numindu-se de aci înainte Paisie, după numele noului său protector) și va deveni mitropolit de Gaza. Dar cine ar putea să spună dacă această nouă convertire era reală? Sigur este doar că a rămas pînă la sfîrșitul vieții ceea ce a fost totdeauna: un ambițios, iubitor de mărire și de bani, chinuit neconținut de setea intrigii și a aventurii. La Gaza nici nu a stat. Aceasta era pentru el doar un titlu care să-i ajute la ascensiuni mai mari. Nu reușise să rămînă la Roma și pierduse la Constantinopol. Tîrgoviște era prea mică pentru el. Acum își va încerca norocul la Moscova, a cărei generozitate în sprijinirea ortodoxiei ispătea, de pretutindeni, nu numai pioase devotamente, dar și mulți aventurieri⁴. Acolo a cîștigat Ligaridis o tristă celebritate prin rolul odios pe care l-a avut în răpunerea patriarhului reformator Nikon⁵.

¹ Gh. Călinescu, *op. cit.*, doc. XX.

² *Ibidem*, doc. XLIII din 12 august 1650, p. 369, „m'ha honorato con il titolo di Archipresbyterato del Santo Sepolchro...”.

³ Academia R.P.R., ms. 974 (Codex Critias-Rally), f. 20^r—21^r, unde critică cu asprime arghirofilia lui Paisie. La acuzația ce i se aduce că nu a achitat o sumă „promisă” fostului patriarh al Ierusalimului, scrie: „Am și găsit omul pe care să-l înșeli! Acela și din pialră seacă scoate bănuși și reali”.

⁴ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 5. Citează măsurile pe care cu timpul autoritățile rusești au fost nevoite să le ia pentru a împiedica intrarea călugărilor. În anul 1636 se dă chiar un ueaz către voievozii din Putivla (punctul de trecere) ca să nu le mai lase liberă trecerea spre Moscova diferiților oaspeți nepoștiți.

⁵ Academia R.P.R., ms. 974 (Codex Critias-Rally), scrisoare autografă către Ioan Cariofil, din august 1668, p. 20^r—21^r. Lasă să se vadă cît era de puternică încă reacțiunea contra lui Ligaridis din pricina modului cum s-a comportat în procesul patriarhului Nikon: „M-am trudit mai mult decît toți pentru adevărul tomurilor și pentru terminarea lucrării, și acum toți strigă potrivit, cum că Ligaridis le-a făcut toate cîte s-au făcut contra lui Nikon și noi am fost siliți să semnăm și fără voia noastră am tolerat tot ceea ce s-a făcut”.

Desigur, s-a spus (și se va mai putea spune) despre Ligaridis mult rău; nu i s-a contestat însă niciodată, de către nici unul dintre numeroșii săi adversari, excepționala sa intelectualitate și nici spiritul creator. De ambele calități a beneficiat grupul tinerilor munteni din generația lui Șerban Cantacuzino care i-au fost elevi și prin ei — când au ajuns la maturitate — cultura Țării Românești. Se va lămuri poate vreodată, în ce măsură, „Școala greacă și latină” condusă de Ligaridis, a contribuit la pregătirea epocii de intensă activitate culturală inaugurată după 1679 de Șerban Cantacuzino și foștii săi colegi, și continuată apoi de Constantin Brîncoveanu. În orice caz, istoricul care va cerceta de aproape formațiunea intelectuală și educația politică a lui Șerban Cantacuzino, va recunoaște în ideile și metodele acestui principe (și ale fraților săi), urmele lăsate de puternica și complexa personalitate a fostului lor profesor și educator de la „Schola greca e latina” din Țirgoviște.

Din cele de mai sus rezultă că sub domnia lui Matei Basarab s-a făcut și în Țara Românească începutul unui învățământ superior — fapt contestat sau ignorat pînă în prezent în istoriografie. Este vorba de Școala greacă și latină, inițiată de erudiții greci, hioți, Pantelimon Ligaridis și Ignatie Petrișis, cu concursul postelnicului Constantin Cantacuzino, patronată și susținută de domn însuși. Spre deosebire de colegiile iezuite occidentale, școala condusă de Ligaridis și Petrișis pune, se pare, un accent deosebit pe umanismul grec și pe cultura bizantină. Elevii clasei lui Ligaridis, fii de mari boieri, puteau urmări cursurile sale de logică și de retorică în limbile greacă și latină. Pantelimon Ligaridis, despre care s-a afirmat atît în istoriografia greacă cît și în cea romînă că a funcționat în perioada 1648—1655 la școala lui Vasile Lupu de la Trei Ierarhi, a fost în realitate profesor la această școală din Țirgoviște, începînd din toamna anului 1646.

Deși caracterul aristocratic al școlii este categoric afirmat de Ligaridis în corespondența sa cu Roma, totuși constatăm că și modestul Daniil Panonianul, fiu de țăran din Transilvania, viitor mitropolit de Alba Iulia, a putut s-o frecventeze. El a intrat acolo desigur prin intervenția forurilor bisericești. Aceasta ne face să credem că în Școala greacă și latină de la Țirgoviște — ca și în cea slavă — se pregăteau și elementele de conducere ale ortodoxiei ardelenene, în această epocă de grele lupte confesionale. Este cunoscut rolul pe care l-a avut ulterior Daniil Panonianul, ajuns mitropolit al Ardealului¹. Dealtfel, strîngerea legăturilor cu romînia din Transilvania în această perioadă este unul din fenomenele interesante ale istoriei romînești și încă insuficient cercetat. Și pe acest teren, documentele ne arată că Ligaridis a fost foarte activ².

¹ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, vol. I, ed. a II-a, București, 1929, p. 348. Se pare că și el a avut în tinerețe unele înclinări calvine (*Ibid.*, 350).

² Emile Legrand, *op. cit.*, p. 68, dă la lista scrierilor lui Ligaridis și titlurile celor cinci „povățuirii” sau „învățături” (παραινέσεις ἐστὶν οὖν διδασκαλία) întocmite pentru „calvinoluteranizantii romîni din Ardeal” (πρὸς τοὺς Καλσινολουτερανίσαντας σπουδαίους Βλάχους). Ne ocupăm de ele în studiul special consacrat vieții și activității lui Ligaridis.

Școala greacă și latină de la Tîrgoviște, condusă de Ligaridis, ilustrează o fază importantă din istoria culturii și a învățămîntului muntean; acum se dezvoltă și la noi curentul pentru studiile de limbă și cultură latină, paralel cu acela favorabil limbii și culturii grecești. Totodată ea reprezintă un epizod al luptelor dintre reformă și contrareformă pe terenul învățămîntului, în țările noastre, și al încercărilor făcute de biserica romană pentru a atrage la ideea unirii pe romîni. Misiunile catolice din Peninsula Balcanică, alarmate de înfriurirea pe care școlile reformatilor din Transilvania o exercitau asupra tinerilor romîni care mergeau acolo pentru studii umaniste latine au sugerat întemeierea — atît în Moldova cît și în Țara Romînească — a unor școli latine pe lîngă cele slave. Prin întemeierea acestor școli, conducătorii propagandei catolice din sud-estul Europei sperau să împiedice pe tinerii romîni, doritori de cultură umanistă, de a mai merge la școlile „eretice” ardeleni, de unde se întorceau — după informațiile culese de Bakšić — cu puternice resentimente împotriva bisericii romane.

După procedeul iezuit, conducătorii acestor școli căutau să prindă ca elevi, în primul rînd, tineri aparținînd marilor familii feudale, cu rol preponderent în conducerea statelor. Acesta este și cazul școlii de la Tîrgoviște. De aceea ține să sublinieze Ligaridis că toți cei 12 tineri care alcătuiau în 1650 clasa lui (la cursurile de retorică și logică) aparțineau „celor mai de seamă familii” muntene.

Pantelimon Ligaridis, titularul catedrei de retorică de la Sf. Atanasie din Roma, a fost ales de Propagandă pentru a întemeia și conduce o „Academie” la Constantinopol. Această Academie reprezenta reacțiunea bisericii romane împotriva materialismului neoaristotelic și a influențelor protestante, dominante prin discipolii lui Coridaleu în vechea școală constantinopolitană. Prin întreaga sa formație intelectuală Ligaridis se găsea la polul opus filozofiei lui Coridaleu și în general spiritului padovan. Este de la sine înțeles că activitatea sa didactică fie la Roma, fie la Constantinopol, fie la Tîrgoviște s-a desfășurat în spiritul și în litera filozofiei tomiste. Școala patronată de Matei era deci școala corespunzătoare structurii statului muntean la acea vreme — stat feudal întemeiat pe o vie recrudescență a forțelor conservatoare și reacționare.

Este regretabil că nu dispunem de mai multe date referitoare la acest prim nucleu academic, de tip umanist occidental, instituit pe pămîntul Țării Romînești. Nu știm, de pildă : dacă Școala greacă și latină a început cu Ligaridis sau, mai înainte, cu Petriș; pînă cînd a funcționat această școală; dacă a funcționat la mitropolie, la curte sau într-o clădire proprie și nici numele diferiților tineri care au frecventat-o. În afară de Șerban Cantacuzino și fratele său, Drăghici, ușor de identificat și de Daniil Pannonianul, care singur o mărturisește, nu avem nici o indicație care să permită identificarea celorlalți. Nu excludem ca și fiul lui Udriște Năsturel, Radu, întemeietorul școlii de la Cîmpulung, ca și Matei, fiul adoptiv al domnului (nepot de soră al doamnei Elina), mort în 1652, să fi frecventat și ei școala condusă de Ligaridis. Nu avem însă nici o indicație documentară în acest sens. Cercetări viitoare la Moscova și Kiev, unde Ligaridis a stat după plecarea lui din Țara Romînească, precum și în arhivele Vaticanului, vor

scoate desigur la lumină și alte documente care să întregească cunoștințele noastre asupra acestei școli.

În sfertul de veac ce s-a scurs de la moartea lui Matei Basarab pînă la urcarea pe tron a lui Șerban Cantacuzino (1654—1678), regimul aristocratic reclădit de Matei pe vechea feudalitate de cultură slavă a fost măcinat în răscoale militare, răscoale ale maselor împilate și măceluri. O mare parte din căpeteniile aceluia partid militar care descindea din Mihai Viteazul au dispărut, iar puternicul aparat de război construit de Matei Basarab, devenind o serioasă primejdie pentru însăși lumea care l-a creat, a fost aproape desființat. De aci înainte, lipsită de o oștire ale cărei legături cu masele populare se dovediseră considerabile, Țara Românească va fi tot mai mult integrată în sistemul economic turco-bizantin; va deveni însă principala piață de aprovizionare a imperiului. Producția și comercializarea ei — atît în cadrul așa-zisului monopol turcesc, cît și în afara lui¹ — se vor intensifica. Agenții acestei importante mișcări economice — greci sau vorbitori de limbă greacă — vor alcătui acum, împreună cu boierimea mercantilizată, o pătură socială cu altă concepție asupra statului, cu alte idei în cultură, reflectînd cosmopolitismul neobizantin în care ne-am reintegrat și nu mai puțin, zorile erei burgheze. Această lume nouă va vrea să aibă o școală a ei, a timpului și intereselor ei — deosebită cu totul de aceea a lui Matei Basarab și Ligaridis. O va realiza, dar de data aceasta cu ajutorul discipolilor lui Coridaleu. Înfrinți la Constantinopol de coaliția tuturor forțelor reacționare și obscurantiste, urmașii mișcării neoaristotelice vor găsi în condițiile economice și sociale schimbate ale societății muntene o altă mentalitate, mai ospitalieră ideilor noi și progresului decît putea oferi capitala imperiului otoman. Va începe o intensă activitate culturală, iar în centrul ei va sta Școala domnească de la Sf. Sava, creată în spirit neoaristotelian — reeditarea a anticului Λύκειον și începutul libertății de gîndire în țara noastră.

НАЧАЛО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В МУНТЕНИИ

РЕЗЮМЕ

Автор доказывает, что в правление Матая Басараба высшее образование началось и в Мунтении, факт оспариваемый или игнорируемый историкографами. В первом десятилетии правления, в 1640 году, в Тырговиште существовала школа славянского языка и культуры. В культурной жизни того времени эта школа являлась выразителем старого феодального строя, победившего греческий константинопольский элемент.

¹ Sub presiunea militară a „Ligii Sfinte” principatele vor relua legăturile comerciale cu puterile creștine — cu deosebire după prăbușirea stăpînirii turcești în Europa centrală și în Ucraina. Brîncoveanu și o bună parte din boierimea vremii sale au știut să profite de această fază...

Во втором десятилетии правления Матея Басараба была основана, там же в Тырговиште, по образцу академических колледжей Запада, школа [гуманитарных наук (как о ней упоминается в документах того времени) под руководством греческих ученых, выходцев с Хиоса: Пантелимона Лигаридиса и Игнатия Петрициса. Автор объясняет обстоятельства внутреннего и внешнего порядка, приведшие к основанию этого важного учреждения, игнорируемого до настоящего времени.

В те времена, когда, благодаря росту городов, гуманизму и Реформации, примат культуры охватывал все более широкие общественные сферы, политические представители феодального строя начинают отдавать себе отчет, что и они не могут оставаться в культурных условиях обществ, имеющих аграрную структуру. Огромные преобразования экономического, социального и политического характера, происходившие в мире, настоятельно требовали политической и культурной подготовки государственных людей. Если Удриште Нэстурел был главным выразителем идеи возвращения к славянским культурным традициям, стремление к греческому и латинскому гуманизму поддерживается в первую очередь постельничим Константином Кантакузино. Это он привез в страну Лигаридиса, руководившего до того кафедрой риторики в Институте Св. Афанасия в Риме. (В этом институте подготавливались греческие миссионеры униатской доктрины).

Пантелимон Лигаридис, грек „латинофрон” ставший профессором риторики в Риме, был послан католической пропагандой в Константинополь для руководства новой греческой „Академией”, задачей которой было: 1) распространять идею объединения православной церкви с Римом; 2) бороться со старой константинопольской Академией, где господствовали последователи Кирилла Лукариса и философа Теофила Коридалеу. Известно, что первый был обвинен в кальвинизме и убит, а второй — глава неоаристотельского течения, — был обвинен в атеизме и изгнан из страны, причем его едва не линчевали.

Однако, мощная коалиция прогрессивных элементов Константинополя, поддерживаемая Василием Лупу, призвала „коридалейцев” к руководству восточной церкви и вызвала отлучение Лигаридиса. Опасаясь более тяжелых последствий, ученый покинул Константинополь, приняв предложение постельничего Кантакузино приехать в Тырговиште (в ноябре 1646 г.).

Из переписки Лигаридиса с Римом мы узнаем некоторые подробности относительно греко-латинской школы, основанной им в столице Мунтении. Кажется, что в то время как Игнатий Петрицис вел „классы грамматики”, Лигаридис руководил кафедрами логики и риторики. В докладе, представленном в августе месяце 1650 г., он сообщает начальству, что в его классе 12 учеников — представителей самых знатных семей, и что он ведет преподавание на греческом и латинском языках. Среди этих 12 студентов: будущий господарь Шербан Кантакузино, его брат Дрэгичи, возможно, Матей, приемный сын господаря. Автор указывает, что в числе учеников Петрициса и Лигаридиса был также Даниил Панонеанул, сын трансильванского крестьянина, переводчик значительного юридического византийского труда („Ревизия древних законов”) и будущий митрополит Алба-Юлия. Это отклонение от аристократического характера школы было сделано в интересах борьбы с кальвинизмом — главная миссия Лигаридиса. „Греко-латинская школа” просуществовала лишь до конца правления Матея Басараба. Все же, этого достаточно, чтобы объяснить нам, благодаря ее высокому уровню, значительный расцвет культуры во время правления Шербана Кантакузино и Константина Брынковяну. Спустя короткое время, однако, вследствие окончательного поражения прогрессивных

элементов в Константинополе, в Мунтению прибывают главные ученые движения Теофила Каридалеи, которые включаются в культурное движение Бухареста. С их помощью, Брынковяну вновь возвращается к мысли о высшем учебном заведении и учреждает господарскую „Академию” Мунтении, на этот раз в условиях „свободного учения” (враждебного схоластики).

ORIGINES DE L'ENSEIGNEMENT SUPÉRIEUR EN VALACHIE

RÉSUMÉ

C'est du règne de Matei Basarab, comme le démontre l'auteur, que datent les premiers commencements de l'enseignement supérieur en Valachie, fait généralement ignoré ou contesté par nos historiographes. L'existence d'une école assez importante de langue et de culture slave est signalée à Tirgoviște dans la première décennie du règne, en 1640. Elle était, dans la civilisation du temps, l'expression du régime instauré par l'ancienne féodalité, victorieuse de l'élément grec constantinopolitain.

Pendant la deuxième décennie du règne de Matei Basarab une école d'études humanistes (une *Schola greca e latina* selon le terme employé par les documents de l'époque) est créée à Tirgoviște, sur le modèle des collèges académiques de l'Occident. Elle est placée sous la direction de deux érudits grecs, originaires de Chio, Pantelimon Ligaridis et Ignatie Petritzis. L'auteur analyse les circonstances d'ordre intérieur et extérieur qui furent à l'origine de cette importante institution culturelle, ignorée jusqu'à ce jour.

En un temps où l'essor des villes, l'humanisme et la Réforme imposaient la primauté de la culture à des couches sociales de plus en plus étendues, les représentants politiques du régime féodal commençaient à se rendre compte qu'il ne leur était plus possible d'en rester à la condition intellectuelle des sociétés à structure agraire, et que les grandes transformations économiques, sociales et politiques que traversait alors le monde, rendaient indispensable une préparation politique et spirituelle adéquate des gouvernants. Alors que le retour aux traditions culturelles slaves avait eu pour principal promoteur Udriște Năsturel, les tendances vers l'humanisme grec et latin furent encouragées et soutenues par le *postelnic* (chambellan) Constantin Cantacuzino. C'est lui qui fit venir en Valachie Ligaridis, ancien titulaire de la chaire de rhétorique de l'Institut Saint-Athanase de Rome, où étaient formés les missionnaires grecs de la doctrine uniate.

Pantelimon Ligaridis, grec *latinofron* devenu professeur de rhétorique à Rome, avait été envoyé à Constantinople par la propagande catholique, pour y prendre la direction d'une nouvelle *Académie* grecque, dont la double tâche était : 1° de propager l'idée d'une union de l'église orthodoxe avec Rome ; 2° de combattre l'ancienne Académie constantinopolitaine où régnaient les disciples de Cyrille Lucaris et du philosophe Théophile Coridaleu. On sait que le premier avait été mis à mort sous l'inculpation de calvinisme et que le second, représentant du courant néo-aristotélic, avait été chassé et sur le point d'être lynché pour athéisme.

Mais une puissante coalition des éléments progressistes de Constantinople, soutenue par le voivode Vasile Lupu, rétablit les *coridaléens* à la direction de l'Eglise d'Orient, provoquant l'excommunication de Ligaridis. Redoutant des suites plus graves encore, l'érudit chiote quitta Constantinople et accepta la proposition que lui fit le *postelnic* Cantacuzino, de venir s'établir à Tirgoviște (novembre 1646).

La correspondance de Ligaridis avec Rome nous fournit un certain nombre de précisions sur l'Ecole gréco-latine fondée par lui dans la capitale de la Valachie. Il semble qu'Ignat Petritzis ait tenu sous sa férule les classes de grammaire, tandis que Ligaridis y occupait les chaires de logique et de rhétorique. Dans un rapport daté d'août 1650, il informe ses supérieurs que sa classe comptait un effectif de 12 élèves appartenant aux plus grandes familles du pays, et qu'il faisait ses cours en grec et en latin. De ces 12 étudiants seuls ont pu être identifiés le futur voïvode Șerban Cantacuzino, son frère Drăghici et, de façon probable, Matei, fils adoptif du voïvode régnant. L'auteur signale également la présence parmi les élèves de Petritzis et de Ligaridis, de Daniil Panoneanul, fils de paysan de Transylvanie, traducteur d'un important ouvrage juridique byzantin, le *Guide de la Loi*, et futur métropolite d'Alba-Iulia. Cette dérogation au caractère aristocratique de l'école était faite dans l'intérêt de l'action anticalviniste qui était la mission essentielle de Ligaridis.

L'*Ecole grecque et latine* ne vécut que jusqu'à la fin du règne de Matei Basarab, durée suffisante néanmoins pour expliquer par le niveau élevé de son enseignement le remarquable épanouissement culturel que connurent les règnes de Șerban Cantacuzino et de Constantin Brncoveanu. Mais la défaite définitive des éléments progressistes de Constantinople ne tardera pas à ramener en Valachie les représentants les plus marquants du mouvement coridaléen, qui s'intégreront dans le mouvement intellectuel bucarestois. Avec leur concours, le voïvode Brncoveanu reprendra l'idée d'une école supérieure et fondera l'*Académie princière* de Valachie qui adoptera désormais les principes de l'enseignement «libre», c'est-à-dire hostile à la scolastique.

DIN ACTIVITATEA REVOLUȚIONARĂ A „JUNIMII ROMÂNE” DE LA PARIS ÎNTRE 1851 ȘI 1853

DE

CORNELIA C. BODEA

În 1887, moartea lui Gh. Crețeanu, unul dintre foștii tineri progresiști din perioada imediat următoare revoluției din 1848—1849 a prilejuit lui Alexandru Odobescu o evocare a anilor studenției petrecuți împreună la Paris între 1850 și 1853 și a atmosferei revoluționare ce domnea atunci în cercurile exilaților, refugiați acolo din țările unde învinsese reacțiunea. Articolul său se intitulează *Junimea română din Paris pe la 1852*. E înfățișează, în cuvinte scrise cu căldură și talent scriitoricesc, crîmpeie din gândirea și activitatea patriotică-revoluționară desfășurată de studenții romîni, grupați în jurul societății întemeiate de ei sub numele de „Junimea română”.

În articolul de față ne propunem să aducem o serie de precizări și completări de natură istoriografică cu privire la împrejurările politice și la curentele ideologice care au influențat elanul revoluționar al tineretului de la 1851, situații pe care condeiul prozatorului Odobescu, în 1887, le-a lăsat în umbra amintirilor sau pe care tinerețea anilor săi, în 1851¹, nu le-a putut reține în adevărata lor lumină.

I. N. BĂLCESCU, ÎNDRUMĂTOR AL STUDENȚIMII ROMÎNE DE LA PARIS DUPĂ REVOLUȚIE

Anii imediat următori înfrîngerilor din 1848—1849 au fost folosiți de către cei mai mulți reprezentanți exilați ai popoarelor oprimate în vederea pregătirii unei noi revoluții, general-europene, îndreptată împotriva absolutismului și pentru cîștigarea independenței naționale. În

¹ În 1851 Al. Odobescu avea 17 ani.

căutarea realizării aceluiasi țel al unității și libertății naționale, fruntași ai mișcării revoluționare române se alătură organizațiilor conspirative, intrând în alianța revoluționară a popoarelor. Prima declarație de solidarizare românească cu mișcarea europeană o constituie *Manifestul către poporul român* de la 8 (20) septembrie 1850. Apelul lansat atunci în numele majorității exilaților români este programul însuși al revoluției viitoare a românilor, trasat de N. Bălcescu și dezvoltat apoi de el în articolul intitulat *Mersul revoluției în istoria românilor*, publicate amândouă în primele pagini ale revistei „România viitoare”¹. „Sentinele ale poporului, deslupite de trupul lui și răspindite de vijelie pe fața lumii — se scrie în apel —, noi priveghiem cu luare-aminte și pipăim lucrarea surdă ce se face în inima popoilor-fracii și nu vom lipsi a vă prevesti, în ceasul deșteptării generale, aceea ce aveți a face. Fapta voastră atunci va fi mare și glorioasă, căci misia românilor ce a luat de deviză *dreptate, frăție* este aceea de a se afla, el întâi, în avangarda luptelor democrației în contra tiraniei [. . .] pentru viitorul României, una, mare și nedespărțită”.

Manifestul este semnat, alături de autorul său, de cei mai mulți dintre fruntașii exilați români. Elanul revoluționar a cuprins și tineretul român progresist care se afla atunci la Paris pentru studii: George Crețeanu, Alexandru Odobescu, frații Lecca din Moldova, P. Iatropolu, Demetriu Berindei, Nicolaie Zătoreanu etc. În volnica lor expatriere, cu firescul și laudatul scop de învățătură, cum scrie mai târziu Alexandru Odobescu, ei se considerau pe sine oameni cu „însemnătate politică”. În parte, făcându-se remarcăți prin ținută patriotică încă din timpul revoluției, se bucurau acum de privilegiul de a asista la ședințele politice ale exilaților. Între participanți sînt întilniți mai des G. Crețeanu, Lecca, D. Berindei². Cel mai „bătrîn” dintre toți era juristul cu talent poetic militant George Crețeanu, născut în 1829; cel mai tînăr, elev abia la această vreme, viitorul prozator Alexandru Odobescu. Crețeanu debutase în beletristică înainte de revoluție, cu poezii pe care i le publica Eliade în „Curierul românesc”. În 1848, Nicolaie Bălcescu, abia întors în țară, citindu-i poezia *Cîntarea barzilor (La mormîntul bătrînului Mircea)*, l-a îmbrățișat și l-a îndemnat a stăruii în cariera literelor³. În august 1848, Crețeanu e trimis ca bursier, de către guvernul revoluționar⁴, să-și continue studiile la Paris. Aici el devine reprezentantul cel mai activ al studențimii progresiste române. La propunerea sa, la 14 (26) februarie 1851 tineretul se alătură la lupta pentru „unirea și independența României, constituită democraticeste”⁵, și întemeiază societatea ce a purtat numele de „Junimea română”. Cîteva săptămîni mai târziu, în mai 1851, „Junimea română” se încumeta să scoată o foaie purtînd numele însuși al societății.

¹ Apărută în noiembrie 1850 la Paris.

² Cf. I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, Edit. O. Boitoș; vol. III, p. 31, 156, 164. I. Eliade Rădulescu, *Scrisori din exil*, București, 1891, p. 630.

³ G. Crețeanu, *Patrie și libertate*, București, 1879, p. 22.

⁴ *Anul 1848 în Principatele Romne*, București, 1898, vol. III, p. 490.

⁵ C. Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 150—151.

Pentru a preveni neplăcerile la care se puteau aștepta din partea reacțiunii stăpînitoare, membrii societății, ca și redactorii revistei, au păstrat anonimul.

Al. Odobescu precizează că revista a apărut „fără de concursul celor mai în vîrstă”¹. De fapt, în cele două numere consecutive din mai și iunie 1851, singurele colaborări ieșite din anonimul le constituie cea a lui Dimitrie G. Florescu, ca secretar de redacție, și a lui Nicolae Bălcescu, — care încuviințase publicarea, în numărul 2, a *discursului* său rostit la 3 (15) mai 1851 în amintirea adunării de la Blaj. Explicația pentru ce numai aceste nume figurează în coloanele revistei se datorește faptului, subliniat de noi și într-o altă împrejurare², că atît N. Bălcescu, cît și D. G. Florescu, fiind exilați, nu aveau să-și mai teamă situația, și așa pericolită în țară. Proscris pentru participarea la revoluție, D. G. Florescu era și *student*, e drept ceva mai vîrstnic, apropiindu-se de 24 de ani. Vîrsta lui N. Bălcescu — 32 de ani — și mai ales excepționala sa maturitate de gîndire contrazic, la prima impresie, cele spuse de Odobescu cu privire la concursul bătrînilor. Dacă ținem totuși seama că textul discursului său a fost inclus în „reportajul” făcut asupra sărbătoririi organizate tocmai de tineret și că deci nu a fost publicat ca articol aparte, afirmația lui Odobescu capătă un sens, limitat la munca efectivă de redacție și la semnatarul propriu-zis ai articolelor sau dărilor de seamă inserate în cele două numere ale periodicului. Numele „cetățeanului N. Bălcescu” în coloanele revistei dovedește în schimb influența și prestigiul de care se bucura în mijlocul tineretului progresist român, ceea ce de altfel înseamnă mai mult decît o contribuție în sumarul revistei. Influența ideologiei sale revoluționare se vedește de la primul pînă la ultimul articol publicat acolo.

Numărul 1 al foii se inaugurează cu un articol-program care, după mărturia contemporanilor, se datorește lui George Crețeanu³: „*Soldați necunoscuți, dar entuziasmați de amorul patriei, ne propunem — seria autorul — a propaga, cu tot zelul unor inimi înfocate, ideea unirii naționale. Juni noi înșine, ne adresăm mai cu deosebire la junimea romînă din toate provinciile*”. Pentru a putea izbuti în lupta pe care o vedeau apropiindu-se, ei încredințează „celor mai vechi, mai înțelepți și mai experimentați, misiunea de a organiza”; tineretului, sarcina de a sluji cu toate puterile, *propagandei*; iar misiunea a treia și cea mai grea, de a compune *oștirea națională*, o lăsau pe seama fraților din țară. Ţelul întreit pentru care trebuia dată lupta cea mare era rezumat în articolul-program prin următoarele devize: 1) războiul celor apăsători, solidaritate cu cei apăsători; 2) independența și unirea tuturor romînilor; 3) organizarea adevăratei democrații. „Amăgiți de sultanul în Țara Romînească, de împăratul Austriei în Transilvania, să ne convingem de acest adevăr — se subliniază mai departe în program — că fericirea noastră nu va veni

¹ Cf. A. Odobescu, *Junimea romînă din Paris pe la 1852*, în *Opere complete*, Edit. II. Chendi și E. Carcalechi, vol. II, București, 1908, p. 243.

² C. Bodea, *op. cit.*, p. 151.

³ Cf. Bibl. Acad. R.P.R., *foi volante nr. 1 077*, exemplarul din „Junimea romînă” în care se găsesc identificații cu creionul, de către V. A. Urechia, toți autorii articolelor publicate în nr. 1 al revistei.

niciodată de la capetele corunate, ajutorul nostru nu va veni niciodată de la streini. În noi este toată puterea și noi înșine nu vom fi tari pînă nu vom fi odată uniți”. Cuvintele citate lasă de la început să se întrevadă inspiratorul ținutei patriotice revoluționare, Nicolaie Bălcescu. El denunțase acest usturător adevăr în manifestul-program de la 8 (20) septembrie : „Trebuirăm dar în curs de doi ani — se afirma acolo — a ne mărgini în fierbintele rugi ce ridicam pe tot minutul către cer pentru mîntuirea patriei; a-i apăra drepturile înaintea popoarelor luminate și a guvernelor, arătînd însemnătatea politică a Romîniei în interesul Europei și al civilizației ! ne muncirăm a-i dobîndi ajutoare în prezent și alianțe în viitor, în contra siluirii ce o apasă supt cîrmuirea celei fără de lege a ciocoiiului și supt barbara invazie a streinilor [...]. Dar în zadar. . .”¹.

Spre a putea „propaga cu mai multă seriozitate” ideea Unirii — așa cum o proclamase Bălcescu : una puternică și liberă — junimea romîină din Paris își lua solemnul angajament de a lupta pentru renașterea națională în literatură, în industrie și în artă. Simțînd totodată nevoia de a stabili și sensul adevărat al „panromînismului”, expresie încetățenită atunci printre revoluționari ², a delimita, cu alte cuvinte, pînă unde avea să se întindă țara romînilor, redactorul-șef al tinerei reviste răspundea cu o precizare matur gîndită, că aceasta corespundea în realitate năzuinței de înfăptuire a statului romîn unitar în interiorul vechiului contur daco-roman, și nicidecum unor tendințe de expansiune teritorială. „Ar fi absurd ca într-o epocă cînd ideile de conchetă și de ereditate sînt combătute de toate capetele bine gînditoare, noi să venim a pretinde înființarea unui stat care să cuprindă Dacia Traiană și Aureliană ; dar ar fi asemenea o mare slăbiciune ca să lăsăm a se întinde un stat străin acolo unde elementul romîn este predominant”.

G. Lecca ³, moldoveanul, în articolul *Credința și unirea* îndemna la revoltă împotriva tiraniei și la iubirea de patrie și neatîrnare. Cuvintele lui : „Acum avem o țară în care toată puterea este în mîna străinilor, atuncea vom avea o patrie în care popoul va ave putere, popoul va ave neatîrnare, popoul va ave libertate”, amintesc că N. Bălcescu vorbise la data aceea de „domnirea democrației, domnirea poporului prin popor”⁴.

În același număr al revistei, foarte tînărul Alexandru Odobescu arăta că învățase tot de la N. Bălcescu să vadă în *Muncitorul romîn* [plugar]⁵ pe „stăpînul Romîniei”. „Noi, juni care studiem în țară străină sau în patria noastră, să ne ațintim privirea asupra muncitorului, asupra adevăratului romîn, și să ne silim a-i înapoia hrana ce ne dă pe toată ziua printr-o hrană intelectuală, morală, pe care știința singură o poate da și care va ridica lesne pe țăran din adîncă abatere în care se pare a-l fi afundat suferințele sale”. N. Bălcescu se ocupase din 1846 de starea

¹ *Manifest către poporul romîn*, în N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, vol. I₂, 1940, p. 93—94.

² Cf. și *Mersul revoluției în istoria romînilor*, în N. Bălcescu, *Opere*, ed. cit., p. 106.

³ George Lecca (1831—1899) venise la Paris în 1849, pentru a urma Școala de stat major francez.

⁴ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 107.

⁵ „Junimea romîină”, p. 6. De notat că N. Iorga, în 1909, considera acest articol ca aparținînd, și ca redactare, lui N. Bălcescu. (Cf. *Istoria literaturii rom. în veacul al XIX-lea*, vol. III, p. 296, nota 1).

sociale a muncitorilor plugari și arătase de atunci că „fericirea patriei comune” și scoaterea țaranului din apatie se obțin „luminînd și ridicînd poziția socială a claselor de jos, dîndu-le drepturi deopotrivă și îmbunătățind mult starea lor materială”¹. Recent, tînărul elev de liceu avusese prilejul a regăsi aceleași idei dezvoltate în *Question économique des Principautés Danubiennes* și îmbogățite cu noi exemple despre spoliatiunile și asupririle îndurate de țărani, ceea ce-i explica și mai clar descurajarea și oboseala lor, manifestată din pricina avidității asupritoare a boierilor.

Articolul în care găsim din plin influența ideilor și tezelor preconizate de Nicolaie Bălcescu este *Trecutul și prezentul*². Textul acestui articol dezvoltă, mai mult decît celelalte articole citate, însușiri stilistice care reușesc să pună în și mai mare valoare maturitatea de gîndire și profundul spirit critic bălcescian. De aceea asemănările cu ideile și uneori chiar cu expresiile marelui ideolog și luptător revoluționar au îndemnat pe cercetătorii istorici romîni să-l considere ieșit din propria sa redactare. Pe noi însă, spre deosebire de părerea încetățenită în istoriografia romînă, analiza de fond și de formă făcută pe temeiul unor mărturii necunoscute pînă acum cercetătorilor³ ne face să atribuim redactarea acestui articol tot unuia din membrii „Junimii romîne”, și anume lui Dimitrie Berindei. În *Trecutul și prezentul*, tînărul discipol pornește de la două idei fundamentale exprimate întîia dată de Nicolaie Bălcescu în anii 1846 — 1847, și anume că poporul nu se poate „jertfi pentru o patrie unde nu i s-au lăsat drepturi și pentru o libertate de care el nu se poate bucura”⁴, și că pentru a-l scoate din apatia în care l-a aruncat „o prigonire înverșunată de mai multe veacuri... de către clasele de sus”⁵ trebuie să i se arate exemple din trecutul îndepărtat al luptelor eroice pentru libertate, exemple care „reînălță demnitatea națională”⁶. Pe acest fond bălcescian, el își încheagă apoi, într-un stil frumos dăltuit și cursiv, tot miezul articolului său, cu exemplificări luate în special din *Despre starea socială a muncitorilor plugari* (1846), *Campania romînilor împotriva turcilor de la anul 1595* (1847), *Question économique des Principautés Danubiennes* (mai 1850) și *Mersul revoluției în istoria romînilor* (noiembrie 1850). Dim. Berindei evocă, pe rînd, aceleași epoci din trecutul istoriei romînilor: cucerirea romană, rezistența împotriva invaziilor barbare, luptele glorioase în contra islamismului barbar și fanatic, sub Mircea, Ștefan, Ioan Corvin; continuînd cu epoca lui Mihai, în care „romînul atinse culmea măririi”, cu înrobirea treptată a țaranului care atrase după sine pierderea independenței naționale, înfeudarea țării și călcarea în picioare a drepturilor ei politice; și terminînd cu ridicarea lui Tudor, care a însemnat deșteptarea nației, cînd „începu a se forma partida națională” și de cînd „țara începu a mai da semne de viață”.

¹ N. Bălcescu, *Opere*, ed. cit., vol. I, p. 198.

² „Junimea romînă”, p. 3—5.

³ Pe larg în partea a doua a prezentării noastre.

⁴ *Despre starea socială a muncitorilor plugari*, în N. Bălcescu, *Opere*, ed. cit., p. 193.

⁵ *Ibidem*, p. 198.

⁶ *Campania romînilor în contra turcilor*, în N. Bălcescu, *Opere*, ed. cit., p. 221, 250.

Scopul urmărit de autorul articolului a fost de a sublinia deosebirea cea mare între *trecutul* și *prezentul* rominilor, între rominii de la 1850 și părinții lor, și a desprinde din faptele cele mai strălucite ale trecutului învățămintele pentru viitor. „Unde poporul nu e liber, unde egalitatea nu domnește, acolo nu e viață!”; „omenirea nu este staționară”; „astăzi, popoarele, pentru cea mai mare parte, nu-și mai pleacă capul la gestul unui monarh”, și dacă mai există unele din ele în sclavie, cauza este că nu sînt luminate. „Să luminăm dar poporul dacă vrem să fim liberi, să intrăm în solidaritatea națiilor. . .”. „Să luminăm poporul, să-l facem să simtă trebuința Unirii, dacă vrem să facem revoluție adevărat democratică!”.

Autorul articolului își permite o emancipare față de modelul urmat cu fidelitate, atunci cînd, trecînd peste greșelile și păcatele săvîrșite de guvernul provizoriu muntean în revoluție, în numele „Junimii romîne”, a generației noi, el întinde, conciliant, o mîna frățească tuturor revoluționarilor de la 1848 și le cere colaborarea sinceră și democratică pentru triumful revoluției generale a romînilor. „E timpul să ne dăm mîna, să formăm o unire frățească și să jurăm pe atîția secolii de sclavie că nu vom pregeta pînă nu vom lumina poporul. Datoria noastră e mare; trebuie să arătăm că în junie e entuziasmul lucrurilor mari și devotamentul pentru adevăr”¹.

Din inspirația marelui luptător revoluționar, „Junimea romînă” a arătat o preocupare deosebită și pentru atragerea rominilor din Transilvania în sfera de acțiune moldo-munteană. De aceea grija redacției era de a asigura o cît mai largă răspîndire a foii în Imperiul habsburgic, pentru ca, prin adeziunile junilor democrați din Transilvania, Bucovina și Banat, gazeta să devină „un adevărat organ al Republicii romînilor”. Ca participanți la întrunirile „bătrînilor”, tinerii colaboratori ai revistei erau la curent cu toate străduințele depuse de N. Bălcescu, în scris și prin fapte, pentru a integra prezentul și viitorul rominilor transilvăneni într-un proces unic de dezvoltare a poporului romîn. Anticipînd sărbătorirea care avea să se organizeze la 3 (15) mai 1851, George Crețeanu elogiază în cuvinte pline de patriotism *Ridicarea Transilvaniei*² și justetea revendicărilor proclamate pe Cîmpia de la Blaj. Înfierînd, împreună cu cei care trăiseră acele momente, perfidia promisiunilor imperiale, el vedea în trădarea habsburgică o învățătură pentru revoluția ce avea să vină, ca ziua cea mare a „Unirii tuturor rominilor” să fie mai frumoasă și mai măreață.

Acest prim număr al foii a avut un răsunset internațional printre revoluționarii burghezo-democrați. Exilații italieni, polonezi, francezi, germani de la Londra l-au întîmpinat „cu bucurie”. Mazzini a hotărît reproducerea articolului-program în revista democrației italiene, prefațat de o prezentare a sa, și în jurnalul democrației polone, însoțit de o notă a revoluționarului

¹ „Junimea română”, nr. 6—7.

² N. Bălcescu, *Opere*, ed. cit., p. 122.

polonez Albert Darazs¹. Din Florența, ocupată de trupele austriece, pictorul George Tattarescu saluta apariția foii cu tot entuziasmul, vădit stingerit însă în exprimarea lui de severitatea măsurilor polițienești locale. „. . . Impresia scrisorii d-tale — scrie pictorul la 28 mai (9 iunie) 1851² — mi-a plăcut cu totul, și n-ar putea fi altfel (crez cel puțin) oricărui june și mai cu seamă unuia ce s-a strecurat pîntr-atîtea împrejurări”³. La rîndul său, el îi trimitea un comentariu favorabil, apărut într-un ziar din Roma cu privire la „un tablou” pictat în anul precedent și care nu poate fi altul decît „Deșteptarea” sau „Renașterea Romîniei”. Aceasta, drept răspuns la îndemnul de înrolare în lupta pentru deșteptarea națională transmise în scrisoarea lui Crețeanu⁴. De altfel, după două luni de la data scrisorii, Tattarescu, aflîndu-se la Paris, își dovedea admirația și față de marele om al poporului său și dascăl al tinerimii, N. Bălcescu, imortalizîndu-l, a doua oară, într-un portret de o execuție cu totul superioară⁵.

Tonul de luptă al publicației a plăcut și lui Nicolaie Bălcescu. Aprecierile sale cu privire la tinerii ei redactori exprimă un sentiment de ocrotire și încurajare. La 4 (16) mai 1851, el expedia personal la Constantinopol, pe adresa lui Ion Ghica, patru exemplare din numărul proaspăt apărut, recomandîndu-i binevoitor „această foaie ce scot plevușcarii de aci, între care cel mai bătrîn redactor este Crețeanu; să dai — adăuga N. Bălcescu în scrisoare — două lui [Alexandru] Zane și una

¹ Cf. Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, București, 1933, p. 263—264 (scrisoarea din 9 (21) mai).

² De la Paris, G. Crețeanu îi adresase revista și scrisoarea la Roma, ceea ce explică mica întârziere a răspunsului, scris din Florența.

³ Scrisoarea e inedită și se află în colecția Muzeului pictor G. M. Tattarescu.

⁴ Textul integral este următorul:

Florența, 28 mai (9 iunie) 1851

Domnule Crețeanu,

Scrisoarea d-le și foaia ce-mi alături le-am priimit, însă cam tîrziu, după cum se vede, din pricina că ieu am lăsat Roma de sînt acum vre-o doizeci și cinci de zile și poate pentru tot-auna, după un sejur de șase ani ! în care vreme am făcut tot ciace am putut pentru nobila artă a picturii ce poate patria noastră încă n-a gustat-o. Cu toate acestea, domnule, impresia scrisorii d-le mi-a plăcut cu totul, și n-ar putea fi altfel (crez cel puțin) oricărui june și mai cu seamă unuia ce s-a strecurat pîntr-atîtea împrejurări. În sfîrșit, Domnule, îți foarte mulțumesc de băgarea în seamă ce ai avut ca să-mi împărtășești și mie frumoasele dv. idei, căci dv., aflîndu-vă acolo, puteți să vi le manifestați oricum veți voi.

Jurnalul acesta vi-l trimiț ca să vă formați o idee de un tablou ce l-am făcut anul trecut și care s-a publicat pîntr-acest jurnal în Roma și acum se și află în patrie (gravura însă e proastă). Și dacă dv. mi-ți judeca bine, veți cunoaște că ieu nici pentru studiile mele nu mi-am uitat de patria mea ! Din potrivă am căutat totul ca mai mult să descopăr origina nației (ca un fel de ilustrație) și să încurajez junimea, următorii miei, iar nu s-o acopăr. După părerea unora ce zic c-ar fi slavă.

Te rog onorează-mă și d-ta cu răspuns de primirea aceștia și fii sigur de simțimentele-supusului dv. compatriot,

Tattarescu

La Veneția poste-restante, pentrucă d-aci trec acolo, unde o să mă opresc vr-o lună și mai bine ca să mai studiez coloritul vechilor autori venețieni, dacă împrejurările, sau mai bine resursele, îmi vor da voie.

⁵ Tattarescu a lucrat trei variante ale acestui portret, deosebindu-se numai ca dimensiuni (vezi J. Wertheimer-Ghika, *Gheorghe M. Tattarescu, un pictor român și veacul său*, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 94—95).

lui [I.] Ionescu și una pentru tine“¹. Cu o zi înainte, la 3 (15) mai 1851, N. Bălcescu primise să prezideze și banchetul organizat de societatea „Junimii” pentru sărbătorirea a trei ani de la adunarea de pe Cîmpia libertății de la Blaj, venind anume de la Ville d’Avray, unde se retrăsese să-și îngrijească sănătatea. În sala împodobită cu „table mari” pe care erau scrise numele provinciilor române, faldurile stindardului național învăluiau numele Transilvaniei. Cuvîntarea „înfocatului nostru istoric”², înfățișînd în cuvinte avîntate „revoluția romînă din Ardeal, cu simțimintele ei naționale, cu faptele ei mărețe și eroice, cu greșelile și cu vinile ei”³, a răsunit în inimile numeroșilor participanți ca un ultim îndemn, public, un legat al marelui luptător revoluționar romîn, la înfrățirea între popoare, la mobilizarea comună împotriva tiraniei și a despotismului pentru atingerea țintei, a unirii naționale a Republicii romîne.

Discursul a apărut în numărul 2, ultimul⁴, al revistei, încadrat în darea de seamă asupra banchetului și însoțit de o scurtă prezentare a celorlalte revoluții romîne de la 1848. Sumarul numărului este completat cu două articole, despre *Reforma morală* și *O idee asupra unirii noastre naționale*. În acesta din urmă se dezvoltă teza că Unirea și independența acelor teritorii „pe unde romînii se află așezați ca muncitori de pămînt” nu trebuie sprijinită numai pe argumentul statistic al „multimii numărului”, ci pe nevoia „ridicării romînului în stare de om liber”, pe revendicarea drepturilor lui asupra unui pămînt pe care l-a muncit și l-a apărut. „Munca pămîntului ținut în zilele de pericol — se scrie în articol —, munca pămîntului ne dă dreptul de a ne revendica o patrie liberă și neatîrnată, în întregimea ei primară”. „Mîine, din robul pămîntului romînului să fie de sine domnul neatîrnat pe țeara ca și pe țearinile sale”. În consecință, „inima Romîniei, apăsată și amărită așa cum este, tot în munții Ardealului este”. Autorul articolului, ca și autorii celorlalte articole — în afară de Nicolaie Bălcescu —, păstrează anonimatul și în acest al 2-lea număr. Identificarea lor rămîne de dovedit. Singurul amănunt pe care-l reținem de pe acum este precizarea făcută în nota revistei că interesantul comentariu asupra unirii naționale „nu vine de la Redacție”. Colectivul de redacție l-a găzduit, împărțînd punctul de vedere al autorului, cu o singură rezervă, față de afirmația din text, din care reiese că „acolo unde este multă grămădire de neam, acolo nu prea este multă libertate”. Poziției oarecum în dezacord cu progresul și civilizația, redactorii revistei îi opun teza că „staturile cele mari pot avea atîta libertate cît și cele mici”. Polemica pe marginea celor de mai sus urma însă să se deschidă în numerele viitoare, o dată cu tratarea problemei guvernamentale. În încrederea că revista avea să-și continue apariția cu regularitatea începută, redacția înțelegea să-i dea caracter de tribună, promovînd lupta de opinii. „Noi credem că din frămîntarea ideilor contrarii poate naște adevărul;

¹ I. Ghica, *Amintiri*, vol. II, p. 308—309 (data de 26 mai trebuie citită însă 16 mai, întrucît scrisoarea e scrisă a doua zi după banchetul ce avusese loc la 3 (15) mai).

² Descrierea desfășurării serbării e luată din „Junimea romînă”, nr. 2, p. 11.

³ *Mîșcarea romînilor din Ardeal*, în N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, vol. I₂, p. 131.

⁴ Alexandru Odobescu vorbește de trei numere. Confuzia este evidentă însă, deoarece el consideră nr. 2 (din iunie) drept nr. al treilea, în care a apărut discursul lui N. Bălcescu.

și de aceea — se precizează în nota sus amintită — nu escluăm de loc opiniunile streine, când sunt cuvințios exprimate”.

N. Bălcescu s-a arătat mulțumit de linia adoptată. Trimițând „multe” exemplare din acest număr lui Ion Ghica, adaugă în fugă: „Iată, îți trimit multe scrisori de la băieți. Vei vedea acolo un speech ce am făcut acum o lună, și-mi vei scrie dacă ți-a plăcut”¹.

După manifestarea publică de la 3/15 mai 1851, legăturile lui cu tineretul devin oarecum mai rare din pricina bolii care făcea progrese îngrijorătoare și-l silea să rămână aproape toată vremea la țară, la Ville d'Avray. Acolo i s-au adus și șpalturile discursului, pentru a le da „bunul de tipar”. „Acolo îl vizitam adesea — scrie G. Crețeanu —, asistam la ardoarea febrilă cu care lucra, voind să câștige zilele care-i erau numărare, și plecam întotdeauna mișcat de convorbirile inspirate de cel mai pur patriotism, de cea mai angelică resemnare”². Către sfârșitul lui septembrie, Bălcescu coboară în sudul Franței la Hyères. Starea sănătății nu-i mai îngăduia să făurească planuri de luptă revoluționară. Înregistra însă cu aviditate rarele știri ce-i veneau în legătură cu mersul pregătirilor pentru apropiata revoluție. De aceea și lovitura de stat de la 2 decembrie 1851 — analizată cu un profund simț al realităților de către K. Marx în *Opțișprezece brumar al lui Ludovic Napoleon*³ — i-a produs o dramatică dezamăgire, fiindcă nu o aștepta. Din respectul pentru suferințele sale, cei mai mulți prieteni, și cu atât mai mult tineretul, nu îndrăzneau să-i scrie ca să nu-i tulbure repausul de care avea atita nevoie.⁴

Tineretul pe care-l ocrotise și-l luminase fi cultiva însă amintirea și-i respecta învățăturile. În absența lui, „Junimea” strânge legăturile cu exilații grupați în jurul lui C. A. Rosetti, cu aceia dintre ei care continuau să primească vești sau sfaturi de la Bălcescu. Împreună cu „bătrânii”, „Junimea” reia activitatea vechii Societăți a studenților de la Paris⁵, punând-o sub președinția lui Ștefan Goleșcu. Preocupat el însuși de a populariza lucrările lui N. Bălcescu, Șt. Goleșcu depunea o rîvnă deosebită pentru a înlesni publicarea *Istoriei României sub Mihai Vodă Viteazul*, la care autorul ei lucra închinându-i ultima rezistență fizică. În întrunirile studentești săptămânale la Paris, numele lui Bălcescu, ideile și faptele sale constituiau stimulul sentimentului patriotic. Tineretul cu idei avansate, la care se adăugaseră în ultima vreme tot mai mulți emigrați sosiți la Paris din lagărul de la Brussa, păstrau speranța — neîntemeiată totuși dacă ar fi fost privită cu ochiul critic al celor mai avansați revoluționari ai epocii — declanșării revoluției generale în cursul anului

¹ I. Ghica, *Amintiri*, vol. II, p. 313.

² G. Crețeanu, *Epistolă adresată domnului Petre Grădișteanu*. În „R. v. vista contemporană”, II, 1874, p. 274. Scrisoarea reprodușă și în N. Bălcescu, *Opere*. Edit. Acad. R.P.R., 1953, p. 365—366.

³ Cf. K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, Edit. politică, București, p. 117—217.

⁴ Cornelia Bodea, *Coroșpondență inedită privind activitatea lui N. Bălcescu în anii 1851—1852*, în „Studii” IX (1956), nr. 4, p. 129, 143.

⁵ Întreruptă în anii din urmă, Societatea își reia activitatea în iunie 1852. (Cf. Acad. R.P.R., *foaie volantă 1 083*).

1852. În pragul lui 1853, bilanțul anului scurs nu era de natură a menține nici în cei mai romantici, încrederea într-un triumf apropiat. „În sfârșit, se duse și anul 1852! — scria Dim. Berindei lui C. A. Rosetti la 4 ianuarie 1853¹ — an fatal libertății popoarelor; an în care pierdurăm atâtea nădejdi . . . Cîți ca noi nu l-or fi blestemat, inaugurînd pe cel următor și încredințîndu-i nădejtile lor înșelate de celălalt. . .!” „*Stîea radioasă a libertății popoarelor* — adaugă pe același ton tinărul, pentru care amintirea textului scris în 1851 era încă proaspătă, — *s-a eclipsat pentru mai toți; abia cîțiva o mai zăresc. . .*”².

Pentru revoluționarii romîni vîrstnici, ca și pentru tineret, anul 1852 înregistrase și moartea lui Nicolaie Bălcescu. „Unul din romîinii cei mai de frunte, N. Bălcescu, a murit. Vestea aceasta — consemnează scrisoarea citată —, deși așteptată, ne-a întristat pe toți pînă-n adîncul sufletului”.

Întorși în patrie, foștii studenți, deveniți oameni de acțiune, continuă lupta pentru unire, înflăcărați încă de ideile bălcesciene. Frumoasa evocare a lui Bălcescu făcută de G. Crețeanu în 1856 ne deschide o fereastră a trecutului prin care se poate privi înapoi și aprecia impunătoarele dimensiuni ale însușirilor sale revoluționare :

„Spune acum o Romînie! Cine altul să citească
Va putea, în strălucita-ți veche carte vitejească?
Cine altul să dea viață va putea l-ai tăi eroi?
— El știa ca să pătrundă în a timpului mistere.
Să dea suflet la țărînă, să dea vorbelor putere
Și cu-a geniului scîntee să aprinză focu-n noi”³.

II. TRECUTUL ȘI PREZENTUL — O REUȘITĂ PRELUCRARE A TEZELOR LUI N. BĂLCESCU

Am afirmat mai sus că asemănările textului din *Trecutul și prezentul* cu ideile lui N. Bălcescu și uneori chiar cu expresii utilizate de el au îndemnat pe cercetătorii istorici romîni să considere acest articol ieșit din propria sa redactare.

Trecutul și prezentul a fost atribuit pentru prima dată lui Nicolaie Bălcescu în 1926 de către Radu Dragnea, cercetătorul operei lui M. Kogălniceanu⁴. Textul a apărut de atunci, integral, în cinci ediții succesive: 1) N. Bălcescu, *Opere*, tom. I₂, *Scriseri istorice, politice și economice*, ed. G. Zane, București, 1940, p. 115—122; tot acolo, *Note și materiale*, p. 262—264; 2) N. Bălcescu, *Opere*, E.S.P.L.A., București, 1952, p. 186—191; 3) N. Bălcescu, *Opere*, Edit. Acad. R.P.R., 1953, vol. I, p. 323—327 și

¹ Scrisoare inedită.

² Expresia o regăsim în *Trecutul și prezentul*: „Ea (revoluția — C.B.) îi arată (poporului — C.B.) steaua mîntuirii care de mult se eclipsase din vederea lui” (Art. cit., în N. Bălcescu, *Opere*, ed. G.Z., vol. I₂, p. 121).

³ G. Crețeanu, *Patrie și libertate*, București, 1879 (poezie apărută întîi în ziarul „Concordia” din 16 febr. 1857; reprodusă în „Revista contemporană”, loc. cit.

⁴ R. Dragnea, *Un articol necunoscut al lui Nicolaie Bălcescu*, în *Țara noastră*, Cluj, VII, 1924, nr. 1, p. 7—11.

366 ; 4) N. Bălcescu, *Scrieri alese*. Cu o prefață de V. Cherestiesiu. Biblioteca pentru toți, E.S.P.L.A., București 1955, p. 141—148 ; 5) N. Bălcescu, *Opere alese*. Ediție îngrijită de Andrei Rusu cu o introducere de G. Georgescu-Buzău, vol. I, *Scrieri istorice și sociale*, E.S.P.L.A., București, 1960, p. 244—249. De aici a fost utilizat ca atare în toate studiile privind gândirea filozofică și concepția revoluționară a lui N. Bălcescu.

Argumentele aduse de Radu Dragnea în sprijinul tezei sale sînt în număr de patru. Valoarea lor însă e inegală. Unele se infirmă chiar pe baza informației ce conțin ; altele, prin confruntarea cu izvoare și situații care au scăpat din vedere editorului de la 1926, conduc la concluzii diferite de ale sale.

a) Primul argument din care editorul a înțeles că e vorba de o colaborare a lui Nicolaie Bălcescu la amîndouă numerele foii tineretului român din 1851 se bazează pe mărturia lui G. Crețeanu din 1879¹. Dacă se citește însă cu atenție textul invocat, și în întregime, interpretarea dată cade de la sine. „La acea epocă — scrie Crețeanu — întreprinsei împreună cu alți juni, între care și eruditul nostru archeolog d. Odobescu, publicarea unei foi intitulate „Junimea română”. Bălcescu îmi dete un articol asupra evenimentelor din Transilvania la care fusese martor ocular. Cu ocazia corecturii aceluia articol, îl visitai la Ville d’Avray pentru ultima oră”. Din textul citat reiese clar numai faptul că e vorba de un articol al lui Bălcescu și că acel articol este discursul, publicat în nr. 2 al revistei.

b) Al doilea argument al editorului este că discursul lui Bălcescu în amintirea revoluției din Transilvania a apărut, după cum se știe, în „Junimea”. Argumentul se suprapune însă peste cel precedent, fără a adăuga nimic nou, întrucît prezența unui articol în nr. 2 al revistei nu implică în mod necesar o colaborare anterioară a aceluiași autor.

c) Al treilea argument invocat este că și „Kogălniceanu socotea «Junimea» ca o foaie a lui Bălcescu”, („*România literară*”, 1855, p. 66). Afirmația făcută de Mihail Kogălniceanu în articolul său despre *Jurnalismul românesc* își menține valoarea, după cum am văzut mai sus, în sensul rolului pe care l-au jucat ideile și opera lui Nicolaie Bălcescu ca izvor de unică inspirație pentru articolele din revistă.

d) Al patrulea și ultimul argument, considerat de R. Dragnea hotărîtor, îl constituie identificarea în text a unor fraze și idei cunoscute a fi ale lui Nicolaie Bălcescu. Citatele semnalate sînt, fără îndoială, de natură a convinge asupra provenienței lor. Exemple similare, și mai elocvente, au fost găsite de atunci și de către alți cercetători ai lui N. Bălcescu. Greșeala lui Radu Dragnea este însă că s-a mulțumit cu atît, s-a oprit aici și, fără a-și extinde cercetările, s-a grăbit a da constatările sale caracter de certitudine.

Atitudinea noastră critică față de raționamentul făcut în 1926 a fost stîrnită în momentul în care, între mai multele exemplare din „Junimea română” aflătoare la Bibl. Acad. R.P.R., am dat peste exemplarul, provenit din donația V. A. Urechă, purtînd identificarea colaboratorilor

¹ G. Crețeanu, *Patrie și libertate, Poezii vechi și noi*, București, 1879, p. 84.

numărului 1 al revistei. Autenticitatea acelor nume nu poate fi pusă la îndoială dacă ținem seama că V. A. Urechiă, identificatorul lor, fiind student la Paris în perioada 1856—1857, a participat activ la lupta pentru Unire alături de întregul grup al studențimii progresiste și al unor exilați care nu apucaseră să intre în țară la acea dată. La Paris, Vasile Alexandrescu-[Urechiă]¹ a fost unul din cei trei secretari ai *Cancelariei de propagandă* unionistă, înființată în 1856 sub președinția lui Iosafat Snagoveanu, avînd casier pe Ștefan Golescu, iar ceilalți doi secretari fiind C. A. Rosetti și E. Romalo. Dar mai important de semnalat, în sprijinul identificărilor amintite, este că V. A. Urechiă a găsit la Paris pe Dumitru G. Florescu și pe Dim. Berindei, membrii fostului grup al Junimii, de la care a putut afla toate amănunțele în legătură cu activitatea Junimii din 1851². De aceea identificările adăugate cu creionul de el în josul fiecărui articol din nr. 1 al revistei³, verificate cu amintirile lui Alexandru Odobescu din articolul său scris în 1887 și coroborate apoi cu alte elemente ieșite din critica amănunțită a cuprinsului revistei, ne-au îngăduit următoarele constatări:

1) Revista a fost redactată numai de tineret, întrucît: Odobescu afirmă că foaia a fost publicată „fără concursul celor mai în vîrstă” și că ei „băieții” au scris după cum s-au priceput, „cu unica țintă de a îmbărbăta pe compatrioții noștri...”; George Crețeanu vorbește și el de „junii” redactori ai revistei, făcînd mențiune specială de singura colaborare a lui Bălcescu; iar N. Bălcescu însuși, am văzut, îi numește pe toți colaboratorii revistei plevușcari, specificînd că, între ei, G. Crețeanu (de 22 de ani) era cel mai bătrîn.

2) Toți acei tineri grupați în jurul revistei s-au inspirat din opera lui Nicolaie Bălcescu. Pe baza identificării izvoarelor, făcută în partea întii a prezentării noastre, reținem și aici un fapt deosebit de prețios; anume că ideile și expresiile marelui gînditor și revoluționar constituiau la acea dată însuși patrimoniul ideologic revoluționar român.

3) În textul articolului *Trecutul și prezentul* există fraze care, analizate îndeaproape, dezvăluie *nepotriviri* cu viața, activitatea și gîndirea lui Nicolaie Bălcescu. Așa, de pildă, credem că o personalitate de valoarea lui Bălcescu nu ar fi declarat din primele rînduri ale articolului că scopul

¹ Pe atunci era cunoscut numai sub numele de Vasile Alexandrescu.

² Pe toți trei îi găsim între semnatarii „petiției romînilor din Paris”, adresată Ministerului de externe francez și președintele Congresului de pace, cerînd Unirea, în aprilie 1856 (cf. N. Corivan, *Din activitatea emigranților romîni în Apus (1853—1857). Scrisori și memorii*, București, 1931, p. 118).

³ Proveniența exemplarului (V. A. Urechiă) cu numele autorilor a fost semnalată de Al. T. Dumitrescu în catalogul de *Foi volante din colecțiunea Academiei Romîne 1848—1868*, București, 1912, p. 70. Succesiunea în revistă este următoarea:

Scopul nostru, p. 1—2	[de G. Crețeanu]
Credința și iubirea, p. 2—3	[„ G. Lecca]
Trecutul și Prezentul, p. 3—5	[„ D. Berindeiu]
Muncitorul român, p. 6	[„ A. Odobescu]
Ridicarea Transilvaniei, p. 6—7	[„ G. Crețeanu]
Plîngerea poetului, p. 7	[„ G. Crețeanu]
Cîntecul Țeranilor, p.8	[„ G. Crețeanu]

său „*e de a da exemplu la oamenii mai capabili*”¹. De asemenea, un om cu trecutul și experiența lui N. Bălcescu nu se mai putea considera un *tînăr* avînd nevoie de exemplele altora pentru a-și înălța caracterul. La 32 de ani ai săi, el era nu numai un om pe deplin format, ci un propagator de idei ale cărui îndemnuri și sfaturi luminau drumul revoluției viitoare a romînilor. Nu putea scrie deci: „Junime romînă. Timpul grăbește să ne ridicăm caracterele, să smulgem egoismul din inima noastră, să ne pătrundem de misiunea romînilor. E timpul de lucru și de o gîndire serioasă. [...] Trebuie să arătăm că în junie e entuziasmul lucrurilor mari”. Activitatea sa de pînă aici ce fusese oare altceva decît lucru și gîndire serioasă? În sfîrșit, mai există un pasaj în cuprinsul articolului care a atras de altfel, la timpul său, atenția și altor cunoscători ai vieții și activității lui N. Bălcescu. E pasajul ce conține critica adresată guvernului revoluționar de la 1848; și care, după felul cum e redactat, suscită îndoieli justificate dacă ar fi putut fi gîndit și scris de N. Bălcescu: „Dacă el [poporul. — *s.n.*] — se scrie în articol — mai tîrziu pierdu din credința care avea la început într-însa [în revoluție], cauza fu guvernul. Trebuie să o mărturisim, fu un guvern slab. Dar să nu mai vorbim asupra trecutului. Noi credem că cei din guvern și-au recunoscut greșelile; e destul pentru a le întinde o mînă frățească”². Asupra acestui text, și în special asupra ultimei fraze, G. Zane, în ediția critică consacrată de d-sa operelor lui N. Bălcescu, își exprimă rezerve judicioase motivate, remarcînd că „dacă articolul acesta a fost scris în întregime de dînsul [de N. Bălcescu]”, fraza ultimă „*trebuie să fi fost intercalată de redacția revistei unde apărarea*”³ [*s.n.*]. „Autorul acestei fraze — conchide pe bună dreptate G. Zane —, după cum se exprimă, nu lasă de loc impresiunea că a făcut și el parte din acel guvern, după cum a făcut Bălcescu, căci din partea unui membru al fostului guvern n-are nici un sens să se spună că întinde mîna guvernului care și-a recunoscut greșelile”. D-sa precizează, în continuare, că N. Bălcescu rupese cu totul legăturile cu Eliade și că nu arătase nici cea mai mică dorință de a relua relațiile din trecut; în timp ce cu alți foști membri ai acestui guvern, se găsea în acel moment în strînse legături. Sprijinindu-se pe aceste judicioase constatări, d-sa își exprimă părerea „că avem a face cu o intercalare, făcută fie în scop de a acoperi adevărul autor al articolului, fie în acel de a manifesta atitudinea conciliantă a revistei față de diferitele fracțiuni ale emigrației”⁴. P. P. Panaitescu, în recenziile pe care o face în 1940 volumului I (partea I și II) a *Operele* lui N. Bălcescu din ediția G. Zane⁵, consideră că ne aflăm în fața unui text scris în *întregime* de N. Bălcescu. Observația recenzentului este la rîndul ei tot atît de justificată atunci cînd recunoaște că redacția nu-și putea permite „această schimbare

¹ *Art. cit.* ed. G. Zane, p. 117, r. 11—12. Dim. Berindei utilizează aceeași expresie și în articolul său *Despre arte și cultura lor în Ț. Românească*, în „Revista română”, 1862.

² N. Bălcescu, *Opere*, ed. cit., vol. I₂, p. 121—122.

³ *Ibidem* (Note și materiale), p. 264.

⁴ *Ibidem*.

⁵ P. P. Panaitescu, *O ediție a operelor lui Nicolae Bălcescu*, în „Revista fundațiilor”, 1940, nr. 7, extras, 16 p.

oarecum jicitoare, o redacție compusă din oameni mult mai tineri ca Bălcescu". „Mai degrabă cred — se adaugă în recenzie — că sub masca anonimatăului Bălcescu însuși a scris acest pasaj, vrînd să spuie că azi nu poate condamna pe membrii guvernului, cu care era totuși (afară de Heliade și Tell) în buni termeni”¹.

Plecînd de la premisa că articolul este opera efectivă a lui Bălcescu, și unul și altul din raționamentele de mai sus reprezintă o încercare de a lămuri o situație vădit echivocă.

Înainte de a expune dovada cu care vom încheia argumentarea noastră, că concluziile lui R. Dragnea din 1926 au fost grăbite și că de fapt ne găsim în fața unei reușite prelucrări după tezele lui N. Bălcescu, punem și următoarea întrebare: dacă *Trecutul și prezentul* ar fi fost scris de Nicolaie Bălcescu, nu ar fi mărturisit el oare acest lucru lui Ion Ghica, atunci cînd îi trimitea exemplarele numărului 1 al revistei însoțite de cele cîteva aprecieri făcute pentru plevușcarii din redacție? Nu ar fi lăsat el să se întrevadă, sub o formă sau alta, un interes particular pentru acest articol așa cum face, de altfel, pentru discursul publicat în nr. 2? Credem că da.

Păreră noastră, exprimată mai sus, s-a întărit pe deplin în fața mărturiei aparținînd unuia din colaboratorii revistei, Alexandru Odobescu. Ea se găsește consemnată în *Notă despre planul bătăliilor lui Mihaiu Vitezul*, adăugată de Odobescu drept comentarii la *Istoria romînilor sub Mihaiu Vodă Vitezul*, a cărei editare o începuse în „Revista română” la 1861. În *Nota* amintită² se reproduce o *Însemnare* rămasă de la N. Bălcescu despre investigațiile topografice și documentare (monumente, tradiții, legende) ce le socotea necesare pentru identificarea localităților și descrierea planurilor bătăliilor lui Mihai. Nu este vorba de o scrisoare scrisă pentru un destinatar anumit, ci de o amănunțită recomandare pe care istoricul exilat o încredința surorii sale la întoarcerea acesteia în țară, în vara lui 1852³. Dorința sa expresă, exprimată și în alte ocazii, era de a găsi în țară un tînăr în stare să se deplaseze pe teren și să facă cercetările conforme cu instrucțiile sale. Străduințele Sevastiței Bălcescu s-au dovedit însă și tardive și fără rezultat, întrucît la 18 (30) noiembrie 1852⁴ nici nu apucase a găsi pe tînărul capabil de a răspunde întrebărilor puse de autorul *Istoriei lui Mihai Viteazul*.

După 9 ani, în 1861, Alexandru Odobescu, găsind *însemnarea* printre manuscrisele lui Bălcescu, în calitate de istoric-arheolog încercă să rezolve unele din nedumeririle lăsate de marele istoric. Cu acest prilej, verificînd, între altele, că monumentul de piatră de la Călugăreni era, așa cum îl indicase Bălcescu, o cruce ridicată cu 90 de ani mai tîrziu, fără nici o legătură cu gloriosul fapt de arme al lui Mihai, Odobescu folosește momentul să sublinieze că popoarele au datoriat sfîntă „de a cerceta și de a scoate

¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 13.

² „Revista română”, 1861. p. 651—654.

³ *Bibliografia operelor lui N. Bălcescu* (publicată în *Studii și referate despre N. Bălcescu*, București, 1953, p. 216) o înregistrează greșit în categoria ineditelor lui N.B.

⁴ N. Bălcescu moare la Palermo la 17 (29) noiembrie 1852.

faptele trecutului lor, de a eterniza, prin ajutorul artelor, memoria bărbaților mari și evenimentelor glorioase”. În sprijinul îndemnului său, el citează următoarele „*cuvinte ale unui amic*”, scrise în 1851 în „*Junimea română*” nr. 1 : „Să ne aducem aminte de epoca lui Mihai, în care românul atinse culmea măririi, care ne-a lăsat cele mai glorioase pagini în analele țării...¹. Cine n-a admirat geniul și bărbăția lui? Călugăreni! Termopile ale românilor! cite inimii nu tresar la suvenirea voastră; cite suflete nu aprindeți! cite brațe nu înarmați...”

Pasajul acesta este luat din *Trecutul și prezentul*.

Comparația luptei de la Călugăreni cu rezistența eroică de la Termopile, e drept, se găsește exprimată, pentru prima dată, de Nicolaie Bălcescu în *Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595*², în felul următor : „Această strimtoare, numită Valea Călugărenilor, fu aleasă de Mihai spre a sluji de Termopile românilor... Nici un moment nu ne arată că acolo fu lupta cea crâncenă pentru libertate. Atît sîntem de nesimțitori în glorie națională!”. Dar „a m i c u l” de la care împrumută Alexandru Odobescu, în 1861, *primul din cele două citate* nu poate fi identificat cu Nicolaie Bălcescu. Pentru Odobescu, care în 1861 își impunea o „*cucernică datorie*” de a publica opera aceluia pe care toți din generația sa, „copii încă”³, l-au respectat, l-au iubit și admirat, Nicolaie Bălcescu nu era „un amic” ci „*ilustrul autor*”, „*iubitul nostru istoric*”, „*mult doritul nostru istoric*”, așa cum îl denumește de altfel în atîtea rînduri cînd amintește de cel dispărut.

Ni s-a părut firesc, deci, să atribuim citatul luat din *Trecutul și prezentul*, unei alte persoane decît lui N. Bălcescu.

Îndoiala și echivocul, care ar dăinui totuși asupra numelui identificat pe exemplarul completat de V. A. Urechîă, dispar definitiv urmărind citatul utilizat de Odobescu atît în edițiile ulterioare consacrate de el *Istoriei lui Mihai Vodă Viteazul*, cit și în *Operele sale complete*. Cronologic — după 1861, data primei editări, parțiale, a istoriei lui Mihai Viteazul —, *Nota despre planul bătăliilor lui Mihai Viteazul* reapare în 1887, în vol. III din *Scrieri literare și istorice ale lui A. I. Odobescu*⁴. Citatul suferă aici o modificare sau mai bine zis, o completare esențială de natură bio-bibliografică, adăugîndu-se între paranteze numele amicului citat, în felul următor : „D. Berindei, în Fôia *Junimea română* din Paris, 1851”⁵.

Dintre edițiile *Istoriei lui Mihai Viteazul*, numai acelea care conțin, în *Anexe*, *Nota despre planul bătăliilor* poartă și identificarea autorului

¹ Din textul citat, A. Odobescu omite următoarea frază : „Cine nu s-a entuziasmat celînd bătăliile lui Mihai?”. Or, analizată cu atenție, fraza aceasta dovedește că autorul ei se entuziasmasese *citînd* bătăliile lui Mihai... (*descrie* de N. Bălcescu în *Campania românilor în contra turcilor*).

² N. Bălcescu, *Opere* I, p. 226—227.

³ Raportul de vîrstă între N. Bălcescu și tînărul prozator — în 1848 era de 29 de ani față de 14, iar în 1851 era de 32 față de 17 ani — nu îngăduia „copilului” Odobescu să considere amic pe Nicolaie Bălcescu, istoric și om politic consacrat.

⁴ A. I. Odobescu, *op. cit.*, vol. III, p. 506.

⁵ Indicația e reprodușă întocmai și în vol. II din A. I. Odobescu, *Opere complete*, editate de Il. Chendi și E. Carcalechi, în Biblioteca scriitorilor romîni. Ed. I, 1908; ed. II, 1915; ed. III, 1925; ed. IV, 1929.

citatului. Or, singura ediție Odobescu în care figurează *Nota* amintită este „edițiunea școlară”, format în 8-o mic, din colecția *Autorii români vechi și contemporani*¹. În această ediție, Odobescu adaugă după „cuvintele unui amic” indicația „(repositul D. Berindei)”².

Fără să mai încărcăm această prezentare cu alte amănunte, amintim numai că cele două mărturii, provenind de la doi contemporani, Al. Odobescu și V. A. Urechîă, nu sînt dezmințite de activitatea ulterioară de cercetător al trecutului istoric a lui Dim. Berindei, a cărui pregătire și preocupare principală era arhitectura. A colaborat la *Revista Română*, condusă de Al. Odobescu în 1861, cu *Studii artistice asupra Romei antice*³ și *Bucurescii, studiu istoric*⁴; iar în 1862 cu *Răpide ochire asupra arhitecturii Byzantine* (Introducere la scrierea lui Reissenberger, *Biserica episcopală de la monastirea C. de Argeșu*) și *Despre arte și cultura lor în Țerra românească*⁵. Odobescu și mai apoi N. Iorga l-au apreciat ca un fin talent de artist și scriitor⁶.

Pe linie politică, Dim. Berindei, ca și întregul grup de la „Junimea Română”, a proclamat în 1851, sub îndemnul tinereții și la lumina îndemnurilor directe ale marelui luptător și gînditor, nevoia luminării poporului, a emancipării lui social-economice și politice, ca o condiție imperativă pentru a ajunge la făurirea statului român unitar. După o scurtă activitate politică fără mare răsunset, majoritatea redactorilor de la „Junimea română” s-au regrupat în 1861 în jurul „Revistei române”, sub conducerea lui Al. Odobescu. Noua revistă a atins un înalt nivel cultural, dar nu și spiritul de luptă care-l imprimase N. Bălcescu „Junimii” în 1851. De altfel revista nu s-a menținut decît pînă la sfîrșitul lui 1863. Preocupările înguste de clasă i-au îndepărtat pe cei mai mulți dintre ei de esența revoluționară a învățăturilor lui N. Bălcescu și de linia reformelor burghezo-democrate preconizate în 1851, trădîndu-și astfel vechile lor aspirații.

ИЗ РЕВОЛЮЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВА „ЖУНИМЯ РОМЫНЭ” (РУМЫНСКАЯ МОЛОДЕЖЬ) В ПАРИЖЕ МЕЖДУ 1851—1853 гг.

РЕЗЮМЕ

Изложение революционной деятельности румынской прогрессивной молодежи, обучавшейся в Париже в годы, следовавшие за революцией 1848 г., дает возможность читателю познакомиться с одним из неисследованных до настоящего времени аспектов деятельности Николая Бэлческу в годы его изгнания.

¹ Ed. I, 1894, vol. I, p. 271; ed. II, 1896 (pe copertă 1900), vol. I, p. 271.

² Dim. Berindei a murit în 1883.

³ „Revista română”, 1861, p. 61—86.

⁴ Ibidem, p. 317—360, 611—638.

⁵ Ibidem, 1862, p. 822—845 și 462—499.

⁶ N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veac. XIX*, vol. III, 1909, p. 294—295.

Под влиянием идей и самой личности великого румынского революционера Бэлческу группа энтузиастов студентов, примкнувшая к борьбе за объединение и независимость Румынии, решила издавать журнал революционного содержания под названием „Жунимя Ромына”.

Из боязни подвергнуться репрессиям со стороны реакционных правительств обоих румынских княжеств, редакторы тщательно скрывали свои имена. В двух номерах журнала, которые только и вышли в свет (май и июнь 1851 г.), каждая из статей носила на себе отпечаток революционной идеологии, отраженной в сочинениях Николая Бэлческу. Например, Александру Одобеску обязан ему даже самим названием своей работы „Румынский трудящийся”, сходным с названием работы Бэлческу — „О социальном положении трудящихся крестьян в Румынских княжествах”, написанной в 1846 г. Другая статья, озаглавленная „Прошедшее и настоящее”, в которой даже некоторые фразы похожи на фразы Бэлческу, побудила румынских историков приписать ее Николаю Бэлческу. В данном исследовании подчеркивается, что „Прошедшее и настоящее” является *переработкой*, вдохновленной содержанием многих сочинений Николая Бэлческу.

DE L'ACTIVITÉ RÉVOLUTIONNAIRE DE LA REVUE JUNIMEA ROMÂNĂ À PARIS DE 1851 À 1853

RÉSUMÉ

Cette présentation de l'activité révolutionnaire de la jeunesse progressiste roumaine venue à Paris pour études, après la révolution de 1848, fournit en réalité au lecteur l'occasion de connaître un aspect, qui n'avait pas encore été signalé jusqu'ici, de l'activité de Nicolae Balcesco au cours de son exil.

A la lumière et sous l'influence décisive qu'exerçaient les idées et la personnalité même du grand révolutionnaire roumain, un groupe d'étudiants enthousiastes, s'associant à la lutte pour l'unité et l'indépendance de la Roumanie, eurent le courage de faire paraître une revue de tendance révolutionnaire intitulée *Junimea Română* (« La Jeunesse roumaine »). Craignant des représailles « pour activité conspiratrice » de la part des gouvernements réactionnaires des deux Principautés, les rédacteurs de la revue gardèrent le plus strict anonymat. Les articles des deux seuls numéros qui aient paru (mai et juin 1851) portent néanmoins tous l'empreinte de l'idéologie révolutionnaire que reflètent les ouvrages de Nicolae Balcesco. C'est de Balcesco que s'inspire Alexandru Odobesco par exemple pour le titre même d'un article, *Muncitorul român* (« Le travailleur roumain »), qui rappelle celui de l'ouvrage de Balcesco *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române* (« De l'état social des ouvriers agricoles dans les Principautés Roumaines »), écrit en 1846. Un autre article, intitulé *Trecutul și Prezentul* (« Le Passé et le Présent ») révèle des similitudes frappantes avec certaines phrases de Balcesco, ce qui a incité les historiens roumains à l'attribuer à Nicolae Balcesco lui-même. L'auteur de la présente étude s'attache néanmoins à démontrer que ce dernier article est en réalité une sorte de compilation s'inspirant de plusieurs ouvrages de Nicolae Balcesco.

N O T E Ș I C O M U N I C Ă R I

DATE NOI DESPRE BIMBAȘA SAVA

DE

S. IANCOVICI

Una dintre constatările care se desprind la parcurgerea literaturii despre răscoala din 1821 este aceea că nu a existat nici o preocupare de a cunoaște antecedente din viața persoanelor care au jucat un rol de seamă în această răscoală.

Lăsînd la o parte persoana lui Tudor Vladimirescu, în a cărui privință s-au făcut și se fac cercetări neîntrerupte pentru cunoașterea cît mai aprofundată a întregii lui biografii, constatăm că în privința altor personaje ale mișcării din 1821 nu s-au făcut asemenea cercetări. Despre perioada dinainte de răscoală a vieții și activității acestora s-au scos la iveală prea puține date, și acestea cu totul întîmplător.

Este însă foarte important pentru o mai bună și mai justă înțelegere a tuturor aspectelor răscoalei a cunoaște viața dinainte de aceasta a unor personaje cum sînt: Macedonschi, Hagi Prodan, Iordache Olimpiotou, D. Gîrbea, I. Oarcă, Diamandi, Samurcaș etc. Numai așa vom fi în stare să identificăm pătura socială din care făceau parte aceste personaje, să știm ce interese economice reprezentau ele, să ne dăm seama de pe poziția cărei clase se angajau în luptă, să observăm ce tradiții cunoșteau, ce concepții aveau etc.

Căminarul Sava este una dintre figurile marcante ale răscoalei din 1821. El are un rol de seamă în organizarea Eteriei în țările romîne și în pregătirea insurecției în Balcani. El este generalisim al oștirii eteriste. Spre sfîrșitul răscoalei, rolul lui devine însă negativ. Reprezentant al micii burghezii în formare, șovăielnică, căminarul Sava ajunge la unele neînțelegeri atît cu Tudor, cît și cu Ipsilanti, și după lupta de la Drăgășani se alătură turcilor. Dar aceștia nu l-au iertat pentru participarea la răscoală și, atrăgîndu-l în cursă, l-au ucis la București, la 7 august 1821. A urmat timp de cîteva zile măcelărirea tuturor arnăuților săi.

Dacă pentru perioada relativ scurtă a vieții căminarului Sava din vremea desfășurării răscoalei avem informații bogate, pentru perioada

îndelungată și bogată în evenimente a carierei lui militare între 1796 și 1820 se cunosc lucruri puține.

C. D. Aricescu ne-a lăsat o descriere scurtă a vieții lui Sava, fără să arate pe ce informație se bazează¹. Nu este greu însă de constatat că el a luat datele de la I. Filimon, care, la rîndul său, și-a întocmit expunerea pe baza autobiografiei lui Sava, scrisă de acesta în București² și datată 19 noiembrie 1819. S. Tabakov, care caută să demonstreze că Sava este originar din orașul Sliven și că a vrut să elibereze pe bulgari, nu ne dă alte informații pentru anii dinainte de răscoală³. Datele documentare privind viața lui Sava în aceeași perioadă sînt foarte reduse. Ele se rezumă la cele cîteva scrisori schimbate cu șefii Eteriei și la cele trei-patru mențiuni din rapoartele consulare austriece din 1802 și 1812, care însă nu ne spun mare lucru și de obicei scapă atenției⁴. Date documentare din arhivele românești nu au fost folosite pînă acum.

Sărăcia datelor documentare despre bimbașa Sava între 1796 și 1820 se explică, printre altele, și prin faptul că el a stat puțini ani într-un singur loc. În această perioadă el trăiește în Țara Românească, în Moldova, în diverse locuri la sud de Dunăre, se pare chiar la Istanbul.

Ca lefegiu însă ce era, căminarul Sava a căutat să-și înjghebeze o stare. Se știe că el a avut case în București, care au ars cu prilejul uciderii sale și a arnăuților săi. Acestea însă ar fi fost cumpărate, potrivit afirmației lui C. D. Aricescu⁵, prin 1818—1819.

Ceea ce nu prea se știe este faptul că Sava se găsește în București din 1800 și că încă de atunci își face aici binale. Această informație, ca și alte cîteva, privitoare la Sava pentru anii 1800—1802, 1812—1814 și 1820 se găsesc în cele patru documente inedite pe care le dăm aici în anexe. Aceste documente cuprind cîteva precizări importante asupra biografiei căminarului Sava, care se completează cu alte informații prețioase din documentele citate în note.

Astfel, din aceste documente inedite reiese că Sava se găsește în București în slujba lui Al. Moruzi vv., unde la începutul lunii ianuarie 1801 este recunoscut ca unul care „au slujit în treaba ostășască cu multă osîrdie și cu primejdia vieții lui pentru apărarea și odihna țării”.

Este vorba aici de participarea lui Sava la luptele împotriva pazvan-giilor, care au avut loc la Craiova, Segarcea, Fetislam și Negotin în cursul anului 1800⁶. Drept răsplată pentru devotamentul de care a dat dovadă în aceste lupte, Al. Moruzi îi dă lui Sava, la 3 ianuarie 1801, dreptul să stăpînească un „chiosculeț” cu o odăiță de sub el, situat pe un loc din răsăpîntia Curții Vechi domnești. Peste un an și ceva, la 30 aprilie 1802, M. Suțu vv. întărește lui Sava acest dar.

¹ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 65—67.

² Ioan Filimon, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, vol. II, Atena, 1859, p. 93—94, 261—266.

³ S. Tabakov, *Опытъ за история на градъ Сливенъ*, vol. II, Sofia, 1924, p. 64—74.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIX, p. 76, 103, 119, și 776.

⁵ C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 66. I. Dirzeanu precizează că Sava își avea casele „cumpărate de la păhârnicăsa Inimăroaia în mahalăoa Protopopului” (Acad. R.P.R., ms. rom. 3 256, p. 76).

⁶ Vezi notele la documente în paginile următoare.

Chioșcul și odăița, aflate pe locul stăpînit de biserica domnească a Curții Vechi, aparținuseră lui delibașa Ispir, un brav luptător care, trimis de domn la Craiova să combată bandele lui Pazvantoglu în decembrie 1800, moare eroid în lupta de pe apa Jiului. Este acel delibașa Ispir căruia Zilot Românul îi închină cîteva rînduri în cronica sa, lăudîndu-i vitejia dovedită în lupta cu pazvangiilor¹.

Nu încapă îndoială că Sava se cunoștea bine cu delibașa Ispir. În decembrie 1800, Sava luptă, ca și Ispir, împotriva aceluiași Kara Mustafa. Ei fuseseră trimiși de domn de la București la Craiova. Sava luptă cu turcii mai întîi la Segarcea, apoi se retrage la Craiova cu cei 1 200 de oameni ai săi, unde avea să-l ajungă delibașa Ispir cu 100 de oameni după lupta de la Cerneț². După aceasta au avut loc luptele de lîngă Craiova în care a pierit Ispir. Sava, care a avut cunoștință imediat de moartea acestuia, a cerut să i se dea lui chioșcul și odăița de lîngă Curtea Veche.

Peste un an, în aprilie 1802, bimbașa Sava se distinge la asediul Negotinului împotriva pazvangiilor³. În mai — iunie același an, el stîrnește vîlvă prin îndrăzneala cu care silește pe domn să achite solda celor 1 600 de oameni comandați de el⁴.

Scurt timp după această dată, Sava nu a mai stat în București, cum se observă și din faptul că, în 1812, el nu plătitise bisericii chiria pentru locul pe care se găsea chioșcul, ci a rămas dator cu plata ei din 1804, cînd s-a întîmplat incendiul și au ars binalele. În anii 1806—1812, Sava se află mai mult la sud de Dunăre, unde a luat parte la războiul ruso-turc și la războiul civil din Turcia. Documentul nostru precizează că Sava a luat parte la „războiul de la Lovcea”, cînd „s-au robit” și i-au dispărut originalele cărților domnești pentru locul și binăua în litigiu. Aceasta înseamnă că Sava a participat la una din cele două lupte care s-au dat la Lovcea între ruși și turci la 17 octombrie 1810 și la sfîrșitul lunii ianuarie 1811.

În 1812 Sava se afla în București, unde în octombrie are proces pentru locul rămas de la delibașa Ispir. În luna următoare el se găsește la Iași, unde primește însărcinarea să prindă pe Ilicoglu, dușmanul lui Pehlivan-aga⁵.

În noiembrie 1814, cînd are loc procesul pentru scaunul de carne, despre care este vorba în anexa de mai jos nr. II, Sava se afla tot la Iași,

¹ Zilot Românul, *Ultima cronică romnă din epoca fanariofilor*, București, 1884, p. 33. Despre el vorbește și V. A. Urechia, *Istoria romnilor*, vol. VIII, p. 168. Vezi nota 1 la anexa a II-a.

² Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 76—77.

³ „Die Donau bis Negotin, abwärts 8 Stunden ober Widdin, ist offen und von den Rebellen nicht beunruhiget, seit dem der Bulukbaschi Sava Negotin besetzt hat” (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 113).

⁴ „Der Sava Bim Bascha hat gestern an den Herrn Fürsten, dessen Söhne Ianko und Grigorie wie auch die ältesten Bojaren der Wallachey das schriftliche Verlangen aus der Wallachey anhero geschickt, seiner Mannschaft den vollständigen Sold zu überschicken ansonsten würden die abgenommenen Pretiosen so gut als verloren seyn und wegen der nicht Zulassung des rückständigen Soldes sollten die Landes Bojaren den Ersatz baldigst für seine 1 600 Köpfe vollzählig überschicken, sonst könnte Er vor die üblen Folgen wegen einiger Zügellosigkeit seiner Mannschaft nicht haften, wenn etwas auch Bukarest in die Ashe versetzt würde” (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XIX, p. 119).

⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XIX, p. 776.

în slujba lui Scarlat Callimach vv., fiind cunoscut ca „sărdar Sava delibaşa”¹. Procesul se duce pentru scaunul de carne de la Poarta de jos a Curții Vechi între Sava și Theodor Triandafil, nepot de soră al lui Ispir, pe de o parte, și eclesiarhul bisericii Curții Vechi, pe de altă parte.

Sentința definitivă în proces a fost dată în favoarea lui Theodor Triandafil. Sava a pierdut cauza pe considerentele expuse în anaforaua din 19 februarie 1814 (anexa II) și în hotărîrea domnească la această anafora dată în 10 aprilie același an.

El însă nu a abandonat această pricină. O reia în iunie 1820 (vezi anexa IV), reclamînd prăvălia de la noul stăpîn al ei, Dona simigiul, care o cumpărase în septembrie 1815, prin intermediul lui Gheorghe Costea Ceachir, de la Theodor Triandafil. Contestînd autenticitatea actelor lui Triandafil de rudă al delibașii Ispir și înfățișînd acte din 1816 pe numele lui Gheorghe Spiliu din Lala ca adevărată rudă și moștenitor al lui Ispir, căminarul Sava cere acum să stăpînească prăvălia ca vechil din partea lui Spiliu.

În această situație, instanța hotări să cerceteze prin patriarhia din Constantinopol care este realitatea cu cei doi moștenitori declarați ai lui Ispir și în funcție de rezultat să judece pricina căminarului.

Este foarte probabil că izbucnind răscoala din 1821, nici nu s-a primit rezultatul demersului făcut la patriarhie și pricina se oprește aici.

Avem deci, în actele privind pricina de mai sus, date precise despre : prezența lui Sava la București în 1801 ; meritele sale în lupta antiotomană, recunoscute oficial ; participarea sa la lupta de la Lovcea (1811) ; avutul său în București și unele legături ale lui aici și în Peloponez unde sînt situate localitățile menționate în actele noastre.

Pe lîngă noutatea pe care o prezintă în sine, aceste date pot constitui totodată puncte de plecare pentru depistarea altor informații importante despre bimbașa Sava înainte de 1821. Iar în ce privește acest an, adică din vremea răscoalei, avem aici o altă informație importantă.

După cum se vede din ultima anexă, la 24 aprilie 1821 căminarul Sava dădea autorizație de liberă trecere spre Brașov pentru niște vite ale fostului mare logofăt Constandin Golescu. Pînă acuma se cunoștea numai autorizația asemănătoare dată de Tudor Vladimirescu în aceeași zi¹. Prin hîrtia sa, căminarul Sava nu face altceva decît să recomande a se proceda cu C. Golescu „după voia ce i s-au dat”, adică potrivit autorizației ce i s-a dat din partea lui Tudor Vladimirescu pentru transportul aceluiași vite. La data de 24 aprilie, cînd dau aprobările lui C. Golescu, Tudor și Sava se află în București. Desigur că Sava a adăugat aprobarea sa în calitate pe care o avea de comandant al pazei Bucureștilor și împrejurimilor. De aceea el menționează că stăpînul vitelor nu trebuie să fie supărat nici pe drum și nici „la vătășia plaiului”, fiind vorba, după cum se precizează în autorizația lui Tudor Vladimirescu emisă înaintea celei a lui Sava, de vătășia plaiului Cîmpinii.

¹ Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821, vol. II, 1959, p. 94.

Cele două autorizații arată concret natura raporturilor dintre Tudor Vladimirescu și bimbașa Sava în această vreme : Tudor reprezintă autoritatea supremă ale cărei dispoziții sînt executate de Sava.

ANEXE

I

1813, noiembrie 23. Poruncă domnească să se cerceteze pricina bimbașii Sava pentru un loc.

Porunca ce s-au făcut la jalba lui Savi bimbașa, în pricina ce are cu pop [a] Hristodor pentru un loc.

Dumneavoastră veliților boieri, cu toate că ați cercetat pricina făcînd și anafora către domnia mea, dar fiindcă jăluitorul arată că au găsit acum aceste sineturi¹, poruncim ca față cu vechilul din partea sa și cu pîritul să o cercetați de iznoavă prin judecată și să arătați domniile mele prin osebită anafora, cu zapciu cel orînduit.

1813, noiembrie 23

. Arh. St. Buc., Condica domnească 41, p. 36.

II

1814, februarie 19. Theodor Triandafil cere casa lui Ispir delibașa, mort „în războiul ce era asupra Manafului”, și scaunul de carne de la Curtea Veche, pe care le revendică și bimbașa Sava

După luminată porunca Mării Tale ce s-au dat la jalba lui Theodor Triandafilu, am făcut cercetare pentru o casă dă aici din București ce o are jăluitorul, să i să dea în stăpînire.

Carele ne arată o carte a clericilor Sfinței biserici cei mari a răsăritului ot leat 813, avgust 3, întărită și dă preasfințitul patriarh al Tarigradului și coprinzătoare că au dovedit jăluitoru acolo la patriarșie cu marturi vrednici dă credință că să trage dă la satul Kale-Cioti din eparhia Paleon Patron și cum că iaste fecior al lui Filaret și nepot de soră lui Costandin delibașa Ispir ce au murit aici în București. Carele, neavînd clironom nici dă jos, nici dă sus, iaste acest Theodor moștenitor pă tot rămasul lui avut.

Ne mai arată Theodor două mărturii în scris. Una, a unui popi Andonie duhomnecul, ce zice că omorîndu-să Ispir delibașa la Craiova în războiu ce era asupra Manafului, unde să trimisese dă măriia sa domnul Alexandru Vodă Muruz², au rămas toate lucrurile lui în mina mării sale ; și l-au

¹ Actele din 3 ianuarie 1801 și 30 aprilie 1802, care au fost pierdute la Lovcea (vezi anexa nr. II).

² Războiul „ce era asupra Manafului” și omorîrea lui Ispir delibașa au loc în decembrie 1800. Ceea ce în documentul de mai sus se numește impropriu „război ce era asupra Manafului” este de fapt incursiunea prădătoare a oștirii lui Pazvantoglu în Oltenia, sub comanda lui Kara

făcut pă molifta lui epitrop; și luindu-să înscris acele lucruri, s-au făcut mezat și toți banii i-au luat măriia sa.

Iar casa ot Sfeti Spiridon, care zice că o știe că au fost a lui Ispir, au rămas dă beilic, și că are și adevărintele dă bani ce au plătit pentru casă și i s-au răspuns dă Ispir.

Altă mărturie, a popii Costandin dascălu Evangheli, că știe cum că Ispir au cumpărat case dă la Ioniță Brezoianul și le-au făcut precum să vede¹.

Dar judecata nu poate să puie temeiu la mărturiile acestor doi preoți, pentru că ne-am îndăstulat dăn luminată întărire Mării Tale ce s-au dat la mîna doftorului Ioan Pashal² că din cartea mării sale domnului Alexandru Vodă Muruz ce este trecută în condica divanului să dovedește că această casă s-au fost zidit cu cheltuiala domnii; și încît au trăit Ispir delibașa au fost dată lui, iar după moartea lui Ispir au făcut-o zapt iarăși domnia, dimpreună cu locul și cu toate împrejmuirile ei, ca un lucru domnesc, orînduind-o a fi pentru șederea celui după vremi bașbeșliagași. Și dîndu-o asupra dumnealor boierilor epitropi mari ai spitalurilor obștești ca să îngrijască a să ține în starea ei, dregîndu-o cînd va fi trebuință și să ia pă tot anul chirie dă la domneasca vistierie cîte taleri 500. Care bani, fiindcă

Mustafa unul dintre subalternii lui Pazvantoglu. Manaf Ibrahim, un alt comandant de cîrjalii în subordinea lui Pazvantoglu, al cărui nume a menționat aici în legătură cu evenimentele din 1800, este trimis în Oltenia abia în primăvara anului 1802 (vezi Zilot Romînul, *op. cit.*, p. 55; C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 66; V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 244—245) ca să răzbuie eșecul acțiunii din 1800, precum și eșecul asedierii orașului Negotin, dincolo de Dunăre (în decembrie 1800—ianuarie 1801 rebelii lui Pazvantoglu sînt izgoniți de la Segarcea; în martie 1801 ei sînt nevoiți să se retragă de la Cerneț, iar în noiembrie același an se retrag de la Negotin. Vezi Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XIX, p. 76, 91, 107).

Delibașa Constantin Ispir își pierde viața rezistînd eroic în fața turcilor pazvangii, pe apa Jiului, lângă Craiova. Acest moment este evocat în cuvinte frumoase de Zilot Romînul: „... Au trămis [caimacamul Craiovei] pă un delibașa Ispir ce se afla la Craiova pe lîngă dînsul, care, luînd vreo cincizeci de neferi împreună, s-au dus aproape de Jiu. Și deodată, întîlnindu-să cu pasvangii, au strigat cu întrebare: ce fel de oameni sînteți? Iar ei, nemai-pierzînd vreme, i-au răspuns sălbatec, căci: vom arăta noi cine sîntem! Și totdeodată au năvălit asupra lui cu focuri. El, îndrăzneț fiind, n-au dosit, ci au stătut la războiu. Și așa ticălosul, coprinzîndu-se de pazvangii, au perit, perînd împreună și cei mai mulți din neferii lui. Iar cîți au mai rămas, pe unii i-au prins vii, iar alții, dînd dosul spre Craiova, s-au luat pasvangii după dînșii...” (Zilot Romînul, *op. cit.*, p. 33).

Trimis spre Craiova în toamna anului 1800, delibașa lasă în București șase dintre neferii săi cu doi zabiți. Unul dintre aceștia, Athanasie, era în slujba lui Ispir de doi ani și jumătate și primea leafă de 14 taleri pe lună. El este acela care cheltuiește din banii proprii pentru mortul delibașa Ispir (Arh. St. Buc., Condica domnească, 43, p. 272 v).

¹ Nu se găsesc date despre această cumpărare ce ar fi făcut Ispir. În schimb, constatăm alte cumpărături ale lui. La 15 septembrie 1799, el a cumpărat o grădină în Brosteni, pe locul mănăstirii Radu Vodă. Din 550 de taleri, prețul cumpărării, Ispir a plătit doar 150 de taleri. Restul nu a mai apucat să plătească, fiind trimis la Craiova. De aceea vînzătoarea Eca-terina își obține înapoi grădina (Condica domnească, 43, f. 547).

² Este vorba de actul din 9 iulie prin care domnul, în urma anaforalei divanului din 29 iunie 1813 (Arh. St. Buc., Condica domnească, 76, p. 266), dăruiește doctorului Ioan Pashal casa fostă a lui Ispir (ibidem, p. 530; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. X A, p. 1 067; vezi datele din 1804—1817 despre doctorul I. Pashal în: Arh. St. Buc., Condica domnească, 45, f. 61—64; Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. 39; vol. XVI, p. 673; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. X A, p. 556, 1 054; vol. X B, p. 367—377; vol. XI, p. 131; Dr. Pompei, Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul romînesc, 1382—1834*, Călărași, 1938, vol. I, p. 133—134; vol. II, p. 77—78; vol. III, p. 232, 296—297, 302—303).

scrie măriia sa că va orîndui unde să-i dea, am fost întreat dă către Măria Ta, eu plecata slugă banu Goleșcu, ca unu ce m-am aflat unu din epitropi, și am arătat Mării Tale că nu am nici o știre pentru orînduiala aceștii case, nici am luat vreo chirie dă nicăieri.

Așadar, dovedindu-se din coprire mai sus numitii cărți domnești, că această casă au fost dată lui Ispir numai pă chipul lui, și după moartea lui au rămas domnească și nu s-au afierosit dă către domnie nicăiri, ai hărăzit-o Măria Ta numitului doftor Pashal.

Drept aceea, nu poate jăluitoaru Theodor să o ceară, ne fiind a lui Ispir, precum zic acei preoți, ci făcută cu cheltuiala domnească¹ și rămasă după moartea lui iarăși pă seama domniei. Care casă și rămîne bine hărăzită dă Maria Ta doftorului Pashal și are a o stăpîni cu pace după luminat senetul Mării Tale ce-i s-au dat dă hărăzire.

Așijderea am cercetat și pentru scaunul dă carne ot Poarta dă Jos a Curții Vechi, pentru care sînt acum doi pîrîși, adică : sârdar Sava delibașa ce să află la Iași, prin vechil tufecibașa al Înălțimii Tale,² și jăluitoaru Theodor carele îl cere ca un lucru ce zice că au fost și acesta al unchiului său Ispir delibașa.

Iar Sava sârdar³ îl cere cu două cărți domnești în copii, adeverite dă divanul Moldovii.

Una, ot leat 801, ghenar 3, dă sînt ami 12 trecuți, a mării sale domnului Alexandru Muruz, coprinzătoare că pă un colț dă loc în răspîntie dă josu Curții Vechi, cu slobozenie dă la măriia sa și prin învoire cu preoții și bisericașii domnești, au făcut un chioșculeț cu o odăiță dădăsupt Ispiri delibașa al mării sale, carele, murind făr'de moștenitor ; și fiind că Sava bimbașa, în toată vremea răzvrătirii dă atunci, au slujit în treaba ostășească cu multă osîrdie și cu primejdia vieții lui pentru apărarea și odihna țării⁴, i-au dat măriia sa acest chioșculeț cu odăița dă supt dînsu ca să fie ale lui și să le stăpînească cu pace și nesupărat dă nimeni.

Altă carte, ot leat 802, april 30, a răposatului domn Mihai Vodă Suțu, întăritoare acestui dar.

¹ Delibașa Curții domnești se bucura de obicei de diverse atenții și daruri din partea domnului. Astfel, prin anul 1793, cel care avea acest grad putea să ia venitul unei lese de pește din Cegani (Ialomița) (*An. Acad. Rom. Mem. Secf. ist.*, t. XX, 1892—1893, p. 349—350; 622).

² Acesta era Bojin, care stăpînește pămînt în Călinești (Teleorman), face afaceri cu Hagi Ianuș, ia parte la răscoala din 1821, iar după aceea fuge în Basarabia.

³ Sava este făcut serdar de Scarlat Callimach, numit domn al Moldovei în 1812 (C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 67).

⁴ După ce delibașa Ispir a fost omort în lupta de lîngă Craiova, bimbașa Sava a avut un rol hotărîtor în izgonirea lui Kara Mustafa din Oltenia. Izgonindu-i pe pazvangii peste Dunăre, Sava eliberează și Fetislamul din mîinile lor (C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 65—66). Credem că tot Sava este acel bimbașa despre care spîne consulul austriac în raportul său din 3 decembrie 1800 că a izgonit pe turci de la Segarcea și s-a întors cu cei 1 200 oameni ai săi la Craiova (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XIX, doc. CXXVIII, p. 76).

Acestea sînt meritele lui Sava pentru țară pînă la data emiterii cărții de mai sus a lui Al. Moruzzi. Alte mențiuni documentare despre meritele lui în lupta antiotomană se plasează, ca dată, după aprilie 1802, cînd se dă și întărirea de asemenea menționată mai sus, la cartea lui Al. Moruzzi.

În alte acte privitoare la pricina pentru casa lui Ispir se menționează că ea „s-au hărăzit lui Sava bimbașa pentru multe slujbe ce au făcut” (Condica domnească, 43, p. 406) sau „pentru multele lui slujbe” (ibidem, p. 467).

Mai are Sava și carte dă judecată a dumnealui biv vel ban Gheorghe Arghiropolon, fiind caimacam al Înălțimii Tale, dinpreună cu dumnealor boierii divaniți, ot leat 812, octomyrie 11, cînd s-au judecat cu popa Hriso eclesiarhul bisericilor domnești¹. Și, cu toate că atunci n-au avut Sava aceste cărți domnești să le arate căci zice că le răpuserese cînd s-au robit în războiu dă la Lovcea² și în urmă le-au găsit, dar niçi eclesiarhul dă mai nainte, popa Antonie³, nici eclesiarhul dă acum, popa Hriso, n-au tăgăduit înaintea judecății că și delibașa Ispir cît a trăit au stăpînit acel loc; și sărdaru Sava după moartea lui l-au stăpînit cîtăva vreme. Fără numai, au zis eclesiarhul dă acum că măria sa Costandin Vodă Ipsilant, după ce arsesse binaoa ce era făcută dă delibașa Ispir, i-au dat voie prin grai ca să ia locul în stăpînirea bisericilor. Dar dumnealor boierii au judecat că nu putea bisericile să ia locu în stăpînire.

Cît pentru toate binalele dă aici ce au arsu la întîmplarea focului ot leat 804, s-au dat voie tuturor să și le prefacă fără de oprire dă către stăpînii locului, plătind tot chiria ce da mai nainte, ci să ia Sava tinhrisin[?]a locului în stăpînirea sa și să plătească chiria pămîntului cîte taleri 25 pă an și de acum înaintea; și pă cîți ani nu stăpînise pînă atunci să-i plătească eclesiarhul dăn veniturile bisericilor chiria ce să va dovedi că lua bisericile dă la alții pă fieșcare loc, scăzîndu-să dintr-acea chirie numai cîte taleri 25 pă an pă cîți ani nu va fi plătit Sava chiria pămîntului la biserică.

Iar acum eclesiarhul pentru amîndoi pîrișii să împotrivi zicînd că acest scaun cu locul lui este veche afieromă domnească a bisericilor, arătîndu-ne spre dovadă la aceasta condica bisericilor, unde să vede trecută carte domnească a răposatului domn Costandin Vodă Cehan ot leat 1754, februarie 3, scriînd că au afierosit măria sa bisericilor domnești un loc dă

¹ Acesta obținuse încă din 20 februarie 1806 locul unui foisor al bisericii domnești din Curtea Veche ca să-l împreuneze cu un alt locșor cumpărat mai nainte și să-și facă pe ele o casă. Locul ce i se da acum fusese măsurat la 20 aprilie 1803 de Radu Goleacu, care semnează anaforau de mai sus și este solicitat să dea deslușiri deosebite în problema acestor locuri ca unul care le cunoștea bine (Arh. St. Buc., Condica domnească, 53, p. 115).

² La Lovcea, oraș pe apa Osma în Bulgaria, au avut loc două lupte: prima la 17 octombrie 1810, cînd orașul a fost cucerit de trupele rusești de sub comanda lui Voronțov, și a doua la 31 ianuarie 1811, cînd orașul a fost recucerit, după ce între timp trupele turcești iarăși pusese stăpînire pe el (Энциклопедический Словарь, vol. 34, p. 892; K. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, p. 525). Cu prilejul luptelor de la Lovcea s-a distins un anume Nena, șef de panduri și arnăuți, care a fost decorat de colonelul Turcinilov (aceiași care în 1810 îl recomandase și pe Tudor Vladimirescu pentru răsplătire) (M. T. Kutuzov, Сборник документов, vol. III, p. 586; vezi mențiuni despre luarea Lovcei și despre însemnătatea care se acorda acestui fapt, în: История на България, vol. I, p. 324; M. T. Kutuzov, Сборник документов, vol. III, p. 439, 721; Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. III, supl. I, p. 370, 380; vol. IV, supl. I, p. 302, 304; P. A. Jilin, Разгром турецкой армии 1811, Moscova, 1952, p. 22; Русская старина, 1910, iulie, 172). Nu știm de cine a fost robit bimbașa Sava la Lovcea, deoarece în această vreme, după cum arată C. D. Aricescu, el luptă cînd de partea rușilor, cînd de partea turcilor.

În orice caz, cu prilejul luptelor de la Lovcea, bimbașa Sava, pe lingă că a fost prins, a căpătat și două răni (I. Filimon, *op. cit.*, p. 265).

Cît privește orașul Lovcea ca atare, putem menționa că acesta era cunoscut la noi în vremea aceea. Mulți negustori din țara noastră mergeau și strîngeau mătase la Lovcea (Arh. St. Buc., Condica domnească, 76, f. 294—296).

³ Acestuia i-a scris delibașa Ispir la 12 decembrie 1800, transmitînd prin el 300 de taleri care-i datora ceașului său Athanasie (Condica domnească, 43, f. 272 v.).

la Poarta domnească dă jos, dămpreună cu un scaun dă carne ce l-au cumpărat măria sa dă la un Dumitru casapul. Însă, fiindcă această condică nu să văzu întărită cu pecete domnească, sau măcar adeverită cu iscălitură dă vtori logofăt, am cerut eclisiarhului să ne arate chiar cartea cea domnească și zise că s-au răpus. Fără cît ne arată alte hrisoave domnești pentru milele bisericilor ce s-au întărit și dă către Înălțimea Ta, unde să coprinde ca să ia bisericile și venitu dă la trei scaune scutite, adică cele două dă la Poarta de Jos a Curții Vechi ce sînt date mai nainte cu hrisoave și altul ce l-au adaos măria sa Alexandru Vodă Ipsilant, zicînd eclisiarhu că cu această condică și hrisoave au stăpînit bisericile acel scaun dăn vechime, pînă l-au dat măria sa Alexandru Vodă Muruz lui Ispir la leat 801. Apoi la arderea Bucureștilor ot leat 804, arzînd binaoa ce o făcuse Ispir, i-au dat măria sa Costandin Vodă Ipsilant voie prin grai de au luat locul în stăpînirea bisericilor și cheltuind de au făcut bina, s-au adaos venitu luînd pã an chirie cîte taleri 400. Așijderea zice eclesiarhu că după vremi cînd s-au întîmplat a avea luminații domni trebuință ca să ia dă supt stăpînirea bisericilor vreun lucru afierosit dă domnii dă mai nainte, au dat la biserici alt lucru în locul aceluia și așa l-au luat, arătîndu-ne spre pildă un hrisov al răposatului domn Duca vvd ot leat 7186, mai 31, dă sînt ani 136, în care scrie că pentru o moară cu două roate ce avea biserica domnească împotriva băii vechi hărăzită dă alți domni și au tăiat-o măria sa pentru căci făcea stricăciune grădinii domnești și malului mitropolii, au dat bisericii ca să ia pã tot anul cîte ughi[?] 200 din vinzarea vinăriciului ot Dealu Bucureștilor. Asemenea și măria sa Costandin Vodă Ipsilant, cînd au închis pușcăria cu ziduri luînd bolțile dumnealui clucerului Scarlat Grădișteanu ce avea pã locul bisericilor, au dat clucerului hrisov ca să ia pentru venitu bolților o sumă rînduită dă bani dă vama dă la Ploești. Cum și bisericilor pentru chiria pămîntului, le-au dat deosăbită carte ca să ia dintr-aceeași vamă cîte taleri 150 pã fieșcare an, după cum să văzu și dă către noi acea carte domnească. Iar măria sa Alexandru Vodă Muruz ce au făcut carte lui Ispir ca să ție acest loc, n-au dat în loc vreun lucru bisericilor.

Ne mai arată eclesiarhu și o anafora a dumnealor veliților boieri ot leat 813, aprilie 23, coprinzătoare că numai Ispir de ar fi avut temeiu la mîna lui putea, după ce arse binaoa cea făcută dă dînsu, să ție locul și să facă altă bina pã dînsu. Iar sârdaru Sava nici vreun hrisov dumnesc avînd cum că i s-au dat ținerea acestui loc, nici vreun zapis dă cumpărătoare dă la mîna lui Ispir, făr'de cuviință s-au făcut stăpîn și au luat dă la biserici și taleri 480 în socoteală dă chirie, pã carii să-i aibă a-i întoarce înapoi.

Deci, luînd măria sa Alexandru Vodă Muruz acest scaun dă supt stăpînirea bisericilor domnești și hărăzindu-l lui Ispir delibașa fără a da la biserici alt lucru schimb pentru dînsu, după cum vedem că au urmat acei doi luminați domni, adică răposatul Duca Vodă și măria sa Costandin Vodă Ipsilant, nu putea să aibă temeiu hărăzirea acestora, mai vîrtos cînd acest scaun n-au fost din lucrurile domnii, ci cumpărat chiar dă măria sa Costandin Vodă Cehan cu banii mării sale și închinat bisericilor dă sînt ani 60 pentru a mării sale veșnică pomenire, precum să vede din

cartea mării sale ce este trecută în mai sus numita condică. Care condică, după mulțimea hrisoavelor și cărților domnești i altor zapise și sineturi ale bisericilor ce sînt trecute într-însa, să cunoaște a fi adevărată ; și pă lingă acestea au arsu și binaoa ce făcuse Ispir, rămînînd locul slobod, unde, după cum zice eclesiarhul, au făcut bisericile binaoa scaunului [cu] cheltuială prin știrea domnii.

Nu rămîne dar cuvînt dă dreptate nici lui Theodor nici sărdarului Savi a cere să ție locul acesta, ci găsim cu cale ca nu numai să stăpînească bisericile domnești acest loc dănpreună cu scaunul ce au făcut pă dînsu în pace și nesupărate dă către amîndoi pîrișii, ci încă să întoarcă sărdaru Sava la biserici și acei taleri 480 ce fără dreptate i-au luat.

Iar pentru o vie ce zice Theodor că au avut Ispir pă moșia mănăstirii Plumbuita la Roșu și să stăpînește dă sărdaru Stavri¹, nu s-au făcut cercetare, neaducîndu-să pîritul dă față. Ci, după ce să va aduce, cercetînd, vom arăta Mării Tale prin deosebită anafora. Iar ...

1814, februar 19.

Radu Golescu vel ban, Barbu Văcărescu vel vornic, Grigore Băleanu vel logofăt, Costandin Filipescu vel logofăt, Fotac Stirbei vel logofăt.

Io Ioan Gheorghe Caragea vvd. i gospodar zemble Vlahiscoe.

Theodor Triandafil nerămîind odihnit pe alăturata anafora a dumnealor veliților boieri, orînduitul zapciu vâtaf de vistierie l-au înfățișat la divan înaintea domnii mele cu popa Hriso, eclisiarhul bisericilor domnești, unde, arătînd Theodor mărturia clericilor bisericii cei mari a Țari-gradului, o văzum și înșă-ne domnia mea întărită de preaosfințitul patriarh.

Din care făcîndu-să dovadă că numitul Theodor este rudă și cliromon al lui Ispir delibașa ce au murit, am intrat în cercetare, atît pentru locul scaunului de la Poarta de Jos, cît și pentru casa ot sfîntul Spiridon cel Nou. Si cît pentru locul scaunului, cu toate că din copiile cărților domnești ce să văd făcute pă numele Savii să dovedește că delibașa Ispir prin învoire cu preoții și bisericașii Curții Vechi au făcut sădiri pă dînsul, dar și însuși eclisiarhul popa Hriso, întreat fiind de domnia mea în divan pentru ce au făcut tăcere cînd s-au dat lui Ispir acest loc de domnia sa fratele Alexandru Vodă Moruz, de nu era cu voia bisericașilor (precum pricinuieste acum) răspunse și mărturisii că n-au făcut dava pentru căci Ispir plătea chirie. Din care acest răspuns al eclesiarhului s-au făcut bine

¹ Această vie, numită „În Boleasca”, împreună cu o livede a ei, împrejmuită de un gard și de apa Dimboviței, a fost vindută în septembrie 1801 la mezat egumenului Dionisie al mănăstirii Plumbuita cu 500 de taleri (Arh. St. Buc., Condica domnească, 43, f. 406, și 564). Tot pe atunci s-a vindut la mezat și averea mobilă a lui Ispir, încasîndu-se 3 336 de taleri. Ce nu s-a vindut s-a dat la cămara domnească lui Stavri, care pe atunci fusese vâtaf al cămării. Din banii încasați la mezat au fost achitate datoriile lui Ispir către creditorii lui, printre care : Costea arnăutul, neferii Hristea și Stavru, Pascale hairactarul, Athanasie ceaușul, ispravnicul de curte etc. (Condica domnească, 43, f. 346, 406, 467).

dovedit că atunci nici o nemulțumire nu s-au arătat din partea bisericășilor și în adevăr că prin învoirea cu ei și-au făcut Ispir sădirea. Și după acest mijloc nu putem zice că domnia sa fratele Alexandru Vodă Moruz au dezghinat acest loc de la biserică, precum pricinuieste eclesiarhul, fără numai au întărit învoirea lor pentru plata chirii locului și au rămas Ispir a fi chiriaș pe loc, precum sînt și alții, avîndu-și sădiri pã locuri streine.

Fiind dar delibașa Ispir chiriaș al acelui loc și arzîndu-se sădirea lui în leat 804, la arderea tîrgului, cînd atunci prin sfat de obște s-au dat voie și slobozenie de domnul Ipsilant tuturilor celor ce au avut binale pe locuri streine ca să și le prefacă la loc, volnic era și Sava (supt a căruia stăpînire să afla atunci acea sădire a lui Ispir, de la moartea lui și pînă la ardere) ca să și-o prefacă. Și pentru căci n-au făcut-o pînă acum nici Sava, nici acest Theodor clironomul lui Ispir (precum eclesiarhul muncea să să ajutoreze cu această pricinuire) întru nimic nu li s-au vătămat dicheoma prefacerii, fiind că domnul Ipsilant numai voie au dat atunci tuturilor de obște să-și prefacă binalele, iar nu că au orînduit și vreun soroc hotărît, în care de nu-și va prefacă cinevași binaua să piarză acea dicheomă, și așa volnic au rămas fieșcare să-și prefacă binaoa ce i-au arsu atunci ori cînd va putea, plătînd chiria locului. Precum și ceea ce au arătat eclesiarhul cum că în urma arderii i-ar fi dat voie prin graiu domnul Ipsilant de a face locul zapt este o pricinuire deșartă și cîtuși de puțin nu-l ajutorează, a pentru că este cu totul făr de cuviință să să treacă cu vederea obștească hotărîre ce s-au dat atunci înscris și în auzul tuturora și să să dea crezămînt numai la o arătare proastă a eclesiarhului pentru voia ce zice că i s-au dat prin graiu de către domnul Ipsilant. Nu are dar nici o dreptate a lua hrîsis a locului pe seama bisericii.

Dar nici Sava nu poate avea această dreptate, fiind că din chiar copile cărților domnești ce are la mîinile lui să dovedește că domnia sa fratele Alexandru Vodă Moruz i-au dăruit acea sădire a delibașii Ispir ca un lucru al unuia ce au murit făr' de moștenitori. Care va să zică că de s-ar fi arătat atunci vreun moștenitor, nu l-ar fi dăruit. Și fiindcă acest Theodor prin cartea ce s-au zis mai sus, s-au dovedi de rudă și moștenitor al lui Ispir, rămîne neținut în seamă harul ce s-au făcut către Sava și dicheoma prefacerii acei sădiri a lui Ispir să cuvîne după domneasca hotărîre ot leat 804 a o avea nimitul Theodor moștenitorul său. Carele și hotărîm să aibă voie a-și face bina pe acel loc al bisericii, plătînd însă chiria locului cîte taleri patruzeci pe an, adecă adaos de alți taleri cincisprezece peste chiria ce era tocmită, care acest adaos este musaade către biserică, în vreme ce iarăși după coprinderea obșteștii și domneștii hotărîri ot leat 804 să cuvînea să nu să facă nici un adaos la plata chirii locului; dar nici Theodor să nu fie volnic a precupi acest loc, dîndu-l altora cu chirie ci să-și facă bina însuși el pe seama sa. Care bina volnic este apoi ori însuși a o ținea sau la alții a o închiria¹.

¹ Peste un an de zile, Theodor Trandafil a cerut aprobare să vîndă prăvălia ce a făcut pe locul moștenit de la delibașa Ispir, conform hotărîrii de mai sus (anaforaua din 15 iulie 1815, în Arh. St. Buc., Condica veliților boieri, 1 114, p. 222 v—223; Condica domnească, 84, p. 467—468).

Iar pentru casa ot sfintul Spiridon Nou ce o cere Theodor și pe aceea, nu are nici un cuvânt de dreptate în vreme ce chiar din partea domnii sale fratele Alexandru vodă Moruz ce să găsește trecută în condica divanului, coprinzătoare că fiind zidită cu cheltuiala domnii, s-au fost dat lui Ispir încît au trăit și după moartea lui au făcut-o zapt iarăși domnia, împreună cu locul și cu toate împrejurimile ei, să dovedește că au fost domnească și dată lui Ispir numai pe obrazul lui.

De aceea și hotărîm ca acea casă să rămîie bine hărăzită la dohtorul Iancul Pashal, după cartea domnii mele ce am dat la mîinile lui.

1814 aprilie 10

Vel log.

Pecetea gospod.

Arh. St. Buc., Condica velișilor boieri 1114, p. 16—18; Condica domnească 80, p. 75—78 (întărirea domnească numai în condica 80, p. 75—76).

III

1821, aprilie 24. Căminarul Sava împuternicește pe o slugă să ducă la Brașov niște oi și boi ai fostului mare logofăt Costandin Goleșcu.

De la căminar Sava.

Aceste douăzeci și opt de oi i patru boi, fiind pentru trebuința casii dumnealui biv vel logofăt Costandin Goleșcu, merg la Brașov.

Care, după voia ce i s-au dat,¹ să aibă a le trece nesupărat întru nimic de cinevași, atît la drum cît și la vatășia plaiului² Aceasta.

1821, april 24.

Savva Caminar

Arh. St. Buc., Documente, A. N. MMDCCCLVI/79. Orig. rom.

IV

1820, iulie 8. Anafora în pricina căminarului Sava pentru prăvălia de la Curtea Veche, prin care i se respinge cererea de a i se da această prăvălie în calitate de locțiitor al lui Gheorghie Spiliu, pînă ce nu se verifică actele acestuia la Țarigrad.

Prea Înălțate Doamne !

După luminată porunca Mării Tale, zapciu hătămănesc au adus înaintea noastră pă dumnealui căminaru Sava cu jalba ce au dat, zicînd că prin cărți ale răposatilor întru fericire domni Alexandru Vodă Muruz

¹ În aceeași zi Tudor Vladimirescu dăduse lui C. Goleșcu autorizație pentru transportul acestor vite spre Brașov (*Documente privind istoria Romniei. Răscoala din 1821*, vol. II, p. 94).

² Este vorba de plaiul Cîmpinii.

și Mihaiu Vodă Suțu, avînd o prăvălie în colțul de la poarta din jos a Curții Domnești cei Vechi, ce fusese mai înainte a delibașii Ispir și după moartea aceluia i s-au dăruit dumnealui pentru slujbele ce au arătat în trecutele răzvrătiri cu primejdia vieții sale. Care prăvălie a și stăpînit-o necurmat pînă în domnia mării sale domnului Ion Vodă Caragea, nu numai cît s-au aflat aici, ci și după venirea armii rosești, cînd să afla peste Dunăre cu slujbă împărătească, tot lua venitul aceștii prăvălii. Iar mai pe urmă s-au făcut stăpîn pe dînsa un Tudor ce au pricinuit că ar fi rudă cu delibașa Ispir și o stăpînește și pînă acum, găsind atunci vreme cu pîrlej. Însă zice că acest Tudor s-au aflat tot aici nelipit și nici de rudă a lui Ispir nu s-au arătat, nici vreo pornire au făcut pentru această prăvălie pînă la mai sus numita vreme, și cere să i se dea această prăvălie în stăpînirea sa, după sineturile domnești ce are pe care sineturi ni le și arată dă le văzum, însă :

O carte ot leat 1801, septemvrie 3, de sînt ani 18 trecuți, a domnului Alexandru Vodă Muruz, coprinzătoare că pe un colț de loc, în răspîntia din josul Curții Vechi, cu slobozenie de la măria sa și prin învoire cu preoții și cu bisericașii domnești au făcut Ispir delibașa al mării sale un chioșculeț cu o odăiță dedesupt. Carele murind făr de moștenitori și fiindcă Sava bimbașa în toată vremea răzvrătirii de atunci au slujit în treaba ostășească cu multă osirdie și cu primejdia vieții sale pentru apărarea și odihna țării, au binevoit măria sa și i-au dat acest chioșculeț, cu odăița de supt dînsul, ca să fie al său, să-l facă zapt și să-l stăpînească cu pace și nesupărat de nimeni.

Altă carte cu leat 802 apr. 30, de sînt ani 17 trecuți, a domnului Mihai Vodă Suțu, întăritoare mai sus numitului dar.

Ne mai arată o scrisoare cu leat 1814, ghenar 24, ce i-au scris de aici, la Iași, Bojin tufecibașa al mării sale domnului Caragea, cum că au priimit scrisoarea ce-i trimisese jăluitoarul împreună cu copiile, și dîndu-le la măria sa au poruncit să să facă hrisov. Dar s-au zăbovit din pricina bolii ciumii și că fiind chemat la dumnealor veliții boieri i s-au zis că sînt citeva judecăți, iar după citeva zile să isprăvește.

Așijderea zise jăluitoarul că osebit de cheltuiala ce au făcut de au dres stricăciunea ce să făcuse aceștii prăvălii la cutremurul ot leat 802, dar și după primejdia focului ot leat 804 arzînd, au făcut-o dă iznoavă molitva sa Hriso eclisiarhul bisericilor domnești, arătîndu-ne de văzum o însemnare supt iscălitura sa, unde scrie taleri 462, cheltuiala binalii, i taleri 137, bani 60, chiria pămîntului de cinci ani și jumătate, care fac amîndouă condeile taleri 599, bani 60.

Față fiind și Dona¹ simigiu, cel ce stăpînește acum această prăvălie, răspunse că fiind alătura cu dînsul și el aflîndu-să la țara lui dus și scoțîndu-să la mezat din poruncă domnească, au avut vechil lăsat aici de i-au cumpărat și i-au trimis la țara lui sineturile ce sînt și acum acolo. Dar ne arată trei copii : una după anaforaia dumnealor veliților boieri ot leat 814, februar 19, cînd pornise jalbă acel Tudor Triandafir, cerînd să i să dea în stăpînire scaunul de carne ce era pe mai sus numitu

¹ Numele Dona de la Antonie, cum este scris la scara condicii (f. 131 v).

loc, pe care scaun îl cerea și căminar Sava, prin vechil tafecibașa al domnului Caragea, arătînd carte a clericilor sfintei biserici cei mari a răsăritului ot leat 813, avgust 3,

[Se arată pe larg cuprinsul acestei cărți, după cum este redat mai înainte în anaforaua din 19 februarie 1814. În continuare se dă rezumatul hotărîrii lui I. Caragea din 10 aprilie 1814, care se publică aici].

Altă copie din condica divanului, adevărită iarăși de sărdaru Matache după anaforaua storostii za neguțatori ot leat 815, septembrie 15, întărită de măriia sa domnul Caragea, cum că după anaforaua dumnealor velișilor boieri întărită de mai sus numitul domn, prin care s-au găsit cu cale cererea lui Tudor de a i să da voie să vinză cu mezat binaoa ce au zis că au făcut pă acest loc cu a lui cheltuială, aflîndu-să scăpătat și dator. S-au și strigat la mezat în orînduitul soroc dă zile 40 și au rămas asupra unui Gheorghe Costea Ceachirul cu taleri 6300. Din josul căriia copii este trecută și altă copie de Chiriță dascălu Slovenesc, după adevărită numitului Gheorghe Ceaciroglu i frașilor lui, că el au fost numai un vechil lăsat de Dona simigiu, vecinul de alătura al aceștii prăvălii, cu vechilet înscris, ca să artădisască la mezat, fiind că Dona plecase la patria sa; și banii ce s-au numărat printr-însul la starostie au fost ai Donii, iar nu ai lui, și Dona este stăpîn, iar nu el.

Acum mai în urmă adusă căminaru Sava înaintea noastră o carte cu leat 1816, avgust 26. Însă veletul și luna sînt drese; ci zise că este a clericilor de la sfînta biserică cea mare a răsăritului, întărită și de preoșfințitul patriarh al Țarigradului și coprinzătoare că un Gheorghe Spiliu de la satul Lala din eparhia Olenis au adus acolo la judecătoria bisericească două cărți iscălite: una adevărită cu iscălitura prea sfînșii sale părintelui mitropolit acei eparhii, chir Filaret; alta iscălită de proeștoșii bătrîni ot Lala, prin care să adeverează și să mărturisește mai sus numitu Gheorghe, că este adevărat fiu al Hrisofii, surorii mortului Costandin Anastasiu Chiuciuc Ispir delibașa ce s-au aflat slujind la răposatul domn Alexandru Vodă Muruz și a murit aici neînsurat și făr-de copii; unde vine numitul Gheorghe ca un clironom al lui să-l moștenească.

Pentru care zise căminaru că acum din partea sa nu mai face nici un davagilic pentru această prăvălie, de vreme ce numitul Gheorghe să dovedește că este nepot de soră și clironom lui Ispir delibașa, ci, ca un vechil din partea lui, cere să-i să dea în stăpînire această prăvălie.

Dar, ne arată și pîritul Dona anafora a mea, slugii Mării Tale, vornic Gheorghe Filipescu, din anul trecut 819, avgust 25, făcînd la jalba lui Gheorghe Laliotu ce să arată nepot lui Costandin delibași, unde să coprinde că, cercetîndu-să jalba lui, s-au văzut că este pentru acel Tudor ce s-au arătat mai nainte de rudă mortului delibașii. Aducînd Gheorghe și carte de la patriarșia Țarigradului de dovada rudelui lui și că acel Tudor au înșălat patriarșia de i-au dat carte, că nu este nici o rudă cu Ispir, și fiindcă numitul Tudor lipsește de aici, să meargă Gheorghe după dînsul unde îl va găsi, să-și caute.

Deci, după avliceasca carte ce arată căminar Sava, să vede că acel Gheorghe au adus înaintea clericilor carte de mărturie de la proeștoși și bătrîinii satului Lala, unde să află lăcuitar, adevărită și de părintele

mitropolitu Olenis cum să este adevărat nepot și clironom lui Chiuciu Ispir delibașa. Care carte, după cum este dreasă la veleat și la lună, să vede că este din leat 816, avgust 26. Dar, fiindcă și acel Tudor Triandafir, la leat 814, februar, au fost adus la judecata dumnealor veliți boieri și la divan mării sale domnului Caragea, iarăși carte a clericilor ot leat 813, avgust 3, întărită și de preasfințitul patriarh al Țarigradului și coprinzătoare că au dovedit el acolo la patriarhie, cu mărturi vrednici de credință, că să trage de la satul Kale-Cioti din eparhia Paleon Patron și cum că este fecior al lui Filaret și nepot de soră lui Costandin delibașii Ispir, ce au murit aici în București. După care carte cunoscîndu-l judecata și divanul domnesc de bun clironom lui Ispir i s-au și dat în stăpînire această prăvălie pe care iarăși cu poruncă domnească vînzîndu-o la mezat, au cumpărat-o Dona simigiu. Acum judecata nu poate să strămute cele de s-au hotărit atunci, pînă nu va lua mai întîiu bună pliroporie: ori că și acel Tudor și acest Gheorghe sînt amîndoi nepoți de soră lui Ispir, sau că unul dintr-înșii nu este nepot adevărat.

Ci am socotit că este de trebuință, de vei găsi și măriia ta cu cale, ca să scrie din partea înălțimii tale către preasfințitu patriarh al Țarigradului să cerceteze printre sfinția lor părinți arhieriei ai numitelor eparhii, Paleon Patron și Olenis, să facă cercetare cu scumpătate prin oameni vrednici credinții și cu știință bună ca să dovedească în adevăr și pă deplin de sînt amîndoi nepoți de soră lui Ispir, adică și Tudor și Gheorghe, sau numai unul dintr-înșii, și care este cel adevărat. Și, viind răspuns cu pliroforie la aceasta, atunci să va da sfîrșit pricinii.

Iar hotărîrea cea desăvîrșită rămîne a să face dă către Măriia Ta.

1820, iulie 8.

Barbu Văcărescu vel ban, Grigorie Băleanu vel vornic, Costandin Filipescu vornic, Iordache Golescu vornic, Nestor logofăt.

Arh. St. Buc., Condica veliților boieri 1121, f. 61v—62 v.

CU PRIVIRE LA COMPONENTA SOCIALA
A LOCUIITORILOR DIN OLTENIA
PARTICIPANTI LA LUPTA IMPOTRIVA PAZVANGIILOR
SI LA RAZBOIUL RUSO-TURC (1806—1812)

DE

IOAN I. NEACȘU

În urma tratatului de pace încheiat la Iași în 1792, Imperiul otoman a slăbit, iar sistemul său de conducere centrală s-a destrămat și mai mult. Guvernatorii provinciilor și comandanții militari ai serhaturilor de pe malul drept al Dunării căutau tot mai mult să obțină independența față de Poartă.

Între cei răsculați împotriva autorității centrale în ultima decadă a secolului al XVIII-lea, cel mai activ a fost Pazvanoglu (Osman Pazbanoglu), uzurpatorul pašalicului de la Vidin. Acesta a reușit prin demagogie să atragă de partea sa și o parte din populația de pe ambele maluri ale Dunării. Prin acest mijloc a reușit să adune în jurul său o armată destul de numeroasă, cu care a reușit să pună stăpânire pe cetățile Nicopole și Noua Orșova (Ada-Kalé)¹. Pazvanoglu socotea teritoriul Țării Românești sub administrația directă a sultanului, cu care el era în conflict, și așa se explică contribuțiile grele și jafurile cumplite făcute de cetele sale la noi în țară. De aceea regimul său, cu tot caracterul favorabil pentru locuitorii Vidinului, a fost foarte păgubitor și distrugător pentru țara noastră.

El a impus populația din Țara Românească, și în special pe cea din Oltenia, la contribuții foarte grele pentru întreținerea numeroasei sale oștiri². Pentru a face față multiplelor pretenții ale acestui feudal răsculat, precum și obligațiilor de întreținere a oștirii turcești trimise împotriva sa, Constantin Hangerli vv. a impus pe locuitorii țării, în afară de unii privilegiați, la darea vâcăritului, care a fost imediat suspendată de Poartă,

¹ Hurmuzaki-Odobescu, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1889, supl. I₃, p. 486 și 487.

² *Ibidem*, supl. I₂, p. 513.

deoarece amenința direct producția de vite și chiar pe cea a cerealelor necesare Imperiului otoman¹.

Tot pentru întreținerea oștirilor împărătești trimise împotriva pașii răzvrătit de la Vidin, la 9 august 1801 s-a mărit vinăriciul de la 5 la 9 bani de vadră, fiind scutiți de această obligație privilegiații².

Comerțul țării a fost stinjenit de cetele prădalnice ale lui Pazvanoglu, care jefuiau în special orașele și bîlciurile Olteniei. De exemplu, bîlciul Cleanov a fost călcat în mai 1802, cu care prilej au fost jefuiți și uciși mulți dintre participanți³.

Pazvangiile mutilau în special pe țărani trimiși cu căruțele de aprovizionare care însoțeau oștile sultanului pe cîmpul de luptă. Un exemplu tipic care ilustrează foarte bine această situație este cel al căraușului Simion din satul Băsești, jud. Dimbovița, care fusese trimis de ispravnicii județului, în 1802, „cu carul lui la Caracal sud Romanăți, [unde] a slujit la ordiile pentru căratu zaharelilor și altele. Cînd au călcat hoții căruția lui în părțile acelea, l-au prins și pă el și după ce i-au luat carul cu boi și altele ce au mai avut și l-au căznit foarte și l-au împușcat, osibit i-au tăiat atît nasul cît și urechile, rămînînd slut și nevrednic de muncă...”⁴.

Pentru a face față incursiunilor prădalnice ale lui Pazvanoglu, sultanul a fost nevoit ca, pe lîngă contingentele turcești ale serhaturilor de pe ambele maluri ale Dunării, să utilizeze în lupte și pe locuitorii Țării Romînești și chiar pe cei ai Moldovei. Dintre aceștia au fost folosiți în cea mai mare măsură locuitorii din Oltenia, care erau cei mai expuși jafurilor pazvangiilor. Consulul francez din București, Flury, scria la începutul lunii ianuarie 1798 că Țara Romînească urma să fie pusă pe picior de război, ca să se poată recruta 4 000—5 000 de ostași⁵.

În acest scop, la 17 (28) ianuarie 1798, domnitorul Constantin Hangerli a organizat recrutarea unei miliții la București, în componerea căreia au intrat mulți „oameni fără căpătii”^{*}, iar numărul lor a crescut în primele zile la peste 500 de oameni⁶. Apoi, în martie, domnitorul a plecat la Craiova în fruntea acestui corp de oaste romînească, pentru a întări trupele turcești trimise împotriva lui Pazvanoglu⁷.

Faptul că în iulie 1798, în luptele de la Vidin, au participat alături de 8 000 de turci din oastea sultanului și 2 000 de țărani romîni prost armați⁸ ne permite să presupunem că acest efectiv a fost recrutat în majoritatea lor dintre locuitorii Olteniei, unde populația se afla expusă direct jafurilor pazvangiilor și cîrjaliilor.

¹ Dionisie Eclislarhul, *Cronograful Țării Romînești*, Rîmnicul Vilcea, 1934, p. 90 și 92.

² V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. VIII, București, 1897, p. 145—146; *ibidem*, vol. IX, 1896, p. 494.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, t. VIII, București, 1906, p. 114—115.

⁴ Acad. R.P.R., Ms. rom. 242, f. 175 v și 176 (ordiiie „oștire”).

⁵ Hurmuzaki-Odobescu, *op. cit.*, supl. I₃, p. 486 și 487.

^{*} Așa e menționat în raportul consular.

⁶ Hurmuzaki-Nistor, *Documente privitoare la istoria romînilor*, Cernăuți, 1938, XIX₃, p. 3 și 4.

⁷ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria romînilor*, vol. II, București, 1896, p. 359.

⁸ Hurmuzaki-Odobescu, *op. cit.*, supl. I₃, p. 529.

Totodată este cunoscut faptul că în secolul al XVIII-lea se recrutau din Oltenia pandurii, care constituiau în special trupele auxiliare ale garnizoanei turcești de la Ada-Kalé¹, care căzuse, după cum am văzut mai înainte, sub stăpînirea lui Pazvanoglu.

Marea majoritate a acestor panduri au fost atrași de conducerea țării ca să-și apere căminurile împotriva cetelor lui Pazvanoglu. Pentru respingerea lor, în 1800 domnitorul Alexandru Moruzi a poruncit ca pandurii județelor să fie trimiși la Craiova ca să ajute la izgonirea pazvanogluilor². Aceste forțe, fiind insuficiente la număr, li s-au trimis spre întărire, în ianuarie 1801, cazacii zaporojeni emigranți³ și niște așcherlii din Moldova, trimiși de Const. Al. Ipsilanti v., care au sosit la începutul lunii februarie 1801⁴. Mărturia sigură a participării pandurilor la luptele împotriva lui Pazvanoglu o constituie numeroasele cărți de scutire de dajdie și podvezi acordate căpitanilor de panduri de către noul domn al Țării Românești, Const. Al. Ipsilanti în anii 1802, 1803, 1804 și 1807, pentru că au slujit „în război” în tot cursul „răzvrătirii” jefuitorilor turci (pazvangii și cîrjalii)⁵. Cu toate că aceste cărți de scutire nu indică împrejurarea unde au luptat acești căpitani de panduri, totuși ele ne aduc o prețioasă lămurire asupra acțiunii lor împotriva jefuitorilor țării. Analiza cărților de scutire de dăjdie și alte angarii acordate de Const. Al. Ipsilanti v. căpitanilor de panduri ne va da posibilitatea să stabilim situația de clasă a acestora.

Pentru a ilustra mai bine și analiza mai temeinic situația de clasă a pandurilor participanți la lupta împotriva cetelor prădalnice conduse de Pazvanoglu în anii 1802—1806, dăm în pagina următoare un tablou statistic cu componența socială a căpitanilor de panduri.

Din analiza tabloului rezultă că majoritatea căpitanilor de panduri care au primit carte de scutire de dajdie în intervalul de timp menționat mai sus fac parte din sate de *moșneni* și de *moșneni-clăcași*.

În afară de cei 31 căpitani de panduri care au participat la război împotriva jefuitorilor turci (pazvangii și cîrjalii) în anii 1802—1806, mai cunoaștem încă șase căpitani de panduri aflați în slujbă în 1805, care, la rîndul lor, toți făceau parte din sate de *moșneni* și de *moșneni-clăcași*⁶.

¹ M. Guboglu, *Despre arhiva turco-orientală din Biblioteca de stat „V. Kolarov”-Sofia, în „Revista Arhivelor”, III (1960), nr. 1, p. 145; Iosef Kabrda, Les Anciens Registres Turcs des cadis de Sofia et de Vidin et leur importance pour l'histoire de la Bulgarie, Archiv Orientální, XII (1951), p. 376 (semnalat subsemnatului de către M. Guboglu).*

² B. P. Hașdeu, *Ultima cronică română din epoca fanarioșilor*, București, 1884, p. 168.

³ Hurmuzaki-Odobescu, *op. cit.*, supl. I₂, p. 208; N. Iorga, *Acte și fragmente...*, vol. II, p. 364.

⁴ Hurmuzaki-Nistor, *op. cit.*, vol. XIX₂, p. 87 și 90.

⁵ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 37—38.

⁶ Nicolae Gogan, Obîrșia-Mehedinți (*Doc. ist. Rom. Răscoala 1821*, vol. I, p. 37—38; Arh. St. Buc., Ad-tive vechi, Țara Rom., Condica Vistieriei, nr. 2 379, f. 242); Dima, Crețești-Gorj (*ibidem*; T. G. Bulat, *Diviziunea proprietății rurale în Oltenia la 1837*, în „Arhivele Olteniei”, an. IV, 1925, p. 111); Ion Măgreaș, Băești-Vilcea (*ibidem*; I. Popescu-Cilieni, *Biserici, trguri și sate din jud. Vilcea, Craiova*, 1941, p. 111); Matei Suliță, Dejoi-Vilcea, (*ibidem*; I. Popescu-Cilieni, *op. cit.*, p. 101); Gheorghe Pașalău, Botoșești-Mehedinți (*ibidem*; Arh. St. Buc., Ad-tive vechi, Țara Rom., Condica Vistieriei, nr. 2 379, f. 93 v); Dumitrache Popescu, Cîmpu-Folu sau Cîmpu-Foamei-Gorj, (*Marele dicționar geografic al României*, vol. II, p. 482; Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. 248).

Clase sociale	Anii cînd au primit cărți de scutire de dajdie căpitanii de panduri pentru că au slujit „în război” în tot cursul „răzvrătirii” jefuitorilor turci (pazvangii și cîrjalii)				Total
	1802	1803	1804	1807	
Moșneni	2 ¹	3 ⁴	4 ⁹	—	9
Moșneni sau clăcași	1 ²	5 ⁵	3 ¹⁰	—	9
Clăcași	—	1 ⁶	3 ¹¹	—	4
Boiernași (mazili)	—	1 ⁷	1 ¹²	—	2
Originea socială (neidentificată *)	1 ³	1 ⁸	2 ¹³	3 ¹⁴	7
Total	4	11	13	3	31

* Cei din această categorie nu au menționată localitatea în documente.

Notă: Stabilirea componenței sociale a localităților am făcut-o cu ajutorul datelor culese din următoarele catagrafii: *Condica județului Mehedinți de birnicii ce s-au găsit la îndreptare și de felurimea breslelor* (Arh. St. Buc., Ad-tive vechi, Țara Românească, Condica Vistieriei, nr. 2 379 f. 1—242v); T. G. Bulat, *Diviziunea proprietății rurale în Oltenia la 1837*, în „Arhivele Olteniei”, an. IV, 1925, p. 105—111; *Condica județului Dolj pentru catagrafia birnicilor* (Arh. St. Buc., Ad-tive vechi, Vistieria Țării Românești, dos. nr. 2 351/1808, f. 1—119v); I. Popescu-Cilieni, *Biserici, trguri și sate din jud. Vlcea, Craiova, 1941*, 138 + X p. + 1 h.

Pentru localitățile nemenționate în cataografiile de mai sus, am folosit alte instrumente de lucru, care au fost indicate în aparatul critic în dreptul fiecăreia.

¹ Ion Țigoran *sin Dan*, Ciuperceeni-Mehedinți; *Răducan sin Popa Malei Merișdău*, Cîlnic-Gorj (*Marele dicționar geografic al României*, vol. II, București, 1899, p. 471—472; P. Poni, *Statistica răzeșilor*, București, 1921, p. 198).

² *Mihai sin Golea*, Glogova-Mehedinți.

³ *Data Mîjar sin ...* (loc alb în doc.).

⁴ *Malei Arșan*, Arșani-Gorj (*Marele dicționar geografic al României*, vol. I, București, 1898, p. 129; P. Poni, *op. cit.*, p. 198); *Pîtru lui Bojină*, Frîncești-Gorj (Al. Ștefulescu, *Din trecutul Gorjului*, București, 1907, p. 57; P. Poni, *op. cit.*, p. 195); *Ion Bodescu*, Bodești-Vlcea.

⁵ *Dință sin David*, Drăgotești-Mehedinți; *Costandin Galbenu*, Izvoru-Gorj, apoi Mehedinți; *Niculae Frunte-Lad*, Busu-Mehedinți, mort înainte de 29 ianuarie 1806; *Panait*, Teiși-Vlcea; *Simion sin Ion*, Olănești-Vlcea.

⁶ *Mihai sin Ion Bondoc*, Crângulești-Mehedinți.

⁷ *Mihalache* logofăt, fecior de marel, Rovinari-Gorj.

⁸ *Ion Iunodănu*.

⁹ *Ioan Fomelescu*, Ciuperceeni-Mehedinți; *Costandin Giurescu*, Bala de Jos-Mehedinți; *Malei Turcitu*, Mătăsari-Mehedinți; *Malei Vizlan*, Arcani-Gorj (Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg.-Jiu, 1904, p. 248; *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, p. 102; P. Poni, *op. cit.*, p. 195).

¹⁰ *Ionidă Nicolicescu*, Băsești-Mehedinți; *Dima*, Cărbunești-Gorj (*Marele dicționar geografic al României*, vol. II p. 293; [P.] Poni, *op. cit.*, p. 198); *Ion Frăduț*, Borosteni-Gorj (Al. Ștefulescu, *Măndăstirea Tismana*, București, 1909, p. 162; idem, *Din trecutul Gorjului ...*, p. 73; *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, p. 541, și vol. IV București, 1901, p. 686; P. Poni, *op. cit.*, p. 195).

¹¹ *Dumătru Țicu*, Pătule-Mehedinți; *Necola (Nicola Boboc)*, Sălătruc-Mehedinți; *Mihai sin Bada*, Clumești-Vlcea.

¹² *Malei manzli*, Drăgotești-Gorj.

¹³ *Dumitrașcu Popescu*; *Lupul sin Surdu*.

¹⁴ *Dinul Crâinicănu*, Mehedinți; *Niculae Ladu*; *Iancu*.

Satele tuturor acestor căpitanii de panduri aparțineau județelor Vlcea, Gorj și Mehedinți, deci tocmai județelor din nordul Olteniei.

Căpitanii de panduri desigur că au plecat la luptă împotriva jefuitorilor turci împreună cu cetele lor din satele respective, după tradiționala

organizare și mobilizare a pandurilor, așa cum au făcut în războiul din 1806—1812¹ și mai târziu cu ocazia răscoalei din 1821².

Datele de mai sus lămuresc în mod evident componența socială a căpitanilor de panduri și chiar a cetelor lor pînă la începerea războiului ruso-turc din 1806—1812.

Acești germeni de armată națională s-au încheșat în focul luptei împotriva jefuitoarelor turci, ca o necesitate pentru apărarea pieței interne din Țara Românească, și în special a celei din Olteția, care era cea mai expusă jafurilor pașii rebel de la Vidin și sateliților săi. Boierimea locală a fost nevoită să accepte crearea acestor formații de panduri care le apărau și averile lor, deoarece nici o altă forță militară aflată în Țara Românească, în afară de cazacii zaporojeni emigranți, nu a fost capabilă să lupte singură cu succes împotriva jefuitoarelor.

Const. Al. Ipsilante vv. a apreciat importanța acestor formații de panduri, și de aceea, după cum am arătat mai înainte, i-a așezat ca oștire permanentă a țării încă din aprilie 1803. Apariția acestor formații de panduri, în marea lor majoritate din satele de moșneni și mai puțin din satele de clăcași, se datorește și faptului că organizația pandurilor, ca organizație de stat, nu a stînjinit nici exploatarea feudaților, deoarece nu le micșora numărul brațelor de muncă și, după cum am văzut, le apăra averile împotriva jefuitoarelor turci.

Tot pe acești panduri i-a chemat la slujbă Const. Al. Ipsilante vv. la 19 decembrie 1806, imediat după înapoierea sa la București, împreună cu armatele eliberatoare rusești, cînd a trimis porunci ispravnicilor județelor Vîlcea, Gorj și Mehedinți : „...cum și deosebită volnicie cu orînduit, prin care să poruncește ca toți pandurii, ce au fost aici [la București] și la Craiova în slujbă, să vie aici [la București] și în grabă să-i îndemneze și să-i pornească a veni, cum și mumbașirul să-i ia să-i aducă; iar lor [pandurilor] li să scrie ca unii ce în 4 ani ai domniei mării sale s-au aflat în slujbă nelipsiți și lefii i orînduelile lor li s-au păzit și li s-au urmat (subliniat de noi. — I. N.) să vie și acuma la slujbă”³. Constatăm că poruncile au fost trimise numai celor trei județe din nordul Olteției, deci tocmai la acelea de unde făceau parte toții căpitani de panduri, care primiseră cărți de scutire de dajdie în anii 1802—1806.

Căpitani de panduri împreună cu cetele lor, chemați la începutul războiului ruso-turc din 1806—1812, au constituit nucleul formațiilor de panduri, care s-au dezvoltat în tot cursul războiului împotriva jugului

¹ Col. I. Solomon, *Din vremea lui Tudor Vladimirescu (1821). Amintirile Colonelului ... După ediția din 1862 (Biografia Polcovnicului Ioan Solomon Craiova, 1862, iunie)*. Valenii de Munte, 1910, p. 1—2. (I. Solomon, la moartea fratelui său, a cerut și i s-a dat comanda pandurilor răposatului.)

² Acad. R.P.R., Doc. XXXIX/78 (*Căpitan Colțan*); Pr. N. Popescu, *Preoți de mir ...*, București, 1942, p. 54 (*Căpitan Costandin*); Gh. Crăciun, *Monografia comunei Broșteni din jud. Mehedinți*, T. Severin, 1932, p. 20 (*Căpitan Ghiță Cuțuiu*); N. Iorga-Izvoranu, *Izvoare contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 356—357 (*Polcovnicul Iancu Enescu*).

³ Arh. St. Buc., Cod. 54, f. 12; V. A. Urechia, *Istoria romnilor*, București, 1896, vol. IX, p. 105 (publicat numai sub formă de rezumat).

otoman. Ținând seama de pierderile suferite în lupte¹ și de faptul că oștirea pandurilor a crescut mult pînă către sfîrșitul războiului, credem că efectivele pandurilor din satele de moșneni au fost completate cu țărani din sate de clăcași, așa cum făcuse și Const. Al. Ipsilante cu cîțiva ani mai înainte².

Din „Lista slujitorilor de la isprăvnicile Țării Romînești în ființă sub diferite numiri” scutiți de bir în anul 1811, constatăm că existau numai 1 000 de panduri în județul Gorj. După această indicație ne putem da seama că restul pandurilor fuseseră recrutați din rîndurile clăcașilor care au fost scutiți de dări pe timpul serviciului militar³.

O confirmare este făcută și de faptul că în 1811, cînd slugerul Tudor Vladimirescu a primit ordin „să facă încă un batalion de panduri, avînd libertatea să ia pe oricine”, surugii de la poșta din Iablanița (Mehedinți) au fugit „și să duc și să fac panduri”⁴. Altfel nu se poate explica menținerea unor efective constante în lupte și mai cu seamă creșterea lor pe tot timpul duratei războiului.

Documentele mai semnalează, în tot cursul războiului ruso-turc din 1806—1812, încă o serie de căpitani de panduri participanți la lupte, ca Nicolae Gigîrtu⁵, Drăguț Mehedințeanu, Barbu Solomon, Ioan Solomon⁶, Barbu Vișoreanu, Nicolae Boboc, Dumitru Gîrbea, Dincă, Constantin Surdul, Ghiță Virțanul⁷, Costandin⁸, Ioniță Cegan⁹; însă cea mai proeminentă figură a fost cea a lui Tudor Vladimirescu, care s-a distins în lupte în mod cu totul deosebit și a ajuns în 1811 să comande întreaga oaste a pandurilor¹⁰.

În ceea ce privește categoria socială a unora dintre căpitanii de panduri menționați mai sus (*Nicolae Gigîrtu, Ioan Solomon, Nicolae Boboc, Dumitru Gîrbea, Ioniță Ceganu și Tudor Vladimirescu*), datele despre ei¹¹

¹ Polcovnicul Ioniță Cegan spunea următoarele: „După cîte o bătălie, cînd ne număram, rîmîneam uneori numai patru-cinci sute din două mii cîți eram; dar peste zece zile eram iară în pîr la loc, că se umpleu golurile cu alți panduri trimiși din țară, așa era învoiala cu Ipsilante” (I. Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, vol. I, Edit. Bibl. pentru toți, București (f. a.), p. 54).

² Naum Rîmniceanu, *Scrisoarea Munteanului ca răspuns la scrisoarea Moldoveanului*, în „Bis. ort. rom”, t. XIII, 1889—1890, p. 260. Idem, *Istoricul Zaverii în Valahia*, în „Bis. ort. rom”, t. XXIII, 1899—1900, p. 418.

³ Radu Rossetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău . . .*, vol. IV, București, 1909, p. 127—130.

⁴ *Doc. ist. Rom. Răsc. 1821*, vol. I, p. 53—54. (La 13 iulie 1811 reprezentantul poștelor la Craiova se plînge arendașilor poștei din București și ispravnicului de Mehedinți în legătură cu formarea celui de-al doilea batalion de panduri din Mehedinți.)

⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. XI, p. 379, și vol. IX, p. 104—105.

⁶ Col. I. Solomon, *op. cit.*, p. 1—2.

⁷ E. Virțosu, *Mărturie noi din viața lui Tudor Vladimirescu*, București, 1941, p. 17—18.

⁸ *Preotul Costandin din Butoiești — din pandur preot. 1792—1870*, în Pr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 118—122.

⁹ I. Ghica, *op. cit.*, vol. I, p. 53—54 și 56—58.

¹⁰ *Ibidem*, p. 53, 55, 57—58; E. Virțosu, *op. cit.*, p. 17—18.

¹¹ Vezi I. Neacșu, *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821*, în *Studii și referate privind istoria Romniei*, partea a II-a, Edit. Acad. R.P.R., București, 1954, p. 1009—1018; idem, *Lista cu numele pandurilor și căpeteniilor lor care au participat la răscoală sub conducerea lui Tudor Vladimirescu . . .*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, Buc., Acad. R.P.R., București, 1957, p. 413, 434—435, 395, 410—411, 399 și 442—444; idem, *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*, în „Studii”, XI (1958), nr. 2, p. 101—114.

nu modifică, în ansamblu, componența socială a locuitorilor participanți la acest război.

Un pitac din 1 mai 1814 al lui Ioan Gh. Caragea vv. ne semnalează așezarea la breasla mazililor și scutirea de dijmărit și vinărici a patru foști voluntiri originari din județul Gorj. Ei se numesc: Lupu fiul lui Petre Papuc, Constantin Copiloc, Ilie fratele lui și Petre fiul lui Barbu¹. Prin faptul că documentul nu specifică satul lor de origine și nici dacă pe timpul războiului ruso-turc (1806—1812) au fost panduri, nu avem posibilitatea să le stabilim categoria lor socială și nici să afirmăm dacă au fost panduri. Putem afirma cu certitudine că ei au făcut parte dintr-o formație de voluntiri deosebită de oștirea pandurilor-voluntiri.

În concluzie, constatăm că o bună parte dintre locuitorii Olteniei care au participat în calitate de panduri la lupta împotriva turcilor rebeli conduși de Pazvanoglu, precum și împotriva oștilor Imperiului otoman la începutul războiului ruso-turc (1806—1812), au făcut parte din categoria moșnenilor. Ulterior, în a doua parte a războiului, datorită pierderilor suferite în timpul luptelor, efectivele pandurilor au fost completate cu locuitori din alte categorii sociale, și în special din categoria clăcașilor. Această situație ne dă posibilitatea să înțelegem de ce pe timpul revoltei pandurilor din 1814—1815 și cel al răscoalei din 1821 clăcașii au constituit marea majoritate a pandurilor nemulțumiți, ridicați împotriva exploatării feudale.

ПО ВОПРОСУ О СОЦИАЛЬНОМ СОСТАВЕ ЖИТЕЛЕЙ ОЛТЕНИИ, УЧАСТВОВАВШИХ В БОРЬБЕ ПРОТИВ ПАЗВАНДЖИЕВ И В РУССКО-ТУРЕЦКОЙ ВОЙНЕ (1806—1812 гг.)

РЕЗЮМЕ

Автор показывает в данном исследовании, что в конце XVIII и в начале XIX века население Мунтении и в особенности население Олтении подвергалось жестоким грабёжам со стороны войск Османа Пазваноглу, захватившего власть в провинции Видин. Чтобы воспрепятствовать этим грабёжам, султан был вынужден разрешить организацию отрядов из местных жителей, главным образом из пандуров, боровшихся с исключительной храбростью в защиту родных очагов.

В работе рассматриваются многочисленные документы об освобождении от налогов и других повинностей, выданные капитанам пандуров, начиная с 1802 по 1807 годы, и устанавливается социальный состав этих лиц. Автор устанавливает, что значительная часть жителей Олтении, участвовавших в качестве пандуров в борьбе против повстанцев-турок во главе с Пазваноглу, состояла из свободных крестьян землевладельцев (мошненов). Он указывает, что они же боролись против войск Оттоманской империи в начале русско-турецкой войны (1806—1812),

¹ Arh. St. Buc., Ad-tive vechi, 187-a/1814.

но что позже, во второй половине войны, в результате потерь, численный состав пандуров пополнялся из жителей других социальных категорий и, в особенности, из категории барщинных крестьян.

REMARQUES SUR L'ORIGINE SOCIALE DES HABITANTS D'OLTÉNIE QUI PARTICIPÈRENT À LA LUTTE CONTRE LES BANDES DE PASVAN-OGLOU ET À LA GUERRE RUSSO-TURQUE (1806—1812)

RÉSUMÉ

Les recherches de l'auteur mettent en lumière les cruelles déprédations que la population valaque, celle de l'Olténie en particulier, avait à subir à la fin du XVIIIe et au début du XIXe siècle de la part des bandes d'Osman Pasvan-Oglou, l'usurpateur du pachalik de Vidin. Pour faire face à ces expéditions de pillage, le sultan fut obligé de permettre l'organisation d'une milice recrutée parmi les habitants du pays, notamment parmi les *pandours*, qui luttèrent avec acharnement pour la défense de leurs foyers.

Analysant les nombreuses exemptions d'impôts et de corvées accordées de 1802 à 1807 aux capitaines de *pandours*, l'auteur essaie de déterminer l'origine sociale de ces derniers, et aboutit à la conclusion qu'une grande partie des habitants de l'Olténie qui luttèrent en qualité de *pandours* contre les rebelles turcs commandés par Pasvan-Oglou, appartenaient à la catégorie des *moșneni* ou petits propriétaires terriens. Il établit également que ces mêmes *moșneni* furent appelés à combattre contre les armées de l'Empire ottoman au début de la guerre russo-turque (1806—1812) et que, dans la seconde partie de la guerre, à la suite des pertes subies, les effectifs des *pandours* furent complétés par des habitants appartenant à d'autres catégories sociales, en particulier à celle des paysans corvéables.

PRAVILA DE LA GOVORA DIN 1640

DE

GHEORGHE CRONȚ

Cercetarea izvoarelor dreptului românesc medieval din punctul de vedere al condiționării lor sociale este un fapt nou în istoriografia noastră. Cei mai mulți dintre vechii cercetători ai acestor izvoare, călăuziți de concepția autonomiei și permanenței dreptului în dezvoltarea istorică a societății românești, au considerat pravilele ca legiuri cu istoria lor independentă, caracterizându-le fie ca producții culturale împrumutate în scopul glorificării unor domni, fie ca învățături destinate să lumineze întregul popor românesc.

Din cauza acestei false concepții, vechii cercetători n-au putut să explice fenomenul istoric al receptării dreptului bizantin în țările române și s-au ferit să pună în lumină esența de clasă a pravilelor și vechilor legiuri românești. Ca să înțelegem funcția istorică a pravilelor, trebuie să le cercetăm călăuzindu-ne de concepția materialistă a istoriei, examinând adică de fiecare dată condițiile sociale și politice ale apariției pravilei respective, rolul inițiatorilor și alcătuitoarelor ei, izvoarele ei, esența de clasă și aplicarea ei în perioada istorică respectivă.

Cu această concepție istorică și cu această metodă de cercetare, studiul *Pravilei de la Govora* din 1640 orientează pe cercetătorii dreptului românesc medieval spre alte concluzii decât cele care susțin autonomia și permanența ideilor juridice în istoria poporului român. *Pravila* reprezintă un anumit sistem de drept, oglindește un anumit stadiu al dezvoltării istorice a poporului român, exprimă un anumit raport între stat și biserică și are o anumită semnificație în dezvoltarea culturii românești.

I. CONDIȚIILE APARIȚIEI PRAVILEI

Apariția tipăriturilor în limba română, care caracterizează dezvoltarea culturii noastre în prima jumătate a secolului al XVII-lea este legată de ridicarea unor noi pături sociale, de activitatea bisericii și de consolidarea domniei feudale.

Mulți boieri, mici negustori și oameni ridicați din lumea satelor pătrunseseră în serviciile administrative ale statului și, luptând împotriva marilor boieri, susțineau politica de centralizare administrativă și de extindere a jurisdicției domnești. Aceste categorii sociale cereau folosirea limbii române în cancelarii și în biserică. Aceste categorii sociale au întărit autoritatea monarhiei.

Dar instituția care sprijinea domnia feudală a fost biserica. Sustinând lupta poporului împotriva jugului turcesc, amenințător pentru ea însăși, biserica a fost un factor de coeziune și în același timp de consolidare a statului feudal. Prin învățătura și organizarea ei, biserica cimentă ordinea socială existentă.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea existau între stat și biserică în Țara Românească raporturi care oglindesc deopotrivă strânsa dependență a clerului superior față de autoritatea domnească și susținerea monarhiei de către întregul cler mirean și monahal. Dreptul bisericesc avea aceeași putere ca înseși rînduielele legale ale statului. Nomocanoanele — împletiri de legi și canoane bizantine — constituiau baza principală a dreptului scris, obligativitatea lor fiind asigurată nu numai de către clerici, ci și de către organele statului.

Apariția *Pravilei de la Govora* din 1640 este urmarea unui proces istoric obiectiv, caracterizat prin folosirea nomocanoanelor bizantine ca bază a dreptului scris, ca instrument legislativ destinat să consolideze colaborarea dintre statul feudal al Țării Românești și biserică, principalul său suport ideologic.

Cartea tipărită la Govora în 1640 este intitulată : „*Pravila aceasta iaste dreptătoriu de lege, tocmeale a sfinților apostoli, tocme de 7 săboară, cătră aceasta și a preacuvioșilor părinți, învățătorilor lumiei. Tipăritu-se-au în tipari prealuminatului domn Io Mathei Basarabă voevodă a toată țara Ungrovlahiei, în mănăstirea Govora. Vă leato 7149, iară de la nașterea lui Hs. 1640*”¹.

Tipărită în format mic (0,10 × 0,153), cu litere chirilice, cuprinzînd 4 foi nepaginate și 170 de foi paginate, dar cu o numerotare greșită, *Pravila* are titlul încadrat, iar pe verso foii de titlu stema Țării Românești cu două inscripții în slavonește. Pe foaia a doua figurează tot în slavonește 12 stihuri, scrise de Udriște Năsturel. După predoslovia mitropolitului Teofil, urmează 149 de capitole numerotate, apoi încă 16 capitole nenumerate, purtînd titluri diferite, dar avînd în general un conținut asemănător dispozițiilor cuprinse în capitolele numerotate. *Pravila* se încheie cu „scara cărții” și cu un epilog în limba slavonă. Pe ultima pagină este indicat prețul cărții : 21 costande de argint.

Extrasele publicate de Timotei Cipariu², precum și unul dintre exemplarele tipărite ce se păstrează în Biblioteca Academiei R.P.R., dovedesc că *Pravila de la Govora* a avut și o ediție destinată Transilvaniei. Exemplarele destinate Transilvaniei se deosebesc de cele destinate Țării

¹ I. Bianu — N. Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508—1830*, tom. I, București, 1903, p. 109—113.

² Timotei Cipariu, *Crestomafia sau analecte literare din cărțile mai vechi și mai nouă românești*, Blaj, 1858, p. 141.

Românești numai prin faptul că numele și titlul mitropolitului Teofil al Țării Românești sînt înlocuite prin numele și titlul mitropolitului Ghenadie al Ardealului.

Tipărirea aceleiași pravile atît pentru clerul Țării Românești, cît și pentru clerul Transilvaniei se explică prin legătura ierarhică existentă atunci între biserica Țării Românești și biserica Transilvaniei. Ambele biserici depindeau canoniceste de patriarhia ecumenică a Constantinopolului, dar mitropolitul Țării Românești era exarh al patriarhului peste biserica ortodoxă din regatul Ungariei și voievodatul Transilvaniei, avînd în această calitate dreptul de a sfinți pe mitropoliții Transilvaniei¹. Această relație ierarhică îndreptăța pe mitropolitul Țării Românești să poarte grijă și de biserica Transilvaniei, fapt ce se vedește și prin tipărirea *Pravilei de la Govora* într-o serie de exemplare destinate Transilvaniei.

II. INIȚIATORII ȘI ALCĂTUITORII PRAVILEI

Pravila de la Govora s-a tipărit cu aprobarea lui Matei Basarab. După cum arată însăși foaia de titlu, *Pravila* s-a tipărit în tipografia domnească. Însemnarea slavonească de la sfîrșitul predosloviei arată că *Pravila* s-a tipărit „din porunca prealuminatului domn Io Mathei Basarab voievod”. A doua însemnare slavonească de la sfîrșitul *Pravilei*, după „scara cărții”, arată că *Pravila* s-a tipărit „din porunca și cu cheltuiala prealuminatului domn Io Mathei Basarab voievod”.

Aceste precizări textuale incluse în *Pravilă* dovedesc îndeajuns că Matei Basarab a aprobat *Pravila* și a tipărit-o cu cheltuiala sa. *Pravila* este deci, pentru a ne exprima juridicește, o legiuire promulgată de autoritatea domnească și editată în tipografia domnească, cu cheltuiala domnească.

Din punctul de vedere al promovării culturii românești, Matei Basarab a desfășurat o activitate pozitivă în istoria poporului nostru. Înzestrînd țara cu tipografii și aducînd meșteri tipografi de peste hotare și mai cu seamă de la Kiev, Matei Basarab a dat un imbold excepțional activității tipografice pentru răspîndirea cărților în Țara Românească. Este vorba, de bunăseamă, în primul rînd de cărțile de slujbă și în general de cărțile cerute de nevoile bisericii.

Activitatea lui Matei Basarab pentru răspîndirea culturii religioase nu s-a mărginit la tipărirea cărților destinate clerului românesc; el s-a îngrijit să dea cărți de slujbă, cum însuși spune, „și altor neamuri înrudite cu noi după credință ... și cu deosebire bulgarilor, sîrbilor, ungro-vlahilor și celorlați”². O asemenea activitate, destinată promovării culturii creștine în general, a constituit în acea epocă o formă de luptă împotriva dominației turcești, un mijloc pentru apărarea ființei etnice a popoarelor subjugate. În desfășurarea acestei activități tipografice trebuia să se folosească îndeosebi limba slavonă, care era pentru mulți credincioși ortodocși o limbă universală, limba credinței și cultului lor, fără deosebire de neam.

¹ Vezi Felician Bran, *Dreptul canonic oriental*, vol. I, *Prolegomene*, Lugoj, 1929, p. 24—25.

² Vezi I. Bianu — N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, p. 105.

Dar, în același timp, în Țara Românească influența culturii slavone era într-o vădită descreștere. Dominația turcească înăbușise centrele de cultură slavonă din sudul Dunării, care întreținuseră strînse legături cu țările române, ceea ce a determinat și lincezirea școlilor de slavonie din Țara Românească. Din această cauză, cunoașterea limbii slavone deveni tot mai anevoioasă. Ierarhii și preoții români, nemaînțelegînd bine limba slavonă, cereau cu o stăruință crescîndă cărți de slujbă și de învățatură în limba romînă. În aceeași epocă, noile straturi sociale care s-au ridicat în Țara Românească stăruiau și ele să se introducă limba romînă în cancelaria domnească, în biserică, în istoriografie.

Asemenea cerințe corespundeau întru totul intereselor domniei, care găsea în folosirea limbii romîne un factor de unitate spre a-și întări autoritatea asupra tuturor instituțiilor țării. Dar Matei Basarab s-a situat pe linia procesului istoric obiectiv și prin faptul că a aprobat să se tipărească prăvile bazate pe dreptul bizantin, care constituiau un puternic suport juridic pentru domnia feudală, mai ales în raporturile ei cu boierimea potrivnică centralizării justiției.

Principalul inițiator al alcătuirii *Pravilei* de la Govora a fost mitropolitul *Teofil*. El este o personalitate însemnată în istoria culturii medievale romînești. Și-a început activitatea ca egumen al mănăstirii Bistrița, după cum arată documentele din anii 1610—1619 în care apare numele său¹. Matei al Mirelor, referindu-se la egumenul Teofil, îl caracterizează „bărbat virtuos și evlavios”². Ca egumen, Teofil a cunoscut în mănăstirea Bistrița pe călugărul Mihail Moxa, zis și Moxalie, pe care l-a apreciat pentru știința lui de carte și al cărui protector a rămas.

Între anii 1619 și 1637, Teofil a fost episcop de Rîmnic, în care calitate a luat parte la soborul din iulie 1631, convocat de Leon Tomșa pentru a lua măsuri împotriva grecilor. A cunoscut mai bine în acei ani cerințele știutorilor de carte din vremea sa și a îndrumat pe călugărul Moxa să întocmească în limba romînă, după modelele bizantine, o cronică universală în care să includă și principalele știri din istoria poporului nostru.

La sfîrșitul anului 1632, ca aderent al mișcării antigrecești, Teofil făcu parte din solia care ceru Porții domn pe Matei Basarab. Ocupînd apoi între anii 1637 și 1648 scaunul de mitropolit al Țării Romînești, Teofil s-a dovedit un statornic susținător al lui Matei Basarab. Documentele îl menționează cu diferite însărcinări domnești, luînd parte la judecări și întocmind acte juridice³. În 1640 Matei Basarab l-a trimis în fruntea unei solii în Transilvania, pentru tratative cu Gheorghe Rákóczy⁴.

În mișcarea culturală din prima jumătate a secolului al XVII-lea, mitropolitul Teofil apare mereu alături de Matei Basarab, în aceeași

¹ Academia R.P.R., *Documente privind istoria Romniei*, veac XVII, B, Țara Romînească, vol. II, p. 29, 138, 157; vol. III, p. 85.

² N. Iorga, *Manuscripte din bibliotecă streine relative la istoria Romnilor*. Al doilea memoriu, în „Analele Academiei Romîne”, 1899.

³ *Documente privind istoria Romniei*, veac XVII, B., Țara Rom., vol. III, p. 367 și 433; vol. IV, p. 78—81, 163, 168, 172, 193—194, 246, 248, 259, 306, 437—438, 474, 553.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, București, 1902, p. CCI, 215, 218, 221.

activitate stăruitoare pentru înființarea tipografiilor și pentru tipărirea de cărți românești. Ei au purtat grijă și românilor din Transilvania, trimițându-le meșteri tipografi și cărți în limba română¹. Ei au reprezentat strînsa colaborare dintre stat și biserică în condițiile sociale și politice proprii regimului feudal din timpul lor. Între înfăptuirile care reflectă această strînsă colaborare figurează și *Pravila de la Govora* din 1640.

Pentru a înzestra statul și biserica cu o pravilă scrisă în limba română, domnul și mitropolitul Țării Românești n-au găsit altă cale decît să folosească izvoare bizantine. Am schițat cu alte prilejuri sensul și esența fenomenului istoric al receptării dreptului bizantin în țările romîne². *Pravila de la Govora* prezintă particularitatea că nomocanonul bizantin care stă la baza ei a fost tradus după o versiune slavă.

Traducerea nomocanonului care formează conținutul *Pravilei* a fost făcută din însărcinarea mitropolitului Teofil. Predoslovla *Pravilei* din 1640, semnată de mitropolitul Teofil, arată în mod limpede că el este inițiatorul redării în limba română a acestui nomocanon bizantin. „Socotit-am — zice mitropolitul Teofil, reamintind o idee mai veche a lui Coresi — că mai toate limbile au carte pre limba lor, cu aceia, cuge-taiu și eu . . . să scoț ceastă carte, anume pravilă pre limba rumînească”.

Însemnarea în slavonește de la sfîrșitul predosloviei arată că *Pravila* s-a tipărit „cu binecuvîntarea” mitropolitului Teofil. Această precizare figurează și în însemnarea de la finele *Pravilei*, scrisă tot în slavonește. Faptul că *Pravila* a fost tipărită cu încuviințarea acestui mitropolit mai este arătat și în însemnarea scrisă cu litere cursive din fila a treia a manuscrisului ce se păstrează sub nr. 2 471 în Biblioteca Academiei R.P.R.

În ceea ce privește personalitatea traducătorului, *Mihail Moxalie* este același Moxa cunoscut în istoriografia romînească prin *Cronograful* său din 1620, care este o cronică universală, rezumată și prelucrată după cronică scriitorului bizantin Constantin Manasses. Din cercetările făcute de B. P. Hasdeu³, Ion Bogdan⁴, Demostene Russo⁵, Margareta Ștefănescu⁶, N. Simache și T. Cristescu⁷ rezultă că Moxa a folosit traducerea mediobulgară a cronicii lui Manasses, precum și cîteva anale sîrbești. Din acest *Cronograf* aflăm că Mihail Moxa a fost călugăr și că a compilat cronică sa din îndemnul episcopului Teofil al Rîmnicului.

În secolul al XVI-lea traducerea slavonă a cronografului bizantin al lui Manasses era destul de cunoscută în Țările romîne. Cronicarii moldoveni Macarie, Eftimie și Azarie l-au folosit; cărturarii noștri din acea perioadă citeau acest cronograf. Călugărul Mihail Moxa a răspuns deci

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a romnilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 143.

² Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în Țările Romîne*, în „Studii” an XI (1958), nr. 5, p. 33—59 și an. XIII (1960), nr. 1, p. 57—82.

³ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. I, p. 339—443.

⁴ Ion Bogdan, *Cronica lui Constantin Manasses*, București, 1922.

⁵ D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, opere postume, tom. I, București, 1939, p. 57—62.

⁶ Margareta Ștefănescu, *Cronica lui Manases și literatura romno-slavă și romnă veche*, Iași, 1927.

⁷ N. Simache și T. Cristescu, *Hronograful lui Mihail Moxa*, Buzău, 1942, p. 1—10.

unor cerințe reale când s-a hotărât, din îndemnul episcopului Teofil, să prelucreze în limba română cronograful bizantin al lui Manasses.

Cronograful lui Moxa dovedește că în 1620 acesta cunoștea bine limba mediobulgară, știa să folosească limba română și locuțiile ei populare, avea îndemnarea de a redacta o expunere istorică. Cu aceste însușiri, călugărul Moxa a putut să facă și alte traduceri cerute de protectorul său Teofil.

În manuscrisul *Pravilei de la Govora*, care se păstrează în Biblioteca Academiei Române sub nr. 2 471, traducătorul iscălește pe fila 189 *Moxalie Mihail*, iar în exemplarele tipărite numele *Mihail Moxalie* figurează după „scara cărții”. Nu există nici o îndoială că Moxalie este una și aceeași persoană cu cronicarul Moxa, călugărul din mănăstirea Bistrița pe care mitropolitul Teofil îl cunoscuse din vremea când el însuși fusese egumen al acestei mănăstiri.

Comparația *Cronografului* din 1620 cu *Pravila* din 1640 arată că, în răstimpul de 20 de ani de la prima la a doua lucrare, Moxalie a făcut un real progres în folosirea limbii române, progres care reflectă însăși dezvoltarea literară a limbii noastre, datorită răspîndirii cărților și traducerilor românești în acea perioadă.

Sușținerile lui Timotei Cipariu¹ și ale lui Aron Densușianu² potrivit cărora *Pravila de la Govora* s-a tradus în Transilvania de către ieromonahul Silvestru, traducerea acestuia fiind numai revizuită în Țara Românească de către Moxalie, s-au dovedit neîntemeiate și au fost respinse de către vechii cercetători³. Însemnarea slavonă originală de la sfîrșitul *Pravilei* arată limpede că „această carte a tradus-o din slavonește în limba română Mihail Moxalie”.

S-au susținut și alte ipoteze cu privire la traducerea *Pravilei* din slavonește. Astfel, Alexandru Odobescu a socotit că traducătorul *Pravilei* din slavonește a fost Udriște Năsturel⁴, iar I. G. Sbiera a susținut că Udriște Năsturel ar fi tradus chiar textul grecesc în slavonește⁵. Și asemenea susțineri s-au dovedit neîntemeiate⁶.

Însemnarea slavonă de la sfîrșitul predosloviei mai arată că *Pravila* s-a tipărit sub îngrijirea lui Meletie Macedoneanul, egumenul mănăstirii Govora. Dar a doua însemnare slavonă, care figurează la sfîrșitul *Pravilei*, arată că lucrarea s-a tipărit prin osteneala ieromonahului Ștefan din Ohrida. Se cunoaște faptul că egumenul Meletie Macedoneanul a plecat din mănăstirea Govora în 1640 spre a candida la scaunul de mitropolit al Transilvaniei. Tipărirea *Pravilei* a continuat sub îngrijirea succesorului său, ieromonahul Ștefan.

¹ Timotei Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, ed. II, Blaj, 1866, p. 108.

² Aron Densușianu, *Istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1885, p. 169—170.

³ Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. II, partea I, *Pravilele Slavonești*, ediția a 2-a, București, 1928, p. 322—324.

⁴ Alexandru Odobescu, în „Analele Academiei Române”, X (1877), 6, I, p. 22.

⁵ I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la Romnii din stînga Dunării în restimpul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 125.

⁶ Ion Peretz, *op. cit.*, p. 324—326.

III. IZVOARELE PRAVILEI

Nomocanoanele grecești au avut o largă circulație în țările balcanice, fiind folosite deopotrivă de către clerici și de către autoritățile de stat. Factor activ în constituirea și dezvoltarea statelor feudale, biserica din țările române a folosit nomocanoanele grecești ca norme obligatorii pentru reglementarea vieții religioase și sociale a credincioșilor săi. În același timp, statele feudale au acordat acestor nomocanoane aceeași putere obligatorie ca și propriilor lor legiuri.

În țările române, nomocanoanele grecești au pătruns o dată cu constituirea ierarhiei bisericești și cu organizarea mitropoliilor. Unele nomocanoane au pătruns în țările române și prin mijlocirea slavilor¹, iar altele au fost aduse chiar de către grecii veniți aici după căderea Imperiului bizantin sub dominația turcească.

Textul *Pravilei de la Govora* a fost tradus în românește după un manuscris slavon rămas necunoscut. Cercetările făcute pentru identificarea izvoarelor care au stat la baza manuscrisului slavon au stabilit că textul slavon nu este decât traducerea unui nomocanon grecesc. Este meritul lui C. G. Popovici de a fi opinat încă din 1886 că textul slavon, neputînd fi o lucrare originală, a fost tradus din grecește. Acest autor socotește însă că nomocanonul grecesc care a fost tradus în slavonește va fi fost compilat după nomocanonul editat mai tîrziu de către Cotelerius². Această opinie a fost acceptată apoi de către I. Bianu și N. Hodoș³, precum și de către unii autori de lucrări privitoare la dreptul canonic și dreptul vechi românesc⁴.

Opinia potrivit căreia nomocanonul pe care l-a tradus Moxalie ar fi fost o compilație după nomocanonul editat de Cotelerius a putut fi susținută de către unii cercetători pentru că au avut la îndemîină acest nomocanon editat de Cotelerius și au putut verifica asemănările lui cu *Pravila de la Govora*. S-au putut folosi adică pentru comparație două lucrări tipărite, constatîndu-se că *Pravila* tipărită la Govora în 1640 prezintă mari analogii cu nomocanonul editat la Paris de către Cotelerius în 1677, adică cu 37 de ani mai tîrziu.

Socotim că nomocanonul grecesc care a fost tradus în slavonește și apoi în românește, formînd cuprinsul *Pravilei de la Govora*, nu trebuie pus neapărat în legătură directă cu nomocanonul editat la Paris de către Cotelerius⁵. Împărțit în 547 de capitole, nomocanonul editat de Cotelerius cuprinde, pe lîngă dispoziții juridice și canonice, unele materii

¹ Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, p. XV.

² C. G. Popovici, *Ftntnile și codicii dreptului bisericesc ortodox*, Cernăuți, 1886, p. 102.

³ I. Bianu — N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, p. 108—144.

⁴ N. Mișaș, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. de D. I. Cornilescu și V. S. Radu, București, 1915, p. 162; St. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc. I. Izvoarele*, Iași, 1933, p. 156; de același, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, Vaslui, 1937, p. 103.

⁵ Iohannes Baptista Cotelerius, *Ecclesiae graecae monumenta*, tom. I, Paris, 1677, p. 68—158.

străine, ceea ce a făcut pe editor să-l caracterizeze ca fiind o „amestecătură” defectuos redactată de un autor neindeminatic¹.

Nomocanoanele grecești care au circulat în țările balcanice au avut redacții diferite și traduceri diferite. Faptul că ele cuprind anumite materii asemănătoare sau chiar identice explică îndeajuns larga lor circulație și redactarea lor după unele prototipuri. Nomocanonul editat de Cotelerius a fost mai curînd o variantă deformată decît un prototip al nomocanonului grecesc care s-a tradus în slavonește, formînd apoi în traducere romînească textul *Pravilei de la Govora*.

Stăruind în mod deosebit asupra problemei izvoarelor care stau la baza *Pravilei de la Govora*, Ion Peretz a folosit cercetările mai vechi ale lui A. I. Iațimirski, Miletici și Agura, Ion Bogdan, Ladislav Pic, Dimitrie Dan, a comparat textele și a dovedit că această *Pravilă* prezintă o mare asemănare, care merge uneori pînă la identitate, cu unele pravile slavonești care au circulat în țările romîne, și mai ales cu *Pravila de la Bisericiani* din 1512, *Pravila de la Neamț* din 1577 și *Pravila de la Putna* din 1581. Peretz a comparat textul *Pravilei de la Govora* și cu nomocanonul editat de Cotelerius și a constatat că titlurile *Pravilei* nu corespund cu titlurile acestui nomocanon, deși „cea mai mare parte din materie se regăsește în el”². Ion Bogdan a găsit că *Pravila de la Neamț* din 1557 „este aproape identică” cu *Pravila de la Govora*³.

Analogiile *Pravilei de la Govora* cu celelalte pravile slavonești care au circulat în țările romîne dovedesc că au existat diferite variante și compilații ale aceluiași nomocanoane folosite în Imperiul bizantin și apoi în țările balcanice. Extinzîndu-se cercetările, în această direcție, se va putea afla care a fost prototipul nomocanonului grecesc care stă la baza nomocanonului în limba mediobulgară pe care Moxalie l-a tradus apoi în limba romînă.

Manuscrisul romînesc care se păstrează în Biblioteca Academiei R.P.R. sub nr. 2 471 a fost considerat ca fiind manuscrisul original al *Pravilei de la Govora*⁴. Acest manuscris are format mic, în quarto, cuprinzînd 198 foi, dintre care 196 de foi scrise. Legat în scoarțe de lemn îmbrăcate în piele, cu ornamente presate, manuscrisul nu are foaie de titlu și nu indică data cînd a fost alcătuit.

Textul, într-o frumoasă caligrafie în negru cu unele inițiale în roșu, este scris de aceeași mînă pînă la sfîrșit, încheindu-se cu numele „Mihail Moxalie”, după care urmează pe ultimele 9 pagini „scara cărții”. În această scară, pe filele 190 și 191 se află două mici îndreptări făcute de altă mînă și cu altă cerneală.

În afară de cîteva însemnări ulterioare lipsite de importanță, se află în acest manuscris două însemnări care par a fi autografe ale mitro-

¹ I. B. Cotelerius, *op. cit.*, p. 68, col. 724—725 : „... imperfecta haec, incondita, insulsa recentioris Graeciae farrago magis quam sylloge, imperite nescio quo auctore composita...”.

² Ion Peretz, *op. cit.*, p. 334—341. Vezi și lucrarea aceluiași autor *Pravila de la Govora*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, București, tom. XI (1910) și XII (1911).

³ Ion Bogdan, *Cronice inedite atîngătoare de istoria romînilor*, București, 1895, p. 90.

⁴ Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului romîn*, vol. II, partea I, *Pravilele slavonești*, București, 1928, p. 319, a admis că acest manuscris este „adevăratul original al pravilei tipărite”.

politului Teofil. Prima figurează pe prima filă și are următorul cuprins : „Teofil arhiepiscop i mitropolit Ungrovlahișkoi exarh” ; a doua figurează pe foaia a doua și cuprinde : „Dat-am blagoslovenie la acest izvod să să tipărească”.

Tot de mîna mitropolitului Teofil pare a fi scrisă și însemnarea de pe prima foaie : „Blagoslovenie arhierescă cu tocmeala ce săbărnicească asamănă-să această carte”. La începutul și la sfîrșitul textului se află aplicat sigiliul mitropolitului Teofil, cu inscripție în limba slavonă, care în traducerea romînească are următorul cuprins : „Cu mila lui Dumnezeu a preasfințitului arhiepiscop și mitropolit chir Teofil al Țării Romînești”.

Manuscrisul a aparținut mănăstirii Bistrița, după cum rezultă dintr-o însemnare de mai tîrziu făcută pe partea interioară a primei scoarțe : „Această sfîntă pravilă este a sfintei mănăstiri ot Bistrița ···”. În același sens trebuie interpretată și mențiunea „A mănăstirii Bistriței” care însoțește primul sigiliu al mitropolitului Teofil. De la mănăstirea Bistrița manuscrisul a fost adus la Muzeul de antichități al statului și apoi la secția de manuscrise romînești a Bibliotecii Academiei R.P.R.

Socotim că acest manuscris n-a putut fi însuși exemplarul după care s-a tipărit *Pravila de la Govora* din 1640. El nu are întru totul identitatea materială cu textul tipărit, nu cuprinde titlul *Pravilei*, nici versurile slavonești întocmite de Udriște Năsturel, nici predoslovia mitropolitului Teofil, nici însemnările slavonești, nici titlurile capitolelor. Dacă acest manuscris ar fi originalul textului tipărit al *Pravilei*, el ar avea înfățișarea și degradările proprii unui manuscris folosit în tipografie în condițiile de lucru din acel timp.

Într-o însemnare care figurează pe partea interioară a scoarței a doua sînt indicate datele 7166 și 7169. Aceste date sînt ulterioare copierii manuscrisului, deoarece pe acest manuscris este aplicat sigiliul mitropolitului Teofil, care a murit în 1648. Manuscrisul a putut fi unul din textele copiate și păstrate în mănăstirea Bistrița, purtînd semnătura și sigiliul mitropolitului Teofil. Nu este neobișnuit faptul că manuscrisele continuau să fie păstrate și folosite mult timp după tipărirea textelor respective, iar uneori copiate chiar și după apariția textelor tipărite.

Manuscrisul nr. 2 471 poate fi tocmai exemplarul pe care mănăstirea Bistrița a ținut să-l păstreze atunci cînd s-a hotărît tipărirea *Pravilei*. Credem că au existat și alte copii ale traducerii lui Moxalie, după care s-a întocmit apoi textul cu toate întregirile ce se află în cartea tipărită la 1640.

IV. CUPRINSUL PRAVILEI

Predoslovia semnată de mitropolitul Teofil nu cuprinde decît puține elemente originale. P. P. Panaitescu a arătat că unele părți din această predoslovie sînt împrumutate din prefața Nomocanonului slav tipărit la Kiev în 1629 de către mitropolitul Petru Movilă¹. Adresîndu-se

¹ P. P. Panaitescu, *L'influence de l'œuvre de Pierre Moghila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în „Mélange de l'Ecole Roumaine en France”, Paris, 1926, I-ère partie, p. 31—33.

conducătorilor bisericii și „tuturor duhovnicilor”, mitropolitul Teofil le dă îndrumări privitoare la spovedania și împărtășania credincioșilor, cerindu-le să folosească *Pravila* „în taină” și recomandându-le să nu dea această carte „întru mină de mirean . . ., nice la măscărici”. Această recomandare se poate explica prin caracterul confidențial al atribuțiilor duhovnicilor. Poate că această recomandare urmărea să asigure și caracterul secret al expresiilor obscene care figurează în textul *Pravilei* cu privire la unele perversiuni și vicii ale credincioșilor, clericilor și călugărilor.

Materia care formează conținutul *Pravilei* nu este sistematizată. Unele capitole sînt foarte lungi, altele foarte scurte. Aceleași dispoziții se repetă uneori în diferite capitole. Sfaturile se amestecă cu avertismentele, cu penitențele și cu sancțiunile penale. Dispozițiile canonice se împletesc cu învățăturile patristice și cu prevederi împrumutate din dreptul bizantin.

Pravila oglindește *stratificarea socială* proprie orînduirii feudale, cu unele rămășițe de robie. *Pravila* cunoaște „oameni mari și mici”, dar le cere tuturor ca din punct de vedere religios să asculte de arhieriei și de preoți (cap. 3 și 6). Poziția clasei boierești față de cler reiese mai cu seamă din dispozițiile ce se ocupă „de boieri și de slujitorii lor”. Se cere clericilor să se împotrivescă boierilor și slujitorilor lor atunci cînd aceștia încearcă „să biruiască” pe preoți sau să-și însușească bunurile bisericii, chiar dacă ar fi ei înșiși ctitori, sau să judece pe preoți pentru abaterile lor personale (cap. 4).

Boierii au dreptul să judece pe preoți pentru pricinile referitoare la locurile lor de arătură și de vie, cu condiția încuviințării prealabile a arhierului respectiv (cap. 4). Oamenii așezați pe pămînturile boierilor sînt îndemnați să se supună : „Voi, robi, supuneți-vă domnilor voștri cu frică” (cap. 10). Sînt prevăzute penitențe pentru cei care nu ascultă de stăpînii lor (cap. 54). Robii care fură bunurile stăpînilor lor sînt pedepsiți cu bătaia (cap. 55).

Sînt sancționate infracțiuni care puteau fi de fapt acte de protest împotriva ordinii sociale bazate pe exploatarea de clasă. Astfel, cei vinovați de a fi incendiat „o curte . . . sau stog cu aria, sau casă . . .” sînt supuși unor grele penitențe și în plus pedepsiți cu bătaia și confiscarea averii (cap. 77).

Pravila are un pronunțat caracter de cod disciplinar bisericesc, folosind ca sancțiuni mai ales penitențele : pocăința, posturile, metaniile. Totuși, în *Pravilă* figurează și unele *sancțiuni de drept penal*. Se prevede astfel tăierea mîinii celui care „va lua lemn și va lovi pre tată-său” (cap. 8), precum și celor care fură oameni sau copii (cap. 100). Alte forme de mutilare sînt prevăzute pentru cei care practică anumite perversiuni (cap. 111)

Bătaia este prevăzută pentru cei care învață pe robi să fure bunurile stăpînilor lor (cap. 55), pentru siluitori (cap. 106) și pentru incendiatori (cap. 77). *Pravila* mai prevede confiscarea averii incendiatorilor, femeilor care-șiucid soții și tînuitorilor (cap. 97 și 111). Cei dovediți vinovați de furt sînt obligați să întoarcă de 2 — 4 ori valoarea lucrului furat (cap. 104).

Printre pedepsele prevăzute de *Pravilă*, în afară de bătaie, mutilare și confiscarea averii, figurează și expulzarea și chiar pedeapsa capitală, penalitățile fiind gradate în raport cu infracțiunile. *Pravila* cuprinde prevederi și pentru cazurile de complicitate, de tentativă, de legitimă apărare, asemenea prevederi fiind ca și celelalte, luate din dreptul bizantin.

Fixarea penitențelor formează cea mai mare parte din materia *Pravilei*. Numeroase dispoziții se referă la viciile omenești și statornicesc penitențe pentru infracțiunile sexuale (cap. 6, 11, 14—15, 25, 74, 84—86, 139). Minciuna, clewetirea, călcarea jurământului, beția, arghirofilia și furtul sînt sancționate prin penitențe sporite (cap. 88). Sînt de asemenea sancționate numeroase forme de superstiții (cap. 24, 51, 131—133).

Pravila cuprinde *norme canonice și morale* atît pentru clerici cît și pentru laici. Se fixează condițiile pentru alegerea și sfințirea episcopilor (cap. 75). Episcopul și egumenul sînt îndemnați „cătrec săraci depurarea să se grijască” (cap. 79). Episcopul este oprit de a „purta oaste după dînsul” (cap. 6).

Dispozițiile privitoare la recrutarea și conduita preoților arată în general grija bisericii pentru moralitatea și prestigiul clerului. Între condițiile fixate pentru hirotonisirea preoților este și aceea de a li se verifica „grija cărții” (cap. 4). Clericii sînt îndemnați să fie morali și să-și îndeplinească îndatoririle lor fără „vreo plată de argint sau de aur” (cap. 3). Preoții care practică negustoria și cămătăria sînt sancționați cu scoaterea din cler. Aceași sancțiune se aplică și preotului care „va cerca să se boierească” (cap. 6).

Pravila cuprinde de asemenea ample reglementări privitoare la călugări. Aceștia sînt obligați să ducă o viață austeră, să accepte sărăcia de bunăvoie și să asculte necondiționat de superiorii lor (cap. 5, 69, 140—142). *Pravila* cere călugărilor smerenie, blîndețe, răbdare, tăcere (cap. 139).

Numeroase recomandări de conduită se adresează credincioșilor. Ei sînt sfătuiți să prăznuiască sărbătorile bisericesti creștinește, nu „întru cîntece mirenești și în beții” (cap. 3). Se interzice bărbaților să se îmbrace femeiește și femeilor să se îmbrace bărbătește (cap. 62). *Pravila* oprește pe femei să-și tundă părul (cap. 66).

Pravila cuprinde și dispoziții privitoare la morala familială (cap. 8). Se cere soților să se respecte reciproc, iar părinților să-și crească și să-și educe copiii spre a-i feri de vicii, de furturi, de viclenie. Se cere fiilor să cinstească pe părinții lor și să-i întrețină cînd îmbătrînesc și slăbesc (cap. 65—66).

Pravila fixează restricții alimentare foarte amănunțite pentru posturile rînduite de biserică, interzice consumarea unor specii de păsări și animale, precum și folosirea apei infectate (cap. 17—18, 30—31, 67—68, 89, 138—139).

Pravila cuprinde de asemenea dispoziții de *drept internațional*. Astfel, uciderea captivilor de război este sancționată cu excluderea ucigașilor din biserică pe timp de 20 de ani. Penitența se reduce numai dacă „va fi ucisul de limbă păgîină”. Dacă se face război între „doi împărați cu voinicii lor”, atunci păcatul uciderii cade deopotrivă și asupra împă-

ratului și asupra ostașilor. *Pravila* socotește fericit pe acela care într-o asemenea împrejurare va refuza „să ucigă” (cap. 42). Provocatorii de războaie nu sînt iertați „în veaci” (cap. 144). Ostașii care au participat la războaie nu pot fi primiți în rîndul clericilor (cap. 145).

Capitolele nenumerotate de la sfîrșitul *Pravilei* cuprind, între altele, simbolul credinței niceoconstantinopolitane, un simbol al credinței atribuit împăratului Iustinian, exegeze ale unor noțiuni dogmatice, fragmente din învățăturile patristice și unele noțiuni calendaristice.

V. APLICAREA PRAVILEI

N. Iorga a afirmat că *Pravila de la Govora* din 1640 a apărut „mai mult ca o lucrare făcută pentru faimă și ca o curiozitate literară”¹. Această apreciere nu este justă. Este drept că Matei Basarab a ținut să-și ridice prestigiul de monarh și prin tipărituri de cărți. Dar în evul mediu tipărirea unei cărți era un lucru foarte anevoios, care nu putea fi determinat decît de necesități practice efective. Nu credem că Matei Basarab și mitropolitul Teofil au urmărit un act de reclamă personală prin tipărirea acestei *Pravile*. După cum am arătat, apariția acestei *Pravile* se explică prin necesități istorice obiective. Mișcarea culturală romînească ce s-a dezvoltat în prima jumătate a secolului al XVII-lea nu trebuie apreciată ca o acțiune personală a voievozilor și ierarhilor respectivi.

În afară de necesitatea statului feudal de a folosi dreptul scris, trebuie să apreciem și cerințele reale ale poporului român de a avea cărți tipărite în limba sa. Aveau nevoie de o pravilă tipărită mai ales clericilor. *Pravila de la Govora* a fost folosită mai cu seamă de preoții duhovnici. Exemplarele tipărite ce se păstrează în Biblioteca Academiei R.P.R. poartă semnături și însemnări făcute de preoți din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. *Pravila* a fost deci întrebuințată de preoți.

În biserica Țării Romînești au existat întotdeauna norme pentru reglementarea conduitei clerului și credincioșilor, iar disciplina penitențială s-a bazat pe reglementări vechi. Biserica din Țara Romînească a folosit dintru început asemenea norme, după cum dovedesc numeroasele și variatele manuscrise religioase din evul mediu.

Pravila de la Govora a fost primul cod penitențial tipărit în limba romînă, destinat să indice mai cu seamă duhovnicilor „epitimile” ce trebuie pronunțate cu prilejul mărturisirii credincioșilor. Din cauza caracterului confidențial al epitimilor, nu s-au încheiat însă niciodată acte scrise care să consemneze păcatele credincioșilor și penitențele pronunțate de duhovnici. Pentru acest motiv nu se pot găsi acte scrise privitoare la aplicarea *Pravilei*.

În ceea ce privește sancțiunile penale mai grave, ca mutilarea, confiscarea averii, exilul, pedeapsa capitală, aplicarea acestora a fost de bună seamă asigurată de către organele statului feudal. Dacă nu avem consemnate în documente nici asemenea cazuri, faptul se explică prin

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii romînești*, ediția a 2-a, București, 1925, p. 248.

publicarea în 1652 a codului mai cuprinzător denumit *Îndreptarea legii*, a cărui aplicare este atestată în documente chiar și după apariția altor legiuiri.

Socotim că *Pravila de la Govora* a răspuns unor cerințe reale ale clerului românesc, care avea nevoie de îndrumări practice pentru îndeplinirea îndatoririlor sale. Cartea a fost utilă clericilor, urmărind să-i îndrumeze în activitatea lor și să le sporească autoritatea în fața credincioșilor. Dispozițiile civile și penale a căror aplicare nu intră în competența preoților duhovnici au putut servi ierarhilor și organelor statului, care sub diferite forme participau la administrarea justiției. După cum rezultă din cuprinsul *Pravilei*, această justiție avea un pronunțat caracter de clasă.

Prin cuprinsul ei variază laic și bisericesc, prin referințele ei morale și dogmatice, prin caracterul ei educativ, *Pravila de la Govora* a mai putut să fie folosită și pentru însăși instruirea și educarea clericilor. Multe capitole ale *Pravilei* cuprind indicații și uneori chiar dezvoltări din domeniul psihologiei și al pedagogiei, în spiritul concepțiilor care erau proprii și societății feudale românești din acea perioadă.

Tipărirea *Pravilei de la Govora* în două ediții paralele, și anume una pentru Țara Românească și alta pentru Transilvania, dovedește și mai mult că lucrarea a fost cerută de nevoile reale ale acestor țări române, care se ajutau reciproc. Este vorba deci de un monument al dreptului scris, pe bază nomocanonică bizantină, care a fost nu numai un cod, ci și o carte instructivă și educativă, folosită deopotrivă în Țara Românească și în Transilvania.

În afară de ediția din 1640, *Pravila de la Govora* a mai avut două ediții : cea publicată în 1884 cu litere latine de către Academia Română și cea publicată în 1885 de către Ioan M. Bujoreanu, cu foarte mici deosebiri de transcriere față de ediția academică. Noua ediție pe care o pregătește Academia R.P.R. va pune la îndemâna cercetătorilor acest important izvor istoric-juridic, care are și valoarea excepțională de vechi document al limbii române și care constituie, în esență, un remarcabil monument al culturii poporului român din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

ПРАВИЛА, ИЗДАНЫЕ В ГОВОРЕ В 1640 ГОДУ

РЕЗЮМЕ

Исходя из концепции автономии права в историческом развитии человеческого общества, прежние исследователи не могли объяснить социальную обусловленность старых Правил, старого законодательства. Они не могли дать научного объяснения и такому историческому явлению как перевзятие византийского права румынскими княжествами.

Рассматривая Правила, изданные в Говоре в 1640 году, с позиций исторического материализма, автор излагает в первую очередь социальные и политические условия, в которых появился этот кодекс. В феодальном княжестве в Мунтении первой половины XVII века церковь была главным учреждением, являющимся идеологической основой феодальных отношений.

Номоканоны — переплетение византийских законов и канонов — представляли собой базу письменного права, освящая тесное сотрудничество государства с церковью, поддерживая монархию и социальную иерархию, основывавшуюся на феодальной собственности. Появление Правил из Говоры на румынском языке отражает тесную связь, существовавшую между государством и церковью, но в то же время и требования новых социальных прослоек, желавших иметь печатные издания на румынском языке.

Опубликование этого кодекса, в основе которого лежит один византийский номоканон, было предложено митрополитом Теофилом и одобрено Матеем Басарабом. В качестве главных выразителей господствующего общественного класса в Мунтении, князь и митрополит стали на линию объективного исторического процесса, характеризовавшегося внутренним укреплением княжеской власти, противопоставлением письменного права местным обычаям и боярскому правосудию, использованием церкви для укрепления социальной дисциплины, основывающейся на феодальных отношениях, и, наконец, изданием книг на румынском языке.

В основании Правил из Говоры лежит один греческий номоканон в славянской версии, переведенный на румынский язык Михаилом Моксалие, автором Кронотографа 1620 года. Этот номоканон во многом сходится с некоторыми славянскими Правилами, циркулировавшими тогда в Румынских княжествах. Таким образом, письменное право основывалось на византийских источниках, перевезенных через посредство славянских переводов.

Автор анализирует особенности румынской рукописи № 2471, хранящейся в Библиотеке Румынской Академии, которую считают подлинной рукописью Правил из Говоры, и устанавливает, что эта рукопись не является тождественной с печатным текстом Правил, ввиду отсутствия в ней некоторых существенных элементов.

Из анализа содержания Правил вытекает, что имеющийся в ней материал не систематизирован, что преобладают постановления пенитенциарного и уголовного характера, что некоторые части Правил — дидактического и воспитательного характера, в духе концепций, свойственных феодальному обществу. Правила отражают феодальную социальную структуру общества, рекомендуют повиновение феодальным владельцам и санкционируют проступки против общественного порядка, основанного на феодальной собственности.

Перечисление форм покаяния за содеянные проступки занимает основное место в кодексе. Предусмотрены также и уголовные наказания, как, например, изувечение, высылка и даже смертная казнь; наказание зависело от тяжести совершенного преступления. Правила запрещают убийство военнопленных и порицают зачинщиков войны.

Правила из Говоры применялись главным образом духовенством как в Мунтении, так и в Трансильвании; это видно из того, что были напечатаны одновременно и экземпляры, предназначенные для трансильванской церкви, что лишний раз доказывает то обстоятельство, что Правила — этот кодекс с номоканонной основой — отвечали некоторым реальным требованиям румынского духовенства.

Из издания, напечатанного в 1640 году славянским шрифтом, сохранились лишь несколько экземпляров, находящихся теперь в больших библиотеках. Экземпляры изданий 1884 и 1885 годов, напечатанные латинским шрифтом, тоже так редки, что с трудом попадают в руки исследователей, изучающих средневековое румынское право. Новое издание,готавливаемое Академией РНР предоставит в распоряжение всех исследователей этот важный историко-юридический источник, являющийся и замечательным памятником румынской культуры первой половины XVII века.

LE CODE DE GOVORA DE 1640

RÉSUMÉ

Ayant la conception de l'autonomie du droit dans le développement historique de la société humaine, les chercheurs d'autrefois étaient incapables d'expliquer les lois et codes anciens en fonction des conditions sociales de l'époque. Ils n'ont pas davantage donné une interprétation scientifique du phénomène historique de l'adoption du droit byzantin dans les Principautés Roumaines.

Étudiant la *Pravila* (Code) de Govora de 1640 à la lumière de la conception matérialiste de l'histoire, l'auteur commence par énoncer les conditions sociales et politiques qui présidèrent à l'apparition de ce code.

Dans l'Etat féodal qu'était la Valachie de la première moitié du XVIIe siècle, l'Eglise était une institution fondamentale et constituait l'armature idéologique des relations féodales. Les *nomocanons*, amalgame de lois byzantines et de canons des synodes, formant la base du droit écrit, consacraient l'étroite collaboration de l'Etat et de l'Eglise et soutenaient la monarchie et la hiérarchie sociale fondée sur la propriété féodale.

Le Code de Govora, rédigé en langue roumaine, reflète les rapports étroits qui existaient entre l'Etat et l'Eglise, mais satisfaisait en même temps aux demandes des nouvelles couches sociales qui réclamaient des ouvrages imprimés en roumain.

L'initiative de la publication de ce code, qui a pour base un *nomocanon* byzantin, appartient au métropolitain Teofil et fut approuvée par Matei Basarab. Comme principaux représentants de la classe sociale dominante de Valachie, le hospodar et le métropolitain se conformèrent aux tendances d'un processus historique objectif caractérisé par la constitution d'un droit écrit opposé aux coutumes locales et à la justice seigneuriale, par le recours à l'autorité ecclésiastique pour la consolidation d'une discipline sociale fondée sur les relations sociales féodales, enfin par l'apparition de livres imprimés en roumain.

On trouve à l'origine du Code de Govora la version slavonne d'un *nomocanon* grec traduite en langue roumaine par Mihail Moxalie, l'auteur du *Chronographe* de 1620. Ce *nomocanon* offre de nombreuses analogies avec quelques-uns des codes slavons qui circulaient dans les Principautés Roumaines. Le droit écrit se constituait ainsi en s'inspirant des sources byzantines reçues par la filière de traductions slavonnes.

L'auteur analyse les caractéristiques du manuscrit roumain n° 2471 de la Bibliothèque de l'Académie de la R. P. Roumaine, considéré comme étant le manuscrit original du Code de Govora, et constate que celui-ci diffère du texte imprimé, par rapport auquel il lui manque un certain nombre d'éléments essentiels.

L'étude du contenu du Code révèle l'absence d'un classement méthodique des matières ; on y constate notamment la prédominance des prescriptions pénitentielles et pénales et le caractère didactique et éducatif de certaines parties, dans l'esprit des conceptions propres à la société féodale. Ce Code reflète la stratification sociale féodale, recommande la soumission aux maîtres féodaux et sanctionne les infractions qui portent atteinte à l'ordre social fondé sur la propriété féodale.

La fixation des pénitences occupe la majeure partie du Code. On y trouve aussi des sanctions pénales telles que la mutilation, l'expulsion et même la peine capitale, les pénalités étant graduées selon la gravité des infractions. Le Code défend la mise à mort des captifs de guerre et condamne les provocateurs de guerres.

Le Code de Govora fut surtout utilisé par les clercs, aussi bien en Valachie qu'en Transylvanie (des exemplaires ayant également été imprimés à l'intention de l'Eglise transylvaine), preuve de plus que cette législation ayant pour source les *nomocanons* répondait à un réel besoin du clergé roumain.

De l'édition de 1640 en caractères cyrilliques, seuls quelques exemplaires subsistent encore dans les grandes bibliothèques ; quant aux exemplaires des éditions de 1884 et 1885, imprimées en caractères latins, ils sont d'une telle rareté qu'ils ne parviennent pas entre les mains de ceux qui s'attachent à l'étude du droit médiéval roumain. La nouvelle édition que prépare actuellement l'Académie de la R.P.R. mettra à la portée de tous les chercheurs cette précieuse source historique et juridique, qui est en même temps un remarquable monument de la culture roumaine de la première partie du XVIIe siècle.

O PUBLICAȚIE CONTEMPORANĂ REFERITOARE LA CAMPANIA DE LA PRUT (1711)

DE

C. ȘERBAN

Printre izvoarele de bază folosite de istorici în documentarea lucrărilor referitoare la campania de la Prut (1711), un loc de frunte îl ocupă mărturiile contemporanilor care au participat personal și au fost martori oculari ai acestui eveniment istoric¹. Jurnalul lui Petru cel Mare, jurnalele de campanie ale feldmareșalului Șeremetev, al generalului Allart și Moreau de Brasse, cronica lui Ion Neculce relatează² evenimentul văzut din tabăra rusească iar jurnalul de călătorie al lui La Motraye, raportul generalului Poniatowski și cronica lui Mehmed Rașid din tabăra turcească³.

De asemenea o importantă atenție este acordată rapoartelor diplomatice și de cancelarie ale diferiților oameni politici, cancelari, miniștri, ambasadori, consuli, agenți diplomatici și militari de carieră contem-

¹ N. Iorga, *Istoria romnilor prin călători*, vol. II, București, 1928, p. 115—124. Martori ai luptei de pe Prut (1711).

² *Journal de Pierre le Grand...*, Berlin, 1773, p. 356—381; A. Boldur, *Expediția de la Prut din 1711 și Jurnalul lui Petru cel Mare ca izvor de informație pentru istoria romnilor*, în *Studii și cercetări istorice*, Iași, 1946, p. 47—100; G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 99; B.P. Șeremetev, *Военно-походный журналъ 1711 и 1712*. Petersburg, 1898; C. Șerban, *Jurnalul feldmareșalului B. P. Șeremetev. Despre campania de la Prut (1711)*, în *Relațiile româno-ruse în trecut*, București, 1957. Pentru jurnalul generalului L.N. Allart, vezi „Русский Архив”, 1892, nr. 11, p. 250—252; Moreau de Brasse, *Mémoires politiques...*, Veritopolie, 1716; I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, ed. a II-a, 1959.

³ La Motraye, *Travels through Europe, Asia and in to Part of Africa...*, vol. III, London, 1723; vezi și ed. franceză vol. II, La Haye, 1727, p. 25—28; pentru cronica lui Rașid, vezi lucrarea lui Mustafa A. Mehmet, *Cronica lui Mehmed Rașid ca izvor pentru campania de la Prut (1711)*, în „Studii”, 1961, nr. 4.

porani, materiale care au fost în bună parte publicate în diferite colecții și reviste de specialitate¹.

De un interes deosebit sînt și actele turcești, și anume firmanele sultanilor, actele de cancelarie ale marelui vizir, scrisorile cadiilor și pașalelor din vilaietele de la Dunăre și din regiunile din nordul Mării Negre, dintre care numai o mică parte au fost publicate².

Campania de la Prut, deși nu este decît un episod al războiului nordic³, totuși ea a fost cunoscută ca un eveniment european. Știrile despre desfășurarea războiului ruso-turc și încheierea păcii de la Prut s-au răspîndit în multe țări europene pe baza documentelor de stat și a presei contemporane. Ele au informat pe oamenii de știință ai vremii și chiar pe oameni de litere. Astfel, în Italia, doi tineri poeți italieni din Faenza au scris un sonet despre această luptă⁴, răspîndit pe o foaie volantă.

În Europa centrală, desfășurarea campaniei de la Prut a fost răspîndită și de un ziar tipărit în limba germană. Pe prima pagină a gazetei se afla o gravură făcută de Krieger, care înfățișa aspectul cîmpului de luptă și era intitulată: „Adevărata înfățișare a taberei rusești încercuite cu dibăcie de regele suedezilor și care s-a predat, per acord, în ziua de 15 iulie (14 iulie. — C. Ș.) marelui vizir”. Textul relatării desfășurării campaniei, scris cu litere mari în partea de sus a gazetei⁵, conținea o dare de seamă amănunțită despre evenimentele din iulie 1711, despre efectivul armatei turcești (200 000 oameni) și rusești (12 000 de oameni), despre comandanții militari ai ambelor armate și se încheia enumerînd condițiile tratatului dintre ruși și turci. Aceste informații răspîndite de ziar sînt foarte asemănătoare cu acelea cuprinse în niște rapoarte diplomatice franceze aflate în arhivele Ministerului de Externe din Franța publicate acum 21 de ani⁶. E posibil totodată ca asemenea informații să fi apărut în aceeași vreme și în ziarul francez „La Gazette”. Deși ziarul în limba germană nu are menționată nici data

¹ A. Z. Mișlaevski, *Война съ Турциею 1712*, Petersburg, 1898; *Письма и бумаги императора Петра Великого*, vol. I—X, Petersburg, 1897—Moscova, 1956; Hurmuzachi, *Documente*, vol. VI, p. 76—91, 94—107; vol. IX, partea I, p. 453—464; vol. XIII, p. 48—49; vol. XVI, p. 378—385, supl. I, vol. I, p. 395—400; N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 310—331, București, 1895; *Documente privitoare la C. Brncoveanu*, București, 1901; V. Papahagi, *Informațiile venețiene relative la războiul ruso-turc din 1711*, în „Revista Istorică”, 1932, p. 107—132; S. Calimachi, *Un document privitor la colaborarea militară romno-rusă*, în „Studii”, 1950, p. 178—179.

² Hurmuzachi, *Documente*, vol. VI, p. 91—125, vol. IX, partea I, p. 457—459; J. Kabrda, *Les anciens registres turcs de cadis de Sofia et de Vidin et leur importance pour l'histoire de la Bulgarie*, în „Архив Ориентализм”, vol. XIX, nr. 1, Praga, 1951, p. 259—294.

³ K. Marx, *Secret Diplomatic history XVIII century*, London, 1899 după V. Mavrodin, *Petru I*.

⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 310—311.

⁵ Titlul complet este următorul: „Traseul adevărat și reproducerea întocmai a taberei moscovite împresurată de turci și tătari împreună cu harțurile ce au avut loc acolo și în urma cărora oastea moschicească, după o mare foamete, a fost silită să părăsească spre o pace neprielnică: toate, cum s-au petrecut pe cîte s-au putut afla, pe scurt și nepertinitor descrise” (vezi Scarlat Calimachi, *Din cărți vechi*, București, 1946, p. 140).

⁶ T. Holban, *Noi știri despre luptele ruso-turce din 1711*, în *Cercetări istorice*, 1940, p. 300—305; C. Șerban, *Un plan inedit al campaniei de la Prut (1711)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, București, 1960, p. 519—523.

**Marbafftiger Journal und
RELATION,**

Von demjenigen was zwischen der Armee von Se.
Czaarif. Majest. und der Türkischen Seit dem
30 Maii st. v. 1711 passiret.

**Von denen Bataillen/ welche zwi-
schen beyden Armeen vorgegangen/ und von dem
Frieden/ welcher mit denen Türcken geschlof-
fen worden.**

Engleichen von der Attaque und Eroberung des
Orts/ genant

B R A Y L.

Durch die Waffen von Se. Czaarif. Majest. unter
Commando des General Rönnen/

Wie solche von Ihr. Excell. den Hrn. Grafen von
Goloffin Reichs Groß. Camerer von Se. Czaarif. Majest. an seinen Herrn
Sohn Grafen von Goloffin Extraord. Envoye von Se. Czaarif. Majest.
zu Berlin gesandt und auff Ordre von dem Hrn. Böttchern Mosca
zwischen Residenten zu Hamburg den 11. Sept. 1711. zum Druck
besordert werden.

Titlul broşurii apărute la Hamburg în 11 septembrie 1711.

aparitiei și nici editorul, după înfățișarea lui putem totuși afirma că el este contemporan cu evenimentele la care se referă.

Opinia publică contemporană a mai avut însă și un alt mijloc de informare relativ la războiul ruso-turc din 1711 sub aspectele lui diferite, și anume prin intermediul unei alte broșuri apărute în Germania la Hamburg la numai două luni de la încheierea păcii. Această broșură nefolosită de istoricii români, care prin conținutul ei și momentul când a fost tipărită este un document istoric, a fost semnalată de autorul articolului de față cu alt prilej¹. Broșura la care ne referim are un format de 12 × 16 cm, 7 pagini și e scrisă în limba germană cu caractere gotice pe hîrtie groasă, fără a avea menționat autorul și tipografia. În traducere, titlul ei este: „Jurnal autentic și relațiune despre cele ce s-au petrecut între armata M. S. Țarului și a turcilor de la 30 mai 1711. Despre luptele desfășurate între cele două armate și despre pacea care s-a încheiat cu turcii. De asemenea despre atacul și cucerirea cetății numite Brăila de către armata M. S. Țarului de sub comanda generalului Rönne”².

Conținutul acestei broșuri cuprinde o expunere sub formă de însemnări zilnice a desfășurării campaniei armatei ruse în luptă cu turcii începînd de la 30 mai, momentul când avangarda armatei ruse a trecut Nistrul, și terminînd cu data de 17 (28) iulie după încheierea păcii, când detașamentul condus de generalul Rönne a părăsit, din ordinul lui Petru cel Mare, cetatea Brăila și s-a retras apoi și din Moldova. Astfel este amintită misiunea brigadierului Kropotov pe lângă Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, în vederea trecerii acestuia de partea Rusiei, intrarea grosului armatei ruse în Moldova, sosirea lui Petru cel Mare la Iași, tratativele de pace întreprinse de trimisul lui Constantin Brîncoveanu, vel comisul Gheorghe Castriota³ (pag. 1), consiliul militar ținut la Iași de Comandamentul rus, cu participarea lui D. Cantemir, în legătură cu planul de campanie al armatei ruse, cu care prilej s-a hotărît incursiunea pînă la Dunărea a corpului rus comandat de generalul Rönne (p. 2). Urmează apoi date referitoare la desfășurarea înaintării avangărzii armatei ruse pe malul drept al Prutului de sub comanda generalului Ianus, la primele ciocniri cu avangarda armatei turcești (din 7—9 (18—20) iulie 1711). Cu acest prilej se dau cifre relative la efectivele armatei turcești care se ridicau la 57 862 trupe de infanterie și 61 803 trupe de cavalerie, la care se adăugau 70 000 de tătari (p. 3). Cît privește artileria armatei turcești, ea se compunea din 84 de tunuri mari și 360 de tunuri de cîmp.

Autorul dă apoi unele amănunte cu privire la propunerile de pace făcute din nou de același Gheorghe Castriota în timpul desfășurării luptelor de la vadul Prutului, care, în urma acceptărilor de către Petru cel Mare, au determinat începerea negocierilor de ambele părți beligerante, după care s-a încheiat pacea. Fără să expună condițiile încheierii păcii, se afirmă apoi că armata rusă s-a retras din Moldova către granițele Poloniei, în timp ce o delegație [rusă compusă din cancelarul Șavirov și

¹ C. Șerban, *Un episod al campaniei de la Prut. Cucerirea Brăilei (1711)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, București, 1958, p. 452.

² Muzeul romîno-rus din București, achiziție din 1949.

³ Vezi Radu Greceanu, *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, București, 1906, p. 199.

generalul Șeremetev, fiul mareșalului cu același nume, au pornit spre Constantinopol pentru ratificarea păcii împreună cu armata marelui vizir.

Date interesante sînt cuprinse într-un tabel despre efectivele armatei turcești în timpul desfășurării campaniei. Astfel cavaleria turcă avea 20 170 de oameni, ziameturile și tîmarele 17 873, 4 armate de spahii 17 773, o unitate de gardă 2 046, care fac în total 57 862 efectivul de cavalerie (p. 4).

În același timp, infanteria armatei turcești se compunea din 20 000 de ieniceri, 10 000 de gebegii, 7 000 de tunari, 1 400 de pionieri, 3 403 ieniceri din Egipt, 2 000 de bosniaci și arnăuți, adică un total de 61 803 oameni¹. În felul acesta, infanteria și cavaleria, împreună cu cei 70 000 de tătari, ajungeau la un efectiv de 189 665 de oameni (p. 5).

În legătură cu artileria sînt incluse date pentru ambele armate, gurile de foc ale armatei ruse avînd mențiuni și cu privire la calibrul lor. Astfel armata rusă dispunea de 2 tunuri de metal, 8 tunuri cu ghiulele de 12 pfunzi², 18 tunuri cu ghiulele de 8 și 3 pfunzi, la care se mai adăugau 2 mortiere cu ghiulelea de 40 de pfunzi, 12 tunuri cu ghiulele de 6 pfunzi, un tun de fier cu ghiulelea de 6 pfunzi și un altul de 20 de pfunzi. Regimentele rusești mai aveau 69 de tunuri cu ghiulelea de 3 pfunzi. Cu acest prilej se arată că armata turcă dispunea, pe lîngă cele 84 de tunuri mari și 360 de tunuri de cîmp, și de 25 de mortiere, adică în total avea 469 de guri de foc.

Urmează apoi informații cu privire la pierderile celor două armate beligerante. Despre turci se arată că ar fi pierdut în lupta de la vadul Prutului 6 000 de morți în afară de răniți, iar rușii 752 de morți, 732 de prizonieri și dispăruți și 1 388 de răniți (p. 5). Așadar pierderile totale ale armatei ruse se ridicau la 2 872 de oameni.

O informație amplă se referă la desfășurarea atacului și cucerirea Brăilei de către corpul expediționar rus de sub comanda generalului Rönne. Se arată astfel că, după ce la mănăstirea Măxineni au fost lăsate bagajele de prisos ale armatei ruse, aceasta a pornit către cetatea Brăila, unde a sosit la 13 (24) iulie. În aceeași zi, seara, la ora 10, a fost dezlănțuit atacul împotriva cetății, care a continuat pînă la capitularea ei a doua zi. Autorul broșurii dă amănunte relative la regimentele care au participat în luptă și la comandanții care s-au evidențiat prin vitejia lor. Se arată apoi cum la 17 (28) iulie s-a primit ordin din partea lui Petru cel Mare pentru restituirea cetății turcilor. În încheiere sînt prezentate cifrele pierderilor turcilor și rușilor cu prilejul atacului Brăilei. Astfel, din cei 5 600 de dragoni ruși participanți la luptă, au fost uciși 100 iar 300 răniți, în timp ce turcii au avut drept pierderi 700 de morți și 100 de răniți (p. 7). La sfîrșitul broșurii se află imprimat un motiv ornamental floral, bogat împodobit.

¹ Acest *total* corespunde cu cifra de la p. 3 a broșurii, dar nu cu cel care rezultă din adunarea datelor menționate; diferența în minus este de 18 000 de oameni. Credem că ea trebuie atribuită la ieniceri, unde numărul lor este prea mic față de o cavalerie de 57 862 de oameni.

² Un pfund = 0,5 kg.

După parcurgerea acestei broșuri, oricare cercetător este interesat să știe în ce măsură datele cunoscute pînă acum în legătură cu această problemă sînt confirmate și cine este autorul ei. Relativ la cronologia desfășurării campaniei, cronicile moldovenești nu cuprind de obicei date amănunțite ca aici. Ele însă abundă în celelalte izvoare externe. Ceea ce este interesant este faptul că datele cronologice prezentate în broșura de față sînt foarte apropiate de cele din alte izvoare. De exemplu, 30 mai, trecerea Nistrului de avangarda armatei ruse; 18 iunie, trecerea Nistrului de grosul armatei ruse; 23 iunie, sosirea lui Petru cel Mare; 9 iulie, primele contacte dintre avangărzile beligeranților etc.

O altă problemă este aceea în legătură cu efectivele celor două armate. Din acest punct de vedere, cronicile moldovenești sînt contradictorii și chiar exagerate. De exemplu, Nicolaie Costin arată că armata rusă avea 90 000 de oameni, la care se adăugau 2 000 de moldoveni, în timp ce armata turcească avea 150 000—200 000 de oameni împreună cu tătarii. Cît privește pierderile turcilor la Brăila, informațiile pe care le avea de la Ivan căpitanul arată că ar fi fost de 743 de morți și 100 de prizonieri, iar ale rușilor de 53 de morți și 78 de răniți¹.

În același timp Ion Neculce precizează că armata rusă era formată din 30 000 de soldați de infanterie, 8 000 de cazaci, 6 000 de moldoveni și 1 000 de donți² și avea 52 de guri de foc „puști mari”. Cît privește artileria turcească, ea cuprindea 400 de guri de foc. Relativ la efectivele armatei turcești, datele lui Ion Neculce sînt exagerate. El afirmă, după spusele unui prizonier turc, că marele vizir dispunea de 120 000 de ieniceri, 250 000 de spahii și 40 000 de serdenghecidii³; despre poloni, tătari și suedezi nu dă nici o cifră. Nici cifrele care menționează pierderile celor două armate nu inspiră prea mare încredere, întrucît el afirmă că ale turcilor se ridicau la 120 000, iar ale rușilor la 30 000⁴.

Dintre izvoarele externe⁵, jurnalul lui Petru cel Mare cuprinde date de care se apropie cele din broșura de față. De exemplu, acolo se arată că turcii aveau 120 000 cavalerie, 100 000 infanterie și 50 000 de tătari; artileria era formată din 44 de tunuri mari și de cîmp și 25 de mortiere⁶. În același timp, armata rusă dispunea de 6 692 cavalerie, 31 554 infanterie; artileria se compunea din 28 de tunuri, 23 de mortiere, 2 gaulițe și 69 de tunuri de 3 funți fiecare. Pierderile turcilor sînt evaluate aproape cu cele din același izvor, iar ale rușilor sînt arătate a fi de 752 de oameni⁷.

¹ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. II, p. 106—108.

² I. Neculce, *Letopiseful Țării Moldovei*, ed. 1955, p. 276.

³ *Ibidem*, p. 287.

⁴ *Ibidem*, p. 295.

⁵ O știre din Veneția dă pentru turci 80 000 + 70 000 de tătari + 30 000 de cazaci (N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 312). O știre suedeză dă cifra de 50 000 pentru armata rusă și 200 000 de turci + 45 000 de tătari + 1 000 de polonezi pentru turci. Gen. Poniatowski afirmă că turcii aveau peste 100 000 de oameni fără tătari și 1 000 de polonezi (vezi La Motraye, *op. cit.*, vol. II, p. 25).

⁶ G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 99.

⁷ Cifrele date după broșură asupra campaniei de la Prut sînt identice cu cele publicate în *Очерки истории СССР XVIII. Первоч четверть, Москва, 1954, p. 535.*

Din compararea datelor cunoscute pînă acum cu cele din broșura de față rezultă că în unele privințe datele statistice referitoare la efectivul celor două armate sînt redade cu mai multe detalii, iar datele cronologice coincid întru totul. Celelalte informații de natură istorică cuprinse mai pe larg în alte izvoare (de exemplu consiliile militare ale armatei ruse de la Iași, negocierile pentru încheierea păcii etc.) întăresc calitatea de izvor istoric pentru această tipăritură contemporană a campaniei de la Prut.

Condițiile în care aceste informații cu caracter militar au ajuns să fie tipărite la Hamburg se cunosc din însăși broșura de față. Astfel, în josul paginii de titlu se arată că aceste date au fost transmise de contele G. I. Golovkin, cancelarul Rusiei, fiului său contele Golovkin, trimis extraordinar al lui Petru cel Mare la Berlin, și din ordinul acestuia au fost tipărite la Hambrug la 11 septembrie 1711. Așadar informațiile proveneau din partea Comandamentului armatei ruse.

Apariția acestei broșuri într-o țara din Europa centrală, în Germania, nu era întîmplătoare, ci făcută cu un scop precis. Se știe că, după sfîrșitul războiului cu turcii, armata rusă a trecut din Moldova în Polonia și de acolo, după o perioadă de refacere, a început campania în Pomerania împotriva Suediei și a aliaților ei. Răspîndirea acestei broșuri în toamna anului 1711 în regiunile care urmau să devină teatru de operații avea rolul să informeze cercurile politice și opinia publică de forța reală a armatei ruse, care reușise să înfrunte, cu puțin mai înainte, armata turcă, de 5 ori mai numeroasă, și să încheie o pace onorabilă. În același timp, Rusia urmărea prin aceasta crearea unui climat favorabil pentru despărțirea Danemarckii, Poloniei și Prusiei din alianța cu Suedia, ceea ce de fapt s-a realizat abia după cucerirea Pomeraniei suedeze și a țărmului răsăritean al Mării Baltice.

ОДНА СОВРЕМЕННАЯ ПУБЛИКАЦИЯ О ПРУТСКОМ ПОХОДЕ (1711 г.)

РЕЗЮМЕ

Автор занимается вопросом об отголосках Прутской кампании 1711 г. в общественном мнении Европы. В связи с этим он излагает содержание одной брошюры, появившейся в Германии, в Гамбурге, 11 сентября 1711 года, напечатанной графом Головкиным, чрезвычайным посланником России в Берлине. Из анализа содержания этой брошюры вытекает, что сведения, исходящие от командования русской армии, содержат много новых подробностей относительно численного состава армий, принимавших участие в сражении, а также и потерь русских войск. По мнению автора, цель опубликования брошюры в Германии состояла в том, чтобы создать благоприятную политическую атмосферу для России, которая стремилась продолжить войну против Швеции в этой части Европы.

UNE PUBLICATION CONTEMPORAINE
RELATIVE À LA CAMPAGNE DU PRUT (1711)

RÉSUMÉ

L'auteur de l'article s'occupe des échos suscités dans l'opinion publique européenne par la campagne russe du Prut (1711), ainsi que de la brochure parue à Hambourg le 11 septembre 1711 et publiée par le comte Golovkine, envoyé extraordinaire de la Russie à Berlin. Les renseignements qu'elle contient, et qui proviennent du commandement russe, apportent une série de précisions supplémentaires sur les effectifs et les pertes des deux armées belligérantes. L'auteur suppose que cette brochure fut publiée en Allemagne dans le dessein d'y créer un climat politique favorable à la Russie, qui nourrissait l'intention de poursuivre dans cette partie de l'Europe sa guerre contre la Suède.

DATE PRIVIND RENTA FEUDALĂ ÎN SATELE DE COLONIZARE DIN ȚARA ROMÎNEASCĂ (PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA) *

DE

MATEI D. VLAD

Studierea regimului domenal în satele create prin colonizare, și îndeosebi a rentei feudale din aceste sate, constituie o problemă extrem de importantă pentru cunoașterea dezvoltării relațiilor feudale în țările române. Cercetarea amănunțită a acestui proces contribuie la înțelegerea transformărilor care s-au produs în structura forțelor și relațiilor de producție din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

O dată cu începutul secolului al XVII-lea, în țările române se constată creșterea tendinței clasei boierești de a-și procura noi brațe de muncă, care să pună în valoare atât terenurile lăsate în paragină de țărani fugari, precum și unele terenuri noi care trebuiau date agriculturii prin defrișarea pădurilor¹. Lipsa brațelor de muncă, care se repercuta adesea într-un mod deosebit pe moșile domnești, mănăstirești și boierești, precum și unele goluri serioase care au început să se simtă în situația vistieriei domnești din Țara Românească, au constituit cauzele principale care au stat la baza procesului colonizării². Engels, referindu-se la perioada feudalismului, arăta că „sporirea veniturilor moșierilor se putea obține numai prin desțelenirea de pământuri și prin întemeierea de sate noi”³. Socotim că nu greșim afirmând că și în Țara Românească atragerea țăranilor către pă-

* Articolul de față reprezintă un capitol dintr-o lucrare mai mare, în curs de redactare, intitulată *Satele de colonizare în Țara Românească și Moldova pînă la începutul sec. al XIX-lea*.

¹ Cf. B. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Românească*. Extras din lucrările sesiunii generale științifice a Acad. R.P.R. din 2—12 iunie 1950, p. 19.

² Pentru a înțelege mai bine procesul colonizării vezi anexa de la sfîrșitul studiului.

³ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. XV, ed. rusă, p. 640.

mînturile „pustii”¹ avea drept scop să asigure sporirea veniturilor boierești².

În studiul nostru, extins asupra perioadei 1600—1650, ne vom referi la 27 de sate de colonizare, atestate prin existența a 70 de acte interne. Dintre acestea, 13 acte se referă la 13 sate, fără nici o altă confirmare, iar restul de 57 de acte se referă la 14 sate deosebite, fiind confirmate ulterior prin 43 de acte interne. Confirmările acestor sate din urmă variază între cifrele 1 și 9, cum e cazul satului „Palanga lui Sinan-pașa” al mănăstirii sf. Troița, confirmat de 9 ori în răstimpul dintre 10 ianuarie 1623 și 30 mai 1649. Compararea unor astfel de acte duce la concluzii importante pentru regimul domonial al acestor sate.

În cercetările de pînă acum s-a stăruit prea puțin asupra raporturilor economice și sociale existente între țărani coloniști și proprietarii de moși pe hotarul cărora se întemeiau satele de colonizare.

În studiul de față vom încerca să arătăm unele aspecte din raporturile amintite mai sus, plecînd de la cercetarea formelor rentei feudale în satele de colonizare din Țara Romînească, în perioada primei jumătăți a secolului al XVII-lea. În urma acestei cercetări se va putea constata că regimul domonial din satele de colonizare era diferit de al celorlalte sate aservite, atît din punctul de vedere al raporturilor juridice, cît și al celor economice.

În cercetarea celor trei forme de rentă trebuie ținut seama de interacțiunea a o serie de factori care imprimă o notă caracteristică regimului rentei feudale. Această cercetare ne îngăduie posibilitatea de a surprinde o fază importantă din stadiul de convertire a primelor două forme de rentă în rentă în bani, în cadrul dezvoltării feudalismului din Țara Romînească³. Vom vedea mai jos că, din cercetarea documentelor privitoare la fenomenul de colonizare a unor sate, se pot trage concluzii importante referitoare la cuantumul și formele rentei feudale.

Rolul precumpănitor al rentei în bani în situația satelor de colonizare, în cadrul împleririi celor trei forme ale rentei, oglindește unele schimbări în structura social-economică a statului feudal muntean din această vreme. Precumpănirea rentei în bani arată că aceste sate reprezintă un caz tipic pentru condițiile de dezvoltare social-economică ale momentului istoric dat, în regimul lor domonial nefiind amestecate rămășițe ale trecutului cu tendințele noi, apărute în secolul al XVII-lea. Sîntem în perioada

¹ Pentru problema locurilor „pustii” și înțelesurile multiple ale cuvîntului „pustiu”, vezi Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, Edit. Acad. R.P.R., București, 1958, p. 106—116.

² Unele date privind împrejurările și cauzele care au stat la baza colonizării și asupra cărora noi nu stăruim, vezi în studiul lui P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române (ptnă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, Edit. Acad. R.P.R., București, 1956; vezi și V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Romînească și în Moldova (secolele XIV—XVII)*, Edit. științifică, București, 1957, p. 240—247.

³ Considerații teoretice ample, privind formele rentei feudale și convertirea lor, vezi la B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, Edit. științifică, București, 1957, p. 36—93.

cînd, datorită nivelului de dezvoltare a forțelor de producție, deși în condițiile accentuării dominației jugului otoman¹, începe să se simtă totuși un vădit progres economic. Agricultură, datorită dezvoltării mijloacelor de producție, cunoaște o treaptă nouă în dezvoltarea sa, iar „vechile relații feudale — cum arată Engels — începuseră să se destrame sub influența banului”². Datorită dezvoltării relațiilor marfă-bani, marile domenii feudale (domnești, boierești și mănăstirești) ies din izolarea lor specifică economiei naturale și încep să producă pentru piață, ceea ce necesită intensificarea exploatării producătorilor nemijlociți, adică a țărănilor.

Din cuprinsul actelor pe care le avem la îndemînă rezultă că în satele de colonizare era un regim diferit în ceea ce privește cele trei forme ale rentei feudale. În cazul acestor sate, raportul dintre cele trei forme principale ale exploatării feudale se schimbă. Aici va precumpăni renta în bani, care va determina, la rîndul ei, schimbarea caracterului relațiilor feudale dintre stăpîinii de moșii și țărani, dînd acestora din urmă o mai mare independență în gospodărire. Acest fapt va face ca abuzurile și jafurile cunoscute în satele de pămînteni din partea organelor administrative ale curților feudale domnești și boierești să nu mai fie întîlnite în aceeași măsură în regimul economic și administrativ al satelor de colonizare. Această stare de lucruri este caracteristică mai ales pentru perioada de început a acestor sate.

Analizînd actele, se poate vedea că în prima parte a conținutului lor sînt enumerate toate dările și obligațiile de care sînt scutite aceste sate și care revin satelor de pămînteni. În partea a doua sînt oglindite cele trei forme principale ale exploatării feudale la care sînt obligate satele de colonizare. Partea a doua din formularul actelor oglindește tocmai aceste trei forme de rentă, atît din punctul de vedere al categoriei satelor³, cît și din punctul de vedere al evoluției lor în timp.

Renta în bani. Apariția și variația rentei în bani în viața satelor de colonizare se reflectă destul de limpede în actele care privesc colonizarea în această epocă. Astfel, în actul din 15 februarie 1614 privitor la întemeierea „Satului Nou”, după ce Radu Mihnea scutește de toate dările și slujbele pe sîrbii ce se vor așeza în acel sat, în partea a doua, referitor la ceea ce trebuie să dea, se arată printre altele: „Numai să aibe să dea din an în an 100 galbini și să-i aducă la vistieria domniei mele, dar să se știe să dea la sf. Gheorghe 50 galbini pe jumătate de an și iarăși la sf. Dumitru 50 galbini iarăși pe jumătate de an”⁴.

¹ În privința cuantumului haraciului plătit de Țara Românească Porții otomane în secolul al XVII-lea, vezi concluziile prețioase ale lui M. Berza din studiul *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV—XIX*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., București, 1957, p. 44—45.

² F. Engels, *Decăderea feudalismului și ridicarea burgheziei*, Edit. P.C.R., București, 1945, p. 8.

³ Prin colonizare s-au întemeiat sate pe moșiile mănăstirești, boierești și domnești. Numărul lor diferă de la caz la caz și era în funcție de necesitatea atragerii brațelor de muncă pe domeniile respective.

⁴ *Documente privind istoria Romniei*, B, secolul al XVII-lea, vol. II, p. 249. Întrucît cităm foarte des această colecție, o vom prescurta sub inițialele *D.I.R.*

Trecerea țăranilor din satele de colonizare la renta în bani, ca formă principală de exploatare, avea drept scop, pe lângă atragerea de noi coloniști, și sporirea veniturilor pe moșiile domnești, boierești și mănăstirești. Numai așa se explică faptul că, urmărind evoluția cuantumului rentei în bani pe actele referitoare la satul de mai sus, observăm că acesta nu rămâne constant până la ultima confirmare din 1 mai 1628¹, ci în 15 iunie 1626² asistăm la o tendință de dublare, care însă nu va reuși.

Renta în bani față de stăpînul satului se plătea de obicei cu „rupta”³ la cele două „cîștiuri”⁴, adică în două rate, plătibile la sf. Gheorghe și la sf. Dumitru⁵. Sînt însă și cazuri cînd chiar în evoluția aceluiași sat nu se specifică, cum este cazul „Satului Nou”, că această rentă trebuie dată în două „cîștiuri”. În confirmările sus-numitului sat, din 25 noiembrie 1616 și din 1 mai 1628, nu se spune referitor la aceasta decît „să dea 100 de galbeni ducați pentru birul domnesc sfintei mănăstiri pentru întărire și pentru danie”⁶. Acest fapt arată că regimul rentei în bani nu era constant nici sub acest aspect, deoarece în multe cazuri domnia putea să intervină și să modifice procedeul de plată, fixîndu-l și la o singură dată a anului, ceea ce înseamnă o înăsprire a situației economice a țăranilor colonizați în aceste sate. Acest sistem de plată, sub forma a două rate, poate fi socotit ca o concesie a clasei dominante făcută țăranimii numai datorită luptei pe care aceasta o ducea contra exploatării. Un astfel de privilegiu mai avea drept scop, mai ales în primii ani ai înființării satelor, să dea posibilitate țăranilor coloniști să-și înjghebeze o gospodărie cu un oarecare inventar agricol care să poată să valorifice „seliștele” și „locurile pustii” în hotarul cărora se întemeia noul sat.

Analizînd variațiile cuantumului rentei în bani în satele de colonizare, observăm că intensificarea exploatării interne și majorarea birului turcesc constituie motivul principal care determină „spargerea” și „risipirea” satelor. Din actul de confirmare de la 5 mai 1627, emis pentru satul Marotin al mănăstirii sf. Troița, rezultă cu destulă claritate această stare de lucruri din înseși spusele domniei: „Adevăr domnia mea văz și crez că ați avut păs și greu nu numai voi ci și toată țara și domnia mea încă am avut destule grele și cheltuele pentru trebile despre împărăție ci am fost băgat domnia mea și pre voi ca și pre alelalte slobozii ca să putem rădica acest păs și greu”⁷. Revenirea domniei la vechea stare de lucruri, așa cum fusese fixată la început pe baza actului din 31 decembrie

¹ Arh. St. Buc., M-rea Dealul, XXII/8, orig. slav.

² Ibidem, XXII/7, orig. slav.

³ Arh. St. Buc., M-rea Slobozia lui Enache, II/8, orig. slav.

⁴ *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. II, p. 405.

⁵ Cu privire la exprimarea în monedă a acestei rente, remarcăm faptul că chiar în evoluția aceluiași sat ea se exprimă diferit: în galbeni, zloți ungurești, ughi, ducați etc. Această diferență constă însă numai în numele pe care îl dă poporul uneia și aceleiași monede. Chiar din conținutul actelor care amintesc renta în bani rezultă că între aceste monede amintite mai sus nu exista nici o diferență de valoare. O deosebire era numai între galben și aspru. În această vreme 200 de aspri erau echivalenți cu un galben. Pentru ușurința calculului și oarecare simplificare în problema rentei în bani, noi o vom exprima totdeauna în galbeni.

⁶ *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. III, p. 53—54; vezi și Arh. St. Buc., M-rea Dealul, XXII/8, orig. slav.

⁷ Arh. St. Buc., Condica m-rii Radu Vodă, nr. 256, f. 387, copie rom.

1616¹, nu se face însă decît în urma acțiunii întreprinse de țărani, care, așa cum rezultă din spusele egumenului Grigorie al mănăstirii sf. Troița, „ fugiseră și se risipiseră, năpustindu-și casele și bucatele lor”².

Ținînd seama de aceste acțiuni țărănești, rezultă de aici că rezistența țărănimii, manifestată prin fugă, constituia o formă de luptă destul de eficace și cu consecințe economice destul de mari pentru „sfinții părinți”, care recurg la ajutorul domniei.

În satele de colonizare înființate pe moșiile mănăstirești, cuantumul — cu excepția unui singur caz, în care renta în bani este de 4 galbeni pe an — variază de la 30 pînă la 200 de galbeni pe an. Acești bani, în genere vorbind, se plăteau cu „rupta”, cu mențiunea că „țărani singuri să-i ducă la vistieria domnească”. Specificația aceasta, cum vom vedea pe larg din analiza ulterioară a actelor, arată că în secolul al XVII-lea servajul cunoscut în veacurile anterioare suferă o modificare care duce la slăbirea raporturilor feudale existente între domnie și stăpîinii de moșii mănăstirești.

În satele de colonizare înființate pe domeniile boierești, renta în bani variază între limitele cifrice de 40 și 100 de galbeni și se plătește în „jumătăți” la cele două date cunoscute, din primăvară și toamnă. Cuantumul rentei în bani rămîne constant numai în cazul satului Cetățile din județul Ialomița, aflat în stăpînirea marelui postelnic Enache. Între actul dat de Alexandru Iliș la 23 octombrie 1628, unde se fixează drept rentă „să dea într-un an 40 ughi”³, și confirmarea din 11 ianuarie 1630, dată de Leon Tomșa, nu există nici o diferență din punctul de vedere al cuantumului. Obligația rămîne aceeași, „să dea într-un an 40 ughi”⁴. Nu aceeași situație se poate observa din compararea actelor referitoare la satul Vaideei al aceluiași stăpîn. E drept că din martie 1614, dată la care ia ființă satul, și pînă la confirmarea din 12 ianuarie 1630, în răstimpul celor 16 ani, nu observăm nici o schimbare. Cuantumul rămîne același și va fi exprimat de formula: „Să dea domniei mele într-un an 60 galbeni ungurești”⁵. La 5 ani însă de la data amintită mai sus, cu prilejul actului din 10 ianuarie 1635, asistăm la o majorare a sarcinilor bănești. Se poate ca această majorare să fi fost cauzată și de schimbarea survenită între timp în ceea ce privește dreptul de stăpînire asupra satului respectiv. Satul, care aparținuse pînă atunci lui Enache fost mare postelnic, intră încă de la 14 septembrie 1634 în stăpînirea mănăstirii „Slobozia lui Enache”, fondată de același stăpîn.

¹ În acest act se arată că pe vremea lui Mihail-voievod „s-a risipit acest sat Marotînul de au robît turcii pe toți oamenii din sat și a rămas satul pustiu. Și după aceea, cînd a fost la Radul-voievod, au făcut sat de milă, pe această ocină mănăstirească, ca să nu dea bir nimic. nici un ban, nici să intre în el nici un om, chiar dacă ar fi mare boier să nu aibă voie nici să ia birul, nici să-i judece nimeni acel sat mai sus spus. Și așa s-au adunat mulți oameni fără dajdie și fără stăpîni, adunați din alte țări străine, sirbi, moldoveni și robi vlahi cari au fugit din țara turcească și asemeni fără stăpîni și fără dăjdi și s-a socotit Radul-voievod ca ei să dea într-un an 150 de galbeni” (*D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. III, p. 78).

² Arh. St. Buc., Condița m-rii Radu-Vodă, nr. 256, f. 387, copie rom.

³ Arh. St. Buc., M-rea Slobozia lui Enache, II/8, orig. slav.

⁴ Ibidem, II/9, orig. slav.

⁵ *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. II, p. 264; vezi și Arh. St. Buc., M-rea Slobozia lui Enache, II/10, orig. slav.

În actul amintit din 10 ianuarie 1635, după ce se înșiră seria tuturor „scutirilor”, în partea a doua a actului, referitor la specificarea rentei în bani, se arată : „De către nimeni băntuială să nu aibă, fără numai să aibă a da cu ruptul, într-un anu ughi 100, la sfântul Dimitrie ughi 50 și la sfântul Gheorghe alți ughi 50 și alt nimic”¹. Observăm de aici că într-un răstimp de 5 ani cuantumul rentei în bani crescuse cu încă 40 de galbeni. Schimbarea beneficiarului satului a fost însoțită și de o majorare de 40 de galbeni a prestației rentei în bani.

Această majorare nu se va putea menține, și cazul acestui sat și acela al „Satului Nou” — pe care-l vom discuta mai târziu — sînt concludente în ceea ce privește lupta hotărîtă pe care o duc țărani colonişti împotriva stăpînilor de moșii pentru a-i determina să respecte condițiile stabilite la întemeierea satului.

Comparînd seria de acte care privesc istoria social-economică a satului Vaideei, observăm că la 44 de ani de la data amintită mai sus, cu prilejul confirmării din 17 martie 1679, țărani colonişti din acest sat dau „cu ruptul într-un an ughi 60”², așa cum era prevăzut în hrisovul de întemeiere. La circa 10 ani de la această mențiune, așa cum reiese din actul din 4 decembrie 1688³, țărani din Vaideei plătesc aceeași sumă.

Rezultă din acest exemplu că țărani colonişti apreciau forma rentei în bani ca atare și că ei reacționau numai atunci cînd cuantumul acestei forme de exploatare depășea limitele fixate prin hrisovul domnesc la întemeierea satului.

La toate încercările stăpînilor de moșii de a majora cuantumul rentei în bani, țărani colonişti au răspuns printr-o rezistență inverșunată, care, în toate cazurile pe care le cunoaștem, a dus la rezultate pozitive pentru țărani. Ca urmare a acestui fapt, stăpîinii de moșii au fost nevoiți să accepte forma rentei în bani numai în limitele și condițiile impuse de țărani colonişti la data întemeierii satului. De aici mai rezultă că, în situația satelor de colonizare, exploatarea țărănilor sub forma rentei în muncă și în produse nu mai corespundea întru totul stadiului de dezvoltare a forțelor de producție din această perioadă. De aceea în aceste sate rolul precumpănitor îl va avea o nouă formă de exploatare, și anume renta în bani. Aceste schimbări se oglindesc în situația satelor de colonizare, pe de o parte în procesul de convertire a rentei în muncă și în produse în forma rentei în bani, iar pe de altă parte în procesul de „subminare a însăși temeliei sistemului politic caracterizat prin privilegiile de imunitate”⁴.

Destrămarea raporturilor feudale dintre domnie și stăpîinii de moșii mănăstirești, pe de o parte, și dintre domnie și boieri, pe de altă parte, rezultă din formularea : „Și să aducă ei singuri acei galbeni deplin la visteria domniei mele”⁵. E locul să subliniem aici că, deși satul aparține unei mănăstiri, țărani sînt obligați să treacă peste capul stăpînitorilor

¹ Arh. St. Buc., Condica m-rii Slobozia lui Enache și Apostolache, nr. 314, f. 517 v-518, copie rom.

² Arh. St. Buc., Slobozia lui Enache, I/7, orig. rom.

³ Ibidem, I/9, orig. rom.

⁴ B. Climpina, *op. cit.*, p. 27.

⁵ *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. III, p. 232; vezi și *ibidem*, vol. II, p. 249.

ecleziastici. Aceeași situație se poate observa și în cazul satelor care sînt în stăpînirea unor boieri. În actul din 27 ianuarie 1614, referitor la satul de colonizare Negoiești, înființat pe moșia „jupanului Mihai”, se arată : „Numai să aibă ei . . . să plătească și să dea domniei mele dare pe un an cîte 100 de galbeni . . . și să-i aducă ei aici la domnia mea acei galbeni mai sus spuși, deplin, în visteria domniei mele, dar ei singuri în ființă să aducă acei galbeni mai sus spuși”¹. De asemenea, în actul de confirmare din 12 ianuarie 1630, referitor la satul Vaideei, deși acesta se află în stăpînirea „jupînului Enache”, se menționează că „birul lor ce li se cuvine, mai sus-zișilor, să-l aducă ei singuri în visteria domniei mele”².

Aceste stări de lucruri confirmă faptul că partea de rentă care revenea domniei nu mai ia calea parcursă în veacurile anterioare prin formele intermediare ale dependențelor feudale de la stăpînul inferior la cel superior. Scara raporturilor feudale începe să se destrame și să se rupă și asistăm la acest proces cînd domnia intră în raporturi directe cu țărani, fenomen caracteristic și destul de evident în satele de colonizare.

Această schimbare trebuie pusă în legătură cu dispariția din ce ce mai mare a rămășițelor fărîmițării feudale și cu apariția pe o scară din ce în ce mai largă a rentei în bani, ca o consecință directă a procesului de convertire a rentei în produse în rentă în bani. Acest fenomen este în același timp și expresia din ce în ce mai puternică a procesului de centralizare a statului, început în forma sa timidă încă de la sfîrșitul celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea³.

În satele de colonizare întemeiate pe moșiile domnești, variația rentei în bani, văzută global asupra întregului sat, este cuprinsă între 75 și 140 de galbeni, exceptînd cazul satului Cernețul din Mehedinți, unde renta e fixată pe cap de om : „Numai să aibă a dare de un om cîte 2 galbeni într-un an”⁴. Și în cazul acestora, birul se plătea „cu ruptoare pe an”, adică în cele două „jumătăți”, urmînd ca de asemenea „să-i aducă ei aici la domnia mea acei galbeni mai sus spuși, deplin, în visteria domniei mele, dar ei singuri în ființă să aducă acei galbeni mai sus spuși”.

Rezumînd și simplificînd unele date prezentate pînă acum și făcînd media aritmetică a cuantumului rentei în bani, după categoria celor trei forme de sate, prin împărțirea sumei totale obținute de la fiecare categorie la numărul satelor respective, exceptînd cazul de rentă fixată „pe cap de om” sau „pe casă”, ajungem la concluzia că media cuantumului rentei în bani în satele de colonizare de pe moșiile domnești oscila în jurul sumei de 100 de galbeni pe an, în satele mănăstirești în jurul

¹ D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. II, p. 243.

² Arh. St. Buc., M-rea Slobozia lui Enache, II/10, orig. slav. ; vezi și actul din martie 1614, referitor la același sat, în care se arată : „Și slugă din slugile domniei mele, birari, să nu meargă în acel sat, ci singuri sătenii să aducă birul în visteria domniei mele, la zi” (D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. II, p. 264).

³ Cf. B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 37.

⁴ Arh. St. Buc., Condica m-rii Govora, nr. 463, f. 86 v, copie rom.

sumei de 70 de galbeni, iar în cele boierești în jurul sumei de 50 de galbeni ¹.

Comparația acestor cifre, rezultate din media aritmetică a cuantumului rentei în bani în fiecare din cele trei categorii de sate, arată că în satele de colonizare, o dată cu prima jumătate a secolului al XVII-lea, avem de-a face cu un proces de trecere de la renta în muncă și produse la renta în bani ca formă principală de exploatare ². Diferența cuantumului rentei în bani, în cele trei categorii de sate, arată că nu e vorba aici de o deosebire care ar rezulta între povara totală a obligațiilor într-un tip de sat sau altul, ci de variațiile măsurii în care a avut loc convertirea rentei vechi în forma nouă a rentei în bani. Deci diferența dintre renta medie din satele domnești, boierești și mănăstirești oglindește tocmai viteza procesului de convertire în cele trei categorii de sate diferite, create prin colonizare.

Renta în bani, așa cum arată Marx, „presupune deja o dezvoltare mai însemnată a comerțului, a industriei orășenești și, în genere, a producției de mărfuri, prin urmare și a circulației bănești” ³. Tocmai aceste transformări despre care vorbește Marx au făcut ca procesul de convertire a rentei în muncă și în produse în forma rentei în bani să se dezvolte mai ales în regimul satelor de colonizare, unde „relațiile tradiționale bazate pe dreptul cutumiar dintre țăranul dependent și proprietarul funciar se transformă aici în relații pur bănești, bazate pe înțelegere” ⁴.

Precumpănirea cuantumului rentei în bani, în satele de colonizare de pe moșile domnești, se mai explică și prin aceea că necesitățile bănești ale domniei, din cauza birului și a altor nevoi ale curții domnești, devin mult mai mari în această vreme de accentuare a procesului de centralizare a statului. E cert că în această vreme domnia, în afacerile sale politice interne și externe, își construia o bună parte din baza sa politică pe veniturile realizate din stringerea rentei în bani. Renta în bani, strînsă din satele de colonizare, constituia și ea o cotă-parte destul de importantă, care salva deseori domnia din „destule grele și cheltuele pentru trebile despre împărăție” ⁵. Diferența despre care am vorbit se explică și prin faptul că satele boierești și mănăstirești prestează, în afară de renta în bani, o serie de alte dări și slujbe. Acest fenomen se va observa mai bine cu prilejul studiului rentei în produse, unde asistăm la o inversare a celor trei forme de rentă. În acest caz renta în produse va precumpăni în primul rînd în satele boierești și după aceea în cele mănăstirești.

¹ Datele acestea sînt rezultatul unui calcul făcut în baza a 16 acte care menționează renta în bani într-un număr de 11 sate de colonizare. N-am luat în considerație confirmările actelor unde cuantumul rentei în bani rămîne constant, deoarece acestea nu schimbă cu nimic datele de mai sus, care, oricum, nu trebuie privite ca absolute.

² D. L. Pohilevici (*Trecerea țărănilor statului din marele ducat lituanian de la renta în muncă la renta în bani în secolul al XVII-lea*, în „Istoriceskie zapiski”, 1951, nr. 37, p. 144—168) ajunge la aceleași concluzii în ceea ce privește situația din Lituania, mai ales pentru țărăniile de pe domeniile zise ale statului.

³ K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 750—751; vezi și V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3, Edit. P.M.R., București, 1951, p. 154.

⁴ V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 154.

⁵ Arh. St. Buc., Condica m-rii Radu-Vodă, nr. 256, f. 387, copie rom.

În astfel de condiții de exploatare caracteristice satelor de colonizare, vistieria domnească putea mult mai ușor să iasă dintr-un impas care ar fi putut să survină fie de la Poarta otomană, fie din cauza altor factori de ordin politic intern sau extern. Renta în bani, ca formă dominantă de exploatare, scutea într-un fel vistieria Țării Românești din această vreme de aparatul administrativ atît de complex și de necesar vechilor forme de exploatare, aparat care necesita multe cheltuieli¹.

În afară de aceasta, tendința stăpînitorilor de a obține de la țărani din satele de colonizare mai mult rentă în bani decît rentă în produse și în muncă era dictată și de gradul de dezvoltare a luptei pe care aceștia din urmă o duceau pentru obținerea unor condiții mai bune de viață. Marele număr de „siliști” și „locuri pustii” rămase din „spargerea” și „băjenirea” în masă a satelor, proces început în Țara Românească încă din secolele al XV-lea și al XVI-lea și continuat în cel următor, a creat pentru țărani coloniști o împrejurare destul de favorabilă în ceea ce privește stabilirea raporturilor de servaj față de stăpînul pe moșia căruia lua ființă satul. Față de aceste împrejurări, create de lupta țărănimii, stăpînitorii feudali — domnia, mănăstirile și boierii — nu mai puteau să dicteze țăranilor orice fel de condiții, deoarece țăranul „pe fiecare moșie era un oaspe dorit. Era chemat peste tot; peste tot i se făceau promisiuni, i se acordau avantaje”².

Țărani coloniști și-au dat seama că este mult mai avantajos pentru ei să presteze stăpînului pe moșia căruia se așezau mai mult rentă în bani decît rentă în muncă și produse. De aceea în satele de colonizare trecerea la renta în bani a fost „pentru clasa dominantă un act forțat, ca rezultat al unei zguduiri puternice și a împotrivirii puternice a țărănimii”³.

Trecerea țăranilor din satele de colonizare la renta în bani ca formă principală de exploatare a constituit un factor de progres față de celelalte două forme mai vechi de exploatare, cu care se împletește adesea. Totuși, atunci cînd volumul prestației rentei în bani depășea volumul prestațiilor exprimat de renta în produse și de renta în muncă, cunoscut în veacurile precedente, țărani răspundeau prin manifestări dîrze contra acestor tendințe de intensificare a exploatării sub o formă nouă.

Ținînd seama de numărul actelor privitoare la satele de colonizare și care au în cuprinsul lor mențiuni referitoare la cantumul rentei în bani, rezultă că exploatarea feudală, privită din acest punct de vedere, era la fel de grea în toate cele trei categorii de sate. Deosebirea constă numai în aceea că în satele boierești și mănăstirești procesul de convertire al formelor rentei se dezvoltă mult mai încet.

Comparînd toate datele de pînă aici, se poate afirma că numeroasele acte de confirmare indică limpede o inconstanță a regimului din satele de colonizare și ea trebuie privită mai ales sub raportul rentei în bani. Acest

¹ Vezi în această privință, pentru satele de pămînteni, studiul documentat al lui Damaschin Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., București, 1957, p. 49—112.

² D. L. Pohilevici, *op. cit.*, p. 154.

³ *Ibidem*, p. 165.

fenomen exprimă și intensificarea exploatării țărănimii, care și-a găsit expresia într-o serie de manifestări ale luptei de clasă, manifestări care au dus la noi „pustiiri” a aceluiași sate, determinând astfel domnia să revină la situația stabilită inițial. Numai așa se explică marele număr de confirmări pe care domnia este nevoită să le dea la cererea clasei dominante pentru readucerea țăranilor, care, la orice tendință de agravare a situației lor, răspundeau prin „spargerea” și „pustiirea” satului abia întemeiat.

Analizând actul dat de Gavriil Movilă satului Livezeni din județul Dîmbovița, la 20 august 1618, ca și confirmarea lui dată de Leon Tomșa, la 10 noiembrie 1630, observăm că acest sat este obligat să dea drept rentă în bani „cîte 50 de galbeni”¹. Această sumă, în ultima confirmare din 11 iunie 1631, nu mai este amintită. Rezultă de aici că sătenii din Livezeni au fost „iertăți” și de cei 50 de galbeni. Această idee pare cu atât mai verosimilă, cu cît însăși domnia vine în contact direct cu satul citat mai sus deoarece în act se specifică : „Întîmplatu-se-au domnii mele de am trecut prin mijlocul satului Livezeni... (și) văzut-am domnia mea aciastă slobozie fugită și spartă”. Punerea domniei în fața acestei situații de fapt o va determina să fie mult mai categorică în poruncile date către „birarii” și „slugile” care vor „umbla” în acea „slobozie”, arătîndu-se că acela care „o va învălui mare certare va avea de cătră domnia mea”². În majoritatea cazurilor, țăranii coloniști, pe baza tranzacției care se încheia între ei, domnie și stăpîinii pe moșia cărora lua ființă satul, la orice agravare a situației lor răspundeau prin fugă, care ducea de multe ori la destrămarea însăși a satelor de colonizare. Caracteristic în acest sens este și satul de colonizare Șovîrgul, ai cărui locuitori, se arată prin actul din 28 martie 1640, au fugit „au în Țara Romînească, au în Țara Ungurească”. Domnia, conform obiceiului, îi recheamă „să vină toți la urmă și la moșie la seliștea voastră, să vă apucați de loc și de hrană și să fiți pre lingă sfînta minăstire să nu fie făr de oameni”³. Se pare însă că locuitorii din Șovîrgul n-au mai răspuns de data aceasta la chemările domniei și nu s-au mai reîntors. Concludent în această privință este actul de mai sus, care este ultimul act referitor la istoria socială a acestui sat cunoscut în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Încă o dată fuga apare aici ca o armă țărănească de constrîngere a voinței feudalilor.

În legătură cu problema rentei în bani pe care am discutat-o pînă aici, ca și a celorlalte forme de rentă și obligații, trebuie remarcat faptul, destul de important, că în cadrul satelor de colonizare există unele care se bucură pe o perioadă de timp de privilegii și scutiri speciale și numai după expirarea acestui termen ele intră în regimul obișnuit al celorlalte.

Din documente reiese că obligațiile impuse țăranilor din aceste sate nu-i apăsau de îndată după înființarea satului respectiv. Dimpotrivă,

¹ *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. III, p. 232; vezi și *Arh. St. Buc.*, M-rea Nucet, XX/15, orig. slav.

² *Arh. St. Buc.*, M-rea Nucet, XX/16, orig. slav.

³ *Arh. St. Buc.*, Condica m-rii Tismana, nr. 330, f. 207, copie rom.

subliniem că aceasta era una din condițiile locale care se prevedeau în „așezământul” ce se făcea în „întocmire cu ei dinaintea divanului domniei”¹. În baza „așezământului”, țăranii coloniști, pe o seamă de ani, trebuiau să fie liberi de orice obligații față de vistieria țării. Condiția aceasta devenea necesară și prin faptul că pământurile acordate țăranilor trebuiau întii „curățate” și îmbunătățite vreo câțiva ani pînă să le poată aduce vreun folos. Rezultă de aici că durata timpului de „scutire” din aceste sate depindea în mare măsură de greutatea „curățurii” și de calitatea pământului². Că lucrurile stau așa și nu altfel ne-o dovedesc înseși actele pe care le avem la îndemînă.

Astfel, în actul din martie 1614, prin care Radu Mihnea dă drept lui Enache, mare postelnic, să-și întemeieze sat pe siliștea de la Vaideei, se arată că „această mai sus zisă siliște s-a aflat domnească, a fost pustie, fără oameni, încă din zilele răposatului Mihail-voievod... pînă... la acel de-al treilea an al domniei mele în Țara Romînească, fac împreună ani atîta vreme, 20 de ani”. Rezultă de aici că în timpul celor „20 de ani” crescuseră multe mărăcișuri și bălării pe siliștea Vaideei, și pentru a fi redată agriculturii a trebuit ca țăranii coloniști să se bucure de „slobozie pentru trei ani”³, termen care va fi prelungit.

O scutire similară, tot de trei ani și determinată de aceleași cauze, constatăm și în actul din 2 septembrie 1626 prin care Alexandru Coconul dă drept mănăstirii Tismana „ca pe siliștea mănăstirii, anume Călugărenii, să facă sat din oameni străini... pentru că această siliște de sat rămas-au pustie fără de oameni încă din zilele răposatului Mihail-voievod...”⁴.

Uneori termenul de „slobozie” (scutire) nu este specificat în mod concret, dar din cuprinsul actelor se pare că în multe cazuri aceste „scutiri” ar fi putut depăși cu mult limita superioară, adică termenul de 10 ani. De altfel în unele acte se arată că o astfel de „scutire” se întindea peste tot răstimpul domniei celui care emitea actul. Astfel, în hrisovul emis de Radu Mihnea pentru întemeierea satului Frăsinetul la 14 mai 1622, se spune privitor la termenul de „scutire”: „Jar de celelalte dăjdii și mîncături mai sus zise și cite se cuprind peste an în țara domniei mele, de toate să fie ertați și în pace și slobozi în zilele vieții domniei mele”⁵.

Avem și cazuri cînd termenul de „scutire” pentru anumite dări și obligații este dat pe termen nelimitat. Caracteristic pentru ilustrarea acestui fapt este un act din vremea lui Matei Basarab privitor la satul de colonizare Vaideei din Ialomița. Comparînd seria de acte referitoare la istoria socială a acestui sat, observăm că în actul din martie 1614 Radu Mihnea dă drept de „slobozie” pentru „trei ani”. În actele ulterioare, din 12 ianuarie 1630 și din 14 septembrie 1634 — cînd satul trece în stăpînirea mănăstirii „Slobozia lui Enache” —, nu se mai spune nimic cu privire la termenul de „scutire”. În anul următor, cu prilejul actului din 10 ianuarie

¹ Actul din 23 octombrie 1628, la Arh. St. Buc., M-rea Slobozia lui Enache, II/8, orig. slav.

² Cf. Alex. Stădnicki, *Dissertațiunea despre satele romne în Galiția*, în *Arhiva istorică a României*, tom. IV, București, 1867, p. 26.

³ D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. II, p. 264.

⁴ Alex. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 304—305.

⁵ Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Romînești, XIX/1, orig. slav.

1635, se arată că „tot satul . . . să fie în pace de toate cîte sînt mai sus scrise, de acum și pînă în veci”¹.

Aceste „scutiri” se referă la toate cele trei categorii de sate stabilite după criteriul proprietății. Acordarea unor astfel de privilegii anumitor sate indică o accentuare a rezistenței țărănești. Clasa stăpînitoare, ca urmare a acestui fapt, a fost silită, în cazul satelor pe care le discutăm, să facă concesiile deosebite țăranilor coloniști „cari vor pohti să locuiască pre aceste ocine”². Faptul că unor astfel de sate li se creează privilegii deosebite, pe termene care diferă de la caz la caz, ne arată că necesitățile întemeierii de sate în aceste locuri erau mult mai mari. Prin acordarea unor astfel de „scutiri”, stăpînii de moșii urmăreau să atragă cît mai multe brațe de muncă care să pună în valoare terenurile lăsate în paragină. Trebuie subliniat faptul că durata acestor „scutiri” totale era în funcție și de posibilitatea repunerii în valoare a moșiilor pe hotarul cărora se întemeia satul respectiv.

În afară de cele arătate pînă aici mai trebuie amintit că, pe lângă faptul că se urmărea punerea bazei unui sat care să contribuie cu o cotă-parte de bir la nevoile fiscale ale domniei, necesitățile de „pază” ale țării creau în multe cazuri condiția unor colonizări de sate înspre acele regiuni de graniță care erau cel mai mult expuse jafurilor și invaziilor turcești. În actul din 12 ianuarie 1630 referitor la satul de colonizare Vaideei, se arată; „Întru aceea domnia mea l-am văzut ca pe un sat care a rămas pustiu și este în cîmp în pustietate și pe acolo aproape nu sînt și alte sate și cum se țin și oameni răi toți și tîlhari pe drumuri la acel loc . . . am socotit . . . să fie și pentru paza țării în acea parte, iar pe de alta, nu am voit nici domnia mea ca să-i las fără dajde”³.

Reiese că domnia, pe lângă foloasele de la aceste sate, urmărea să facă și „paza țării” dinspre graniță și să asigure în același timp securitatea unor „drumuri” împotriva unor „oameni răi și tîlhari”. Din acest act și din altele asemănătoare rezultă că stăpînii care voiau să populeze cît mai repede locurile pustii și să-și creeze pe această cale un venit sigur trebuiau să-i ajute pe țăranii coloniști. Aceștia, majoritatea veniți din sudul Dunării, erau țărani ruinați, care, lăsîndu-și „ocinele și dedinele lor și casele și moștenirile din patria lor”⁴, aveau nevoie de un timp oarecare pentru înjgheburile unei gospodării cu inventar agricol cu care să poată munci pămîntul pe care se așezau.

Formularea uneori eliptică a hrisoavelor romînești, spre deosebire de cele latinești care sînt mult mai clare, nu îngăduie totdeauna posibilitatea stabilirii unor concluzii certe. Prin analogie însă cu unele date care se referă la același fenomen, putem întregi înțelegerea problemei în discuție.

Din cuprinsul unor hrisoave latinești privitoare la satele de colonizare din Galiția din secolul al XVI-lea, se poate vedea că de aceleași cauze economice depindea durata timpului de „scutire”. Astfel în actul din 1541, privitor la întemeierea satului Swiniacz de către Timco de Serednița, se arată că „cneazul și coloniștii din acel sat, pentru a grăbi realizarea loca-

¹ Arh. St. Buc., Condica m-rii Slobozia lui Enache și Apostolache, nr. 314, f. 517 v—518.

² Alex. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 305.

³ Arh. St. Buc., M-rea Slobozia lui Enache, II/10. orig. slav; vezi și ibidem, II/8, orig. slav.

⁴ *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. I, p. 43.

țiunii, vor avea 24 de ani de imunitate, socotiți din ziua de astăzi, iar acei ce se vor așeza pe cîmpuri deja puse în cultură, 12 ani”¹. Un alt act, un privilegiu original dat de către Sigismund August în 1563 lui Hrițco și Iațco Rozputenscki pentru colonizarea satului Korascienska Wola, prevede pentru coloniști „un interval de imunitate de 10 ani, în cursul cărora vor fi liberi de orice pensiuni, dări, censuri, munce și sarcine”².

B.D. Grekov, care s-a ocupat pe larg de colonizarea rusă și germană în Polonia, arată de asemenea că erau destul de interesați „voii și șoltuzii, organizatori de sate de drept german, în găsirea miinii de lucru și de posibilitatea de a acorda scutiri, cîteodată pe mulți ani, țăranilor germani momiți”³.

Pretutindeni unde fenomenul colonizării s-a făcut simțit, chiar pentru o anumită perioadă, ca trăsătură caracteristică în dezvoltarea societății feudale, termenul de „scutire” apare ca un element important în seria de privilegii care se acordau coloniștilor.

În Lituania, în secolul al XIV-lea, pe vremea lui Ghedimin, se acorda coloniștilor din Apus, care erau invitați să întemeieze sate, asigurarea că „în decurs de 10 ani vor fi scutiți de orice lucrări”⁴. În condițiile dezvoltării feudalismului din apusul Europei, în Franța motivele economice de punere în valoare a unor terenuri împădurite și de creștere a veniturilor senioriale erau atît de puternice, încît se acordau coloniștilor, drept momeală, tot felul de privilegii și scutiri de taxe. Acțiunea întreprinsă pentru atragerea de coloniști a luat aici aspectul unei adevărate propagande duse de crainicii care străbăteau țara și care în sunetul trompetei anunțau întemeierea de noi sate⁵.

Aceleași cauze trebuie căutate și la baza întemeierii satelor de colonizare din Țara Românească, în general, și la baza fixării termenului de „scutire”, în special, unde, „pentru a atrage pe străinii folositori agriculturii și meșteșugurilor și a popula satele . . ., domnitorii le acordau scutiri de dări, individuale sau colective, pentru un număr de ani sau pe timp nelimitat creînd așa-numitele «slobozii»”⁶.

Specificarea termenului de „scutiri”, totale sau parțiale, la satele amintite oglindește totodată și accentuarea procesului de fugă a țăranilor. Reversul acestui proces a fost exprimat de politica domniei care a făcut din practica colonizării o problemă de stat care s-o intereseze și să acorde scutiri nu numai parțiale, dar și totale acolo unde necesitățile o impuneau, pentru atragerea de coloniști. Numai așa se explică de ce Simion Movilă scutește, prin actul din 1 mai 1602, pe toți locuitorii veniți din țara turcească în satul Călinești din județul Prahova. Pe lângă scutirea de toate birurile și obligațiile care sînt caracteristice satelor de pămînteni,

¹ *Codicele diplomatic al coloniilor române din Galiția*, ca apendice la disertația contelui Alexandru Stadniski, în *Arhiva istorică a României*, tom. IV, București, 1867, p. 40.

² *Ibidem*, p. 68.

³ B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1952, p. 332.

⁴ D. L. Pohilevici, *Evoluția rentei funciare feudale în marele ducat al Lituaniei în secolele XV—XVI*, în „*Istorieskie zapiski*”, 1950, nr. 31, p. 194.

⁵ Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* Oslo, 1931, p. 15.

⁶ I. D. Condurachi, *Cîteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul Organic*, București, 1918, p. 108.

se arată mai departe : „Pentru această strămutare a lor și i-am iertat domnia mea și de bir, să aibe pace de acum în 10 ani”¹. Același lucru se poate vedea și în cazul satelor boierești, unde se specifică cazul satului Frăsinet din Ilfov : „Însă de bir să fie iertați pe . . . an”², sau în cazul satului Groșani în care se arată că „de acum pînă în trei ani să nu dea nimica”³. Uneori, în situația satelor mănăstirești, după ce se însiră seria scutiilor care privesc renta în muncă și produse, se arată : „Și de toate . . . dăjdiile și mîncăturile cite sînt preste an în țeara domniei mele de acum înainte 4 ani”⁴. Alteori — cazul satului Rușețul din Buzău — scutirea pe termenul fixat se referă la cuantumul tuturor obligațiilor care privesc cele trei forme de rentă enumerate în act : „De aciale nice o băntuială și n-aibă, de acumu pînă în trei anii”⁵.

Deseori actele arată că volumul de scutiri acordate se referă nu numai la străini, dar și la țărani care locuiseră cîndva în acel sat și care fugiseră din cauza cruntei exploatare. Actul din 11 iunie 1616 privitor la satul Orlea din județul Romanați al mănăstirii Cozia poate fi concludent în această privință. Astfel în act se arată : „Așijdere și rumînii carii vor fi de într-această siliște și-ș voru veni la moșia lor la Orlea încă să aibă pace și ertăciune de citră domnia mea de toate mîncăturile cite sînt mai sus scrise, pînă în 2 ani”⁶.

Măsurile privind aceste privilegii, fie că se referă numai la bir, fie la alte obligații cuprinse de renta în muncă sau în produse, cădeau însă cu timpul în desuetudine. După trecerea timpului de „scutire”, satul respectiv, care se bucura de o astfel de situație, intra în categoria satelor de colonizare obișnuite. Actele arată limpede, din însăși formularea lor, această schimbare de situație : „Iar după trecerea acestor ani, am făcut socoteală și cu mare blestem și strașnică opreliște cu ei ca să aibă a plăti . . .”⁷ și urmează specificarea rentei în bani pe care trebuia s-o plătească la cele două date ale anului. Alteori apare formula : „Iar cînd se împlinesc acești ani, ei să aibă să dea domniei mele plocon pe an cite . . .”⁸. Încă două cazuri din care nu mai cităm — actul din martie 1614, care se referă la un sat boieresc⁹, și actul din 20 (septembrie-decembrie) 1625, care se referă la un sat mănăstiresc¹⁰ — fac mențiunea aceleiași idei.

Dacă unele sate de colonizare se bucurau pe un timp anumit de scutiri aproape totale, în ceea ce privește birul și alte obligații în muncă și produse față de vistieria țării, trebuie subliniat că și restul satelor de

¹ D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. I, p. 43. Acești „arbaneși” s-au bucurat de privilegiul multă vreme. Dintr-un act din 15 aprilie 1679 (act inedit aflat în posesiunea lui Gh. Florescu, care a avut bunăvoința să ni-l pună la îndemînă), rezultă că acești coloniști își mai păstrau încă o parte din privilegiile care li se acordaseră la întemeierea satului.

² Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Romînești, XIX/1, orig. slav.

³ Ibidem, Condica m-rii Banu, ms. 186, f. 79 v—80, copie rom.

⁴ D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. IV, p. 258.

⁵ Ibidem, p. 562.

⁶ Ibidem, vol. III, p. 28.

⁷ Ibidem, vol. I, p. 43.

⁸ Ibidem, vol. IV, p. 126.

⁹ Ibidem, vol. II, p. 264.

¹⁰ Ibidem, vol. IV, p. 562.

colonizare își începeau existența pe baza unei înțelegeri. Aceasta se stabilea între coloniști și stăpînul moșiei, în fața divanului domnesc : „Și am făcut domnia mea întocmire cu acel sat ce s-a zis mai sus”¹. De asemenea în actul din 27 ianuarie 1614 referitor la satul Negoiești se arată : „Pentru că le-am făcut domnia mea întocmire . . . dinaintea tuturor cinstiților dregători ai domniei mele din divanul și curtea domniei mele și mari și mici, ca să aibă ei bună pace și liniște dinspre toți boierii și dinspre toate slugile domniei mele . . .”². În actul din 15 februarie 1614 referitor la „Satul Nou” se menționează: „Astfel am făcut întocmire cu mai sus zisii sirbi care trăiesc în Satul Nou . . . să dea mai sus zisii sirbi . . .”³. O mențiune cu același sens se află și în actul din martie 1614 referitor la satul Vaideei : „Am făcut domnia mea învoială cu ei”⁴. Nu totdeauna această „învoială” sau „întocmire” era respectată de către domnie, mănăstire sau boier. Mai ales acești doi stăpîni din urmă uitau deseori condițiile și drepturile stabilite inițial prin hrisoavele domnești de întemeiere a satelor și tindeau continuu la majorarea obligațiilor țărănești. Situația aceasta se reflectă în confirmările ulterioare ale actelor și exprimă tendința de majorare a celor trei forme de rentă. Actele arată, de pildă, că, atunci cînd anumiți dregători însărcinați cu diferite funcții fiscale și administrative făceau uz în exercitarea funcției lor de anumite abuzuri, țărani coloniști, în baza „așezămintului” inițial, fac „jalbă la domnie”. Cazul menționat în actul din 1 mai 1639 referitor la satul Segarcea din Dolj este concludent în această privință. Matei Basarab, de îndată ce „au venit jalbă aici la domnie” din partea sătenilor coloniști din Segarcea, dă porunci categorice de limitare a abuzurilor pe care încerca să le întreprindă prin oamenii săi Teodosie, mare ban al Craiovei, făcîndu-l atent că acest sat „au fost ertat de alți domni ca să nu intre niminile în slobozie să prade și să globească”⁵. Se observă aici că, atunci cînd clasa stăpînitoare încerca „să prade și să globească”, țărani coloniști, prin lupta lor, determinau domnia să le dea dreptate. Numai așa se explică porunca hotărîtoare a domniei la adresa banului Craiovei, ca acesta „să caute i să veghe de această slobozie, a nu mai umbla oamenii dumitale învăluindu-i, ci să le dea bună pace, să nu mai vie jalbă la domnia mea”⁶. Acest lucru se întîmplă destul de rar în regimul administrativ al satelor de pămînteni.

În legătură cu prestația rentei în bani, îndeosebi acolo unde era fixată global pe întreg satul, amintim faptul că cuantumul ei era în funcție și de mărimea satului respectiv. Cazul satului Tutăneni din Argeș poate întări această supoziție. În actul din 13 iunie 1621 privitor la acest sat se spune cu privire la renta în bani : „Să fie sfintei . . . mînăstiri mai sus zise satul Tutăneni din județul Argeș în pace și iertat de bir”⁷. Observăm de aici că nu e vorba de nici un fel de obligație bănească. Cu prilejul confirmării din 30 mai 1631 întîlnim specificația : „Numai să aibă dare bir cu ruptul

¹ D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. II, p. 294.

² *Ibidem*, p. 243.

³ *Ibidem*, p. 250.

⁴ *Ibidem*, p. 264.

⁵ Arh. St. Buc., Condița m-rii Segarcea, nr. 725, f. 110 v, copie rom.

⁶ *Ibidem*.

⁷ D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. 1V, p. 41.

pre an cînd vor da și alalte slobozii cîte ughi 4”¹. Se pare că în răstimpul celor 10 ani prea puțini locuitori s-au așezat în acest sat. Numai așa se explică suma destul de mică pe care trebuia s-o plătească satul Tutăneni în raport cu suma pe care am cunoscut-o la majoritatea satelor de colonizare. Ideea pare și mai verosimilă dacă subliniem mențiunea de la sfîrșitul actului, care este un original românesc: „Și în pace să lăsați această slobozioară a sfintei mănăstiri”², însuși termenul de „slobozioară” arătînd că e vorba de un sat extrem de mic.

Variația cuantumului rentei în bani în raport cu mărimea satelor se poate vedea clar din seria de acte care privesc istoria socială a „Satului Nou”. Apărut ca sat de colonizare la 15 februarie 1614, la 2 ani și 3 luni de la această dată, cu prilejul actului din 25 noiembrie 1616, domnia face un fel de recensămînt al tuturor locuitorilor care s-au strîns în sat. Acest fapt rezultă din înseși spusele domniei: „Și am scris domnia mea anume pe toți cîți s-au strîns în acel sat”³. Din enumerarea nominală putem observa că la această dată se „strînseseră” un număr de 156 de locuitori. La 12 ani de la acest recensămînt, cu prilejul confirmării din 1 mai 1628, ultima referitoare la acesta, domnia face un nou recensămînt, scriind de asemenea: „Pe toți cîți sînt adunați în acel sat”⁴. Numărul locuitorilor, amintiți nominal la această dată, este 164. Acest fapt arată că populația satelor de colonizare era destul de numeroasă, întrecînd cu mult pe cea din satele obișnuite. Se confirmă aici una din ideile istoricului sovietic Cerepnin, care arată că „feudalii își exploatau moșiile și prin organizarea unor mari sate speciale cu populație liberă, numite slobozii”⁵.

Raportînd cei 100 de galbeni, care reprezintă birul fixat pe sat la data de 25 noiembrie 1616, la numărul de 160 de locuitori, care reprezintă cifra medie a populației „Satului Nou” între cele două recensăminte, obținem cifra medie de 0,60 galbeni, care exprimă birul pe o gospodărie. Redînd în aspri, observăm că, în medie, o gospodărie din satele de colonizare era obligată la circa 120 de aspri anual. Menționăm aici faptul că n-am luat în considerație încercarea domniei din 15 iunie 1626 de a ridica la 200 de galbeni cuantumului rentei în bani. A fost o încercare fără rezultate durabile, datorită luptei țăranilor.

Studierea raportului dintre birul pe sat și birul stabilit pe o gospodărie, în cazul „Satului Nou”, îngăduie posibilitatea aflării numărului de gospodării și în alte sate de colonizare unde actele respective specifică cuantumului rentei în bani. Acest lucru e posibil prin împărțirea cuantumului rentei în bani din fiecare sat la cuantumului aproximativ de 0,60 galbeni sau 120 de aspri care reprezintă birul pe o gospodărie. Din calculele făcute rezultă că numărul gospodăriilor în satele de colonizare — cu excepția satului „slobozioară” Tutăneni, care are circa 6 gospodării, și a satului Marotin, care are circa 250 de gospodării — variază între circa 50 și 180

¹ Arh. St. Buc., M-rea Radu Vodă, XIX/6, orig. rom.

² Ibidem.

³ D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. III, p. 54.

⁴ Arh. St. Buc., M-rea Dealul, XXII/8, orig. slav.

⁵ L. V. Cerepnin, *Etapete principale ale dezvoltării proprietății feudale în Rusia (pînă în veacul XVII)*, în „An. rom.-sov.”, seria istorie, 1953, nr. 4, Edit. Acad. R.P.R., p. 54.

de gospodărie. Observăm de aici că satele de colonizare se deosebeau între ele ca mărime și întreceau, probabil, pe cele obișnuite, care de obicei aveau între circa 20 și 50 de gospodării¹. Din aceleași calcule mai rezultă că satelor cu un număr mai mare de gospodării le corespunde și o sumă mai mare a rentei în bani. Ca atare, se poate afirma că quantumul rentei în bani era în funcție, între altele, și de numărul celor care veneau să se așeze, iar mai târziu de numărul de gospodării care reușeau să se înjghebeze în satul respectiv.

Mărimea satelor de colonizare, care din punct de vedere demografic întrec satele de pământeni, se explică și prin aceea că în aceste sate, la invitația domniei sau a stăpînului teritorial, se puteau stabili oricîți coloniști ar fi venit. Nu exista nici o restricție din partea domniei sau a stăpînului teritorial respectiv care să limiteze numărul țăranilor coloniști². Dovada cea mai concludentă o constituie recensămintele din cuprinsul celor două originale slave amintite, care se referă la istoria socială a „Satului Nou” și care vorbesc de circa 160 de gospodării.

Renta în produse. Dintre cele trei forme de rentă, aceea care exprimă mai clar și mai evident inconstanța regimului domnenial în satele de colonizare este renta în produse, pe care o vom analiza în rîndurile următoare. În studiul acestei probleme trebuie să ținem seama și de constatările privitoare la quantumul rentei în bani, care rămîne totuși una din cele mai grele obligații din satele de colonizare. Prin aceasta nu trebuie înțeles că tendința trecerii către renta în bani nu a constituit un factor de progres. Dimpotrivă, țăranii din satele de colonizare apreciau forma rentei în bani ca atare. În regimul fiscal al satelor de colonizare se observă însă un fenomen curios. Clasa stăpînitoare, în momentul transformării vechilor forme de rentă în forma rentei în bani, caută să obțină și o majorare. Acest fapt va face ca quantumul acestei forme noi de exploatare să fie în unele împrejurări mult mai mare decît tradiționala zeciuală. În cazurile acestea, cum se va vedea mai jos cu prilejul studiului rentei în produse, țăranii vor opune o rezistență dirză la aceste încercări de majorare care duceau la intensificarea exploatării și la agravarea situației lor.

În satele boierești, și cam în aceeași măsură și în cele mănăstirești, convertirea vechilor forme de rentă în renta în bani se face mai încet decît în satele de colonizare de pe moșiile domnești. Pe moșiile boierești și mănăstirești asistăm, mai mult ca oriunde, la persistența formelor vechi de exploatare. Aceste forme sînt exprimate în adînci tendințe conservative ale boierilor și mănăstirilor, care se pare că nu voiau să renunțe ușor la formele din vremea cînd „ei dominau și guvernau în același timp”³. Această stare de lucruri se explică și prin faptul că boierii și mănăstirile care obțineau dreptul de întemeiere a unui sat erau interesați în stoarcerea a cît mai multe produse de la țăranii coloniști.

¹ Cf. V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *op. cit.*, p. 266; cf. C. C. Giurescu, *Principalele Romne la începutul secolului al XIX-lea*, Edit. științifică, București, 1957, p. 85.

² În această privință, într-un act din Moldova, din 18 ianuarie 1679, privitor la colonizarea satului Vălcești din ținutul Suceava, se arată cum mănăstirea Galata „chiera oameni străini, din țara leșască, din țara ungurească și dintre-alte părți, să vie cît de mulți...” (Uricariul, vol. VII, p. 227).

³ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 28, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 234.

Renta în produse este specificată în numeroase acte privitoare la satele de colonizare. Din comparația acestor acte pot rezulta unele aspecte destul de importante, cum ar fi acela al luptei de clasă. Studiul rentei în produse, coroborat cu unele date stabilite cu prilejul cercetării rentei în bani, poate clarifica mai bine fenomenul deja schițat al luptei țărănimii din satele create prin colonizare.

Dintru început trebuie să subliniem că această formă de rentă lipsește aproape complet în satele de colonizare înființate pe moșiile domnești. Această lipsă dovedește convertirea pe o scară din ce în ce mai largă, în satele dependente de domnie, a rentei în produse în renta în bani. Fenomenul este explicabil și el confirmă ceea ce am spus mai înainte despre rolul pe care-l joacă în procesul de convertire raportul dintre renta în produse și renta în bani în cele trei categorii de sate create prin colonizare.

Așa cum s-a văzut încă de la studiul rentei în bani, în satele boierești renta în produse persistă într-o formă mai accentuată decât în satele domnești și mănăstirești. Acest fapt este zugrăvit foarte bine cu prilejul hrisovului de confirmare emis de către Radu Mihnea satului Frăsinetul din Ilfov la 10 mai 1623. Dacă în actul inițial de întemeiere, emis cu un an mai înainte, nu se pomenea nimic cu privire la renta în produse, cu prilejul actului mai sus amintit apare condiția ca „numai să aibă să dea în fiecare an... , iar din gălețile satului și din dijma stupilor și din gorștina oilor și a porcilor și din tot venitul ierăși să-și ia jupan Cantacuzino jumătate, să nu ia cum iau domnii sau boierii de la vecinii lor, fără numai să ia jumătate”¹. În ultima confirmare care se face acestui sat de către Alexandru Coconul la 10 aprilie 1624, nu se observă nici o modificare, urmînd ca „jupan Cantacuzino” să ia mai departe pe „jumătate” din cele sus-amințite. Specificația din act ca „să nu ia cum iau domnii sau boierii de la vecinii lor”² arată că exploatarea în aceste sate, chiar din punct de vedere al rentei în produse, era mai ușoară decât în satele de rumîni. Acest fapt constituie încă o dovadă în plus despre condițiile deosebite de exploatare ale țăranilor coloniști.

Tendința stăpînilor acestor sate de a mări prestațiile țărănești nu va reuși. La orice încercare de majorare a obligațiilor în produse, mai ales cînd aceasta se întîmplă concomitent cu o majorare a rentei în bani, țăranii reacționează în mod dîrz. Cercetarea actelor privitoare la satul Marotin din Ilfov, ca și acelea privitoare la „Satul Nou”, va contribui în mare măsură la formarea unei imagini clare asupra acestei rezistențe a țărănimii, care nu o dată a înfrînt voința stăpînilor lor feudali. Dacă în actul inițial de întemeiere dat pentru satul Marotin la 31 decembrie 1616 nu apare nici un fel de rentă în produse, 11 ani mai tîrziu, cu prilejul actului din 6 februarie 1627, pe lîngă prestațiile în muncă acești țăranii mai sînt obligați să dea din „dijma de stupi și de gorștina de oi și de porci și de vinărici”³. Față de această schimbare de situație, locuitorii satului Marotin

¹ D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. IV, p. 271—272.

² *Ibidem.*

³ Arh. St. Buc., Condica m-rii Radu Vodă, nr. 256, f. 386 v, copie rom.

au reacționat destul de repede, „fugind” și „răsipindu-se” în diferite părți. Această situație rezultă din aceea că, la un răstimp de numai trei luni, domnia, printr-un act din 5 mai 1627 la care ne-am mai referit în cursul acestui studiu — după ce încearcă să se justifice pentru „păsul și greul” pe care a trebuit să-l suporte Marotinel prin aceea că „și domnia mea încă am avut destule grele și cheltuieli pentru trebile despre împărăție” —, adresându-se tuturor care pe unde au fugit, îi îndeamnă să se „întoarne” pe la casele lor și să se „apuce de plug și de hrană”, căci de la domnia lui va avea „pace și răpaos”¹.

Se vede aici cum țărani, prin lupta lor, silesc domnia ca să respecte condițiile ce se stabileau la întemeierea satelor. Fenomenul devine mai evident în cazul „Satului Nou”, unde observăm că procesul trecerii țărănilor de la renta în produse la renta în bani este însoțit și de o majorare a cuantumului rentei în bani. Procesul este ilustrat mai bine de succesiunea confirmărilor actului din 15 februarie 1614, dată la care se întemeiază satul. Cu prilejul acestui act, făcînd abstracție de renta în bani despre care am vorbit, regimul stabilit locuitorilor care veneau să se așeze în acest sat era ca „să dea mai sus zișii sîrbi și toți oamenii care se vor închina pe acel loc toate dăjdiile ca și ceilalți vecini, iar pentru muncă și pentru pește ei să fie în pace”². În actul-confirmare din 10 iulie același an³, nu se specifică nimic referitor la renta în produse. Doi ani mai tîrziu se reamintesc sătenilor obligațiile stabilite în primul act, ca „ei să dea mănăstirei toate dăjdiile și toate veniturile ca și satul Brînceni”⁴, sat cu regim caracteristic satelor aservite. După doisprezece ani de la înființare și la zece ani de la confirmarea din 1616, dată pînă la care regimul rămăsese constant, cu prilejul confirmării din 15 iunie 1626, asistăm la o agravare a obligațiilor „Satului Nou”. Această agravare se oglindește în dublarea rentei în bani. Pe lîngă obligația „să ajute la domnie în fiecare an cîte 100 de ughi”, se mai stabilește ca „tot așa să ajute și la sfînta mînăstire Dealul, zisă mai sus, să dea într-un an 100 de ughi să fie de ajutor și întărirea sfîntei mînăstiri”⁵. Concomitent cu acest proces asistăm și la o modificare a rentei în produse. La această dată, „toate dăjdiile și toate veniturile” pe care trebuiau să le dea țărani, „ca și satul Brînceni”, se reduc: numai „să aibă a da dijmă de albine și de gorștină de oi și de porci”⁶. Aceasta înseamnă comutarea a o parte din renta în produse în sarcini bănești, concretizată în cazul de față în tendința de dublare a rentei în bani. Rezultă de aici că valoarea celor 100 de galbeni adăugați întrecea cu mult volumul prestațiilor în produse, pe care domnia încearcă să le preschimbe în bani. În acest caz, caracterul exploatării feudale nu se schimbă întru nimic. Dimpotrivă, această tendință însemna în fond o intensificare a exploatării, care nu va reuși, căci țărani „Satului Nou” au reacționat puternic împotriva acestor condiții apăsătoare. Acest lucru rezultă din actul din 1 mai

¹ Arh. St. Buc., Condicta m-rii Radu Vodă, nr. 256, f. 387, copie rom.

² D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. II, p. 250.

³ *Ibidem*, p. 296—302.

⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 53.

⁵ Arh. St. Buc., M-rea Dealul, XXI/7, orig. slav.

⁶ *Ibidem*, XXI/7, orig. slav.

1628, unde vom observa pe călugări că renunță la pretențiile lor, revenindu-se la situația inițială cu specificația în act că țărani „s-au împăcat cu dinșii să dea mănăstirii toate dăjdiile și toate veniturile ca și satul Brinceni”¹. Este vorba, prin urmare de o „împăcare” ce succedă, desigur, o „ceartă” sau, mai bine zis, o „rezistență” dirză a țăranilor „Satului Nou”, care prin lupta lor au înfrînt tendințele de intensificare a exploatării ce venea din partea mănăstirii. De observat că și domnia este silită să renunțe la cei „100 de ughi” pe care-i ceruse între timp și revine la condițiile stabilite cu prilejul colonizării. Aceste încercări nereușite ale clasei dominante se oglindesc foarte bine în actul patriarhicesc din 28 aprilie 1626, care este contemporan cu tendințele de agravare a exploatării din cazul „Satului Nou”.

Actul zugrăvește, cum nu se poate mai bine și mai concret, încercarea clasei boierești de a se opune creșterii rezistenței țărănimii. Temerea clasei boierești ca nu cumva țărani care nu făceau parte din satele de colonizare „să nu mai slujească la dările și contribuțiile împărătești, toți strîngîndu-se în slobozii”², a fost pe deplin confirmată de rezultatul luptelor țărănimii din perioada 1626—1628.

Aceste lupte țărănești au fost urmarea intensificării exploatării în cadrul regimului feudal al satelor de colonizare și a tendințelor de aservire totală din celelalte sate. Încercările nereușite manifestate în cazurile satelor Marotin și „Satul Nou” sînt concludente în această privință.

Negăsind alt chip de a afla „leacul pericolelor” ce se manifestau în genere în toate rîndurile țărănimii, domnia, împreună cu boierii, în urma sfătuirii din divan, „au găsit de cuviință a desființa cu totul sloboziiile boierilor, ale mănăstirilor și ale străinilor, ca dăunătoare prin stăpînirea lor cu împilarea celorlalți creștini și slugi la același stăpîn”³.

Se confirmă în întregime aici teza referitoare la strămutarea sau fuga țăranilor de pe moșii, care arată că unul din mijloacele prin care clasa feudală răspundea la creșterea rezistenței țărănimii consta și în „lichidarea sistematică a acelor centre unde țărani se mutau cu predilecție”⁴. Nu se poate o mai strălucită confirmare a acestei păreri decît, în tendința de „barare a drumului” țăranilor de a fugi spre satele de colonizare, unde în orice caz era un regim mai ușor de suportat decît în celelalte sate obișnuite. Biserica, prin actul sinodal-patriarhicesc care întărește hotărîrea luată în divan de domnie și boieri, găsește ca „întemeiată cererea lor”. Domnia și boierii au însă grijă să lase în afara acestei hotărîri „sloboziiile Segarcea, a prea sfîntului scaun a Alexandriei, Vaideei, a dumnealui de bun neam boierului Ioan postelnicul, Călinești, Căpreni, Stănești și Putineiu, acestea și singurele pentru care se cunosc motive bine cuvîntate, sînt de părere să rămîie nevătămăte, neschimbate și neclătite, pînă la sfîrșit”⁵. Vedem cum lupta țărănimii, pe de o parte, și alianța de interese

¹ Arh. St. Buc., M-rea Dealul XXII/8, orig. slav.

² Arh. St. Buc., Diplomatice, nr. 1, orig. grec, tradus de profesorul Alexandru Elian.

³ Ibidem.

⁴ B. F. Porșnev, *Esența statului feudal*, în „Studii”, 1951, nr. 1, p. 118.

⁵ Arh. St. Buc., Diplomatice, nr. 1, orig. grec.

între biserică și boierime, pe de altă parte, îi determină pe aceștia din urmă „să reducă la jumătate ființa sloboziilor de acum înainte”¹. E o hotărâre pe care o iau domnia și boierii și care e aprobată de biserică, pentru a împiedica lupta de clasă a țăranimii din celelalte sate unde predomină regimul domeniului obișnuit al feudalismului cu toate consecințele sale economice și sociale. Rezultă deci că satele de colonizare, prin formele lor de organizare și exploatare, au ademenit pe mulți țărani iobagi din restul satelor aservite, care, venind aici, năzuiau că vor găsi condiții mai ușoare de trai decât pe moșile de unde fugiseră. Într-adevăr, așa cum arătam mai înainte, majoritatea satelor de colonizare se bucurau, cel puțin pe o anumită perioadă, de anumite „scutiri”, dintre care unele se refereau, desigur, mai mult la renta în produse. Așa, de pildă, în actul referitor la întemeierea satului Călinești se spune: „Dă domnia mea această poruncă a domniei mele acestor arbănași din Cervenii Voda, care s-au strămutat din țara turcească în țara domniei mele, în satul Călinești, în județul Prahova, ca să fie în pace și slobozi de boi și de găleți și de fin și de dijmă de albine și de gorștina de oi și de porci, de toate mâncăturile care se cuvine domnești, zeciuală din casă și din averile lor și pentru cai de olac să nu li se ia, nici vinărici . . .”². În afară de aceasta există numeroase alte acte, privind cele trei categorii de sate create prin colonizare, care conțin asemenea scutiri³.

Analiza rentei în produse a mai scos în relief și faptul că raportul de forțe al celor două clase importante aflate în luptă se schimbă și în cazul satelor de colonizare și înclină spre sensul creat de lupta de clasă pe care o duc țăranimea în genere în Țara Românească. Diagrama pe care o dau variațiile cuantumulului rentei în produse și al rentei în bani în aceste sate explică în același timp și caracterul sinuos al luptei de clasă a țăranimii, oglindită cu limpezime în cuprinsul actelor cercetate.

Renta în muncă. Apariția rentei în muncă o dată cu înființarea satelor de colonizare se explică prin aceea că cele mai multe din ele luau ființă pe moșii care fuseseră lăsate în părăsire și nelucrate mai mulți ani de-a rîndul sau se întemeiau pe pămînturi mari împădurite⁴. Amenajarea acestor terenuri și, poate, chiar a unor conace boierești, precum și construirea de „cișle” sau „coșare” care „să fie pentru dobitoacele și pentru vitele”⁵ ce aparțineau boierilor, necesitau cheltuire de energie omenească care în vremea respectivă lua forma rentei în muncă.

¹ Arh. St. Buc., Diplomatice, nr. 1, orig. grec.

² *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. I, p. 43.

³ În actul din 27 ianuarie 1614 (*D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. II, p. 243), referitor la satul Negoiești, se spune: „. . . Încă altor oameni, care vor fi străini, din altă țară ori din țara Moldovei sau de peste Dunăre sau din Țara Ungurească fie de unde vor fi . . . să fie în pace și liberi de bir și de găleată și de fin și de oi și de oaie seacă și de dijmă de albine și de gorștină de porci și pentru miere și pentru cai de olac și pentru muncă domnească și pentru vinărici și pentru bani de județ, să nu intre în satul lor și pentru toate slujbele și dările cîte sînt peste an în țara domniei mele”; vezi și actul din 23 octombrie 1628, la Arh. St. Buc., M-rea Slobozia lui Enache, II/8, orig. slav; vezi și actul din 12 ianuarie 1630, ibidem, II/10, orig. slav.

⁴ Cf. și Georges Lizerand, *Le régime rural de l'Ancienne France*, Paris, 1942, p. 60.

⁵ Arh. St. Buc., M-rea Slobozia lui Enache, II/8, orig. slav.

Stringerea de coloniști și întemeierea unui sat presupunea din partea stăpînului teritorial o oarecare inițiativă și chiar bătaie de cap pentru ademenirea țăranilor pe moșia sa. După stringerea coloniștilor, boierii îi obligau pe aceștia să curețe teritoriul acordat satului, mai ales cînd acesta se întemeia pe locuri de curătură, „ex cruda radice”¹. Acest lucru se oglindește clar în hrisoavele privitoare la satele de colonizare, unde avem specificate condițiile locale de întemeiere. Printre aceste condiții nu lipsește aceea ca țăranii care vin să se așeze „să se apuce de loc și de hrană”. Actul din 27 mai 1621 dat de Radu Mihnea lui Antonie-cămăraș prevedea ca toți „oamenii streini”, precum și „rumîinii care vor fi fost de moșie din Groșani”, să vină să șadă și „să se apuce de loc și de hrană”². Apucarea „de loc și de hrană” de către țăranii coloniști exprimă în fond forma prestațiilor în muncă față de stăpînul teritorial, care era un boier sau o mănăstire. Același lucru trebuie văzut și în invitația pe care o face mănăstirea Tismana, prin actul din 29 august 1635, țăranilor, care să vină „tot carii despre unde veți fi răsipiți la sat Jidoștița să vă faceți case și să vă apucați de loc și de hrană”³.

Obligațiile în muncă, ca și în produse, lipsesc sau se prestează într-o măsură mai mică în satele de colonizare înființate pe moșiile domnești. Cele în muncă apar mai frecvent în satele de sub jurisdicția mănăstirilor și se ascund sub formula: „Numai să fie pentru treaba și pentru ascultarea sfintei mănăstiri”⁴ (вѣ работѣ и вѣ послушаніи). Forma rentei în muncă apare, așa cum am văzut, o dată cu înființarea satului respectiv sau intervine între timp ca o obligație în plus peste condițiile stabilite în momentul colonizării.

Schimbarea aceasta este zugrăvită de situația satului Livezeni din Dîmbovița, care apare ca sat de colonizare la 20 august 1618. În acest act nu se arată nimic referitor la obligațiile în muncă ale țăranilor. Urmărind viața acestui sat pe cele 4 confirmări ale actului inițial, observăm că renta în muncă se introduce treptat printre condițiile de existență ale satului și că ea va deveni o normă și o regulă în viața satului. În confirmarea din 6 aprilie 1628, dar mai ales în cea din 10 noiembrie 1630, această obligație este dată de formula: „Ca să fie... satul Livezeni de ascultare la toată munca și la toată treaba ce va fi”⁵. Această obligație, adăugată la celelalte, a contribuit la înrăutățirea situației țăranilor. Această înrăutățire a cauzat o mișcare de rezistență care a avut drept urmare scutirea totală a satului Livezeni, așa cum pare a rezulta din actul din 11 iunie 1631⁶. Același lucru se observă și în evoluția satului „Palanga lui Sinanpașa”, unde inițial nu avem nici o specificare privitoare la renta în muncă. Însă, începînd cu actul din 10 ianuarie 1623, renta în muncă va fi atestată documentar timp de 7 ani, pînă la 10 ianuarie 1630, fără nici o altă variație. Este drept că formularul care exprimă aceste obligații în muncă suferă

¹ Alex. Stadniski, *op. cit.*, p. 13.

² *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. IV, p. 31.

³ Arh. St. Buc., M-rea Tismana, XCIII/29, orig. rom.

⁴ Arh. St. Buc., M-rea Radu Vodă, XXXI/7, orig. slav.

⁵ Arh. St. Buc., M-rea Nucet, VIII/7 și 8, orig. slav; vezi și *ibidem*, XX/15, orig. slav.

⁶ *Ibidem*, XX/16, orig. rom.

unele modificări în terminologia sa. Esențial însă rămâne faptul că regimul rentei în muncă, față de stăpînul teritorial al satului, constă tot în „ascultare”, care înseamnă dependență personală față de acest stăpîn și obligația țaranului de a munci la acesta ori de cîte ori va avea nevoie. Indiferent de formularea dată de acte, de „a îngriji și a asculta de călugări”¹ sau „să fie numai de ajutorul și de poslușania sfintei mînăstiri”², trebuie să subliniem că aceste nuanțe nu pot avea decît semnificația precizată mai sus. Specificarea destul de vagă și de confuză pe care o dau actele, fără precizarea concretă a numărului de zile la care erau obligați să muncească țaranii, arată că în satele de colonizare renta în muncă nu mai constituia o obligație principală a servajului din această vreme. Locul ei fusese luat de forma rentei în bani, care constituia una din obligațiile cele mai grele și care s-a concretizat în decursul acestei perioade în majorarea excesivă a birurilor destinate domniei și turcilor.

Comutarea cît mai mare a „angariilor”, în cazul satelor de colonizare, în forma rentei în bani se desprinde și cu prilejul unui proces judecat la 18 mai 1696. Din acest act rezultă că sătenilor din „Slobozia” lui Enache li se fixase la 3 aprilie 1637 o clacă de trei zile pe an. Egumenul mănăstirii pretinde, în cadrul acestui proces, că pe timpul lui Duca-vodă (1673—1678) li se porunciseră cîte 5 zile pe an. Judecata va da dreptate țăranilor, hotărînd ca ei „să lucreze numai acele 3 zile precum scrie în cartea lui Matei-vodă”³. Acest caz nu poate fi considerat, desigur, ca o caracteristică pentru starea generală a țăranilor coloniști. Aceasta cu atît mai mult cu cît un document din 12 ianuarie 1630, referitor la satul Vaideei din Ialomița, slobozie a aceluiași mare boier, după ce arată că acesta a făcut „cîșle” sau „coșare” pe ocina din Vaideei „ca să fie pentru dobitoace și pentru vite”, specifică mai departe că boierul „a adus ruși și moldoveni oameni streini fără dajde...-ca să-i fie numai pentru îngrijirea vitelor”⁴. Prestarea de către țăranii a acestei obligații, care se referă în mod exclusiv la îngrijirea vitelor, ne face să presupunem că numărul celor 3 zile pe an, pomenite de cartea lui Matei-vodă, putea fi mult mai mare în alte sate de colonizare.

Din cuprinsul actelor analizate privitoare la renta în muncă, s-a văzut că țăranii aveau obligații de „ascultare” nu numai față de „toată munca”, ci și față de „toată treaba ce va fi” sau „trebuia să fie numai pentru îngrijirea vitelor”. Acest gen de prestații în muncă lega oarecum pe țăranii coloniști de stăpînul de moșie. Legătura aceasta între țăranii și stăpînul teritorial respectiv nu mai are însă caracterul de constrîngere „extraeconomică” pe care-l cunoaștem la „rumîni” din satele de pămînteni. În cazul satelor de colonizare, raporturile se stabilesc numai în urma unei tranzacții, pe care țăranii care vin să se așeze pe moșia respectivă o impun stăpînitorilor de moșii. Dependența personală dată de formula : *вѣтъ посаженіа и вѣтъ работѣ* își pierde în cazul acesta sensul și caracterul

¹ D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. III, p. 588.

² Arh. St. Buc., Condica m-rii Radu Vodă, nr. 256, f. 386 v, copie rom.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 364.

⁴ Arh. St. Buc., M-rea Slobozia lui Enache, II/10, orig. slav.

ei inițial, iar servajul, în cadrul acestor sate, se găsește într-o vădită decadere.

Forme mixte ale rentei feudale. Cele trei forme ale rentei feudale se află documentate ca obligații care coexistă în interiorul vieții economice a aceluiași sat. Cea mai frecventă formă de rentă mixtă este împletirea formei rentei în bani cu cea în produse, mai des întâlnită în cazul satelor dependente de boieri și mănăstiri.

Așa cum s-a văzut, renta în produse, față de renta în bani, nu constituia o obligație așa de mare în regimul satelor de colonizare. Totuși existența ei, pe lângă renta în bani, contribuia la înrăutățirea situației țăranilor coloniști și la creșterea spiritului lor de revoltă contra boierilor sau stăpînilor de moșii mănăstirești. Din acte se vede că renta în produse, în raport cu cea în bani, era mai mare în satele boierești. La 10 aprilie 1624, jupan Dumitrachi Cantacuzino, pe lângă cei 400 de aspri pe care îi lua anual de la fiecare casă, mai lua și „din gălețile satului și din dijma de albine și din gorștina oilor și porcilor și din tot venitul... pe jumătate”¹. Probabil că acești stăpîni căutau să-și compenseze veniturile printr-o cît mai mare cantitate de produse.

Avem și cazul cînd forma mixtă a rentei se prezintă sub aspectul combinat al rentei în bani și muncă. Locuitorii satului Cetățile din Ialomița sînt obligați la 11 ianuarie 1630, pe lângă plata celor „40 de ughi”, să aibă în seama lor și „îngrijirea vitelor”².

Actul din 6 februarie 1627 dat pentru satul Marotin exprimă și forma mixtă a rentei în produse cu renta în muncă. După ce se arată genul rentei în produse, care trebuie să fie din „dijmă de stupi și de gorștină de oi și de porci și de vinărici”, se adaugă mai departe: „Să fie numai de ajutorul și de poslușania sfîntei mînăstiri”³. Găsim aici exprimate cele două forme ale rentei în muncă și în produse ca obligație impusă locuitorilor din Marotin.

În concluzie putem spune că, sub orice formă de combinare s-ar prezenta renta feudală în satele de colonizare, forma cea mai grea și apăsătoare, ca și din celelalte sate de altfel, rămîne pînă la urmă tot renta în bani. De variațiile cuantumului ei depindea și lupta de clasă a țăranimii. Aceasta nu înseamnă că țăranii erau refractari acestei forme de rentă. Este un lucru cunoscut că trecerea țăranilor la forma rentei în bani a constituit un factor de progres față de celelalte două forme de exploatare, renta în muncă și în produse. Țăranii apreciau forma rentei în bani ca atare, pentru că ea le crea posibilitatea să devină din ce în ce mai mult de sine stătători. În această fază, ei nu mai dau proprietarului funciar produsele, ci prețul acestor produse⁴. Prin această formă, țăranii nu numai că deveneau mai liberi în gospodărire, dar aveau deseori posibilitatea să și răscumpere chiar pămîntul pe care-l munceau și libertatea de care erau lipsiți⁵.

¹ D.I.R., B, sec. al XVII-lea, vol. IV, p. 393.

² Arh. St. Buc., M-rea Slobozia lui Enache, II/9, orig. slav.

³ Arh. St. Buc., Condica m-rii Radu Vodă, nr. 256, f. 386 v, copie rom..

⁴ V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 154.

⁵ *Ibidem*, p. 155.

Studiul rentei feudale în satele de colonizare din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVII-lea duce la constatarea că fenomenul colonizării în perioada respectivă ne pune în fața a trei categorii de sate create prin colonizare : domnești, mănăstirești și boierești. Aceste trei categorii de sate se deosebeau între ele prin modul în care avea loc procesul de convertire al primelor două forme de rentă feudală în forma rentei în bani.

Din acest studiu s-a văzut că satele de colonizare înființate pe moșiile boierești și mănăstirești păstrează mult mai multe rămășițe ale formelor vechi de viață și exploatare (renta în produse etc.). În acest caz subliniem că fundamentală rămâne numai deosebirea dintre regimul domonial al satelor de colonizare și cel al satelor din restul țării.

S-a arătat că locuitorii așezați în satele de colonizare, datorită privilegiilor acordate, se bucurau de condiții mai ușoare de trai, ceea ce îi deosebește de locuitorii din satele aservite. Aceasta și datorită faptului că în cazul acestor sate dispărea acea legătură care-i făcea dependenți de „glie” sau de stăpînul locului. Și, chiar atunci cînd există, ea are un caracter efemer. Țăranii din satele de colonizare, în baza tranzacției care se încheia între ei, domnie și stăpînii pe moșia cărora lua ființă satul, la orice agravare a situației sau la tendința de a-i readuce la situația veche de rumîni răspundeau prin fugă, care de multe ori ducea la destrămarea însăși a satelor de colonizare.

O altă trăsătură care-i deosebește pe țăranii coloniști de cei din restul țării și care rezultă din studiul de față este diferența dintre valoarea medie anuală a rentei feudale produsă de un sat de colonizare și cea produsă de un sat din restul țării. Grație datelor statistice, învederate în analiza anterioară, putem fixa la circa 100 de galbeni anual valoarea medie a rentei feudale produse de un sat de colonizare; aceasta, bineînțeles, în condițiile de loc, timp și stare juridică fixate în cercetarea de față. Comparînd această sumă cu cifra de 160 de galbeni care revenea satului Alimănești în jurul anului 1636¹, ușor ne putem da seama că exploatarea în acest sat de pămînteni, numai sub raportul rentei, întrecea cu circa 60 de galbeni pe cea existentă într-un sat de colonizare.

În concluzie trebuie să mai arătăm că regimul rentei feudale existent în satele de colonizare a exercitat uneori o presiune destul de puternică în restul țării, căutînd să se mențină și să se impună cu precădere și în celelalte sate aservite. Dovada cea mai concludentă pentru ilustrarea acestui fenomen o constituie existența a șase acte — două cuprinse în rîstimpul primei treimi a secolului al XVII-lea, iar patru în rîstimpul perioadei următoare — din care se poate vedea că cele șase sate la care se referă actele amintite mai sus, deși nu sînt sate de colonizare, se bucură însă de un regim asemănător.

Din actul din 15 aprilie 1626 observăm că Alexandru Coconul scutește satul Costești din Vîlcea al mănăstirii Bistrița de „toate slujbile și mîncăturile”, pe care le cunoaștem din enumerarea făcută satelor de colonizare, cu singura condiție ca „să dea satul Costeștii bir pe an cîte

¹ Acest sat, cum rezultă din actul din 6 mai 1636, îl plătise Drăgușin-postelnic de „dările lor, miera și toate birurile lor într-un an, toate din punga lui. . . pînă ce și-a împlinit 32 000 aspri” (Acad. R.P.R., LXXV/197, orig. slav).

50 de galbeni”¹, plătibili de asemenea la cele două date din primăvară și toamnă. O situație similară se oglindește și în actul din 18 martie 1628 dat de Alexandru Iliș pentru satul Clătești din Ilfov, numai că aici renta în bani devine dublă : „Să dea într-un an câte 100 galbeni”². Din analiza actelor următoare care privesc a doua jumătate a secolului al XVII-lea — actele din 5 iunie 1679³, 13 iunie 1679⁴, 11 decembrie 1680⁵ și 20 februarie 1689⁶ și care se referă la satele Oreavița (Mehedinți), Ciinești (Vâlcea), Făurei (Ilfov) și Luciani (Dîmbovița), toate sate dependente de mănăstiri — se poate constata că locuitorii acestor sate dau birul „cu ruptul pre an la cămara domnii... jumătate la sventi Dîmitrie și jumătate la sventi Ghiorghie”.

Aceste șase cazuri sînt concludente pentru a demonstra că și în restul țării începuse din ce în ce mai mult să se aplice regimul din satele de colonizare. Tendința aceasta este dată de faptul că regimul satelor de colonizare venea cu unele forme noi de exploatare, care constau în înlocuirea succesivă a vechilor forme de rentă prin forma rentei în bani, corespunzătoare unui stadiu mai avansat de dezvoltare a forțelor și relațiilor de producție.

Cercetarea rentei feudale în satele de colonizare din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVII-lea reprezintă, desigur, numai o latură a regimului domenal din aceste sate. Aceasta este însă latura cea mai caracteristică, care exprimă în modul cel mai limpede raporturile economice și juridice existente între stăpînii de moșii și țărani coloniști, raporturi ce deosebesc pe acești țărani de cei din restul satelor aservite.

Această concluzie, referitoare la regimul domenal al țăranilor coloniști, este valabilă însă numai pînă în momentul decăderii lor în situația țăranilor iobagi obișnuți. Dovada cea mai concludentă în această privință o constituie faptul că, din cele 27 de sate de colonizare, abia un număr de 14 sate reușesc să-și mențină pentru un timp mai îndelungat regimul domenal stabilit pe bază de „așezămînt” inițial. Celelalte sate vor cădea destul de repede în regimul obișnuit al șerbiei, iar țăranii coloniști se vor pierde cu vremea în marea masă a țăranilor „vecini”.

Analizînd istoria socială a fiecărui sat, am putut constata, pe bază de studiu comparativ al actelor, că regimul domenal creat prin colonizare rezistă mai mult în satele unde efervescența luptei de clasă a țăranimii este mult mai accentuată. Caracteristice pentru ilustrarea acestui fapt sînt stările social-economice evocate de actele care privesc istoria socială a satelor Maxin, Satul Nou, Vaideei și Călinești, al căror regim durează peste 75 de ani⁷. Persistența aceasta se datorează faptului că țăranii coloniști din aceste sate sînt într-o continuă frămîntare socială. Dar cu

¹ Arh. St. Buc., M-rea Bistrița, LXI/4, orig. slav.

² Arh. St. Buc., A. N. CXVI/25, orig. slav.

³ Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Romînești, CCXCV/12, orig. rom.

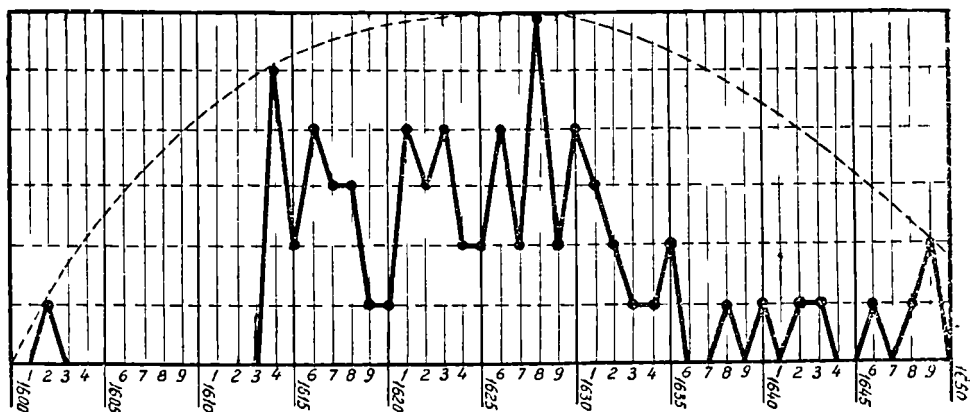
⁴ Arh. St. Buc., M-rea Dintr-un lemn, XLV/13, orig. rom.

⁵ Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, XI/8, orig. rom.

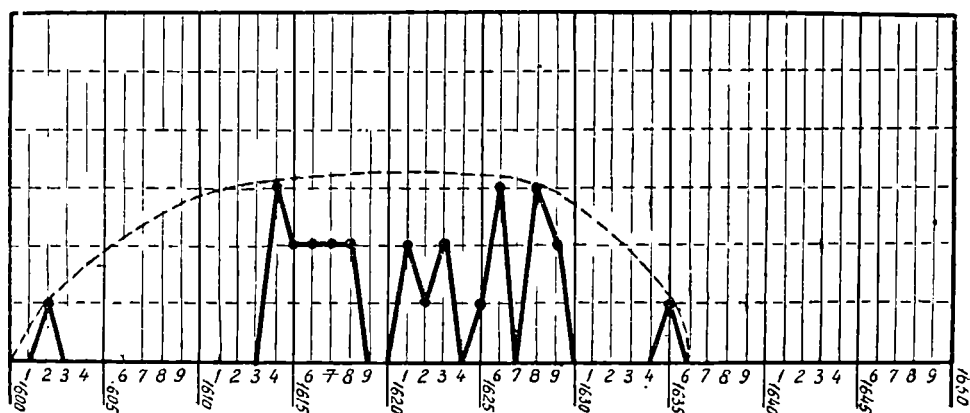
⁶ Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Romînești, XXXVII/18, orig. rom.

⁷ În legătură cu satul Vaideei, vezi actele din 17 martie 1679 și 4 decembrie 1688, la Arh. St. Buc., Slobozia lui Enache, I/7, orig. rom. și ibidem, I/9, orig. rom.; pentru satul Călinești, vezi actul din 15 aprilie 1679, în traducere la Institutul de istorie al Acad. R.P.R.

ANEXĂ

Graficul de sus (fig. 1) reprezintă procesul emiterii actelor domnești în perioada 1600—1650 cu privire la satele de colonizare înființate în perioada respectivă.

Graficul de jos (fig. 2) reprezintă procesul întemeierii satelor de colonizare în perioada 1600—1650.

timpul și acestea se vor pierde în marea masă a satelor de „rumîni” sau se vor „sparge” și se vor „risipi”. Ceea ce a rămas de la aceste sate a fost regimul domেনিয়ал creat de ele, care va exercita, așa cum am văzut, o influență puternică și în satele din restul țării.

ДАнные ОТНОСИТЕЛЬНО ФЕОДАЛЬНОЙ РЕНТЫ В КОЛОНИЗОВАННЫХ СЕЛАХ МУНТЕНИИ (первая половина XVII века)

РЕЗЮМЕ

Данная работа посвящена одному из вопросов, еще неисследованных в румынской историографии. Автор рассматривает феодальную ренту в селах, образованных на пустырях крестьянами, бежавшими от своих хозяев или переселившимися с южного берега Дуная.

Используя все сохранившиеся документы, относящиеся к этой проблеме, автор исследует феодальную ренту в колонизованных селах Мунтении в первой половине XVII века. Он приходит к заключению, что существовали три категории сел, образовавшихся путем колонизации: княжеские, монастырские и помещичьи села. Эти три категории сел различаются между собой по способу превращения первых двух форм феодальной ренты в денежную ренту.

Из данной работы вытекает, что в селах, основанных на помещичьих и монастырских землях, в гораздо большей степени сохраняются пережитки древних форм эксплуатации (продуктовая рента и т.д.). Автор подчеркивает, что главной особенностью рассматриваемых сел остается их удельный характер, что переход крестьян из этих сел к денежной ренте, как главной форм эксплуатации, имел своей целью привлечение новых колонистов и увеличение доходов феодалов. Из работы также вытекает, что крестьяне-колонисты предпочитали денежную ренту и протестовали лишь тогда, когда размер этой эксплуататорской формы превышал размеры, установленные княжеской грамотой, данной при основании соответствующего поселения.

Автор указывает также, что жители колонизованных сел благодаря предоставленным привилегиям, жили в относительно благоприятных условиях, что и отличает их от жителей крепостных сел. Крестьяне колонизованных сел, имея в виду соглашения, заключенные между ними, князем и собственниками, на землях которых основывались села, при попытке низвести их на положение крепостных отвечали решительной борьбой, которая во многих случаях приводила к распаду колонизованных сел.

Другой чертой, которая отличает крестьян-колонистов от остального населения страны и которая вытекает из ревьюмируемой работы, является различие, существующее между средней годовой феодальной рентой, уплачиваемой колонизованным селом, и рентой, уплачиваемой обычным крепостным селом. Благодаря данным, содержащимся в работе, можно определить, что средняя годовая феодальная рента, уплачиваемая колонизованным селом, равнялась примерно 100 золотым; эта плата, разумеется, варьировала в зависимости от условий места, времени и

юридического положения, устанавливаемых в данной работе. Автор указывает также, что власть ренты, уплачиваемая князю, не проходит более через ряд владельцев, как в предыдущие века, то есть от низшего к высшему вплоть до князя. Структура феодальных взаимоотношений начинает ломаться и мы являемся свидетелями процесса распада феодальных взаимоотношений между князем и хозяевами монастырских имений, с одной стороны, а также князем и боярами, с другой стороны.

В заключение работы автор констатирует, на основании документов, что режим феодальной ренты, существовавший в колонизованных селах, иногда оказывал довольно сильное давление на остальную часть территории страны, стремясь удержаться и занять первенствующее место и в других крепостных селах. Эта тенденция объясняется тем, что режим колонизованных сел предусматривал новые формы эксплуатации, состоящие в последовательной замене старых форм ренты новой денежной формой, в большей степени соответствовавшей развивающимся производительным силам и производственным отношениям.

Исследование феодальной ренты в колонизованных селах Мунтении в первой половине XVII века являет собой самую характерную черту, выражающую чрезвычайно ясно экономические отношения, существование между хозяевами поместий и крестьянами-колонистами, отношения, отличающие этих крестьян от крестьян, населявших остальные крепостные села. Однако этот вывод, касающийся их положения, как положения удельных крестьян, действителен, как указывает автор, лишь до того момента, когда они уравнились в своем бесправии с обыкновенными крепостными крестьянами.

LA RENTE FÉODALE DANS LES VILLAGES DE COLONISATION DE VALACHIE PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le problème qui fait l'objet de cette étude n'a pas été traité jusqu'à ce jour par nos historiographes. L'auteur y examine les formes de la rente féodale dans le cas particulier des villages constitués par colonisation d'une terre vacante par des paysans fuyards d'autres domaines ou du sud du Danube. Les recherches sur la rente féodale dans les villages de colonisation de Valachie au cours de la première moitié du XVIIe siècle, faites à l'aide de tous les documents qui nous ont été conservés à ce sujet, aboutissent à la conclusion que l'on se trouve à cette époque en présence de trois catégories de villages : princiers, conventuels et seigneuriaux, se distinguant entre eux par le processus de la conversion des formes antérieures de la rente féodale en une redevance en espèces.

Il résulte de cette étude que les villages de colonisation fondés sur les domaines conventuels et seigneuriaux sont ceux où subsistèrent le plus longtemps les vestiges des anciennes formes d'exploitation (rente en produits du sol, etc.). L'auteur souligne à ce propos que le seul élément fondamental qui distingue les villages de colonisation des autres villages du pays est leur régime domanial différent, et que l'introduction graduelle de la rente en espèces

avait pour but d'attirer de nouveaux colons et d'accroître ainsi les revenus des téodaux. Une autre constatation qui découle de cette étude est que les paysans colons appréciaient les avantages de la redevance en espèces, et qu'ils ne réagissaient que lorsque le montant de cette forme d'exploitation dépassait les limites fixées par la charte du prince lors de la fondation du village. En fait, grâce aux privilèges qui leur étaient accordés, les habitants des villages de colonisation bénéficiaient de conditions d'existence moins dures que ceux des villages asservis.

En vertu de la transaction qui intervenait entre eux, d'une part, et le gouvernement et le propriétaire du domaine respectif, d'autre part, les paysans des villages de colonisation répondaient par une lutte acharnée à toute aggravation de leur situation et à toute tendance visant à les ramener à leur ancien état de serfs, cette lutte aboutissant fréquemment à la désagrégation du village même.

Une autre particularité qui distingue les colons des autres paysans est la différence de la valeur moyenne de la rente féodale annuelle payée par les uns et les autres. Les données produites par l'auteur permettent de fixer à environ 100 *galbeni*, monnaie d'argent équivalent à env. 12 frs. or par an, en moyenne, la rente féodale produite par un village de colonisation dans les conditions de lieu et de temps et dans la situation juridique considérées par l'auteur. Nous apprenons en outre que, de cette rente, la quote-part réservée au prince ne prenait plus la voie détournée qu'elle empruntait aux siècles précédents en passant par toutes les formes intermédiaires de la dépendance féodale, du maître le plus petit au plus grand. L'échelle des rapports féodaux commence, en effet, à se dégrader et à se rompre, et l'on assiste au processus de décomposition de ces rapports entre le pouvoir du prince et les propriétaires de domaines conventuels d'une part, et entre ce même pouvoir et les boïards d'autre part.

En guise de conclusion l'auteur constate, en se fondant sur les documents de l'époque, que le régime de la rente féodale en vigueur dans les villages de colonisation a parfois exercé une assez forte influence dans le reste du pays, ayant tendance à s'étendre et à s'imposer dans les villages asservis. Cette tendance nous est révélée par le fait que les villages de colonisation apportaient dans la société du temps certaines modalités nouvelles d'exploitation, consistant notamment dans la substitution graduelle d'une redevance en espèces aux anciennes formes de la rente féodale, ce qui correspondait à un stade plus avancé des forces et des rapports de production.

L'étude de la rente féodale dans les villages de colonisation de Valachie pendant la première moitié du XVIIe siècle permet de dégager l'aspect le plus caractéristique et le plus frappant des rapports économiques et juridiques existant entre propriétaires de domaines et colons, ces rapports différenciant nettement les paysans colonisés de ceux des villages asservis. Cette conclusion n'est cependant valable, comme l'auteur a soin de le préciser, que jusqu'au moment où les colons retombent dans l'état de servage commun aux autres paysans.

DIN REALIZĂRILE RECENTE ALE ISTORIOGRAFIEI MODERNE ȘI CONTEMPORANE CEHOSLOVACE

Dezvoltarea economică rapidă a Cehoslovaciei determină o intensă activitate științifică. În cadrul acestei activități, un loc de seamă ocupă munca vastă a cercetătorilor istorici din diferite centre ale țării.

Activitatea rodnică a istoricilor marxiști-leniniști cehoslovaci se referă la toate epocile istorice. Aceasta o dovedește autoritatea Institutului de arheologie din Praga, a arheologilor din Brno și Nitra, a bizantinologilor cehoslovaci, munca Institutului slav de la Praga cu filială la Brno, lucrările medievaliștilor Josef Macek, František Graus, Josef Macurek, Vaclav Husa, František Kavka și ale altora. În ultima vreme, o mare amploare a luat activitatea științifică a istoricilor cehoslovaci, care se ocupă cu problemele istoriei moderne și contemporane. În acest studiu documentar ne propunem să arătăm unele rezultate ale acestei munci din ultimii 2—3 ani.

Dezvoltarea științei istorice în Cehoslovacia și, în cadrul acesteia, a istoriografiei moderne și contemporane a căpătat un impuls puternic o dată cu reorganizarea pe baze noi a Academiei cehoslovace de științe. Academia are numeroase institute importante, printre care și Institutul de istorie al Academiei cehoslovace de științe. Un moment tot atât de important a marcat crearea în 1953 a unei noi academii slovace de științe, având un institut de istorie de sine stătător. Un important centru de cercetare a istoriei moderne și contemporane, și îndeosebi a istoriei mișcării muncitorești, a devenit Institutul de istorie a Partidului Comunist din Cehoslovacia, creat în 1950. Un astfel de institut a luat ființă și la Bratislava, având ca scop studierea istoriei mișcării muncitorești slovace și a Partidului Comunist Slovac. La cercetarea problemelor istoriei moderne și contemporane contribuie catedrele de istorie de la universitățile și școlile superioare din Praga, Brno, Bratislava, Olomouc, Košice, Institutul de științe sociale de pe lângă C.C. al Partidului Comunist din Cehoslovacia, Societatea pentru științele istorice cehoslovace și Societatea pentru științele istorice slovace¹.

Eforturile principale ale istoricilor cehoslovaci care se ocupă cu istoria modernă și contemporană sînt concentrate asupra elaborării volumelor *Tratatul de istorie a Cehoslovaciei* pe baza unei colaborări strînse dintre Academia cehoslovacă de științe și Academia slovacă

¹ Josef Macek, *Evolution des recherches historiques en Tchécoslovaquie, au cours des années 1936—1960*, în *25 ans d'historiographie tchécoslovaque 1936—1960*, p. 14—16.

de științe. Ca rezultat al acestor eforturi, în 1960 au apărut machetele volumelor I—II din partea a II-a cuprinzând perioada 1848—1918, iar în 1961 macheta volumului al III-lea, privind perioada 1918—1945 (Macheta părții I, pînă în 1848, a apărut încă în 1958)¹. Machetele recent apărute prezintă pe larg și pe baza unei analize științifice dezvoltarea capitalistă a țării pînă la crearea republicii cehoslovace burgheze, care a avut loc în 1918, istoria acestei republici și perioada ocupării hitleriste a țării pînă la eliberarea ei de sub jugul fascist de Armata Sovietică. Au fost publicate tezele cu privire la tratatul de istorie a Slovaciei. De asemenea au apărut, într-un volum mic, tezele (în 40 000 de exemplare) despre istoria Partidului Comunist din Cehoslovacia². În cinstea aniversării a 40 de ani de la crearea Partidului Comunist din Cehoslovacia, în mai 1961 a apărut manualul *Istoria Partidului Comunist din Cehoslovacia*, elaborat de un colectiv de autori³.

În legătură cu cercetarea altor probleme istorice, încă din anii 1957—1958 s-a relevat o mobilizare importantă a specialiștilor de istorie modernă și contemporană. În primul rînd, a 40-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a constituit un prilej de impuls puternic pentru a cerceta mai temeinic și multilateral influența acestei mari cotituri din istoria omenirii asupra istoriei Cehoslovaciei, condițiile istorice în care a luat ființă statul cehoslovac și avîntul mișcării muncitorești cehoslovace. Cu aceste probleme s-au ocupat O. Ríha în lucrarea intitulată *Ecoul Revoluției din Octombrie în Cehoslovacia*, V. Olivavá în *Relații cehoslovace-sovietice în cursul anilor 1918—1922*, mîile de documente publicate de L. Otáhalová, care arată rezistența și lupta poporului ceh împotriva războiului și a stăpînirii habsburgice, studiile lui L'. Holotik, I. Česar și ale altora⁴.

Din lucrările apărute în 1957 despre istoria mișcării muncitorești, menționăm unele lucrări consacrate istoriei locale, cum sînt lucrările lui J. Kolejka, M. Otáhal, A. Grobelný, I. Mejzlík, care se ocupă cu istoria mișcărilor muncitorești în Moravia și Silezia, în regiunea Os-travei etc.

Alte lucrări istorice mai importante din 1957 sînt: lucrarea lui J. Kramer *Iredentismul și separatismul în politica slovacă în anii 1919—1938*, cartea lui O. Jánáček despre lupta desfășurată în timpul celui de-al doilea război mondial pentru crearea unei armate populare cehoslovace și politica militară a guvernului cehoslovac de la Londra (*Cu arma în mînă*) și cartea lui S. Falán *Participarea slovacilor în luptele de partizani din Uniunea Sovietică*⁵.

Anul 1958 a fost marcat de abordarea pe o scară largă a unei serii de probleme istorice importante, care mai înainte nu erau analizate decît într-o măsură insuficientă. Împlinirea a 40 de ani de la crearea statului cehoslovac a prilejuit apariția unui număr de lucrări consacrate acestui eveniment. Acestea au analizat condițiile istorice ale prăbușirii imperiului austro-ungar și au arătat necesitatea istorică a acestui moment. S-a arătat că formarea statului cehoslovac

¹ *Préhled československých dějin*. Maketa. Dil. 2. 1848—1918. Sv. 1. 1848—1900. Ved. red. O. Ríha, J. Mesároš, 1960, 787 s. Sv. 2. 1900—1918. Ved. 672 s. (Tratatul de istorie a C.S.R. Machetă. Partea a 2-a 1848—1918. Vol. 1. 1848—1900. Redactori științifici O. Ríha, J. Mesároš, 1960, 787 p. Vol. 2. 1900—1918. Red. științifici O. Ríha, J. Mesároš, 672 p.).

² *Préhled dějin komunistické strany Československa Teze*. (Tratat scurt al istoriei Partidului Comunist din Cehoslovacia. Tezc), Praga, 1957, 212 p.

³ *Dějiny Kommunistické Strany Československu* (Istoria Partidului Comunist din Cehoslovacia), Praga, 1961, 710 p.

⁴ Josef Macek, *L'histoire de la tchécoslovaquie en 1957*, în *Historica*, Praga, 1959, nr. 1, p. 315—317; O. Ríha, *Ochlas Rijnové revoluce v Č.S.R.*, Praga, 1957, 308 p.; V. Olivová, *Československo-sovětské vstany v letech 1918—1922*, Praga, 1957; L. Otáhalová, *Souhrn hlášení presidia pražského místopředsedství o protistátní protirakouské a protivalecké činnosti v Cechách 1915—1918*, 1957, Praga, 435 p.

⁵ J. Kramer, *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike 1919—1938*, Bratislava, 1957.

a constituit o importantă piatră de hotar în istoria poporului cehoslovac, dar roadele luptei de eliberare națională a poporului le-a folosit burghezia. Cu diferite laturi ale acestei probleme atît cu privire la întreaga Cehoslovacie cit și la Slovacia s-au ocupat studiile istoricilor I. Křížek, V. Peša, L'. Holotik ¹.

Apariția și dezvoltarea ulterioară a statului burghez cehoslovac au fost analizate în 1958 în strînsă legătură cu evenimentele care au dus la trădarea de la München din 1938. Aceste probleme au fost dezbătute la sesiunea științifică a istoricilor cehoslovaci din octombrie 1958, la care au participat și delegați ai altor țări socialiste. De această dată s-a acordat o atenție sporită și multilaterală cauzelor care au dus la încheierea acordului de la München și urmărilor nefaste ale înțelegerii imperialiștilor pe seama popoarelor ceh și slovac. Lucrări mai importante legate de această problemă și apărute în 1958 sînt : J. S. Hájek, *München*, culegerea de articole editată de Academia militară-politică, *Drumul spre München*. A apărut o bogată literatură de documente privind evenimentele din jurul acordului de la München. Un rezultat al muncii comune a unor istorici sovietici și cehoslovaci a fost apariția culegerii intitulată *Documente noi din Istoria Münchenului și München în documente*. A apărut lucrarea istoricului B. Kvaček *Misiune fatală*, care tratează despre activitatea funestă a lordului Runciinan în Cehoslovacia în 1938 ².

Un avînt puternic a cunoscut în 1958 și cercetarea evenimentelor istorice din februarie 1948, cînd masele populare, conduse de Partidul Comunist din Cehoslovacia, au dat o lovitură zdrobitoare uneltirilor reacțiunii, deschizînd drumul larg dezvoltării socialiste a țării. Cu prilejul celei de-a 10-a aniversări a acestui eveniment, a apărut opera apreciată a lui J. Veselý intitulată *Cronica zînelor din februarie 1948*, care într-un timp scurt a fost tradusă în mai multe limbi. În același timp, Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al Partidului Comunist din Cehoslovacia a editat o culegere de documente legate de acest eveniment istoric. Cotiturii din februarie 1948 i-a fost consacrată și lucrarea istoricului slovac L. Zajac, cu urmările acestui eveniment în Slovacia. Cu alte aspecte ale acestei perioade s-au ocupat studiile istoricilor M. Klimeš—M. Zachéval, J. Navrátil, J. Kozák ș. a. ³.

Alte lucrări importante apărute în 1958 au fost cartea critică a lui K. Košík despre „democrații radicali” cehi din secolul al XIX-lea. Două lucrări s-au ocupat cu acțiunile contra-revoluționarilor burghezi cehoslovaci pe teritoriul Rusiei din timpul primului război mondial și mai ales din timpul războiului de intervenție antisovietică, cînd ei au colaborat în Siberia cu albiu lui Kolceak, atacînd Puterea sovietică. În legătură cu istoria mișcării muncitorești au apărut mai multe lucrări, cum sînt *Din primii ani ai mișcării muncitorești ceh* de M. Reiman, *Din primele lupte ale P.C.C.* de J. Veselý și de același autor *Despre istoria răscoalei în Baka Kotorské*, culegerea de documente *Tineretul revoluționar al Slovaciei în lupta pentru viitor, Lupta politică a P.C.C. și dezvoltarea sa în anii 1921—1924* de V. Mencl, *P.C.C. în lupta pentru frontul unic împotriva fascismului* de L. Kovár ⁴.

¹ Josef Macek, *Istoriceskaia nauka za rubejom*, în „Voprosî istorii”, 1959, nr. 11.

² J. S. Hájek, *Mnichov*, Praga, 1958, 162 p.; idem, *Česta k Mnichovu*, Praga, 1958, 288 p.; *Nově dokumenty k historii Mnichovů*, Lvov, 1958, 124 p.; *Mnichov v dokumentech*, Praga, 1958, 472 p.; R. Kvaček, *Osudná mise*, Praga, 1958, 240 p.

³ J. Veselý, *Kronika unorových dnů 1948*, Praga, 1958, 232 p.; L. Zajac, *Slovenské rabotništvo v boji za vítězství februar 1948*, Bratislava, 1958.

⁴ K. Košík, *Česká radikální demokracie*, Praga, 1958; M. Reiman, *Z prvých dob českého delnického hnutí*, Praga, 1958, 351 p.; J. Veselý, *Z. prvých bojů KSČ (1921—1924)*, Praga, 1958; J. Veselý, *Pouštání v Boce Kotorské*, *Historická Kronika*, Praga, 1958, 128 p.; idem, *Revolučná mládež na Slovensku v boji o dnesok*, Praga, 1958; V. Mencl, *Politické boje KSČ a její vývoj v letech 1921—1924*, Praga, 1958, 173 p.; L. Kovár, *KSČ v boji za jednotnou frontu proti fašizmu*, Praga, 1958, 348 p.

Cu prilejul Congresului al XI-lea al Partidului Comunist din Cehoslovacia a apărut culegerea de documente și materiale *De la Congresul al X-lea la Congresul al XI-lea al P.C.C.*¹

Istoriografia cehoslovacă s-a preocupat intens în 1958 de istoria luptelor de rezistență împotriva ocupanților străini și a luptelor partizanilor. Acestea au marcat unele lucrări, ca, de exemplu: *Trădare și cădere, Separatiștii lui Hlinka și așa-zisul stat slovac* de I. Staněk, *Partizanii în Podbrdsk de Čestmir Amort, Cu privire la unele probleme istoriografice despre mișcarea de partizani* de J. Tesaf².

A 15-a aniversare din 1959 de la răscoala din Slovacia (1944) a dat un impuls și mai mare cercetărilor și elaborării unor lucrări în legătură cu această importantă problemă istorică. Din acestea trebuie menționate lucrări ca: *Solidaritatea internațională cu răscoala populară din Slovacia* de I. Doležal și J. Hrozičnik, *Răscoala glorioasă* de I. Doležal, Praga, 1959. A apărut lucrarea lui Bohuslav Graca *14 martie 1939*, Bratislava, 1959, și *Răscoala populară slovacă*, cuprinzând materiale ale conferinței istoricilor consacrate celei de-a 15-a aniversări a acestei răscoale, care a avut loc la Bratislava în zilele de 11—13 mai 1959³. În afară de aceste lucrări, în 1959 au fost publicate numeroase articole și studii consacrate luptei împotriva ocupanților hitleriști.

Din lucrările apărute în 1959 cu teme interesante, mai menționăm lucrarea lui Miloš Hájek *De la München pînă la 15 martie. Contribuție la dezvoltarea politică a țării cehe în republica de după München*, lucrarea lui Jarmila Menclová *Congresul victorios*, cartea lui J. Křížek *T. G. Masaryk și politica cehă. Manifestarea politică a „realiștilor” chei în anii 1887—1893*⁴.

Institutul de istorie al partidului de pe lângă C.C. al P.C.C. a editat *Internaționala Comunistă și mișcarea muncitorească cehoslovacă*, în redacția lui Rudolf Vetiška, Čenek Hruška, Pavel Reiman⁵.

Activitatea istoricilor legată de istoria modernă și contemporană s-a desfășurat cu rezultate și mai bogate în 1960. Astfel, cu prilejul celei de-a 15-a aniversări de la eliberarea Cehoslovaciei de sub jugul fascist, a apărut și a fost primită cu un mare interes lucrarea lui Karel Bartošek intitulată *Insurecția de la Praga 1945*⁶. La conferința științifică a istoricilor Cehoslovaciei de la Bratislava, care a avut loc în zilele de 3—5 mai 1960, au fost prezentate o serie de comunicări ca cea consacrată istoriei celor 15 ani de democrație populară cehoslovacă de V. Král, problemei unității statului cehilor și slovacilor de L'. Holotik, aplicării creatoare a învățăturilor leniniste în politica P.C.C. de B. Graca, aspectelor revoluției culturale din Cehoslovacia de I. Kladiwa, situației internaționale și politicii externe a Cehoslovaciei de V. Kotyk. În dezbateri, care au ținut două zile, s-a insistat în special asupra problemelor luptei antifasciste și a celei

¹ *Od desátého do jedenáctého sjezdu KSČ*, Praga, 1958, 796 p.

² J. Staněk, *Zrada a pád. Hlinkovští separatisté a tak zvaný Slovenský stat*, Praga, 1958; Ā. Amort, *Partyzáni na Podbrdsku*, Praga, 1958, 267 p.; J. Tesaf, *K některým otázkám, historické práce o dejnách partyzánského hnutí*, Praga, 1958, 320 p.

³ J. Doležal — J. Hrozičnik, *Medzinárodná solidarita v Slovenskom národném povstání*, Bratislava, 1959; J. Doležal, *Slavné povstání*, Praga, 1959, 82 p.; Bohuslav Graca, *14 marec 1939*, Bratislava, 1959, 153 p.; idem, *Slovenské nár. povstání*, Praga, 1959, 178 p.

⁴ Miloš Hájek, *Od Mnichovu k 15 breznu. Příspěvek k politickému vývoji českých zemí za pomnichovské republiky*, Praga, 1959, 179 p.; Jarmila Menclová, *Vítězný sjezd*, Praga, 1959, 100 p.; J. Křížek, *T. G. Masaryk a česká politika. Politické vystoupení českých „realistů” v letech 1887—1893*, Praga, 1959, 326 p.

⁵ Rudolf Vetiška, Čenek Hruška, Pavel Reiman, *Komunistická internacionála a čs. dělnické hnutí. Materiály z vědecké konference ke 40 výročí založení Komunistické internacionály, konané ve dnech 2—3 března 1959* (Internaționala Comunistă și mișcarea muncitorească din Cehoslovacia. Materialele conferinței științifice cu prilejul celei de-a 40-a aniversări a creării Internaționalii Comuniste (2—3 martie 1959), Praga, 1959, 155 pag.

⁶ Karel Bartošek, *Pražské povstání 1945*, Praga, 1960, 259 p.

de eliberare națională, ale celor două etape ale revoluției democrat-populare și asupra problemelor construcției economice socialiste. Urmează ca întregul material al acestei conferințe să fie editat în curând într-un volum. Dezbateri vii și importante au avut loc la conferința în legătură cu luptele partizanilor, ajungându-se la concluzia importantă că acestea nu pot fi considerate numai ca acțiuni militare, ci și ca lupte politice ale oamenilor muncii.

Cu acest prilej a apărut în limba slovacă lucrarea *La a 15-a aniversare de la eliberarea Cehoslovaciei*, cuprinzând două studii, care ne interesează îndeaproape : *Lupta eliberatoare a Armatei Sovietice în anii 1944—1945 și Contribuția Armatei Române la eliberarea Cehoslovaciei*, care este traducerea aproape completă a părții respective din lucrarea *Contribuția României la războiul antihitlerist* apărută în țara noastră ¹. Trebuie menționat că, cu ocazia decernării premiilor de stat „Klement Gottwald” la a 15-a aniversare a eliberării Cehoslovaciei, a fost premiată lucrarea istoricului V. Král *Problemele evoluției sociale și economice în țările cehe 1938—1945* ².

O lucrare valoroasă este culegerea de studii apărută cu prilejul celui de-al XI-lea Congres internațional al istoricilor de la Stockholm ³. Din studiile cuprinse în acest volum relevăm următoarele în legătură cu istoria modernă și contemporană : *Evoluția cercetărilor istorice în Cehoslovacia în cursul anilor 1936—1960* de J. Macek, *A doua serbie și renașterea națională, revoluția din 1848* de J. Koči—M. Togel—L'. Holotik—Z. Šolle, *Cehoslovacia dinaintea de München (1918—1938)* de J. Křížek, *Ocupația nazistă și luptele pentru eliberare și Cehoslovacia democrat-populară* de V. Král ⁴.

Cu acest prilej a apărut și cartea intitulată *Contribuția la istoria contemporană a popoarelor din Europa centrală*, care cuprinde două lucrări interesante : *Cu privire la importanța problemei naționale în Austro-Ungaria* de Jurij Křížek și *Planul hegemoniei germane în Europa centrală* de Zdeněk Jindra ⁵.

În 1960 au mai apărut lucrările *Lupta din țările noastre pentru crearea partidului muncitoresc* de Michal Reiman, *Grevele muncitorești în Boemia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* de Zdeněk Šolle, *Mărturia unei lupte mari* de Josef Šnobl și altele. De asemenea a apărut culegerea *Rezoluții și documente ale C.C. al P.C.C. De la Congresul al XI-lea până la Conferința națională din 1960*, precum și *În ajutorul poporului cehoslovac. Documente despre prietenia cehoslovacă-sovietică din anii 1938—1945* de Amort Čestmir și *Politica externă a Cehoslovaciei în anii 1945—1960* de J. Sedivý și K. Kofalková ⁶.

¹ *K 15 výročíu oslobodenia Č.S.R.* : a) *Oslobodzovacie boje Sovietskej armády v rokoch 1944—1945*, b) *Účast rumunskej armády pri oslobozvovaní Č.S.R.*, Bratislava, 1960, 208 p.

² V. Král, *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938—1945*, partea a 3-a, Praga, 1959, 378 p.

³ *25 ans d'histoire et de géographie tchécoslovaque 1936—1960*, Praga, 1960, 494 p.

⁴ J. Macek, *Evolution des recherches historiques en Tchécoslovaquie au cours des années 1936—1940*; J. Koči—M. Togel—L'. Holotik, *Le „deuxième sergée” et la renaissance nationale, la révolution de 1848*; J. Křížek, *La Tchécoslovaquie devant Munich (1918—1938)*; V. Král, *L'occupation nazie et les luttes pour la libération*; idem, *La Tchécoslovaquie démocratique populaire (depuis 1945)*.

⁵ *Beiträge zur neuesten Geschichte der mitteleuropäischen Völker* : a) Jurij Křížek, *Zur Bedeutung der nationalen Frage in Österreich-Ungarn*; b) Zdeněk Jindra, *Der Plan der deutschen Hegemonie in Mittel-Europa*, Praga, 1960, 94 p.

⁶ Michal Reiman, *Boj za vytvoreni dělnické strany v našich zemích*, Praga, 1960, 113 p.; Zdeněk Šolle, *Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině XIX století*, Praga, 1960, 394 p.; Josef Šnobl, *Sovětskí o velikém boji*, Praga, 1960, 251 p.; *Usnesení a dokumenty UV KSČ. Od XI. sjezdu do celostátní konference 1960*, Praga, 1960, 864 p.; Amort Čestmir, *Na pomoc československému lidu. Dokumenty o československo-sovětském přátelství z let 1938—1945*, Praga, 1960, 519 p.; Sedivý, Jaroslav—Kofalková, Květa *Zahraniční politika ČSR v letech 1945—1960*, Praga, 1960, 264 p.

Pe aceeași linie de o bogată activitate editorială au apărut pînă în prezent în anul 1961 lucrări ca: *Eroica Praga de Zdenek Šolle, Vojtěch Mencl, Zelmira Richtová, Istoria Cehoslovaciei de Václav Husa, Mișcarea muncitorească în țările ceh în anii 1849—1867 de Jaroslav Purš, Anii nașterii alianței muncitorești-țărănești în Cehoslovacia de Jarmila Menclová Cum s-a născut Partidul nostru?* de Jindřich Veselý, *Greva generală din decembrie 1920*, documente pregătite de Jiri Stepan și Irena Malá, *Din lupta de 40 de ani a P.C.C.* (culegere de articole), *Mișcarea partizanilor din Cehoslovacia* de un colectiv de autori și alte lucrări¹.

Pentru anii 1960—1961 Institutul de istorie al Academiei de științe cehoslovace și-a propus asigurarea elaborării unui număr de lucrări legate și de alte probleme importante. Astfel, privind perioada dinaintea de 1917, se întocmesc lucrări ca: *Premisele economice-sociale ale renașterii naționale slovace* de J. Novotný și, de același autor, un volum de documente cu privire la relațiile comune ale popoarelor ceh și slovac în timpul mișcării naționale dinaintea de 1848, *Istoria cehă la începutul anilor 1880* de dr. Šolle, o culegere de documente privind eoul primei revoluții ruse din anii 1905—1907 în țările ceh de dr. Kodedová, *Mișcări populare în țările ceh în anii 1914—1917* de L. Otáhalová².

Alte subiecte se referă la perioada dintre cele două războaie mondiale, De exemplu, *Cauzele destrămării Austro-Ungariei* (monografie) de dr. Křížek, o culegere de documente în legătură cu influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie de L. Otáhalová, o culegere de documente cu privire la întemeierea statului cehoslovac (volume noi), *Consilii muncitorești în Silezia de sus, Dabrowski și în regiunea Ostrava-Karvinsk în anii 1917—1921* de dr. Kolejka, *Situația clasei muncitoare în anii 1918—1933* de B. Lehár, *Politica externă în anii 1918—1938* de dr. Gajanová, *Problema slovacă în republica dinaintea de München* de dr. Krámer, *Mișcarea partizanilor din Cehoslovacia* de dr. Doležal³.

Din perioada de după eliberarea Cehoslovaciei de sub jugul fascist a fost prevăzută, printre altele, elaborarea următoarelor lucrări: *Documente cu privire la nașterea democrației populare cehoslovace. Revoluția națională și democratică*, lucrarea *Frontul național din Cehoslovacia* de M. Klimeš și V. Prečan, *Premisele reformei agrare și luptele în jurul acestei reforme* de dr. Otáhal, *Lupta politică pentru reforma agrară din Cehoslovacia în anii 1945—1948* de M. Klimeš, *Începuturile co-*

¹ Zdenek Šolle, Vojtěch Mencl, Zelmira Richtová, *Praha hrdinská*, Praga, 1961, 236 p.
Václav Husa, *Dějiny Československa*, Praga, 1961, 497 p.

Jaroslav Purš, *Dělnické hnutí v českých zemích, 1849—1867*, Praga, 1961, 147 p.

Jarmila Menclová, *Léta zrodu dělnicko-rolnického svazu v Československu*, Praga, 1961, 286 p.

Jindřich Veselý, *Jak se zrodila naše strana*, Praga, 1961, 126 p.

Jiří Stepan a Irena Malá, *Prosinčová generální stávka 1920*, 316 p. Praga, 1961.

— *Ze čtyřiceti let zápasu KSČ*. Praga, 1961, 487 p.

Antonín Beniček, Václav Kural, Jan Paulík, Jaroslav Solc, Zdeněk Stepanek, Jan Tesar, *Partizánské Hnutí v Československu*, Praga, 1961, 495 p.

² J. Novotný, *Hospodarsko-společenské předpoklady slov. nár. obrození idem, Edice dokumentů k vzájemným vztahům Čechu a Slovaku v nár. hnutí před r. 1848*; Dr. Šolle, *česki dějiny počátku 80. let*; Dr. Kodedová *Sbornik dokumentů k ohlasu l. ruské revoluce, v českých zemích 1905—1907*; L. Otáhalová, *Lidová hnutí v českých zemích 1914—1917*.

³ Dr. Křížek, *Příčiny rozpadu Rakousko-Uherska*; L. Otáhalová, *Edice dokumentů k výroci V.R.S.R.*; *Sbornik dokumentů k 40. výroci VRSR. a vzniku CSR.*; Dr. Kolejka *Dělnické rady na Horním Stězsku Dabrowsku, Ostrasko-Karvinsku v letech 1917—1921*. B. Lehár, *Postavení dělnické třídy v letech 1918—1933*; Dr. Gajanová, *Československá zahraniční politika 1918—1938*; Dr. Kramer, *Slovenska otázka v predmnichovskej republike*; Dr. Doležal, *Partyzánské hnutí v Č.S.R.*

lectivizării în Moravia de dr. Peša, *Lupta politică pentru naționalizarea industriei cehoslovace în anii 1945—1948* de M. Zachoval, *Cehoslovacia în politica internațională* de dr. Král¹.

O preocupare multilaterală există pentru problema germană atât din perioada anilor 1918—1945, cât și din cea de după 1945. Ne referim la următoarele: *Culegere de documente privind politica de germanizare în țările cehe* de L. Otáhalová, *Colonizarea regiunilor frontiere* de dr. Otáhal, *Dezvoltarea naționalismului german în perioada 1914—1945* de J. Česar, *Istoria germanilor din regiunea sudetă în republica dinaintea de München* de Česar-Černý, *Politica Statelor Unite ale Americii în folosirea imperialismului german împotriva Cehoslovaciei în 1945* de A. Šnejdarek, *Bibliografie și documentare cu privire la problema germană după 1945* de V. Vamačková și J. Kořalka².

Istoricii de la Institutul de istorie al Academiei de științe slovace pregătesc o serie de volume de documente privind influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în Slovacia. La Bratislava a apărut o lucrare intitulată *Istoria luptelor de clasă*, cuprinzând și mișcările țărănești pînă în 1848. În Slovacia se desfășoară o activitate intensă pentru elaborarea unor lucrări despre istoria locală și regională. Institutul de istorie al Academiei de la Bratislava contribuie la elaborarea manualelor de istorie pentru nevoile învățămîntului superior.

Această varietate de preocupări demonstrează abordarea celor mai diferite probleme istorice pe o scară tot mai largă. În același timp, istoricii cehoslovaci luptă pentru ridicarea științei istorice la un nivel din ce în ce mai înalt.

În Cehoslovacia au apărut și unele lucrări și culegeri de amintiri. Astfel în Bratislava a fost editat volumul intitulat *Sub conducerea partidului. Culegere de amintiri ale luptătorilor ilegali antifasciști în anii 1938—1945* și, în limba maghiară, *Am luptat împreună*, cuprinzând amintiri ale participanților în luptele duse pentru crearea Republicii Sovietice Slovace și apărarea Republicii Sovietice Ungare în 1919³.

Recent au apărut amintirile lui Václav Kopecký *Republica Cehoslovacă și Partidul Comunist din Cehoslovacia. Fragmente din amintirile la istoria republicii și la lupta P.C.C. pentru o Cehoslovacie socialistă*⁴.

Multă atenție se acordă istoriei relațiilor din trecut ale popoarelor ceh și slovac cu alte popoare. Ca rezultate ale acestor eforturi au apărut încă în 1957, în Cehoslovacia, lucrări ca, de exemplu, *Cu privire la istoria relațiilor cehoslovace-ucrainene și Din istoria relațiilor culturale ceho-bulgare* de J. Urban⁵.

La dezvoltarea științei istorice cehoslovace contribuie și o serie de importante reviste, în care se publică multe materiale valoroase. Astfel de reviste sînt: *Československý časopis*

¹ Edice, *dokumentů k vzniku lidové demokracie v Č.S.R.*; M. Klimeš — V. Precan, *Národní fronta a Č.S.R.*; Dr. Otáhal, *Předpoklady pozemkové reformy a boje za ni* M. Klimeš, *Politický boj o pozemkovou reformu v Č.S.R. 1945—1948*; Dr. Peša, *Počátky kolektivizace na Moravě*; M. Zachoval, *Politický boj o znárodnění průmyslu v ČSR 1945—1948*; Dr. Král, *Ceskoslovensko v mezinárodní politice*.

² L. Otáhalová, *Edice dokumentů o germanisacni politice v. čs. zemích*; Dr. Otáhal, *Osídlování pohraničí*; J. Česar, *Německý nacionalismus v období 1914—1945*; Česar-Černý, *Dějiny sudetských Němců v předmnichovské republice*; A. Šnejdarek, *Politika USA využívající nem. imperialismu proti ČSR, po roce 1945*; V. Vamačková—J. Kořalka, *Bibliografie a dokumentare k nem. otázce do r. 1945*.

³ *Pod vedením strany*, Bratislava, 1959, 354 p.; *Együtt harcoltunk*, Bratislava, 1960, 237 p.

⁴ Václav Kopecký, *ČSR a KSČ Pamětní vypoisky k historii republiky a k boji KSČ. za socialistické Československo*, Praga, 1960, 493 p.

⁵ *Z dějin československo-ukrajinských vztahů*, Bratislava, 1957; J. Urban, *Z dějin česko-bulharských kulturních styků*, Praga, 1957, J. Novotný — E. Kovács, *Maďari a my*, Praga, 1959, 313 p. Vezi și „Historica”, Praga, 1959, nr. 1, p. 328.

historický (Revista istorică cehoslovacă), care apare din 1953, și, în Slovacia, *Historický Časopis S.A.V.* (Revista istorică a Academiei de științe slovace), de asemenea din 1953. În 1957 a început să apară revista istorică a Institutului de Istorie a Partidului Comunist din Cehoslovacia, *Přispěvky k dějinám K.S.Č.* (Contribuții la istoria Partidului Comunist din Cehoslovacia). Alte reviste istorice sînt: *Historie a vojevství* (Istoria și știința militară) din 1952, *Historické štúdie* (Studii istorice) din 1955 și din 1959 a început apariția culegerii *Historica*, care publică articole istorice în limbile engleză, germană, franceză etc. și care în curînd se va transforma într-o revistă periodică. O revistă importantă mai este *Sovětska historie* (Istoria sovietică). În afară de aceasta mai apar reviste sub forme de culegeri, reviste de arhivă și altele.

În legătură cu dezvoltarea științei istorice din Cehoslovacia se acordă multă atenție și promovării științelor ajutoare, cum sînt: statistica, cronologia etc., și se depun eforturi ca acestea să fie elaborate pînă la zi. De asemenea noua istoriografie cehoslovacă se sprijină pe activitatea intensă a arhivelor istorice, pe munca de cercetare a unui număr mare de cercetători locali, profesori, învățători, studenți etc.

O trăsătură caracteristică a dezvoltării actuale a științei istorice cehoslovace contemporane este orientarea ei tot mai accentuată spre probleme istorice din ultimii 16—17 ani pentru cercetarea științifică și scoaterea în evidență, prin lucrări monografice și studii variate, a marilor transformări care au avut loc în noua Cehoslovacie.

Toate aceste rezultate și eforturi dau dovadă de o activitate vastă și multilaterală și oglindesc inițiativa istoricilor marxiști-leniniști cehoslovaci în abordarea și atacarea celor mai diferite probleme istorice. Credem că ei vor reuși în curînd să acorde mai multă atenție și problemelor din istoria mișcărilor țărănești din secolele XIX—XX.

Rezultatele importante ale istoriografiei cehoslovace din ultimii ani se datoresc aplicării consecvente a concepției materialismului istoric în munca de cercetare, de analiză și de interpretare, poziției lor combative față de concepțiile idealiste și față de denaturările și falsificările istorice de către numeroși istorici atît din trecut cît și de către unii politicieni burghezi și scribii lor, fugiți de mînia poporului în Occident. Ele se datoresc și luptei hotărîte împotriva istoricilor revanșari din Germania occidentală.

Dezvoltarea științei istorice cehoslovace are la bază preocuparea și grija permanentă a C.C. al Partidului Comunist din Cehoslovacia, sub îndrumarea căruia istoricii cehoslovaci au reușit să ocupe un loc important în viața științifică a Cehoslovaciei. Ei aduc o contribuție de seamă la lupta întregului popor pentru desăvîrșirea construcției socialiste și trecerea la comunism în Republica Socialistă Cehoslovacă.

V. A. Varga

PROBLEMELE TRATATULUI „ISTORIA ROMÂNIEI”

DEZBATERILE PRIVIND MACHETA VOLUMULUI IV DIN TRATATUL „ISTORIA ROMÂNIEI” *

În zilele de 28—30 iunie 1961 au avut loc în Aula Academiei R.P.R. dezbaterile în jurul machetei volumului IV din tratatul *Istoria Romniei*. La sesiunea consacrată acestui important eveniment științific au participat academicienii, membri corespondenți ai Academiei R.P.R., cercetători de la institutele de istorie din București, Cluj, Iași și de la bazele Academiei din Sibiu și Tg. Mureș, cercetători de la Institutul de Istorie a Partidului, Școala Superioară de Partid Ștefan Gheorghiu, Academia Militară, filozofi, economiști, lingviști și istorici literari, juriști, istorici de artă, cadre didactice din învățământul superior și mediu, muzeografi și arhiviști. Participarea în număr mare a făcut ca dezbaterile să aibă un caracter variat, iar problemele ridicate să îmbrățișeze toate aspectele vieții sociale, economice, politice și culturale ale perioadei de dezvoltare capitalistă a României (1848—1917).

Sesiunea a fost deschisă de acad. Athanase Joja, președintele Academiei R.P.R. care a arătat importanța acestor dezbateri și aportul lor la definitivarea volumului.

A luat apoi cuvântul acad. P. Constantinescu-Iași, redactorul responsabil al volumului care a făcut o sumară expunere asupra conținutului machetei, subliniind că aceasta reprezintă prima sinteză a istoriei moderne a României scrisă de pe pozițiile materialismului istoric. Vorbitorul a arătat că la baza alcătuirii acestui volum a stat învățătura marxist-leninistă care a permis autorilor să prezinte cele mai importante momente de luptă ale poporului și să le explice cauzal. Servindu-se de metoda de cercetare materialistă, autorii au putut să analizeze în mod științific dezvoltarea economică a societății, evoluția forțelor și relațiilor de producție în cele trei etape ale istoriei moderne a României, să scoată în relief rolul maselor în realizarea momentelor cruciale ale luptei poporului pentru libertate, independență și dreptate socială în contrast cu poziția burgheziei, care, trădându-și propria revoluție a căzut în înțelegere cu moșierimea pe baza menținerii marii proprietăți moșierești asupra pământului, pentru a înăbuși lupta poporului. Pentru prima dată s-a dat, într-o lucrare de sinteză, atenția cuvenită mișcării muncitorești ignorată de vechea istoriografie, evidențiindu-se rolul deosebit pe care proletariatul l-a avut în ducerea societății înainte, pe calea revoluționară. Una din cele mai importante realizări ale acestui volum a fost urmărirea și redarea comunității de luptă a poporului român din cele trei, iar mai târziu din cele două țări despărțite din punct de vedere statal. Acad. P. Constantinescu-Iași a arătat apoi că prezentarea pentru prima dată a unei schițe a istoriei culturii românești

* Text întocmit pentru revista „Studii” de secretariatul științific al volumului IV al tratatului *Istoria Romniei*.

moderne, cercetată unitar și sub toate aspectele reprezintă de asemenea un bun câștigat al noii noastre istoriografii marxiste. În sfârșit, între aspectele pozitive ale muncii colectivului de autori ai volumului supus discuției, vorbitorul a enumerat și prezentarea critică a poziției istoriografiei burgheze față de evenimentele istorice importante pe care aceasta — uneori din lipsă de instrumente de lucru, de cele mai multe ori însă tendențios — le-a ignorat sau le-a falsificat.

Redactorul responsabil al volumului acad. P. Constantinescu-Iași, a adăugat că o lucrare atât de cuprinzătoare, bazată pe multe studii încă la începutul lor, în mod firesc prezintă și unele lipsuri, atât de ordin material cât și interpretativ, unele dintre ele fiind cunoscute de comitetul de redacție și colectivul de autori. Din această categorie fac parte insuficiența cercetării a unor aspecte ale condițiilor materiale și ale suprastructurii societății românești, incompleta considerare critică a istoriografiei burgheze, insuficienta unitate în forma de expunere, explicabilă parțial prin numărul mare de autori însă nu scuizabilă, strecurarea unor greșeli și inadvertențe în special în paginile rezervate bibliografiei etc. În redactarea definitivă, comitetul de redacție al volumului trebuie să folosească unele lucrări de importanță deosebită care au apărut în timpul tipăririi machetei, în primul rând *Articole și cuvântări, 1959—1960* de tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej și *Din istoria Transilvaniei*, vol. II. Dezbaterile din jurul machetei au menirea să semnaleze colectivului de autori și alte lipsuri ce urmează să fie lichidate cu prilejul definitivării volumului. Colectivul de autori își propune, a încheiat acad. P. Constantinescu-Iași, ca acest volum în forma definitivă să constituie, conform indicațiilor date de Partidul Muncitoresc Român, alături de celelalte volume ale tratatului, o sinteză scrisă de pe pozițiile învățăturii marxist-leniniste, a tot ce s-a realizat mai bun până acum la noi pe tărîmul științei istorice.

La dezbaterile care au urmat, a participat un număr de 39 vorbitori, la care s-au adăugat cele aproape 70 referate scrise, prezentate de participanți încă înainte de începerea discuțiilor sau în timpul acestora.

În unanimitate, vorbitorii au relevat înalta ținută științifică a machetei volumului IV, justa orientare din punct de vedere ideologic a tuturor capitolelor prezentate, deosebita însemnătate științifică și patriotică pe care o are volumul supus dezbaterii care se încadrează în revoluția culturală ce se desăvârșește în vremea noastră sub conducerea înțeleaptă a Partidului Muncitoresc Român.

Principalele probleme care au reținut mai mult atenția vorbitorilor au fost: revoluția de la 1848 în Țările Române (Moldova, Țara Românească și Transilvania), dezvoltarea economică a României în unele perioade ale capitalismului premonopolist, caracterul și particularitățile regimului burghez-moșieresc, nașterea și formarea clasei muncitoare din România, marile lupte de clasă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru, suprastructura societății românești de-a lungul principalelor etape ale istoriei moderne a țării noastre și în sfârșit problema periodizării epocii moderne a României.

În legătură cu mișcarea revoluționară din Moldova și revoluția din Țara Românească, mai mulți vorbitori au ridicat în discuție caracterul acestei mișcări (Gh. Platon, L. Boicu).

Considerând că revoluția din Țara Românească are un caracter exclusiv burghez, L. Boicu arată că tendința aripii radicale condusă de Bălcescu de a da revoluției un caracter burghez-democratic a rămas nerealizată datorită prevalării punctului de vedere moderat. L. Boicu a ridicat rezerve și în privința caracterului revoluționar limitat al mișcării din martie din Moldova pe care o consideră ca avînd un caracter protestatar. Și într-un caz și în celălalt, vorbitorul a avut în vedere numai anumite etape ale revoluției, fără să privească în ansamblu întreaga desfășurare a acesteia care duce în mod indubitabil la evidențierea caracterului burghez-democratic și respectiv revoluționar-limitat al celor două revoluții. Caracterul celor două revoluții trebuie însă mai mult subliniat cu prilejul definitivării volumului.

În legătură cu revoluția din Țara Românească și cu desfășurarea evenimentelor ulterioare, mai mulți vorbitori au ridicat problema abordării unui punct de vedere unitar în delimitarea diferitelor curente ideologice existente în rândurile burgheziei și boierimii muntene. S-a arătat că aceasta este cu atât mai necesară cu cât există contradicții între capitolele de istorie politică și cele de cultură în ceea ce privește denumirea și mai ales delimitarea acestora.

Revoluția de la 1848 din Transilvania a ridicat cele mai multe probleme. Prof. M. Constantinescu a arătat că în machetă capitolul este sub nivelul atins de același autor în lucrarea *Din istoria Transilvaniei*, că se impune o îmbunătățire simțitoare a acestuia sub raportul analizei pozițiilor de clasă pe care se situau diferiți participanți la revoluție. Alți vorbitori au arătat necesitatea adncirii mișcărilor țărănești care au avut loc în Transilvania în anii revoluției (S. Dragomir și I. Podea). Acest punct de vedere just trebuie astfel prezentat încât să se urmeze în primul rând principiul care a călăuzit pe marele democrat revoluționar N. Bălcescu, în vederea formării unui factor comun de luptă al populației romine cu cea a minorităților naționale din Transilvania împotriva asupririi sociale și naționale. Este însă absolut necesar să se acorde o mai mare atenție diferitelor forme de luptă ale țărânimii împotriva exploatării atât în perioada revoluției cât și în cea următoare.

Pe lângă observațiile juste în legătură cu problemele revoluției de la 1848 în Transilvania făcute de numeroși vorbitori (afară de cei menționați mai sus au mai luat cuvîntul P.P. Panaitescu, R. Pantazi, C. Gölner, Eug. Glück și alții), s-au mai făcut unele aprecieri cu care comitetul de redacție nu s-a declarat de acord. Între acestea menționăm afirmația lui P.P. Panaitescu potrivit căreia „...Încrederea romînilor în împărat era o eroare de calcul, dar ea rezultă în chip necesar, obiectiv din atitudinea conducerii revoluției ungurești”. Vorbitorul în dorința de a demonstra că întreaga vină a „Încrederii față de curtea din Viena” pe care unii revoluționari romîni au avut-o într-o anumită perioadă a revoluției din 1848 se datorește conducătorilor revoluționari maghiari, pierde din vedere faptul că în 1848 curtea din Viena reprezenta contrarevoluția. Este adevărat că prin neacordarea de drepturi naționale pentru romîni transilvăneni, revoluționarii maghiari i-au împins pe aceștia în brațele Vienei, însă este profund greșit să considerăm aceasta ca o necesitate obiectivă.

Dezbaterile asupra capitolelor privind situația economică cuprinse în macheta volumului IV, au scos în evidență necesitatea lărgirii spațiului acordat acestor probleme, în special pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei, cerința de a se face o analiză mai amplă a unor aspecte ale acumulării primitive a capitalului (C. Șerban, M. Iosa, Radu Paul), tratarea mai largă a dezvoltării orașelor, expunerea mai atentă în primele capitole a problemelor legate de dezvoltarea capitalismului în agricultură; problema meseriilor pînă la 1900 și prezentarea mai amănunțită a situației maselor în timpul primului război mondial (C. Mocanu, M. Iosa) trebuie de asemenea să fie mai mult analizate.

În legătură cu problemele de ordin economic s-au mai făcut însă în cursul dezbaterii o serie de observații cu care comitetul de redacție al volumului și autorii nu s-au declarat de acord. Printre altele menționăm propunerea de a se relua în volumul IV denumirea de așa-numita „o nouă ediție a iobăgiei” (acad. A. Oșetea). Autorii volumului IV în unanimitate au arătat că nu consideră necesară această denumire, deoarece analiza creșterii obligațiilor clăcașilor s-a putut face foarte clar și fără acest termen atât de discutabil în privința aplicabilității lui la specificul dezvoltării țării noastre ca de altfel și a Rusiei. Cît despre argumentul că și N. Bălcescu

ar fi vorbit de o nouă formă a aservirii, aceasta se referea nu la perioada de după 1848 ci la aceea a reformei lui C. Mavrocordat, pentru a dovedi că acesta nu a desființat aservirea.

O serie de obiecțiuni pentru capitolele economiei au fost făcute în intervenția sa de N. Marcu. În afara celorva observații juste, intervenția lui N. Marcu a făcut excepție de la linia generală a dezbaterilor, prin punerea pe primul plan a problemelor personale în dauna unor discuții principiale, tovărășești. În mod voit, N. Marcu, de dragul de a critica, a prezentat ciuntit unele citate din machetă, iar pe altele le-a omis denaturând astfel afirmațiile făcute de autori. Această constatare este de exemplu valabilă pentru observațiile privind pătrunderea capitalului străin în România cu mult înainte de 1878, și pentru observațiile referitoare la datele privind problema agrară, pe care, după afirmația lui N. Marcu autorii le-ar fi privit în mod necritic etc.

Din observațiile făcute de N. Marcu rezultă că vorbitorul a studiat în mod superficial capitolele privind dezvoltarea economică.

Una din problemele esențiale ale istoriei moderne a României este caracterul, esența și evoluția regimului burghezo-moșieresc, în jurul căreia s-au purtat ample discuții. S-a arătat de exemplu că prin regimul burghezo-moșieresc trebuie să se înțeleagă nu numai coaliția politică dintre burghezie și moșierime, înțelegerea dintre acestea, ci un tip specific de evoluție social economică, în cadrul formelor de evoluție capitalistă (M. Constantinescu). Trebuie urmărită ideea că la baza regimului burghezo-moșieresc se afla un proces obiectiv de împlinire a intereselor economice ale moșierimii și burgheziei în cadrul dezvoltării producției și circulației de mărfuri. Consolidarea acestei înțelegeri a fost determinată de teama celor două clase de mișcarea revoluționară a maselor populare.

Capitolele și paragrafele privind nașterea și formarea clasei muncitoare din țara noastră precum și cele privind istoria mișcării muncitorești și a luptelor țărănești au reținut atenția mai multor participanți la discuții (Stan Apostol, Ecaterina Cimponeriu, C. Mocanu, D. Tuțu). S-a arătat necesitatea unei mai atente analize a procesului formării clasei muncitoare în țara noastră, proces care începe încă înainte de 1848 și are o desfășurare continuă în toată jumătatea a doua a secolului al XIX-lea. Este de asemenea necesar să se surprindă și să se indice momentul în care se poate spune că muncitorimea s-a transformat dintr-o clasă în sine într-o clasă pentru sine.

Istoria mișcării muncitorești din țara noastră trebuie mai mult legată de mișcarea muncitorească internațională. Astfel, Internaționala I, Internaționala II, influența ei asupra mișcării muncitorești, congresele ei și participarea delegaților români să fie mai amplu tratate; Comuna din Paris și înfrurirea ei asupra vieții sociale, politice și culturale se impune mai atent studiată. Trebuie mai concret urmărită influența ideologiei revoluționare din mișcarea muncitorească, procesul de unire a socialismului științific cu mișcarea muncitorească, influența narodnicilor asupra începuturilor mișcării revoluționare, influența austro-marxismului în sfinul mișcării muncitorești din Transilvania și legăturile multilaterale dintre mișcarea muncitorească din România veche și Transilvania. S-a arătat necesitatea extinderii paragrafelor privind mișcarea muncitorească în general și în special mișcarea muncitorească din ținutul de peste munți în legătură cu care cercetările recente au pus la dispoziția istoricilor noi și importante documente (L. Iordachi).

Problemele privind lupta de clasă au fost tratate numai în unele capitole speciale, rupte de desfășurarea generală a evenimentelor istorice. Acestea trebuiesc tratate însă în conexiunea tuturor evenimentelor, atât economice, politice cât și ideologice.

Una din cele mai complexe probleme ale dezvoltării capitaliste a României între 1848—1917 o formează dezvoltarea culturii. Varietatea aspectelor pe care le îmbrățișează dezvoltarea culturală în țara noastră și mai ales condițiile cu totul speciale în care au fost redactate

aceste capitole au făcut ca punerea în dezbateri a acestora să suscite un interes deosebit. Așa se explică numărul relativ mare al participanților la discuții și al referatelor scrise depuse.

Participanții la discuții au arătat că în tratarea problemelor de cultură trebuie să se oglindească procesul de formare a culturii unitare din cele trei provincii românești, legăturile culturale care au existat între teritoriile situate de o parte și de alta a Carpaților. Alcătuirea primei sinteze marxiste a culturii românești de după revoluția de la 1848 trebuie să reliefeze lupta de idei ca o reflectare a transformărilor care aveau loc în baza societății românești. Colectivul redacțional a reținut observațiile, îndeosebi completările; unele expresii lipsite de sobrietate la subcapitolul de literatură, lipsa unor caracterizări la artele plastice, înlăturarea contradicțiilor ce apar în istoria gândirii filozofice.

Specialiștii în istoria militară au menționat unele lipsuri de amănunt cu privire la Războiul de Independență; nu apar eroii soldați, momentele hotărâtoare expuse prea searbăd (I. Focșăneanu).

Acad. A. Oțetea a ridicat în intervenția sa problema periodizării istoriei, considerând că drept sfârșit al epocii moderne trebuie socotită data de 1 decembrie 1918 cînd „Adunarea de la Alba Iulia, cunoscînd lupta maselor populare, a votat unirea Transilvaniei cu România”. De asemenea, vorbitorul a considerat anul 1900 — care de fapt înseamnă trecerea de la capitalismul premonopolist la imperialism — drept o necesitate pentru autorii volumului de a asigura echilibrul între părți. În răspunsurile lor, membrii comitetului de redacție al volumului IV, au motivat încă o dată adoptarea periodizării făcută în machetă care va fi păstrată și cu prilejul definitivării volumului.

Au mai fost făcute unele propuneri în legătură cu extinderea capitolelor privind istoria Transilvaniei, cu încadrarea mai atentă a istoriei României în istoria universală, insistîndu-se în special asupra necesității de a se scoate mai mult în evidență legăturile de luptă ale maselor populare românești cu cele ale popoarelor vecine și tradițiile revoluționare de luptă romîno-ruse, romîno-bulgare și romîno-polone; în sfârșit, s-au mai făcut observații în legătură cu modul în care s-a alcătuit bibliografia care trebuie revăzută și alcătuită după principiile inițiale stabilite de conducerea tratatului *Istoria României*.

La sfârșitul sesiunii au luat cuvîntul conf. N.N. Constantinescu, prof. V. Chereșteșiu, membrii ai comitetului de redacție, conf. V. Maciu redactor responsabil adjunct și acad. P. Constantinescu-Iași, redactor responsabil al volumului, care au sintetizat, în răspunsurile lor, punctul de vedere al colectivului de autori și al comitetului de redacție în legătură cu problemele ridicate în cadrul dezbaterilor.

N.N. Constantinescu, răspunzînd observațiilor cu conținut economic, a subliniat justetea majorității acestora, arătînd că în urma criticilor principale aduse, redactorii volumului vor avea posibilitatea să elimine, cu ocazia definitivării, lacunele care există în machetă și să completeze părțile netratate sau tratate insuficient. Vorbitorul a insistat asupra aprecierii făcute de acad. A. Oțetea care consideră pe bună dreptate că între sfârșitul volumului III și începutul volumului IV nu există contradicții. N.N. Constantinescu a insistat mai mult asupra intervenției lui N. Marcu, arătînd inconsistența majorității observațiilor sale. În problemele legate de periodizare, N.N. Constantinescu a arătat că anul 1900 are o însemnătate hotărâtoare în trecerea capitalismului în stadiul său imperialist. Dominația monopolurilor are o mulțime de implicații negative de ordin social-economic și politic asupra întregii țări, asupra cărora nu se poate trece cu ușurință. Vorbitorul a respins observațiile lui N. Marcu în legătură cu folosirea necritică a unor date statistice burgheze, arătînd că concluziile la care acesta a ajuns în cele două volume ale studiului său au fost aspru criticate în recenziile publicate în revista „Studii” ceea ce a împiedicat pe autorii volumului să le folosească.

Prof. V. Chereșteșiu a arătat în cuvîntul său că între capitolele din tratat și aceleași capitole din istoria Transilvaniei, nu există deosebiri de conținut, ci doar deosebiri ce decurg din spațiul restrîns pe care tratatul *Istoria Romîniei* l-a acordat problemelor transilvănene. De aceea este întru totul de acord cu propunerile care s-au făcut de a se extinde capitolele privind istoria Transilvaniei. Consideră că o dată cu apariția volumelor VIII—X din Operele lui Marx și Engels, s-a creat posibilitatea îmbogățirii materialului informativ care lipsește capitolului privind revoluția de la 1848 din Transilvania. V. Chereșteșiu nu se declară de acord cu afirmația lui P.P. Panaitescu potrivit căreia intelectualii romîni din Transilvania erau cu toții pentru dezrobirea socială și națională și că deci nu se poate vorbi de existența unor curente în sinul revoluției transilvănene. El arată că atitudinea față de revendicările sociale și naționale ale propriului popor nu poate fi singurul criteriu de apreciere și că mai trebuie avută în vedere poziția față de forțele revoluționare și contrarevoluționare care se înființau pe plan european.

În cuvîntul său V. Maciu, redactor responsabil adjunct, a mulțumit participanților la discuții pentru recomandările de a se face unele precizări, de a se îmbunătăți unele formulări, de a se adînci interpretarea marxist-leninistă a faptelor, prin scoaterea mai mult în relief a rolului maselor ca făuritoare ale istoriei. Cu prilejul definitivării volumului, a arătat el, se va adînci tratarea mișcărilor țărănești și orășenești în diferite momente istorice.

Declarîndu-se de acord și cu alte critici făcute în timpul dezbaterilor, V. Maciu a respins în schimb, parțial sau total, acele observații care nu se susțin din punct de vedere documentar sau care nu corespund unei tratări marxist-leniniste. Astfel, vorbitorul a demonstrat pe bază de documente existența „Asociației Patriotice” din 1846 contestată de unul din vorbitori (Gh. Platon). După ce a dovedit caracterul revoluționar al mișcării din Moldova, negat de unii participanți la discuții, V. Maciu a combătut în mod convingător punctul de vedere potrivit căruia revoluția din Țara Romînească ar avea un caracter burghez. Redactorul responsabil adjunct al volumului IV a recunoscut necesitatea semnalată de unii vorbitori de a clarifica și mai bine problema coaliției burghezo-moșierești, pentru a se evita astfel confuziile pe care o insuficientă prezentare le-ar putea naște. În acest sens, vorbitorul a arătat deosebirea care există între coaliția burghezo-moșierească, pe care tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej a considerat-o ca fiind înțelegerea dintre burghezie și moșierime pe seama maselor exploatare, și monstroasa coaliție creată în vederea unui scop limitat — răsturnarea domnitorului Cuza.

Ultimul dintre membrii Comitetului de redacție care a luat cuvîntul a fost acad. P. Constantinescu-Iași. Referîndu-se la marele număr de participanți la dezbateri și la aportul pe care aceștia l-au adus prin intervențiile verbale sau scrise la îmbunătățirea machetei, redactorul responsabil a subliniat faptul că deși au fost numeroase obiecții de fond și de formă, autorii în totalitatea lor se pot mîndri că în cuprinsul machetei nu s-a strecurat nici o greșeală ideologică, ceea ce dă acestora o legitimă încredere că definitivarea volumului se va putea face în condiții satisfăcătoare. Vorbitorul a arătat temeinicia observațiilor făcute de unii participanți la dezbateri în legătură cu nevoia de a se insista asupra formării clasei muncitoare și de a se adînci prezentarea luptei de clasă de-a lungul întregii perioade tratate. De asemenea, a fost de acord să se rezerve un loc mai important părților privind legăturile mișcării muncitorești din țara noastră cu mișcarea muncitorească internațională și să se dea o mai mare extindere paragrafelor privind mișcarea muncitorească din Transilvania. În privința capitolelor de cultură acad. P. Constantinescu-Iași arată că la definitivare se va insista mai mult asupra curentelor de artă în toate cele trei perioade și se va acorda o mai mare atenție tratării vieții culturale a minorităților naționale, cu arătarea conflictelor dintre progres și reacțiune, dintre materialism și idealism.

Vorbitorul consideră ca satisfăcător modul în care istoria țării noastre a fost încadrată în istoria universală, dînd numeroase exemple în acest sens (aceasta drept răspuns unei ob-

servații făcute în cursul dezbaterilor). Combătând punctul de vedere — adoptat de acad. A. Oșetea în legătură cu sfârșitul epocii moderne, redactorul responsabil al volumului IV a încheiat : „Unirea Transilvaniei cu România poate fi explicată și înțeleasă numai dacă se subliniază că înfăptuirea acestui act a avut loc într-o nouă epocă a istoriei României, în epoca contemporană, începută o dată cu valul revoluționar desfășurat în țara noastră sub influența imediată a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Anul 1918 este deci data de început de epocă în istoria României nu de sfârșit”.

În încheierea dezbaterilor, acad. A. Joja, președintele Academiei R.P.R., pornind de la unele observații care puneau accentul pe prezentarea izolată a fenomenului social neglijând desfășurarea istorică a faptelor, a arătat că „...Istoria nu este sociologie, deși sociologia și istoria sînt riverane ; istoria nu trebuie să se dizolve în sociologie, care este știința procesului social sintetic ; istoria trebuie să ne înfățișeze procesul istoric în concretitudinea și întrepătrunderea necesară singularului, particularului și generalului”.

Felicitănd colectivul de istorici care și-au adus contribuția la elaborarea machetei volumului IV, acad. A. Joja și-a exprimat convingerea că prin criticile constructive făcute în timpul dezbaterilor, colectivul de autori va îmbunătăți macheta făcînd astfel ca „tratatul — *Istoria României* să se înscrie ca o operă științifică și ca o contribuție la socialism”.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA METODICO-ȘTIINȚIFICĂ INTERREGIONALĂ DE LA IAȘI (28—30 mai 1961)

Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R. a organizat între 28—30 mai 1961 o interesantă sesiune metodic-științifică interregională la Iași, cu prilejul căreia au fost discutate cele două volume ale manualului de literatură română contemporană pentru clasa a XI-a, s-a ținut o serie de comunicări științifice, referate metodice și lecții practice.

Un loc important l-a ocupat în programul sesiunii comunicările științifice. În cadrul secției de istorie au fost prezentate două comunicări științifice. Astfel, L. Boicu a vorbit despre *Breslele meșteșugărești din Moldova între anii 1848—1864*. Folosind o amplă documentare din arhivele principalelor orașe ale Moldovei autorul constată că la jumătatea secolului al XIX-lea erau în Moldova aproape 12 000 de meșteri și calfe așezați în marea lor majoritate la orașe și prin târguri. Din catagrafia orașului Tecuci din anul 1845 se desprinde, printre altele, și izvorul de formare al meșteșugarilor în acea vreme. Astfel, în decurs de 7 ani (1838—1845) autorul arată că în rîndul meșterilor au fost primiți : „un privilegiat, doi mazili, un ruptaș, 80 de calfe dintre birnicii mahalelor, etc.”¹. De asemenea, catagrafia târgului Huși arată că între 1845—1851 au intrat în rîndul meșterilor : „16 patentari sărăciți, scăpătați, 12 rupte ale vistieriei, cinci mazili, 10 birnici, etc.”² Un mare număr de meșteri și calfe provin însă din mediul sătesc. Între 1838—1845 au fost primiți în rîndul meșterilor și al calfelor din Botoșani „douăzeci capi de familie meșteri de prin sate”³, în Birlad, în aceiași ani, „34 locuitori de prin sate”⁴, în Galați 37, în Bacău 15 etc. Autorul comunicării se ocupă în continuare de procesul de diferențiere economică și socială al meșteșugarilor, proces care se desfășoară într-un ritm rapid, ca urmare a transformărilor care au loc în acest timp în economia Moldovei. În primul rînd, se constată că spre deosebire de breslele din vremea ce precede perioada regulamentară, breslele de după 1832 își pierd din rigiditatea producției, promovarea de la o treaptă la alta în ierarhia breslei, prin unirea de noi membri etc. Regulamentul Organic — arată L. Boicu — desființează monopolul producției și al desfacerii mărfurilor, deschide larg porțile breslelor oricui dorește să se califice ca meșteșugar și să practice această profesiune cu condiția ca să-și plătească patenta ; oricine se putea califica meșteșugar sau calfă chiar în afara breslei, fără a mai fi obligat să treacă prin toate treptele ierarhiei, cu obligația doar ca practicarea meșteșugului să poată fi

¹ Arh. St. Iași, Tr. 1423, op. 1619, nr. 1054.

² *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2018, nr. 880.

³ *Ibidem*, Tr. 1423, op. 1619, nr. 859.

⁴ *Ibidem*, Tr. 1423, op. 1619, nr. 962.

făcută numai cu condiția atestării calificării sale de către breslă. Autorul comunicării aduce date noi și combate tezele vechii istoriografii burgheze care susținea că meșteșugurile în Moldova au fost practicate mai ales de către străini (N. Iorga) sau că prefacerile și decăderea breslelor s-ar datora subminării activității breslelor formate din moldoveni de către breslele străinilor (E. Pavlescu).

Analizînd, pe baza unei temeinice documentări, conflictele din interiorul breslelor, nesupunerea breslașilor la îndeplinirea obligațiilor, conflictele tot mai frecvente dintre calfe și meșteri autorul comunicării arată că măcinate de acest puternic curent de descompunere din interior și lovite din afară de concurență, breslele și-au dus o jalnică existență pînă la desființarea lor prin lege în 1873.

L. Boicu arată în comunicarea sa că în târgurile și orașele moldovenești se aflau în acel timp, 72 de meșteri de treapta întâia, 300 de treapta a doua, 3471 de treapta a treia și 2573 de calfe, dintre băștinași și ajunge la concluzia că predominant în producția meșteșugărească era în acel timp micul atelier, că mica producție de mărfuri era precumpănitoare.

Analizînd meșteșugurile sătești, autorul constată pe bază documentară o situație pe care V.I. Lenin, referindu-se la Rusia, o definea în felul următor : „numai țărani relativ înstăriți ajung să devină meșteșugari patroni și mici patroni. Țărănimia săracă însă furnizează nu producători patroni, ci mai ales producători muncitori (muncitori salariați care lucrează la „meșteșugari”, muncitori sezonieri etc.)”¹.

În documentele epocii — subliniază L. Boicu — se întîlnesc tot mai frecvent țărani meșteșugari care lucrează prin târguri și pe la moșieri contra plată ; în condicile de administrare a moșiilor se găsesc însemnări referitoare la plata meșteșugarilor, ceea ce duce la concluzia că meșteșugul de tip feudal, propriu gospodăriei naturale, închise, era înlocuit în mod treptat dar sigur prin meșteșugul de tip nou, caracteristic relațiilor capitaliste.

D. Zaharia, în comunicarea *Unele acțiuni revoluționare în cuprinsul regiunii Bacău în perioada februarie—octombrie 1917*, folosind materiale documentare din arhivele locale cît și din Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului s-a ocupat de situația grea a maselor de oameni ai muncii din regiune în anii primului război mondial, de lupta lor împotriva regimului burghez-moșieresc însuflețit de avîntul Marii Revoluții Socialiste. Lipsurile cauzate de război, abuzurile administrației, rechizițiile armatei au determinat numeroase împotriviri violente ale țăranilor din comunele : Luizi-Călugăra, Mărgineni, Răcăciuni, Rîpile, Berzunți, Bogdănești ș.a.² În lunile februarie—mai 1917—arată autorul — acțiunile revoluționare ale soldaților ruși cunosc o mare varietate de formă, ele cresc în intensitate, atît la sate dar mai ales în orașele regiunii Bacău. Astfel la 12 aprilie are loc o întrunire la care participă aproape 300 de soldați și ofițeri ruși³ ; întrunire unde participanții hotărăsc alegerea unui comitet format din 8 soldați și 4 ofițeri cu misiunea de a începe organizarea revoluționară a ostașilor ruși cantonați în Bacău și în localitățile vecine. Întruniri asemănătoare au avut loc și la Tg. Ocna și în alte orașe din regiune, vorbitorii cerînd cu insistență încheierea cît mai grabnică a păcii.

Autorul comunicării tratează mai pe larg două momente importante ale acțiunilor revoluționare ale soldaților ruși și ale populației din regiune, și anume : manifestațiile din ziua de 1 mai și reprimarea sălbatică de către autoritățile romîne burghezo-moșierești, la 26 mai, a unui important grup de luptători revoluționari. Demonstrații în ziua de 1 mai au avut loc atunci atît în orașul Bacău cît și la Roman. Ele au fost urmate în zilele următoare de alte demonstrații și mitinguri la care participanții au cerut nu numai încheierea păcii dar și exproprierea moșiilor boierești, și împărțirea pămînturilor la țărani.

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3, București, 1951, p. 345.

² Arhiva Sfatului popular al reg. Bacău, fond prefectura, dos. ad-tive, adresa nr. 5538.

³ A.C.I.I.P., fond 56, dos. 5921, f. 10.

Comunicarea se ocupă în continuare, pe baza unei documentări bogate despre valul numeroaselor manifestații și demonstrații care au avut loc în orașele Roman, Bicăz, Bacău și Piatra-Neamț în lunile iunie și iulie împotriva asasinării de către organele de reprimare ale burghezo-moșierimii a luptătorilor socialiști.

Acțiunile revoluționare petrecute în primăvara și vara anului 1917, în orașele și satele regiunii Bacău — arată autorul — constituie o glorioasă pagină din istoria mișcării muncitorești din România, ele dovedesc cu prisosință forța revoluționară a maselor largi populare. „Starea de efervescență revoluționară a trupelor rusești, care, refuzând să mai lupte, îi arestau pe ofițerii țariști și creau comitete de soldați, ecoul instaurării puterii muncitorești-țărănești în Rusia aveau o influență puternică — arată tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — asupra populației muncitoare și insuflau muncitorimii și țărănimii un curaj și o hotărâre de luptă încă necunoscute la noi în țară”¹.

Discuțiile purtate pe marginea comunicărilor au subliniat străduința autorilor de a aduce o modestă contribuție la cunoașterea unor aspecte importante ale istoriei poporului nostru, insistându-se îndeosebi asupra necesității de a sistematiza și prezenta la un nivel științific mai bun cercetările și documentația autorilor.

Au fost prezentate la sesiune, referate și coreferate metodice din care amintim: *Realizarea educației ateist-științifice prin lecțiile de istorie*, de Eliza Bichman, *Predarea lecțiilor de istorie în spiritul luptei pentru pace și al prieteniei între popoare*, de Lucia Georgian și Amira Miclea. De asemenea s-au ținut și lecții practice de istorie la clasele VII și XI.

Felul în care s-au desfășurat lucrările celei de a doua sesiuni metodico-științifice, ținută anul acesta în orașul Iași (cea dintâi a avut loc în 1960 la Sibiu), a arătat că această manifestare a Societății de științe istorice și filologice din R.P.R. și-a atins scopul. Inițiativa Societății de a organiza sesiuni nu numai la centru ci și la sediile filialelor sale, în cadrul cărora să se prezinte rezultatele cele mai bune ale muncii de cercetare științifică și metodică este binevenită și utilă.

Zenovia Belindeanu și L. Ștefănescu

EXCURSIA ȘTIINȚIFICĂ ÎN R.S. CEHOSLOVACĂ, R.P. POLONĂ ȘI R.D. GERMANĂ

În zilele de 6—19 august Comitetul internațional al tinerilor istorici cu preocupări în problema luptei antifasciste și antirăzboinice a popoarelor, inițiat de Uniunea Tineretului Liber german în urma Festivalului Mondial al tineretului și studenților de la Moscova din 1957, a organizat o excursie științifică în diferite orașe și locuri istorice din R.S. Cehoslovacă, R.P. Polonă și R.D. Germană. La excursie au participat 29 de tineri istorici și câțiva studenți de la facultăți de istorie din 9 țări ale Europei: R.S. Cehoslovacă, Danemarca, Franța, R.D. Germană, R.F. Germană, Italia, R.P. Română, R.P. Ungară, R.P. Polonă. Obiectivele acestei acțiuni au fost organizarea de discuții și întâlniri cu oameni de știință, militanți ai luptei revoluționare, participanți la lupta de partizani și la războiul antihitlerist, vizitarea locurilor și monumentelor antifasciste, a unor foste lagăre de muncă și de concentrare, a muzeelor pe această temă.

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, 1959—1961*, București, 1961, p. 430.

Participanții la această acțiune internațională au vizitat diferite locuri din Praga unde, în anii dominației burgheziei, masele populare, în frunte cu membrii partidului comunist, au luptat pentru libertate și independența țării, unde au avut loc lupte ale armatei sovietice eliberatoare și ale clasei muncitoare cehoslovace pentru luarea puterii politice în mâinile sale. Tot aici s-a ținut o întâlnire cu oamenii de știință și participanții la lupta antifascistă. Tinerii istorici au mers la Lidice, orașul care în 1942 a fost distrus bestial de către trupele hitleriste de ocupație, populația lui fiind exterminată. S-a vizitat lagărul fascist de muncă de la Terezin. La Brno, la muzeul Rezistenței din acest oraș, a fost organizată o discuție cu participanții la lupta de partizani din munții Tatra. În continuare s-a vizitat zona luptei de partizani și a insurecției din mai 1945 din Slovacia.

În Polonia, după vizitarea locurilor istorice din Cracovia, s-a mers la fostul lagăr de concentrare de la Auschwitz, unde hitleriștii au săvârșit înflorătoare bestialități, exterminând ca și în alte lagăre de concentrare, un mare număr de oameni din numeroase țări. Varșovia — ea însăși muzeu ce vorbește despre odioasele crime ale hitleriștilor, despre eroismul și sacrificiul luptătorilor antifasciști pentru libertate — a oferit tinerilor istorici participanți la această expediție științifică un bogat material. Muzeul din clădirea unde s-a aflat comandamentul trupelor S.S. din Varșovia cuprinde numeroase exponate și mărturii despre barbariile comise asupra populației. La întrunirea cu Comitetul de luptă pentru pace din Polonia s-a subliniat necesitatea luptei pentru salvarea omenirii de un nou război mondial.

În R.D. Germană, la Berlin, a avut loc o întâlnire în cadrul căreia au fost expuse măsurile luate de către guvernul Germaniei democratice, în vederea apărării cu nădejde și eficace a graniței cu R.F.G. și cu Berlinul occidental pentru salvarea păcii și securității popoarelor. Tot în Berlin au fost vizitate diferite locuri și monumente ale luptei împotriva fascismului, împotriva militarismului german. Interesante documente sînt la Muzeul istoriei Germaniei.

Instructivă a fost vizionarea Muzeului G. Dimitrov din Leipzig deschis în sala tribunalului unde acest militant al mișcării muncitorești bulgare și internaționale a demascat cu demnitate comunistă pe incendiarii fasciști. În Iena, Weimar, Dresda și în alte orașe din R.D.G. sînt de asemenea numeroase mărturii demascatoare ale regimului hitlerist.

În fostele lagăre de concentrare de la Sachsenhausen și Buchenwald ca și în multe altele cu care a fost împlinită Germania și țările cotochite, participanții la excursia științifică au văzut numeroase materiale despre crimele îngrozitoare comise de hitleriști.

Participanții la excursie au adoptat în unanimitate o scrisoare către președintele Consiliului de Miniștri al R.P. Polone, și una către președintele Consiliului de stat al R.D. Germane, prin care și-au manifestat solidaritatea cu lupta pentru pace pe care o duc popoarele, țările socialiste, în frunte cu Uniunea Sovietică.

Excursia a avut un puternic caracter educativ în spiritul luptei hotărâte, neîmpăcate împotriva fascismului și militarismului, pentru pace. Comitetul internațional a propus un plan de acțiune în vederea studierii și cercetării de către tinerii istorici a luptei antifasciste și antimilitariste, ceea ce se va întrușina în comunicările ce se vor susține la o viitoare sesiune științifică.

C. Mocanu

MUZEUL DE ISTORIE FEUDALĂ DE LA CETATEA BRAN

În comuna Bran, la 29 km de orașul Brașov se află construită de aproape 600 de ani o cetate feudală al cărei trecut istoric se împletește cu istoria Transilvaniei și a Țării Românești. De la începutul construirii ei, cetatea Branului a fost o cetate regală, la sfârșitul sec. XVIII intră în stăpânirea casei de Austria iar după primul război mondial a aparținut casei de Hohenzollern. După abolirea monarhiei și proclamarea republicii în țara noastră cetatea Bran a devenit un bun al poporului.

Arhitectura inițială a cetății Bran a suferit reparații și modificări structurale în cursul veacurilor potrivit nevoilor de apărare (1595, 1622 etc.). În schimb cele inițiate după 1920 dovedesc o lipsă totală de răspundere față de trecutul glorios al acestei vechi cetăți. Modificările au mers pînă acolo încît poarta principală cu podul mobil au fost astupate iar intrarea în cetate a fost dirijată pe o scară laterală; vechea fîntînă de 57 de metri care răspundea în curtea interioară a fost transformată în pasaj pentru un ascensor electric; crenele și gurile de tragere au devenit ferestre cu obloane de lemn purtînd stema regală; sobele și vetrele s-au transformat în cămine confortabile, sălile au fost împărțite în cămăruțe, coridoarele au fost astupate cu uși de lemn și de fier aduse de la alte construcții din Brașov și de la unele castele feudale din Germania, platformele de observație au fost amenajate ca terase de plajă sau balcoane de odihnă, în vârful turnului circular a fost plasată o orgă eolică. După părerea noastră o sarcină importantă a conducerii muzeului ar fi restituirea vechii arhitecturi a cetății Branului prin înlăturarea acestor adăogiri și transformări.

Plasată pe o stîncă de calcar, „stîncă lui Dietrich”, cetatea Bran care atinge o înălțime de aproape 70 de metri are o formă neregulată adaptîndu-se perfect terenului. În partea de sud este apărată de cortine masive, spre apus de un turn circular (turnul pulberăriei), spre nord domină donjonul de formă paralelipipedică prevăzut cu creneluri treptate din sec. XIV. Curtea interioară este redusă ca suprafață și are o formă aproape triunghiulară. Folosită multă vreme ca punct de vamă pe drumul care făcea legătura dintre Brașov și Cîmpulung, cetatea era prevăzută și cu unele construcții anexă. În partea de apus, de-a curmezișul drumului se văd și astăzi ruinele unui zid de piatră, înalt de aproape 10 metri prevăzut cu un rînd de crenele și cu o poartă. Făcînd legătura cu cele două măguri din dreapta și din stînga drumului, acest zid închidea trecerea oricui către Brașov. Între acest zid și cetatea propriu-zisă se afla Casa vămii, și mai târziu și locuința castelanului. Construită în scopul controlării circulației traficului comercial dintre Țara Românească și Transilvania, cetatea Branului și-a îndeplinit cu prisosință rolul.

Din 1957 în această cetate feudală — printre puținele păstrate în țara noastră — funcționează un muzeu istoric. El este adăpostit în două localuri : în cetatea propriu-zisă și în Casa vămii medievale.

Accesul în cetate se face pe o scară de piatră lateral așezată în partea de vest unde se intră în încăperile de la parter. În camera de gardă prevăzută cu o vatră sînt expozate cuprinzînd relevée ale diferitelor etaje ale cetății, reproduceri după stampe din secolele XVIII și XIX reprezentînd cetatea Bran, facsimile și traduceri după documentele relative la acest monument istoric (de exemplu documentul din 19 noiembrie 1377 care atestă construirea din piatră a cetății etc.). În vechiul gang de intrare care făcea legătura între curtea interioară și puntea mobilă a fost amenajată sala de arme. Aici se pot întîlni arbaete simple și perfecționate încrustate în os și fildes, scuturi trapezoidale din lemn acoperite cu piele pictată pe care sînt reprezentate blazoanele cavalerilor (sec. XV), halebarde, paloșe pentru două mîini, cămăși de zale (sec. XV), armuri pentru cavaleri și caii lor, ghioagă cu piroane, archebuze (sec. XVI), pistoale cu cremene (sec. XVII) și puști (sec. XIX). În mijlocul sălii de arme se află o masă masivă de lemn din Anglia (sec. XIV).

În curtea interioară de la parter se află expus un tun de bronz din 1601 așezat în dreptul unei guri de tragere închisă cu oblon masiv de lemn; tot aici există fântina cetății (peste 50 m adncime) și o fntnă ornamentală în stilul epocii Renașterii.

La etajul I se află reconstituită încăperea unei temnițe medievale destinată țăranilor iobagi răzvrătiți și prizonierilor de război. În restul încăperilor se întlneste mobilier în stil florentin din sec. XV—XVI: mese grele din lemn, jilțuri tapisate cu piele de Cordova, lăzi din lemn împodobite cu sculpturi în relief. Într-o cameră a cărei ușă de fier poartă inițialele Z. K. și anul 1683 se află pictura chipului unui episcop (sec. XV) și un exemplar german al Bibliei din 1740. De o rară finețe este sculptura în lemn numită grupul celor trei generații datînd din sec. XV.

La etajul II în fosta locuință a castelanului și a altor slujbași ai cetății (sec. XVII—XIX) se află un safe din sec. XV în lemn sculptat în stil oriental spaniol și o sculptură colorată din lemn înfățișînd pe patronul breslei fierarilor: Sf. Laurențiu. Sala gotică și sala galbenă cuprind mobilier în stil baroc și rococo din vremea Mariei Tereza precum și portretul în ulei al senatorului brașovean Cristofor Neiles (1688—1742) fost castelan al cetății, lăzi florentine (sec. XVI), o ladă din lemn sculptat din 1736 casete din lemn de trandafir (sec. XV) și un frumos triptic. La etajul II se poate merge pe un podeț de lemn de-a lungul zidurilor de incintă din partea de apus și de nord a cetății prevăzute cu creneluri astupate cu obloane din lemn.

De la etajul II se poate ajunge la etajul III printr-un culoar secret zidit din piatră și descoperit cu prilejul lucrărilor de restaurație din sec. XX conduse de Karl Lieman. În încăperile de la etajul III care cîndva au fost podul cetății sînt expuse, de asemenea, piese de mobilă din vremea Renașterii, vase de cositor care au aparținut castelanului și unor orașeni, ceramică săsească precum și o statueta din lemn din sec. XV. De pe o terasă acoperită, amenajată mai tîrziu, se poate privi în curtea interioară spre turnul pulberăriei și spre turnul de observație (donjonul) restaurat în sec. XVII și în 1723.

La etajul IV se află o altă terasă descoperită cu vederea către Valea Turcului de-a lungul căreia șerpuiește drumul comercial spre Cîmpulung. Tot aici se mai găsesc o sală de vînațoare cuprînzînd diferite tipuri de arme și animale de pădure împăiate, un salon mobilat în stil rococo, cu vase chinezești pe care șerpuiesc dragoni, cu veselă spaniolă de Talavera, cu o sobă italiană din sec. XVIII, un pat cu baldachin cu stîlpi din lemn sculptat cu ghirlande de trandafiri în relief și sala copiilor cu mobilă englezească din sec. XVIII, lăzi și o sobă săsească, o mađonă sculptată în lemn (sec. XV).

În turnul donjonului se poate ajunge pe o scară pornînd de la etajul III pînă la o platformă acoperită din lemn de pe care se poate admira Țara Birsei către Măgura Codlea mai ales.

La a doua clădire a muzeului, Casa vămii medievale se poate ajunge prin curtea cetății coborînd pe o alee pe versantul de apus. Muzeul de aici a fost deschis la 30 decembrie 1959. În sălile acestei clădiri construite în 1759 se găsese stampe care înfățișează aspectul orașelor din Transilvania în evul mediu, hărți care marchează drumul comercial dintre Țara Romînească și Transilvania, hărți vechi ale acestor două principate, planuri ale orașelor Brăila și Galați din sec. XVIII, extrase de pe tarifele vamale din sec. XVI—XVIII, măsuri și greutateți (sec. XVIII), vase și arme (sec. XVII—XVIII), vase de cositor din Transilvania, un ceas de perete, candelade de argint și lăzi brașovene (sec. XVII). Materiale referitoare la breslele meșteșugărești și de negustori, stampe înfățișînd hanurile epocii completează această colecție. De asemenea sînt expuse costume de negustori brașoveni (sec. XVIII), covoare și vase orientale (sec. XVII—XVIII), arme medievale, argintărie vieneză (sec. XVIII—XIX), lăzi florentine (sec. XVI), giubele de catifea geneveză sec. XVIII, stofe de brocart italian, obiecte de broderie spaniolă provenite din import, gravuri reprezentînd iarmaroace și bilciuri europene (de exemplu gravura din 1620 a

unul iarmaroc din Florența), vase de aramă din Transilvania, vase de pământ și de argint din Germania și Olanda, vase de sticlă de Murano etc.

O observație generală care se poate face asupra acestui material expus, foarte interesant pentru istoria evului mediu din Transilvania și Țara Românească, se referă la tematică. Din acest punct de vedere atât obiectele expuse la Casa vămii medievale cât și mai ales acelea din cetatea propriu-zisă nu au urmărit o tematică în mod consecvent. De exemplu la cetatea Bran numai în sălile de la parter se vede existența acestei tematică, ca și în sălile de la Casa vămii medievale. În restul încăperilor din cetatea propriu-zisă organizatorii muzeului au căutat să păstreze pe cât a fost posibil vechiul inventar al mobilierului medieval achiziționat de foștii proprietari. În acest fel etajele I—IV au devenit un muzeu de artă feudală europeană fără a fi aranjat pe epoci și stiluri. Dintre exponate lipsesc stampele contemporane care ar fi putut să înfățișeze diferitele evenimente legate de trecutul cetății Branului. De exemplu în celula temniții de la etajul I ar fi fost necesare unele stampe care să înfățișeze scene ale inchiziției medievale iar în sala de arme puteau să fie expuse stampe care să înfățișeze modul de purtare și de folosire al acestui armament.

De asemenea o altă observație este în legătură cu proveniența obiectelor expuse și vechimea lor. Aici ar fi fost necesar ca la fiecare obiect să existe tăblițe cu explicații ample. La Casa vămii medievale unele din aceste lipsuri au fost evitate. Aici materialul este mai judicios prezentat. Din muzeul istoric de la cetatea Bran lipsesc materiale relativ la viața țăranilor iobagi care trăiau pe domeniul cetății. Inventarul și casele muzeu de la secția etnografică prezintă situația unor gospodării ale țăranilor înstăriți, nicidecum ale gospodăriilor țăranilor iobagi, colibași și jeleri. Reorganizat pe baza unei tematici științifice alcătuită prin înlăturarea adăugirilor anacronice, muzeul cetății Bran va deveni unul din cele mai interesante muzee de istorie feudală din țara noastră.

C. Șerban

CRONICĂ

Institutul român pentru relațiile cu străinătatea a organizat la 17 iunie a.c. în sala S.R.S.C. din Capitală o seară culturală dedicată Centenarului unității Italiei.

Au participat reprezentanți ai conducerii I.R.R.C.S., funcționari superiori din Ministerul Afacerilor Externe, oameni de artă și cultură. Au fost de față reprezentanți ai Legației Italiei la București.

Despre Centenarul unității Italiei a vorbit conf. univ. Vasile Maciu, de la Facultatea de istorie a Universității „C. I. Parhon”. A urmat apoi un program literar artistic.

Ministerul Învățământului și Culturii și Societatea de Științe istorice și filologice din R.P.R. au organizat între 16 iulie și 5 august, a. c. la Predeal, un curs central de perfecționare pentru profesorii de istorie. Lecțiile și conferințele—ținute de către acad. P. Constantinescu-Iași (directorul cursului), acad. C. Daicoviciu, Gh. Vasilichi, Gh. Zaharia, V. Rață, M. Berza, Gh. Georgescu-Buzău, Ștefan Pascu, Al. Vianu, Gh. Țuțui, Nichita Paraschiva, Titu Georgescu și I. Nețoiu — au lămurit, în lumina ultimelor cercetări și concluzii din domeniul istoriei, o serie de probleme complexe ale istoriei patriei noastre.

* * * *Contribuții la istoria capitalului străin în România* *

București, Edit. Academiei R.P.R., 1960, 591 p.

Demascării crâdășiei dintre clasele exploatoare din România și capitalul monopolist străin, rolului capitalului străin în înrobirea economică a țării noastre, în menținerea ei în situația unei semicolonii, exploatarea poporului muncitor le este consacrată interesanta lucrare, întocmită de un colectiv de istorici ai economiei naționale, *Contribuții la istoria capitalului străin în România*.

Răspunzând sarcinilor puse de partidul nostru în fața oamenilor de știință, în fața istoricilor, de a elabora ample studii de pe pozițiile învățăturii marxist-leniniste, colectivul de autori ai lucrării recenzate aduc o contribuție deosebită în lămurirea uneia dintre cele mai complexe probleme ale istoriei economice: intensificarea dominației capitalului străin asupra economiei țării noastre în perioada dintre cele două războaie mondiale și îndeosebi consecințele acestui fenomen. Meritul autorilor este cu atât mai mare, cu cât roadele muncii lor s-au concretizat într-unul din primele studii de amploare, — scris de pe pozițiile clasei muncitoare, — cu profund caracter demascator, studiu care umple un serios gol în literatura istorică-economică din țara noastră.

De asemenea studiarea istoriei capitalului străin în România burghezo-moșierească con-

tribuie la cunoașterea, înțelegerea și explicarea a numeroase probleme privind istoria economică și politică a țării noastre din perioada de după primul război mondial. Probleme ca agravarea exploatarea oamenilor muncii, caracterul înapoiat agrar al economiei naționale, dependența politică a României față de puterile imperialiste, care a culminat cu subjugarea țării față de Germania hitleristă și participarea României la criminalul război antisovietic, nu pot fi analizate și explicate pe deplin fără a ține seama de pozițiile capitalului străin, fără a lua în considerație jefuirea colonială a muncii poporului de către oligarhia financiară străină. Lucrarea „Contribuții la istoria capitalului străin în România” aduce un aport însemnat pentru lămurirea tuturor acestor probleme. Tot ce s-a petrecut pe plan politic în România după primul război mondial își găsește explicațiile în schimbările survenite în economia țării, iar cunoașterea mai aprofundată a dezvoltării economice este facilitată de cunoașterea istoriei capitalului străin.

Abordând un aspect al uneia din cele mai importante probleme legate de analiza imperialismului, exportul de capital, și ținând seama de faptul că exportul de capital este un mijloc de exploatare a țărilor slab dez-

* Lucrarea a fost elaborată de un colectiv format din: Costin Murgescu, N.N. Constantinescu (redactori responsabili), Radu Paul, Bogdan Constanța, Mihai Ștefan.

voltate de către monopolurile din țările capitaliste dezvoltate, în lucrare sînt analizate căile și mijloacele folosite de oligarhia financiară internațională pentru înfeudarea economică și politică a Romîniei. Urmărind aceste probleme în perioada de după primul război mondial și pînă la sfîrșitul crizei economice din 1929—1933, materialul prezentat sugerează cititorului căile și metodele specifice sau care ies mai puternic în evidență în fiecare perioadă în parte. Astfel, prima perioadă — cuprinsă între 1917 și 1922, epoca avîntului revoluționar — este caracterizată, din punctul de vedere al penetrației capitalului străin, prin procesul de transformare a Romîniei într-o semicolonie a imperialismului anglo-franco-american, prin acapararea de către acesta a pozițiilor deținute înainte de război de capitalul german și austro-ungar. C. Murgescu autorul primului capitol demonstrează prin date și fapte concludente acest proces pornind de la prețioasele indicații ale documentelor de partid, care arată că puterile Antantei învingătoare în primul război mondial au căutat să asigure „preferarea Romîniei într-o colonie a imperialismului anglo-franco-american”¹.

Perioada următoare, cuprinsă între anii 1923 și 1928, se caracterizează, prin modul cum diferite grupuri financiare străine reușesc să acapareze economia țării, sau „cei care în perioada 1919—1922 se luptaseră între ei pentru a lua locul capitalului german se luptau acum în vederea consolidării pozițiilor cucerite”². Căile de consolidare a capitalului străin au fost diferite. Alături de fenomenul creării de noi societăți, mai puțin intens în această perioadă, monopolii străini și-au extins dominația pe calea dezvoltării societăților constituite anterior anului 1923. De asemenea, în anii stabilizării relative a capitalismului s-au înființat un însemnat număr de agenții și reprezentanțe comerciale

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 370.

² *Contribuții la istoria capitalului străin în Romînia*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1960, p. 111.

aparținînd diferitelor grupuri străine, prin care se asigura atît desfacerea produselor fabricate cît și importul de materii prime. În felul acesta, prin exemplul țării noastre este confirmată teza leninistă conform căreia „exportul de capital devine un mijloc pentru încurajarea exportului de mărfuri”.

Ultima perioadă în care autorii urmăresc pătrunderea capitalului străin este perioada crizei economice din 1929—1933. Principalele folosite de monopolii străini pentru înfeudarea și mai accentuată a țării noastre a fost aceea a împrumuturilor masive acordate statului burghez-moșieresc. Datoria publică a Romîniei în 1933 întrecea de aproape opt ori veniturile bugetare din 1933—1934. În timp ce burghezia și moșierimea au căutat să treacă sub totală tăcere caracterul oneros al împrumutului stabilizării din 1929, în valoare de 100 000 000 de dolari, Partidul Comunist din Romînia arăta maselor populare adevărul, consecințele împrumutului. Astfel, în rezoluția C.C. al P.C.R. din martie 1929 se spunea: „Strîmtoarea în care se găseau finanțele și economia țării, nevoia mare de capitaluri, ruina gospodăriei agricole, foamea în ținuturi întregi, criza adîncă a regimului din Romînia îi asigurau plasarea capitalurilor în condițiile cele mai avantajoase și rentabile, dobînzii fabuloase, puțința de a utiliza din belșug materiile prime din țară, de a exploata și jefui masele muncitoare din Romînia, transformîndu-o pe aceasta într-o semicolonie”³.

Concluzia de ansamblu cu privire la pătrunderea capitalului străin în perioada cercetată este că „a avut loc un proces de adîncire a subjugării Romîniei de către capitalul monopolist din Occident, de agravare a dependenței sale economice și politice față de marile puteri imperialiste” (p. 12), atît prin participații și finanțări bancare și industriale, cît și pe calea sporirii fără precedent a datoriei externe a țării noastre. Este deosebit de importantă teza pe care o demon-

³ *Documente din istoria Partidului Comunist din Romînia. 1929—1933*, vol. III, E.S.P.L.P., București, 1954, p. 35.

strează autorii, și anume că dominația capitalului străin a crescut chiar atunci când greutatea lui specifică a rămas aceeași sau chiar a scăzut într-o anumită perioadă. Astfel, prin sistemul participațiilor și finanțărilor, monopolistii aveau posibilități de a controla un număr mai mare de întreprinderi, sau, îndeosebi în perioada crizei economice din 1929—1933, dominația capitalului străin se întărește prin creșterea datoriei publice externe, prin concesiunile înrobite acordate monopolistilor, prin forțarea exportului la prețuri derizorii și acceptarea controlorilor străini asupra economiei naționale. C. Argetoianu, ministru de finanțe în guvernul din aprilie 1931, dezvăluia cu cinism situația de dependență a țării față de controlorii străini și atitudinea profund trădătoare a guvernanților români. După ce arată în memoriile sale că pe baza convențiilor de stabilizare toate încasările impozitelor se făceau sub controlul Băncii Naționale, care preleva asupra acestor încasări cote lunare pentru serviciul datoriei externe și nu remitea tezaurului decât excedentul, consemnează: „D-l Roger Auboin, cu Rist în culise și câțiva experți la Ministerul de Finanțe . . . , vegheau zi și noapte asupra sacului cu grăunțe, în care n-aș fi putut să-mi bag mâna, dacă aș fi vrut, fără să provoc scandal și represalii pe piața Parisului și în culisele de pe malurile Senei, fără să mai vorbim de Londra și New York. Dacă aș fi vrut, dar n-am vrut nici o secundă”¹.

Împrumuturile contractate, ca și dobânzile cămătărești aruncate pe umerii poporului muncitor, erau extrem de împovărătoare. Sub formă de dobânzi și comisioane la creditele străine au ieșit din țară între 1922 și 1928 13,8 miliarde de lei, adică aproximativ 1/3 din profitul trecut peste graniță (p. 552); important e faptul că aceste împrumuturi, în proporție de 4/5, au fost cheltuite pentru scopuri neproductive, ca plățirea unor datorii

¹ *Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.* (C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, partea a VIII-a, nr. 3, p. 1 093).

anterioare ale statului, achitarea sumelor pentru comenzi militare, acoperirea deficitelor bugetare și altele.

Una dintre concluziile cele mai importante la care ajung autorii și pe care o demonstrează cu date convingătoare este aceea că sporirea capitalului străin a avut loc nu prin aducerea de capital de peste graniță, ci prin capitalizarea unei părți din plusvaloarea stoarsă din munca neplătită a oamenilor muncii, și îndeosebi a clasei muncitoare. Astfel, societatea „Astra Română” a câștigat între anii 1920 și 1939, în medie, un profit anual egal cu de cinci ori mărimea capitalului adus din străinătate, sau societatea „Romino-Americană” a câștigat în fiecare an (în aceeași perioadă) un profit egal cu de 8,73 ori mărimea capitalului adus în România (p. 266). Privind structura capitalului societăților industriale, se constată că circa 80 % constituia plusvaloarea capitalizată, restul reprezenta capitalul inițial investit.

Aservirea economică a României a fost însoțită de cea politică. Monopolistii străini foloseau pozițiile lor economice pentru a determina aducerea la guvern a partidelor sau grupărilor politice care satisfăceau cel mai bine interesele lor. Oligarhia financiară din țara noastră se țira pe brânci în fața monopolurilor internaționale, și aceasta, așa cum arată un document al P.C.R., pentru că „atunci când ea se leagă de surorile ei imperialiste mai mari, o face și pentru realizarea scopurilor sale imperialiste”². Pe această linie, lucrarea recenzată demască puternic cîrdășia burghezo-moșierimii din România cu marile monopoluri străine. În perioada imediat următoare primului război mondial și a stabilizării relative a capitalismului, liberalii dusese o politică economică denumită „prin noi înșine”, care exprima tendința celei mai puternice grupări financiare de a-și întări pozițiile și de a monopoliza conlucrarea cu capitalul străin. Deși această lozincă nu era decât o lozincă demagogică

² *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, p. 123.

prin care finanța liberală căuta să-și acopere trădarea națională și să-și asigure colaborarea cu capitalul străin în condiții cât mai avantajoase pentru ea, monopolurile străine s-au simțit stingherite, într-o anumită măsură, de pe urma acesteia. Spre sfârșitul anului 1928, cercurile imperialiste erau interesate în aducerea la putere a unui guvern reprezentat de partidul național-țărănesc, care aflase lozinca „porților deschise”, prin care se preconiza înlăturarea oricărui îngrădiri din calea jefuirii bogățiilor și a muncii poporului nostru. În esență, nu exista nici o deosebire în ceea ce privește subjugarea țării capitalului străin între politica economică a liberalilor și a național-țărăniștilor. Partidul Comunist din România arată că formula „prin noi înșine” constituia masca sub care se ascundea politica de vindere a bogățiilor țării, de trădare a independenței naționale, iar lozinca „porților deschise” însemna *Invorbirea sâftișă* a țării de către monopolurile străine.

Dominația capitalului străin a avut ca urmare menținerea țării într-o înapolere și dependență economică față de țările capitaliste dezvoltate. Urmărind cea mai mare rentabilitate și o amortizare rapidă, capitalul străin a imprimat economiei țării o dezvoltare extrem de anarhică. Ramuri industriale ca cea petroliferă, forestieră etc., care asigurau monopoluștilor profituri mari cu cheltuieli mici, s-au dezvoltat mai mult, iar industria constructoare de mașini industriale sau agricole, chimică, energetică s-au dezvoltat foarte puțin sau chiar de loc. Puținele întreprinderi ale industriei metalurgice existente în România erau orientate mai mult spre producția de război. Deci dominația capitalului străin a imprimat industriei țării noastre o dezvoltare anarhică și unilaterală. Ura și nemulțumirea capitaluștilor străini chiar față de slaba dezvoltare pe care o luase în țara noastră industria grea reiese din următoarele: „Ori de câte ori văd la d-voastră un furnal — spunea un consilier economic străin — mi se strânge inima pungă... Noi, germanii, avem o țară eminamente

industrială, pe când voi aveți o țară emnamente agricolă”¹.

Alături de înapolierea economică a țării noastre, creșterea dominației capitalului străin a avut urmări deosebit de grave asupra poporului muncitor, adncind mizeria oamenilor muncii. Autorii studiului recenzat demonstrează pentru fiecare perioadă în parte că, în condițiile imperialismului, legea generală a acumulării capitaliste — acumulare de uriașe bogății la un pol al societății — concomitent cu creșterea exploataării oamenilor muncii la celălalt pol al societății — își intensifică acțiunea. Se știe că redarea acestor realități în cifre, în date statistice întâmpină multe dificultăți din cauza ascunderii de către capitaliști a profiturilor reale obținute de ei și a condițiilor de muncă și de trai ale oamenilor muncii. De aceea meritul lucrării este cu atât mai mare, cu cât autorii ei, folosind un vast material statistic burghez, au arătat că situația muncitorilor din întreprinderile capitaliste, îndeosebi a celor aparținnd capitalului străin, era mult mai gravă decât o arată cifrele oficiale (vezi, de exemplu, cap. III, p. 249—278). Este scoasă în evidență rapacitatea capitalului străin, care recurgea la scăderi succesive și masive de salarii. În Valea Jiului, Valea Prahovei, la Reșița, salariile au fost scăzute în 1931 cu 50—60%; în 1932, ca urmare a tratativelor ce se duceau la Paris în problema petrolului, magnații capitalului internațional au trecut la concedieri masive în rândurile muncitorilor petroluști, iar celor neconcediați li s-au scăzut salariile cu 35% (de exemplu la rafinăria „Orion”, la „Romfno-Americană” etc.). De asemenea ziua de muncă, prelungită pînă la 12—14 ore, se împletea cu intensificarea pînă la extrem a muncii. Astfel, la minele din Valea Jiului, în perioada 1925—1932, în timp ce numărul muncitorilor a scăzut cu 60%, randamentul pe muncitor a crescut cu mai bine de 50% (p. 270). Exploatarea

¹ C. I. Băicoianu, *Studii economice, politice și sociale. 1898—1940*, București, 1941, p. 848.

nemiloasă a muncitorilor este redată și de rata plusvalorii, care atingea un nivel rar întâlnit chiar în țările coloniale. După calculele autorilor, în perioada stabilizării relative a capitalismului rata reală a plusvalorii întrecea 650 % în industria petrolului. La societatea „Petroșani”, în 1925, rata plusvalorii era de 300 %, iar la societatea Buhuși era de 330 % (p. 180, 181 și 185). Adăugând la acestea condițiile extrem de grele de muncă din întreprinderile capitaliste, șomajul, care lua proporții din ce în ce mai mari (în urma faimosului plan de la Geneva din 1932 în perioada crizei economice din 1929—1933, numărul șomerilor atingea cifra de peste 300 000 de oameni), condițiile de locuit neomeneste, scăderea puterii de cumpărare a maselor, sănătatea oamenilor muncii era precară. A crescut mortalitatea generală și infantilă, durata medie a vieții a ajuns în 1933 la 42 de ani.

Exemplele date se referă la exploatarea sălbatică la care erau supuși muncitorii din întreprinderile capitalului străin. Acestea se adăugau „la lanțul mizeriei în care era ținută întreaga clasă muncitoare din țara noastră de către burghezia română în cîrdășie cu monopolurile străine”.

Încă din primii ani ai existenței sale, Partidul Comunist din România a împletit lupta sa împotriva exploatarei capitaliste cu lupta împotriva subjugației țării de către capitalul monopolist străin.

În întreaga perioadă de după primul război mondial pînă în 1933, proletariatul sub conducerea Partidului Comunist din România, a desfășurat o luptă neobosită, împletind revendicările de ordin economic cu cele politice. Din adîncă ilegalitate, P.C.R. a organizat și a condus puternice mișcări greviste. Astfel greva minerilor de la Lupeni din august 1929 a lovit puternic în politica exploatare și antinațională a regimului burghezo-moșieresc. Acțiunile clasei muncitoare „... au culminat cu eroicele lupte din ianuarie—februarie 1933 ale muncitorilor cefești și petroliști, care s-au ridicat cu hotărîre împotriva curbilor de sacrificiu, mizeriei,

înrăutățirii condițiilor de trai ale clasei muncitoare, împotriva înfeudării tot mai mari a țării puterilor imperialiste, pentru a bara drumul fascismului și al războiului anti-sovietic”¹.

★

Prin apariția lucrării *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, analiza căilor și metodelor creșterii dominației capitalului străin a căpătat o rezolvare mult mai completă decît cea cunoscută pînă acum în literatura istorică și economică marxist-leninistă din țara noastră. Folosind documentele de partid, autorii interpretează just fenomenele social-economice studiate, pe baza unui bogat material documentar și de arhivă. Concluziile interesante la care ajung autorii vor ajuta cercetătorilor economiști și istorici în aprofundarea altor probleme legate de istoria economică a țării noastre. În același timp, cititorii au posibilitatea să cunoască mai bine realitățile existente în România burghezo-moșierească în perioada dintre cele două războaie mondiale, precum și lupta clasei muncitoare, în frunte cu P.C.R., pentru apărarea intereselor vitale ale poporului român, pentru apărarea independenței țării.

Totuși una din problemele căreia autorii nu i-au găsit rezolvarea pînă la capăt este aceea a evoluției capitalului străin în diferite ramuri, raportului de forțe în diferite perioade istorice, stabilirea mai exactă a proporțiilor greutății specifice a capitalurilor străine cît și variația greutății specifice a capitalului străin comparativ cu cel autohton. Aceasta rămîne încă o problemă de cercetat.

De asemenea, deși în privința consecințelor dominației capitalului străin asupra înrăutățirii situației economice a clasei muncitoare autorii aduc date concludente, lupta clasei muncitoare împotriva pătrunderii capitalului străin, este totuși o problemă care se subînțelege. În documentele de partid, din presa comunistă și din alte publicații pro-

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *40 de ani de luptă sub steagul alobiliruitor al marxism-leninismului*, în *Scînteia*, 9 mai 1961.

gresite s-ar fi putut găsi exemple care să illustreze această problemă. Desigur că clasa muncitoare, concomitent cu ducerea luptei împotriva exploatarei capitaliste, lupta și împotriva pătrunderii capitalului străin; totuși era bine dacă se scotea mai puternic în evidență acest din urmă aspect al problemei.

În sffrșit pe alocuri abundă cifre, tabele, nenumărate fapte și date care fac ca cititorul să întâmpine unele greutăți în urmărirea și chiar în sesizarea problemelor esențiale. Ne referim în special la prima parte a lucrării.

Toate acestea însă nu diminuează cu nimic din valoarea științifică incontestabilă

a lucrării, din caracterul ei convingător și combativ, din utilitatea ei teoretică și practică, reprezentând una din cele mai interesante și mai necesare lucrări de istorie economică apărute în ultimul timp în țara noastră. Apariția celui de-al doilea volum privind istoria capitalului străin în perioada fascizării țării și pregătirii războiului antisovietic va fi o nouă și valoroasă contribuție a secției de istorie a economiei naționale din Institutul de cercetări economice al Academiei R.P.R. în lămurirea unor probleme de bază din istoria economică a țării noastre.

I. Puia

ANGELO TAMBORRA, *Cavour e i Balcani*

Torino, 1958, 409 p.

Împlinirea unui secol de la formarea statului național al Italiei a prilejuit în ultimii ani o intensificare a activității istoricilor italieni legată de problemele Risorgimentului. Strinsa legătură care a existat între popoarele română și italiană în perioada în care fiecare dintre ele lupta pentru propria lui unitate face ca unele din aceste lucrări să aibă contingente cu istoria poporului român. Bazată pe o multilaterală informație, în care materialele inedite — recoltate de autor din arhive italiene, franceze, austriece și engleze — precumpănesc în numeroase părți ale cărții, lucrarea profesorului Tamborra prezintă legăturile dintre Italia și lumea balcano-dunăreană în anii 1859—1861, cu excursuri în perioadele anterioare. Conținutul lucrării este cu mult mai larg decât pare a-l indica titlul, căci se analizează în ansamblu, pe planuri multilaterale, legăturile dintre Sardinia și în general poporul italian cu popoarele balcano-dunărene, ca și evenimentele petrecute în istoria acestora din urmă în primele decenii următoare anului revoluționar 1848. Scrisă de pe o poziție înaintată, cu multă simpatie față de popoarele din sud-estul Europei și pentru lupta

lor de eliberare socială și națională de acum un veac, cartea reprezintă netîndoielnic un important aport pozitiv dat de istoricii progresiști italieni istoriografiei mondiale și însăși cauzei prieteniei și înțelegerii dintre popoare.

Un capitol introductiv prezintă sintetic, dar totodată cu numeroase informații prețioase, ansamblul problematicei deosebit de complexe pe care o tratează autorul. De aici apar unele din tezele de bază ale cărții: Piemontul oficial și Italia revoluționară (deopotrivă interesate în problemele sud-estului european, dar de pe poziții deosebite), strinsa conexiune dintre problema italiană și cea a Europei sud-estice, ura comună, a popoarelor balcanice, dunărene și italian, față de Austria habsburgică, problema panslavismului și teama de Rusia țaristă etc.

Al doilea capitol este consacrat legăturilor dintre Italia și popoarele europene de sud-est în anii 1848—1849. Deși face parte tot din partea introductivă a cărții, capitolul dovedește maturitatea și larga arie de cunoștințe a autorului, acesta reușind să prezinte în trăsăturile esențiale evoluția evenimentelor din 1848—1849 în țările balcanice și dună-

rene, ca și legăturile Piemontului cu lupta de eliberare a popoarelor din aceste țări. Esențial este faptul că Monti, Cerruti, Carosini nu sînt simpli agenți sarzi în Ungaria sau Serbia, ci că ei sînt *luptători activi* de partea revoluției, înverșunați dușmani ai absolutismului habsburgic. Autorul prezintă de asemenea vasta operă de propagandă dusă de emigrația polonă, aliată a Piemontului, neuitînd să menționeze prezența unor agenți poloni la București și Iași (p. 83). Este atinsă și delicata problemă a hotarelor care trebuiau stabilite între Italia și slavii sud-dunăreni.

Înfrîngerea revoluției aduce o pauză în legăturile politice italo-balcanice și italo-dunărene, dar pe temeiurile din 1848—1849 se stabilesc noi relații peste un deceniu, în momentul în care poporul italian reia lupta sa pentru unitate. Acest moment constituie tema cap. III al cărții, intitulat semnificativ: *Per una azione diversiva sul Danubio contro l'Austria*. Pentru Cavour, conducătorul guvernului sard, consolidarea legăturilor cu fiecare din popoarele sud-est europene și realizarea unei unități de acțiune în această parte a Europei constituie o necesitate. Sintetizînd poziția sa, el scria în septembrie 1860 că „de starea și aspirațiile locuitorilor văii Dunării” depindea desăvîrșirea unității poporului italian. Totodată, trebuie însă ținut seamă că șeful guvernului sard nu era revoluționar. Liberal-moderat, tinzînd la realizarea unității Italiei pe calea unui compromis între forțele înnoitoare și cele conservatoare, el căuta să evite o dezvoltare a luptei revoluționare. În preajma războiului cu Austria, în primăvara 1859, Cavour dojenea pe Astengo, secretar al său, pe care-l trimisese la Belgrad, pentru discuția prea liberă pe care acesta o avusese cu Miloș Obrenović, deoarece „în Orient nu trebuie să te bizui pe nimeni”. De aceea, deși primul-ministru sard patronază trimiterea de arme spre Dunăre, în 1859 ca și în 1860, în folosul emigrației ungare și al Principatelor, el evită să antreneze această parte a Europei într-o luptă prematură. Această prudență, ca și poziția

potrivnică adoptată de diplomația oficială franceză față de pregătirile patronate de Cavour, provoacă firești ezitări — notate de autor — conducătorilor Principatelor Unite și ai Serbiei (p. 131).

În continuare, Angelo Tamborra trece la prezentarea legăturilor Italiei cu fiecare dintre popoarele balcanice și dunărene. Cel dintîi capitol este consacrat Serbiei. Se prezintă multilateral dezvoltarea trăită de poporul srb la mijlocul secolului al XIX-lea și năzuința sa spre independență. Serbia este caracterizată drept un *Piemonte balcanico*, avînd și micul ei Cavour, pe Garașanin. Relațiile italo-srbe sînt deosebit de strînse. În 1859, sosirea lui Astengo — numit consul la Belgrad, cu sarcina de a pregăti o eventuală acțiune împotriva Imperiului habsburgic de pe teritoriul srbesc, în conexiune cu Piemontul, Principatele și emigrația maghiară — are loc în momente de efervescentă. Poporul srb privea cu deosebit interes spre Italia și se arăta atras de lupta pentru unitate a poporului italian, ca și de conducătorii acestuia, și îndeosebi de Garibaldi. Astengo este primit cu simpatie la Belgrad, unde, curînd, veștile despre victoriile de la Magenta și Solferino produc manifestații entuziaste. El stabilește primele contacte cu conducătorii statului srb, dar armistițiul de la Villafranca, care deziluzionează, limitează sfera de acțiune a întrepidului consul. Dabormida, succesor al lui Cavour, fi temperează zelul, iar însuși Cavour, revenit la putere, îl recheamă, înlocuindu-l cu Durio, fost consul la Galați. Înainte de plecare, Astengo este numit cetățean al Serbiei și el adresează un cald mesaj poporului srb. Durio menține și el legături bune cu Serbia, care se afla în plină luptă politică cu Poarta pentru obținerea independenței. Urmînd instrucțiunile de la Turin, Durio, ca și Durando, ministrul Italiei la Constantinopol, sprijină cerințele Serbiei, dar, totodată, îndeamnă spre conciliere cele două părți.

După eliberarea sudului Italiei, unirea acestei părți a peninsulei cu Piemontul și proclamarea regatului Italiei, rămîn pe ordinea

de zi a procesului de unificare italică două probleme de bază: *eliberarea Romei și aceea a Veneției*. Atmosfera politică este acum mai liniștită, statul italian unitar avînd nevoie să se consolideze. De aceea tendința guvernului italian, a lui Cavour, ca și a succesorilor săi, este aceea de a dobîndi Veneția pe calea negocierilor cu Austria și eventual a unor compensații. Problema aceasta este tratată într-un capitol aparte al lucrării lui Tamborra, care prezintă interes și prin faptul că încă din 1855 s-a discutat în culisele diplomatice europene cedarea Principatelor drept compensație în schimbul Veneției. În același capitol este tratată spinoasa problemă a hotarelor naționale dintre Italia și Croația, evocîndu-se contradictoria personalitate a fruntașului croat Eugen Kvaternik. Semnificativ este indemnul pe care îl dă Cavour în 1860 lui Lorenzo Valerio de a evita „orice expresie din care ar putea rezulta că noul regat italian ar aspira să cucerească nu numai regiunea venetă, dar încă Triestul cu Istria și Dalmația” (p. 240).

Al șaselea capitol al cărții lui Tamborra este consacrat legăturilor italo-romîne din perioada luptei pentru Unire a poporului romîn. Este un capitol masiv (peste 60 de pagini), ale cărui informații sînt, de altfel, întregite cu alte prețioase referiri la istoria Romîniei ce se găsesc în restul cărții. Astfel lucrarea cuprinde detalii privind proiectul lui Terenzio Mamiani (aprilie 1848) privind o unire vamală largă între Italia, Ungaria, Transilvania și Croația (p. 73), activitatea emigrației romîne pe lîngă cercurile politice de la Turin (p. 26—28), personalitățile romînești din Principate considerate filoitaliene în 1859 (p. 120), negocierile romîno-maghiare și chestiunea transportului de arme din același an (p. 121—122, 131—132), noul transport de arme din 1860 și convenția încheiată între Alexandru Ioan Cuza și generalul Klapka (p. 134 și urm.), ori ideile lui Kvaternik privind o colaborare romîno-croată în 1860 (234). Capitolul *Per l'unità romana* pune însă în circulație, în afara informațiilor privind relațiile romîno-italiene

din restul cărții, un material masiv, în mare parte necunoscut, referitor la strînsele legături care au existat acum un secol între cele două popoare. Informațiile oferite de acest capitol sînt deosebit de prețioase pentru istoria diplomatică a Principatelor în perioada Unirii.

De la începutul capitolului, Tamborra arată interesul pe care-l manifestau față de poporul romîn, la mijlocul veacului trecut, un număr de personalități italiene. Principatelor, Cesare Correnti le spune în 1855 „Un'altra Italia” (p. 247). Vegezzi Ruscalla, Canini și însuși Mazzini sînt interesați de soarta țărilor romîne, iar pentru Cavour problema Principatelor reprezintă o permanentă preocupare. Din 1856, după ce în 1855 avusese gîndul unui eventual schimb între Principate și Veneția — atitudine care reflecta limitele sale, poziția clasei ale cărei interese le reprezenta — el se arată un hotărît partizan al Unirii. Unificarea Principatelor reprezintă de acum înainte un țel constant pentru bărbatul politic sard. Crearea unui stat romînesc însemna pentru Cavour o lovitură dată Austriei habsburgice și Rusiei țariste, dar îndeosebi era un precedent pentru unificarea italică. El califică ostilitatea față de Unirea Principatelor drept o crimă de „lèse-civilisation” (p. 256), iar altă dată observa pe drept cuvînt că „nu putem fi liberali în Occident și absolutiști în Orient” (p. 266).

Atitudinea reprezentantului Piemontului în comisia europeană din Principate (1857—1858) reflectă întru totul poziția prounionistă a guvernului sard. De altfel, chiar și circulara din 1 iulie 1857 a lui Cavour arăta limpede că guvernul piemontez „nu crezuse necesar să interzică d-lui Benzi de a arăta extra-oficial simpatiile sale pentru cauza Unirii” (p. 265). Dar comisarul Benzi nu era numai un hotărît partizan al Unirii, ci, totodată, el se situa pe poziții înaintate în aprecierea stărilor sociale din Principate. Din prima zi a venirii sale în Principate, el remarcă că marii boieri voiau menținerea statu-quo „pentru a continua să exploateze țara”; și, totodată el nota că „țărani sînt buni” (p. 262, 264); la rîndul său, Artom, secretar al lui

Cavour, aprecia „partidul boierilor” ca anti-unionist și reacționar (p. 262).

În toamna anului 1857, după ce Adunările ad-hoc se pronunțaseră pentru Unire, Piemontul este preocupat de viitoarea formă de organizare a Principatelor. Un document deosebit de interesant este memoriul transmis de Cavour lui Walewski la 27 octombrie 1857, prin care se propun mai multe variante de organizare, avînd toate la bază unificarea celor două țări și chiar dotarea lor cu o formă de stat republicană, alegîndu-se sau numindu-se în fruntea lor un principe-președinte. Proiecte „unioniste” mai dau și alți diplomați piemontezi: Durando, Nigra și Benzi. Cel mai înaintat este cel al comisarului sard în Principate, care nu acordă Porții decît un drept de confirmare al viitorului prinț, neagă puterii suzerane dreptul de a ocupa Principatele, prevede neutralitatea acestora în caz de război și le acordă dreptul de reprezentare diplomatică.

În mai 1858, deschiderea conferinței de la Paris dă un nou prilej diplomației sarde de a sprijini cauza poporului român. La 7 iunie, Villamarina declară membrilor conferinței că abandonarea principiului Unirii făcea aproape imposibilă rezolvarea sarcinii de a se da Principatelor „o organizare proprie să le asigure fericirea”. Interesante sînt instrucțiunile pe care i le dă Cavour, cerînd să se asigure realizarea Unirii „într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat” și ca Principatele să fie dotate cu un sistem reprezentativ „conform tradițiilor și necesităților lor”, limite care indicau poziția mărginită de clasă a primului-ministru piemontez. Deosebit de interesante sînt instrucțiunile referitoare la problema agrară, Cavour apreciînd abolirea regimului clăcii în Principate ca „o mare binefacere” și „un real folos pentru populațiile române”, dar cerînd — și aici apar din nou limitele sale — să se asigure „un termen convenabil pentru ca această mare reformă să poată fi efectuată în mod gradat și fără zguduiri” (p. 275). În tot cursul conferinței, înfruntînd ostilitatea puterilor ostile Unirii, ca și „machiavelismul” Angliei și căutînd să risipească ezitățile Franței, Sardinia se gă-

sește pe o poziție similară Rusiei în susținerea cauzei Unirii.

Dacă rezultatul conferinței de la Paris nu este decît „contradictoria” Convenție, poporul român nu înțelegea să renunțe la înfăptuirea Unirii. Nodul gordian este tăiat prin învoia alegere, act caracterizat în mod semnificativ de Cavour drept „triumful politicii Franței și Sardiniei în Orient”, dar care, înainte de toate, era rodul și triumful luptei neprecupețite a maselor populare. În mod firesc, Sardinia sprijină pe plan diplomatic recunoașterea de către Europa a faptului împlinit în Principate. Consiliul de contencios piemontez se pronunță pentru legitimitatea învoitei alegeri, iar în aprilie 1859, în noua conferință de la Paris, Sardinia este partizană hotărîtă a recunoașterii de către puteri a lui Alexandru Ioan Cuza. Deși Cavour nu se pronunța în această vreme pentru intrarea Principatelor în război împotriva Austriei, alături de Franța și Piemont, de teama unui eșec datorat nepregătirii tîmărului stat național român, el este legat în mod direct de planurile pentru o acțiune comună romîno-maghiară și totodată, recomandînd prudență, intervine la Paris, pentru ca de aici Cuza să primească informații și instrucțiuni clare.

Procesul de unificare a peninsulei italiice este urmărit cu deosebit interes de romîni, pentru care lupta poporului italian era „un exemplu și un îndemn” (p. 292). Pe plan economic, politic, militar și cultural — spre neplăcerea Austriei habsburgice — legăturile dintre popoarele român și italian se intensifică în anii 1859—1861. „Italienii — scria domnitorul Principatelor la proclamarea regatului Italiei —, care sînt vîrstnicii noștri, și-au atins țelul înainte noastră, dar, departe de a-i invidia, noi, dimpotrivă, salutăm succesul lor ca un gaj de speranță pentru viitorul nostru” (p. 288). Deosebit de prețios a fost sprijinul pe care l-a dat diplomația Italiei luptei poporului român pentru desăvîrșirea Unirii pe plan administrativ.

Continuînd analiza legăturilor dintre Italia și popoarele balcanice și dunărene, autorul consacră un scurt capitol poporului

bulgar, ocupându-se îndeosebi de procesul formării națiunii și culturii naționale bulgare și de lupta poporului bulgar pentru înlăturarea ierarhiei clericale grecești. În legătură cu aceasta, prezintă încercarea „unirii” bisericești cu Roma, încercare favorizată de guvernul piemontez și care are loc tocmai în anii 1860—1861. În sfârșit, politica sardă față de Grecia este analizată în cap. VIII al lucrării, în care se prezintă strînsele relații italo-grecești, urmărite îndeosebi din vara anului 1861, o dată cu numirea lui Terenzio Mamiani ca ministru plenipotențiar al Italiei la Atena. Interesante sînt însă mai ales legăturile stabilite în aceeași perioadă de opoziția greacă cu Partidul acțiunii din Italia și mai ales cu Garibaldi.

Ultimul capitol al lucrării prezintă proiectele de confederație balcanică din deceniile următoare revoluțiilor din 1848, perioadă în care popoarele din această parte a Europei își desfășurau în mod intens lupta de eliberare națională și socială. Eliberarea popoarelor din sud-estul Europei și așteptata prăbușire a Austriei habsburgice și a Imperiului otoman puneau problema înlocuirii celor două imperii. Se propunea substituirea lor prin confederații de state naționale. Formulele erau variate și în general cu totul ireale și romantice. Ele oglindeau interese diferite, deseori contradictorii. Autorul prezintă un însemnat număr de proiecte de confederație, subliniind atenția arătată acestei probleme de frunțașii luptei pentru unificarea și eliberarea Italiei, și îndeosebi de Mazzini. Planurile lui Bălcescu și ale lui Kossuth (din anii următori revoluției din 1848), amestecul lui Mazzini în dezbaterile problemei, planul mazzinean din 1858, noile planuri romîno-maghiare din 1859 și așa-numitul *plan Kossuth* din 1862, a cărui complexă paternitate revine mai ales lui Canini, sînt analizate pe rînd, subliniindu-se strînsele legături ce se prevedeau a se stabili în toate aceste planuri între noile confederații și statul unificat al Italiei. Concluzia autorului este însă că planurile de confederație nu țineau seama de realități și că totodată ele s-au

lovit de ostilitatea puterilor, ceea ce a dus la neputința realizării lor practice.

Cartea profesorului Tamborra, editată în condiții grafice optime, cuprinde ilustrații reușite. Ea este dotată, de asemenea, cu un indice corect întocmit. Aparatul critic indică informarea largă și ampla documentare a autorului. Dar, totodată, lucrarea are și unele lipsuri. Se dă o însemnătate cu mult prea mică dezvoltării bazei economice, problemă aproape cu totul neglijată. Procesul crizei feudalismului și al pătrunderii relațiilor capitaliste în spațiul balcano-dunărean apare insuficient conturat. Autorul face unele referiri la clasicii marxism-leninismului, dar nu în probleme esențiale. O lipsă importantă a lucrării, justificată prin titlu, dar nu prin conținutul cărții, mai este aceea că se urmăresc în prea slabă măsură legăturile elementelor celor mai avansate ale poporului italian cu popoarele balcano-dunărene. Dacă referirile la Mazzini sînt mai dese, Garibaldi apare estompat, cînd se cunoaște popularitatea de care s-a bucurat eroul eliberator al sudului Italiei în țările sud-estului european. Se mai resimte lipsa unei concluzii largi, care să sintetizeze întreaga lucrare. Cartea se încheie oarecum abrupt. În sfârșit, în ceea ce privește părțile consacrate relațiilor romîno-italiene, dacă autorul furnizează o serie de prețioase știri, bazate în mare parte pe o documentare inedită, informația bibliografică nu este completă nu numai în ceea ce privește aparițiile din ultimii ani, dar și pentru unele publicații mai vechi. Ca un exemplu, se poate cita neutilizarea lucrării de doctorat a lui N. Corivan (*La politica orientale di Napoleone III e l'unione dei principati romeni* sau, în legătură cu problema transportului de arme din 1860, a lucrării din 1894 a lui V. A. Urechă (*L'alliance des Roumains et des Hongrois...*)).

Lipsurile semnalate sînt însă departe de a estompa importanta contribuție adusă de A. Tamborra prin cartea „Cavour e i Balcani”. Scrisă cu elan de pe poziții înaintate, întemeiată pe o documentare multilaterală îmbinată cu largul orizont istoric al autorului,

cartea deschide noi ferestre în frământata istorie europeană de acum un veac și constituie, totodată, o frescă a legăturilor de prietenie ce au existat în perioada luptelor

pentru unitate și independență între popoarele sud-estului Europei și Italia și implicit între poporul român și cel italian.

Dan Berindei

Istoria universală în zece volume

Vol. III, sub redacția: N. A. Sidorova (redactor responsabil), N. I. Konrad, I. P. Petrușevski, L. V. Cerepnin, București, Edit. științifică, 1960, XX + 908 p. + 19 hărți + 26 planșe

Volumul al III-lea al *Istoriei universale*, apărut în 1957 în limba rusă și recent în traducere românească, deschide seria celor două volume (III și IV), consacrate orânduirii feudale și cuprinde perioadele feudalismului timpuriu și dezvoltat, îmbrățișând o epocă istorică de peste un mileniu (sec. III—XV). Ca și volumele precedente, vol. III reprezintă o contribuție remarcabilă la realizarea primei mari sinteze istorice marxist-leniniste a omenirii, scrisă de istoricii sovietici.

Istoriografia burgheză din trecut și de acum, deși a adus contribuții însemnate la cunoașterea evului mediu prin stringerea, sistematizarea și sintetizarea unui material factual imens, totuși, în ansamblu, pornind de la principii ideologice și metodologice neștiințifice, ca negarea existenței legilor obiective ale dezvoltării societății sau obiectivismul burghez, în abordarea și rezolvarea problemelor esențiale ale societății feudale, s-a situat pe poziții teoretice eronate, ca, de pildă, subaprecierea problemelor economice-sociale și supraestimarea celor politice, minimalizarea rolului maselor populare și exagerarea rolului personalităților în făurirea istoriei, trecerea sub tăcere a luptei de clasă și a caracterului de clasă al statului feudal, idealizarea cavalerismului, a cruciadelor, a bisericii catolice, interpretarea modernistă a istoriei, ca, de exemplu, existența capitalismului carolingian etc. Totodată, pornind de la ideea falsă a superiorității țărilor „civilizate” vest-europene față de restul lumii, istoriografia burgheză a redus de fapt istoria universală a evului mediu la istoria statelor

Europei de apus, ignorând cu totul celelalte țări sau amintindu-le doar tangențial, adesea numai în măsura contactului pe care îl aveau cu apusenii. De aceea istoriografia burgheză a evului mediu nu poate fi, în ansamblu, nici cu adevărat științifică și nici cu adevărat universală.

În opoziție cu istoriografia burgheză, știința istorică sovietică, bazată pe concepția materialismului istoric, se situează pe poziții ideologice și metodologice fundamentale deosebite în cercetarea, caracterizarea și aprecierea istoriei evului mediu. După cum subliniază autorii în introducere, „știința istorică marxist-leninistă... înțelege prin evul mediu acea fază din dezvoltarea istorică a omenirii în care a predominat modul de producție feudal în majoritatea țărilor din Asia și din Europa, precum și într-o serie de țări din Africa. Evul mediu este epoca apariției, dezvoltării și declinului modului de producție feudal, a relațiilor sociale feudale pe plan mondial” (p. V).

Volumul al III-lea al *Istoriei universale* este rodul încununat de succes al unei experiențe de 40 de ani de medievalistică sovietică, care a pregătit realizarea acestei mari sinteze prin numeroase descoperiri arheologice și editări de izvoare narative și documentare, articole teoretice, studii monografice, lucrări, tratate. De asemenea au jucat un rol important rezultatele obținute de știința istorică marxist-leninistă din țările de democrație populară din Europa și din Asia. Totodată, sînt utilizate în spirit critic și lucrările mai vechi sau mai noi ale istoriografiei burgheze.

Operă colectivă a unui grup de specialiști de înaltă calificare, vol. III al *Istoriei universale* se caracterizează printr-o remarcabilă unitate organică în expunerea problemelor, care se datorește aplicării consecvente a concepției materialismului istoric, fundament științific unic și călăuză fără greș în tratarea fenomenelor istorice, precum și organizării sistematice a muncii de selectare a unui linens material istoric și de redactare a volumului.

Bazați pe concepția materialismului istoric, pornind de la legile istorice obiective care acționează pe scena istoriei, autorii au selectat imensul material factual după norme științifice și metodologice riguroase și sigure, tratând problemele esențiale ale perioadelor feudalismului timpuriu și dezvoltat în toată complexitatea lor și înfățișând atât trăsăturile generale, comune orînduirii feudale în ansamblu, cât și aspectele particulare, născute din condițiile istorice specifice în care s-au dezvoltat diferite țări.

În volumul III, sinteză istorică cu adevărat universală, istoria evului mediu este concepută ca un proces istoric unic, guvernat de legi obiective, care se desfășoară „pe plan mondial” în chip efectiv, autorii expunând evoluția istorică a principalelor țări din Europa, Asia și Africa care au cunoscut orînduirea feudală și subliniind aportul lor la istoria omenirii. În opoziție cu cadrul îngust al istoriografiei burgheze, autorii vol. III au fost preocupați de a reda istoria țărilor atât din apusul cât și din răsăritul Europei. Înfățișând obiectiv rolul activ jucat de popoarele din apusul Europei în dezvoltarea culturii materiale și spirituale și în relațiile internaționale ale omenirii, autorii au subliniat totodată însemnătatea istoriei răsăritului Europei și a popoarelor slave, și în primul rînd a poporului rus, remarcînd înaltul nivel al culturii materiale și spirituale a statului de la Kiev din sec. XI-XII, lupta eroică dusă de poporul rus împotriva invaziei și dominației mongole, rolul internațional crescînd al statului Moscovei la sfîrșitul secolului al XV-lea etc.

★

Volumul al III-lea al *Istoriei universale* cuprinde o introducere și cinci părți.

În introducere, autorii enunță concis problemele esențiale ale feudalismului pe plan mondial și felul în care ele au fost rezolvate de știința istorică sovietică și anume: periodizarea evului mediu, apariția, evoluția și caracterele orînduirii feudale, proprietatea feudală asupra pămîntului ca bază a feudalismului, renta feudală și formele de dependență feudală a țăranilor, orașul și producția de mărfuri în feudalism, lupta de clasă în societatea feudală și importanța ei, statul feudal medieval, formarea popoarelor în perioada feudalismului, religia și biserica, cultura. În tratarea lor, autorii au scos permanent în evidență activitatea creatoare a maselor populare, adevăratul făuritor al istoriei.

Partea I este consacrată constituirii relațiilor feudale în China și India, țări în care ele au apărut mai ales ca urmare a destrămării și prăbușirii relațiilor sclavagiste și, în parte, a descompunerii rînduieilor comunei primitive, și în Tibet, Indochina, Coreea, Japonia, țări în care ele s-au născut mai ales ca urmare a descompunerii rînduieilor comunei primitive și, în parte, a destrămării relațiilor sclavagiste patriarhale, perioadă cuprinzînd secolele III—VIII. Spre deosebire de istoriografia burgheză, care limitează feudalismul la Europa apuseană, autorii au început vol. III cu înfățișarea societății feudale din China, prima țară din lume în care, în secolele III—IV, modul de producție feudal era indiscutabil dominant. Autorii au fost de asemenea permanent preocupați de a înfățișa multiplele aspecte ale luptei de clasă în diferite țări asiatice (de exemplu răscoala turbanelor galbene din China de la sfîrșitul secolului al II-lea). Autorii au scos în evidență în cursul capitolelor părții I caracterul complex și înaintat al civilizației țărilor din Orientul asiatic în perioada feudalismului timpuriu, mai ales din China și din India, înfățișînd nivelul înalt al agriculturii, meșteșugurilor și comerțului, structura orînduirii de stat, dezvoltarea științei, culturii și artei.

Partea a II-a se ocupă de prăbușirea ornduirii sclavagiste și trecerea la feudalism în țările Europei, Asiei mijlocii și anterioare și de constituirea statelor feudale timpurii, cuprinzând secolele III—XI. Autorii au acordat o mare atenție crizei modului de producție sclavagist în țările în care el a fost dominant (Imperiul roman târziu, Iran, Asia mijlocie, în parte Transcaucazia), descompunerii ornduirii comunei primitive la popoarele la care ea a dominat (germani, slavi, arabi), precum și apariției relațiilor feudale în toate aceste țări și popoare.

Criza modului de producție sclavagist (scăderea rolului sclavilor în producție, răscocalele sclavilor și ale altori pături asuprite, ca răscoala vizigoților din 378, mișcarea scamariilor din 570—590 în Imperiul roman de răsărit, slăbirea și prăbușirea Imperiului roman de apus, migrațiunea popoarelor și constituirea regatelor „barbare” pe ruinele sale, criza culturii și artei antice), descompunerea rînduielilor comunei primitive la triburile germane, slave, arabe (destrămarea obștii sătești germane (marca) și slave (mir, zadruga) și a ginții arabe), apariția și constituirea relațiilor feudale (colonatul în Imperiul roman, procesul de aservire a țărănimii libere și de feudalizare a aristocrației sclavagiste și gențilice în toate aceste țări și popoare, rolul jucat de creștinism, islamism, zoroastrism ca sprijin ideologic al feudalizării) sînt cele mai însemnate probleme ale acestei perioade.

O problemă tot așa de importantă o constituie dezvoltarea ulterioară a relațiilor feudale și formarea statelor feudale timpurii. În secolele VI—XI, modul de producție feudal a devenit dominant în Europa, în Asia anterioară și în nordul Africii, formîndu-se cele două clase fundamentale ale societății feudale: țărănimea șerbă și feudalitatea. Proprietatea feudală asupra pămîntului, intruchipată în domeniul feudal, a apărut sub diverse forme, potrivit condițiilor istorice din diferite țări: beneficiul și feudul (Lehn) în Europa apuseană, votcina și pomestia în Rusia, mülkul și ikta în țările arabe etc., avînd însă, în esență, aceleași caractere. În virtutea

proprietății feudale asupra pămîntului, care constituie baza feudalismului, feudalii exploatau, în esență sub forma rentei feudale, pe țărani dependenti.

Perioadei inițiale a constituirii relațiilor feudale i-au corespuns, din punct de vedere politic, marile state feudale relativ încheiate, de a căror autoritate aristocrația în curs de feudalizare avea nevoie pentru a desăvîrși aservirea țărănimii libere și cotropirea pămînturilor ei; așa au fost imperiul bizantin, imperiul carolingian, califatul arab, marelă cnezat al Kievului.

În condițiile economiei naturale, constituirea relațiilor feudale, întărirea și ierarhizarea clasei feudale și slăbirea corespunzătoare a autorității suveranilor au avut ulterior ca urmare destrămarea marilor state feudale în state mai mici, divizate, la rîndul lor, în alte numeroase formații politice: ducate, marchizate, comitate, cnezate, emirate etc. Fărîmițarea feudală s-a manifestat, în raport cu progresele feudalismului și cu condițiile istorice concrete, în Franța, Germania, Italia cu începere de la mijlocul secolului al IX-lea, în califatul arab din secolul al IX-lea, la slavii de apus și de sud în secolele X—XII, în Rusia kieveană de la sfîrșitul secolului al XI-lea etc. În condițiile fărîmițării feudale din secolele X—XII în Europa apuseană, încercările împăraților germani și ale papilor de a realiza o monarhie universală de tip imperial sau teocratic au fost decl. în chip firesc, sortite eșecului.

Partea a III-a este consacrată societății feudale dezvoltate din țările Asiei, Europei și Africii de nord. Ținînd seama de evoluția reală a modului de producție feudal pe plan mondial, autorii au început expunerea cu înfățișarea societății feudale din China, țară în care a apărut mai întîi feudalismul dezvoltat, din Tibet, Indochina, Coreea, Japonia și India în secolele VIII—XII, apoi din țările din apusul și răsăritul Europei în secolele XI—XIII și, în sfîrșit, din cele ale Asiei mijlocii, din Transcaucazia, Iran, Asia Mică și nordul Africii în secolele X—XIII. Autorii au înfățișat multiplele aspecte economice, sociale,

politice și ideologice ale perioadei celei mai caracteristice a feudalismului, integrând organic trăsăturile particulare, specifice diferitelor țări și etape istorice, caracterelor generale, comune orînduirii feudale în ansamblul său. Raporturile dintre feudali și țărani dependenți, formele și evoluția rentei feudale, structura domeniului feudal, răscoalele țărănești, ca răscoala din China condusă de Huang-djan (875—883), mișcarea pavliciană și bogomilică din Bizanț din secolul al XI-lea, răscoala păstorășilor din Franța (1251), viața orășenească din China, India, țările arabe, precum și renașterea orașelor din Europa în secolele XI—XII, de care sînt legate apariția și dezvoltarea producției de mărfuri, organizarea meșteșugurilor în bresle și lupta de clasă din orașul feudal, începuturile luptei regalității împotriva fărmițării feudale și pentru centralizarea statului, relațiile internaționale din secolele XI—XIII, ca războaiele feudale dintre Franța și Anglia, agresiunea feudalilor germani împotriva popoarelor slave și a Italiei, Reconquista spaniolă, rolul internațional al Bizanțului, constituirea statului seldgiucid din Asia anterioară și cruciadele, lupta Chinei împotriva popoarelor nomade, precum și diferitele aspecte legate de cultura și arta medievală, constituie marile probleme tratate în partea a III-a a volumului.

Partea a IV-a înfățișează cuceririle și formarea statului mongol și lupta popoarelor împotriva cotropirii și dominației mongole. Cuceririle mongole au avut ca urmare constituirea în prima jumătate a secolului al XIII-lea a unui stat imens, care se întindea de la Oceanul Pacific pînă la hotarele Poloniei și Ungariei și din Mongolia pînă la golful Persic și sudul Chinei. Cuceririle și dominația mongolă, prin caracterul lor prădălnic și înrobitor, au avut ca urmare purtarea unor lupte de apărare și de eliberare de sub jugul mongol, la care și-au dat contribuția în secolele XIII—XV popoarele din China, Coreea, Japonia, India, Asia mijlocie, Iran, Transcaucazia, Rusia. Lupta popoarelor împotriva

dominației mongole și destrămarea statului mongol într-o serie de state de sine stătătoare (ulusuri) au avut ca urmare zdruncinarea și lichidarea dominației mongole.

Partea a V-a tratează despre dezvoltarea ulterioară a relațiilor feudale și formarea statelor feudale centralizate din Europa, precum și despre societatea feudală din Imperiul otoman și țările arabe în secolele XIV—XV. Continund prezentarea pe plan universal a societății feudale dezvoltate în secolele XIV—XV, autorii au înfățișat problemele esențiale ale acestei perioade complexe. O importanță deosebită a fost acordată elucidării problemelor economice-sociale, ca dezvoltarea forțelor de producție, a producției și a schimbului de mărfuri, creșterea pieței interne, intensificarea procesului de trecere la renta feudală în bani și a eliberării din șerbie în apusul Europei, apariția relațiilor capitaliste în Italia în secolul al XIV-lea, accentuarea exploatării țăranilor și a maselor muncitoare de la orașe și ascuțirea luptei de clasă, manifestată prin marile răscoale țărănești (Jacqueria din 1358, răscoala lui Wat Tyler din 1381, războiul țărănesc din Cehia din primele decenii ale secolului al XV-lea) și prin mari mișcări orășenești, printre care și primele răscoale ale lucrătorilor salariați (răscoala zeloților din Salonic din 1342—1349, răscoala din Paris din 1356—1358, răscoala ciompilelor din Florența din 1378). O mare atenție a fost de asemenea acordată atît principalelor probleme privind politica internă și internațională, ca formarea statelor centralizate, realizată prin alianța regalității cu orășenimea în ascensiune în Franța, Anglia, Spania, Rusia și, în opoziție cu ea, adîncirea fărmițării politice în Germania și Italia, agresiunea otomană în Europa de sud-est și lupta popoarelor împotriva ei, căderea Bizanțului etc., cît și problemelor esențiale ale dezvoltării ideologice și artistice (cultura feudală-bisericească, criticarea bisericii și a orînduirii sociale de către Wicleff, Hus, de către erezile populare ale lollarzilor, taboriților, primele manifestări ale formării culturii și artei burgheziei în ascensiune — Renașterea și Umanismul).

★

Textul vol. III al *Istoriei universale* este completat cu numeroase hărți și ilustrații în alb-negru și în culori, un tabel cronologic, o bogată listă bibliografică, indici de nume și de numiri geografice și etnice, liste ale hărților, ilustrațiilor în culori și vignetelor de la începutul și sfârșitul capitolelor.

În munca de selectare a materialului ilustrativ și de întocmire a hărților, a tabelului cronologic și bibliografiei, autorii s-au condus de asemenea în chip consecvent de principiile metodologice ale materialismului istoric, fapt care dă atât textului cit și materialului auxiliar o remarcabilă și organică unitate de concepție și de metodă. Completarea firească a textului prin materialul auxiliar contribuie astfel la lărgirea și la sistematizarea cunoștințelor cititorului.

Numeroasele ilustrații înfățișează aspecte privitoare la dezvoltarea forțelor de producție, la desfășurarea procesului de producție din agricultură, meșteșuguri, transporturi, a vieții sociale, politice, militare, cotidiene, la creațiile culturale și artistice etc. Hărțile istorice redau de asemenea aspecte variate ale procesului istoric: evoluția granițelor de stat ale țărilor, etapele fărâmițării feudale și centralizării statelor, ariile și centrele desfășurării mișcărilor populare, purtarea operațiilor militare etc. Tabelul cronologic (p. 813—821) reprezintă o sinteză istorică condensată a principalelor evenimente din istoria omenirii, grupate pe țări. Bibliografia (p. 822—848) constituie un prețios îndrumar, cuprinzând: 1) studiile și referințele clasice ale marxism-leninismului privitoare la societatea feudală, principalele colecții de izvoare diplomatice și narative și marile sinteze istorice; 2) colecțiile de izvoare diplomatice și narative, sintezele și lucrările istorice mai importante grupate pe țări, iar în cadrul acestora pe perioade.

★

În continuare avem de făcut câteva observații în legătură cu unele probleme ridicate de vol. III al *Istoriei universale*.

Tratarea efectiv universală și sincronică a evului mediu a ridicat în fața autorilor dificultăți inerente, deoarece istoria principalelor țări ale lumii, deși se încadrează în linia mari în evoluția modului de producție feudal, prezintă totuși unele inegalități în ceea ce privește periodizarea și ritmul de dezvoltare al relațiilor feudale. Astfel, pentru a da un exemplu, în partea a III-a, consacrată societății feudale dezvoltate, autorii au inclus istoria Chinei, Tibetului, Indochinei, Coreii, Indoneziei, Japoniei în secolele VIII—XII (p. 265—294). Dacă perioada feudalismului dezvoltat în China poate fi considerată, pe bună dreptate, ca începând din secolul al VIII-lea, în schimb includerea în cadrul societății feudale dezvoltate a Tibetului, Indochinei, Coreii, Japoniei cu începere din secolul al VIII-lea pare mai puțin justificată. De altfel chiar autorii amintesc că Japonia, în comparație cu China, „a pășit cu mult mai târziu în epoca feudalismului dezvoltat” (p. 290). În ceea ce privește Tibetul, autorii presupun că abia în secolele VII—VIII apăruseră aici relațiile feudale timpurii (p. 22—23). De asemenea, în partea a III-a, consacrată societății feudale dezvoltate, este inclusă istoria țărilor din Asia mijlocie și din Transcaucazia în secolele IX—XIII, deși autorii arată că aici „relațiile feudale au apărut în secolul al IX-lea” (p. 465).

La paragraful consacrat dezvoltării forțelor de producție în Franța în secolele XI—XIII, în afară de înfățișarea agriculturii și meșteșugurilor în genere (p. 330—332), era, poate interesant să se amintească și de o serie de invenții din secolele X—XIII, ca atelajul modern, potcoava, stăviarul etc., și de urmările lor asupra transporturilor pe uscat și pe apă.

În cadrul paragrafului privitor la dezvoltarea culturii în Franța în secolele XI—XIII, literatura orășenească precede celei cavaleresti (p. 339—343); monumentele păstrate ale literaturii cavaleresti sînt însă mai vechi (de ex. *Cîntecul lui Roland*) decît cele ale literaturii orășenești, după cum de altfel se constată și din context.

Considerăm că ritmul mai lent al feudalizării Angliei și Scandinaviei în secolele VI—XI se datorește nu atât slabei influențe a rînduieilor romane (p. 171, 174), cît mai ales trăinicieii obștil sătești; ea nu numai că a contribuit la ritmul lent al feudalizării (p. 174), ci a fost, după părerea noastră, cauza esențială.

Nu pare probabil ca în Ungaria, la sfîrșitul secolului al XI-lea, procesul feudalizării să fi fost atât de avansat, încît țărani liberi să constituie o excepție (p. 435).

Considerăm că autorii au dat, poate, o importanță prea mare rolului cuceririlor și statului mongol din secolele XIII—XV, cărora le-au consacrat partea a IV-a a volumului și în jurul cărora au axat istoria țărilor din Asia și a Rusiei, deși în țările cucerite jugul mongol n-a constituit factorul hotărîtor al evoluției lor, iar în altele, ca în Japonia, India, Indonezia, el nici nu s-a instaurat.

În legătură cu problemele redacționale avem de făcut de asemenea unele observații. Ar fi fost utile pentru cititori introduceri la partea I și a III-a sau concluzii la partea a II-a și a V-a privind caracterele generale și trăsăturile specifice din diferite țări ale perioadelor feudalismului timpuriu și dezvoltat.

Ar fi fost de asemenea utile, la sfîrșitul fiecărui capitol, mai ales pentru cercetători, cîteva indicații privind istoriografia și stadiul actual al problemelor prezentate (critica istoriografiei burgheze, făcută, în ansamblu, în introducere, dar necesară și pe parcurs pentru diverse epoci, țări sau probleme, contribuția științei istorice marxiste din U.R.S.S. și din țările de democrație populară și a celei marxiste sau progresiste din celelalte țări, felul și măsura în care au fost rezolvate unele chestiuni dificile, perspective de cercetare etc.).

Considerăm că ar fi trebuit evitate unele interferențe din vol. II (p. 787—814) și III (p. 47—63) ale *Istoriei universale* privitoare la criza modului de producție sclavagist, apariția relațiilor feudale, mișcările populare, orînduirea de stat, migrațiunea popoarelor, constituirea regatelor „barbare”, creștinism etc., tratate în legătură cu Imperiul roman de apus în secolele IV—V.

Titlurile unor capitole și subcapitole ar fi trebuit astfel formulate, încît să reflecte cît mai fidel cuprinsul lor. Astfel, de exemplu, cap. XLIV, „Lupta popoarelor din Europa de sud-est împotriva agresiunii feudalilor turci. Căderea Bizanțului”, se ocupă nu atât de lupta popoarelor respective împotriva turcilor, cît de ansamblul istoriei acestor popoare în secolele XIII—XV.

Ar fi fost de asemenea util un aparat critic mai bogat, care să procure cercetătorului unele referințe pentru probleme importante.

În sfîrșit, în ceea ce privește ilustrarea volumului, semnalăm că unele legende sînt prea vagi: de exemplu țărani șerbi, dintr-o colecție de miniaturi din sec. VI—XII (p. 138), sau muzicanți, miniatură dintr-un manuscris din secolul al XI-lea (p. 169) etc.

★

Editura științifică, prin publicarea vol. III al *Istoriei universale* într-o traducere românească corectă și fidelă, cu un control științific conștiincios și în excelențe condiții tehnice, a pus la îndemna istoricilor și publicului larg o lucrare deosebit de valoroasă, care a umplut un gol resimțit în literatura istorică în limba română și care contribuie la creșterea interesului pentru studiile istorice.

R. Manolescu

*Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței
clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare
în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*

Studii și referate monografice

vol. III, București, Edit. politică, 1960, 241 p.

Volumul al III-lea și ultimul al culegerii amintite mai sus este o sinteză a concluziilor ce se desprind din materialul faptic deosebit de bogat prezentat în primele două volume, o trecere în revistă cuprinzătoare a luptei duse de P.C.R. pentru făurirea și încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare de la crearea sa și pînă în preajma Congresului al III-lea al P.M.R.

Spre deosebire de volumele anterioare, cu profil și conținut descriptiv și care cuprindeau materiale privind lupta dusă de P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în bătălia pentru înfăptuirea reformei agrare din 1945 într-o serie de județe sau regiuni ale țării, vol. III analizează aceeași problemă pe plan general-național și în cadrul unor studii de sinteză.

Culegerea *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare*, și îndeosebi ultimul volum al acesteia, reprezintă o importantă realizare a colectivului de cercetători ai Institutului de istorie a partidului. Pornind de la sarcina prezentării unui ciclu de materiale din care să se desprindă istoricul făuririi și încheierii alianței dintre clasa muncitoare și țărănime, culegerea abordează și principalele probleme social-politice ale istoriei țării noastre, îndeosebi privind perioada imediat după eliberare. Ea este totodată și prima lucrare de mari proporții care analizează și prezintă modul cum s-a desfășurat lupta maselor pentru reforma agrară din 1945, reușind să fixeze și să explice principalele momente și trăsături, cadrul general istoric și importanța problemei puse în discuție.

Volumul al III-lea cuprinde cinci studii generale privind această problemă. Primul studiu (autor Dan Emeric) își propune să

prezinte *Starea social-economică a țărănimii muncitoare în România înainte de reforma agrară din 1945*.

Sînt prezentate principalele date economice, în general cunoscute și dezbătute mai înainte în articole cu subiect similar. Din aceste date rezultă situația materială grea, stagnarea și chiar darea înapoi a agriculturii din țara noastră în perioada dintre cele două războaie mondiale, fapt resimțit îndeosebi în cadrul gospodăriilor mici și foarte mici ale semiproletariatului și proletariatului agricol. Accentuarea diferențierii țărănimii și ascuțirea contradicțiilor de clasă în lumea satelor demonstau necesitatea unor schimbări revoluționare, posibilitatea antrenării maselor de bază ale țărănimii la lupta pentru instaurarea unui regim democratic în România.

Prezentarea interesantă a unor probleme ca foarfecele, dezavantajos țărănimii, dintre prețurile industriale și agricole, relativa stagnare a forțelor de producție și starea de înapoiere a agriculturii, lipsa de rentabilitate a majorității gospodăriilor țărănești nu izbuteste în suficientă măsură să dea un răspuns satisfăcător la problema de bază: de ce țărănimea era coaptă din punct de vedere social-economic pentru revoluție, de ce era ea interesată vital în participarea la lupta pentru desăvîrșirea sarcinilor revoluției burghezo-democratice, în instaurarea unui regim democratic în țara noastră.

Despre repercusiunile negative multiple provocate de izbucnirea celui de-al doilea război mondial și de antrenarea României în războiul criminal antisovietic, despre politica agrară ultrareacționară dusă de guvernul fascist Antonescu și consecințele dezastruoase ale anilor 1940—1944 pentru agricultura românească, și în special pentru gospodăriile

țărănimii muncitoare, se vorbește numai în câteva pagini, în care se dau doar câteva cifre generale, interesante, dar departe de a fi complete. Nefolosind o serie de izvoare de bază, ca recensământul general din 1941, cel agricol din 1943 etc., studiul nu reușește decât parțial să arate modificările intervenite în anii 1941–1944 în structura proprietății agricole, în raporturile de clasă la sate.

Prin tematica sa, *Alianța dintre clasa muncitoare și țărănimia muncitoare sub conducerea P.C.R., condiție de bază în instaurarea puterii populare în România* (autori P. Nichita și Gh. Tuțui) constituie studiul central al volumului recenzat. Autorii și-au propus și au reușit să facă o prezentare generală asupra principalelor momente și aspecte social-politice din perioada 23 August 1944–6 Martie 1945, legate de făurirea și încheierea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimia muncitoare în condițiile luptei pentru instaurarea puterii populare în țara noastră. Pornind de la documentele de partid, ei arată condițiile general-politice din țară imediat după victoria insurecției armate, care a marcat începutul revoluției populare în țara noastră, subliniind în ce au constat și care au fost principalele obiective ale revoluției în acea etapă, legătura dintre acestea și sarcina făuririi alianței muncitorești-țărănești.

„Obiectivele agrare, antif feudale și anti-imperialiste ale primei etape a revoluției populare — se arată în articol — au constituit baza politică-economică care a permis făurirea alianței muncitorești-țărănești, unirea într-un singur front a clasei muncitoare, țărănimii muncitoare, a păturilor mijlocii de la orașe și a oamenilor muncii aparținând naționalităților conlocuitoare” (p. 67).

Imediat după 23 August 1944, P.C.R. a desfășurat o intensă muncă politică pentru cuprinderea organizatorică a maselor țărănești în frontul larg al revoluției populare, care cunoaște la început forma organizării țărănimii în comitete țărănești patriotice. În studiu, autorii, trecând peste această etapă, încep cu prezentarea activității desfășurate de partid în sînul țărănimii îndeosebi după pu-

blicarea proiectului de platformă a F.N.D., elaborat de C.C. al P.C.R. Între principalele prevederi ale acestui proiect figurau și realizarea unei reforme agrare democratice, anularea tuturor datoriiilor contractate de țărani etc. Relevînd însemnătatea deosebită pe care au jucat-o pentru antrenarea maselor de bază ale țărănimii la lupta revoluționară adunările populare ținute în majoritatea comunelor țării, adunări în care cetățenii își dădeau adeviziunea la platforma F.N.D., autorii trag concluzia că „însușirea de către masele țărănești a platformei F.N.D. a constituit un moment important în organizarea țărănimii și în antrenarea ei la lupta revoluționară care se desfășura” (p. 75).

Reluînd în mare măsură informațiile de bază cuprinse în primele două volume ale culegerii *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimia muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944–1945*, autorii prezintă sub diverse aspecte creșterea continuă, în largime și profunzime, a luptei revoluționare a maselor țărănești la sfîrșitul anului 1944 și începutul anului 1945, legarea tot mai strînsă a acesteia cu lupta maselor muncitorești de la orașe în cadrul alianței muncitorești-țărănești, care se cimentează în cursul acțiunilor de democratizare de jos în sus a aparatului de stat, a ocupării pămînturilor părăsite, a înlăturării guvernelor cu majoritate reacționară.

În ultima parte a articolului se prezintă relativ pe larg luptele duse de masele populare, sub conducerea P.C.R., pentru înlăturarea guvernului Rădescu, pentru înfăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare, lupte care au dus la instaurarea regimului democrat-popular în țara noastră. Oglîndînd influența crescîndă a partidului la sate, echipele muncitorești, în frunte cu activiștii de partid trimiși la sate, au avut un rol conducător în luptele revoluționare ale țărănimii din ianuarie-februarie 1945, care au premers instaurării puterii populare. În această perioadă s-a înregistrat o creștere puternică a numărului și a forței organizatorice-politice a celulelor de partid create la sate.

Firul roșu pe care autorii s-au străduit să-l urmeze a fost demonstrarea faptului că „forța socială care a asigurat rezolvarea problemei puterii în favoarea maselor populare a fost alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, sub conducerea clasei muncitoare, alianță care se închegease în bătălia pentru înfăptuirea reformei agrare din 1944—1945” (p. 98). În ciuda unei prezențări pe alocuri incomplete, această concluzie generală reiese din articol. Mai puțin reușită pare în schimb partea introductivă (perioada pînă la 23 August 1944), unde, pe lîngă unele formulări confuze sau aprecieri greșite, se parcurg prea repede și sînt rediate palid momente importante din lupta P.C.R., ca, de exemplu, perioada următoare Congresului al V-lea al P.C.R., lupta țărănimii împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului antisovietic (perioada 1932—1944 e tratată doar în două pagini și la modul general), participarea țărănimii la insurecția armată de la 23 August 1944 etc.

Cu toate lipsurile semnalate mai înainte studiul constituie o bază de plecare suficient de largă pentru cercetarea problemei, izbutind să prezinte aspecte importante privind condițiile istorice în care s-a făurit și s-a încheat după 23 August 1944 alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, al rolului jucat de această alianță în lupta pentru putere populară, pentru desăvîrșirea sarcinilor revoluției burghezo-democratice în perioada 23 August 1944 — 6 martie 1945.

Contribuția presei comuniste și democratice la mobilizarea maselor țărănești în lupta pentru înfăptuirea reformei agrare. 23 August 1944 — 6 martie 1945 (autor Al. Savu) este un studiu bine documentat și de un bun nivel atît sub raportul conținutului său de idei, cît și prin modul organizat și într-o limbă bogată în care sînt expuse faptele prezentate.

Autorul a realizat un studiu valoros și original, izbutind să dovedească rolul multilateral, special, pe care l-a jucat presa comunistă și democratică ca armă politică în lupta de mobilizare a maselor largi la

înfăptuirea sarcinilor primei etape a revoluției populare, între care și sarcina înfăptuirii reformei agrare.

Al. Savu a reușit, în majoritatea cazurilor, să aleagă citate dintre cele mai potrivite și să le pună în valoare prin încadrarea lor judicioasă la locul cerut de expunere.

Considerăm tot ca un merit al lucrării faptul că autorul nu s-a mulțumit să prezinte contribuția presei comuniste și democratice la mobilizarea maselor țărănești în lupta pentru înfăptuirea reformei agrare în cuprinsul unui material de „încadrare” expus la modul general. El a realizat un studiu în care, pornind de la analiza condițiilor istorice concrete și a principalelor momente ale procesului de făurire și încheiere a alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, a arătat rolul jucat în desfășurarea revoluției populare între 23 August 1944 — 6 martie 1945 de organele democratice de presă.

Datorită acestor calități, articolul apare ca o completare binevenită și de bună valoare a studiului precedent.

În studiu se pot urmări cu o mai mare ușurință fazele pe care le parcurge alianța în cursul evenimentelor dintre 23 August 1944 — 6 martie 1945 și rolul pe care îl joacă ea în fixarea raportului de forțe și implicit în desfășurarea unor evenimente politice ca înlăturarea succesivă a guvernelor cu majoritate reacționară, demascarea și izolarea politică a partidelor „istorice”, condițiile în care lansează P.C.R., la 10 februarie 1945, joișca trecerii imediate la înfăptuirea revoluționară a reformei agrare etc.

Mai puțin reușită, mai parțial și mai sumar expusă este partea din studiu (p. 144—148) care se ocupă de evenimentele dintre 10 februarie și 6 martie 1945, deci cu privire la perioada în cuprinsul căreia, urmînd chemarea și sub conducerea partidului comunist, masele țărănești trec la înfăptuirea revoluționară a reformei agrare din 1945 și participă activ la lupta pentru instaurarea regimului democrat-popular. „În această fază hotărîtoare a luptei pentru cucerirea puterii

(și pentru reforma agrară, adăugăm noi. — T.U.), presa comunistă — constată autorul a adus o contribuție de seamă la mobilizarea maselor, la demascarea planurilor criminale ale reacțiunii” (p. 145). Această contribuție nu este, din păcate, suficient de argumentată prin exemplificări concrete, bogate și, în măsura posibilităților, inedite. Ea îmbracă pe alocuri forma unei expunerii plate și în care rolul presei nu apare suficient de distinct din relatarea evenimentelor.

Deși autorul aduce în cuprinsul articolului numeroase concluzii pe parcurs în problemele majore dezbătute, totuși se poate considera ca o lipsă importantă faptul că studiul nu are propriu-zis o încheiere, concluzii generale finale.

Dată fiind valoarea în general bună a studiului, unele formulări stingace (p. 100, 104 și altele) sau mici erori (de pildă, în p. 135, aprecierea eronată a conținutului unui articol din „Dreptatea”) sînt de regretat, deoarece puteau fi ușor evitate.

Ar fi fost recomandabil ca singurul citat (p. 101) despre presă dat din opera lui V. I. Lenin să se fi referit nu la perioada creării partidului de tip nou al proletariatului, ci la sarcinile care revin presei în timpul revoluției, avînd în vedere perioada cercetată de articol.

Aceste rezerve și obiecții nu sînt în măsură să altereze concluzia că studiul, în ansamblul său, reprezintă o contribuție de valoare în cadrul vol. III al culegerii recenzate.

Consolidarea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare în perioada 6 martie 1945 — 30 decembrie 1947 (autori M. Lungeanu și D. Dumitriu) prezintă principalele date ale problemei alianței în perioada amintită. Față de celelalte studii din volum, aparatul critic se prezintă mai variat; alături de numeroase date, în parte inedite, culese din arhiva Institutului de istorie a partidului și arhiva C.C.S., se folosesc informații din presă, dezbaterile parlamentului, anuarele

statistice, almanahurile economice și principalele culegeri de studii privind această perioadă publicate de Institutul de cercetări economice al Academiei R.P.R. din București etc. Aceasta permite autorilor să aducă în cursul expunerii un material documentar relativ mai bogat și mai variat.

După 6 martie 1945, caracterul puterii de stat se schimbă, iar conținutul alianței suferă și el transformări importante.

Eliberați de sub jugul exploatarei moșierești și în posesiunea unui lot de pămînt sporit prin reforma agrară, o parte a țăranilor muncitori, în special mijlocașii, nutresc pentru un timp iluzia obținerii bunăstării de pe urma exploatarei micii lor gospodării. Natura lor de mici proprietari de pămînt s-a întărit în urma reformei agrare și a lichidării moșierimii.

Pe de altă parte, așa cum arată Lenin, victoria deplină a revoluției burghezo-democratice lichidînd în întregime orice urmă de relații feudale, duce în mod inevitabil la dezvoltarea relațiilor capitaliste. După lichidarea moșierimii și a tuturor resturilor feudale din cadrul relațiilor de producție, „întreaga economie socială rămîne subordonată puterii pieței, puterii banului chiar și în condițiile celei mai depline libertăți și în condițiile celei mai depline victorii a țăranilor în lupta pentru pămînt”¹.

Lichidarea rămășițelor feudale a netezit drumul dezvoltării antagonismelor de clasă între chiaburine, care visa să ia locul moșierimii în exploatarea proletariatului și semi-proletariatului agricol, și țărănimea muncitoare.

Acest antagonism de clasă, în condițiile mersului înainte al revoluției populare, va determina în ultimă instanță transformarea alianței muncitorești-țăărănești, dintr-o forță al cărei tăiș fusese îndreptat inițial împotriva rămășițelor feudale, într-o forță anticapitalistă.

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 12, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 297.

Acest proces s-a manifestat deja cu prilejul luptei pentru puterea populară și reforma agrară, în măsura în care această luptă a fost îndreptată și împotriva burgheziei, care se opunea desăvârșirii revoluției burghez-democratice. Totuși, atunci tăișul alianței era îndreptat în principal împotriva rămășițelor feudale, manifestându-se mai ales ca o forță antifeudală. Transformarea ei într-o forță anticapitalistă este un proces de lungă durată, care cuprinde întreaga perioadă până la 30 decembrie 1947 și după aceea.

Raportul plenarei din 3—5 martie 1949 arată că, în momentul trecerii la revoluția socialistă, sprijinul de nădejde al partidului la sate îl constituia țărănimea săracă, iar mijlocașii, deși sufereau și ei de pe urma exploatarea chiburești, șovăiau încă să se alăture ferm luptei împotriva burgheziei¹.

În cadrul studiului există numeroase date care pot servi la urmărirea procesului transformării calitative intervenite în cadrul alianței în perioada 6 martie 1945 — 30 decembrie 1947, dar aceste date sînt insuficient de generalizate teoretic. Articolul suferă și de o serie de lipsuri în ceea ce privește alegerea și interpretarea unui citat din Lenin (p. 154) sau a unor exemple menite să ilustreze fie diversele forme pe care le îmbracă lupta de clasă (p. 163—165), fie situația economică din perioada anilor 1945—1947 (p. 170, 171, 179 etc.).

Datorită slabei preocupări spre generalizare a autorilor, studiul lor, deși a avut o bază documentară satisfăcătoare, a reușit doar parțial să suplinească lipsa unor cercetări mai ample despre problema alianței în această perioadă și în general despre perioada 6 martie 1945 — 30 decembrie 1947.

Ultimul studiu al vol. III, intitulat *Din lupta P.M.R. pentru întărirea continuă a alianței dintre clasa muncitoare și țărănime și pentru transformarea socialistă a agriculturii* (autori M. Gogoiu și I. Răduțiu), este

o reușită schiță a luptei duse de partid pentru antrenarea treptată a majorității țărănimii muncitoare pe calea socialismului, singura cale de rezolvare completă a problemei agrare.

„Conținutul principal al alianței muncitorești-țărănești în această perioadă — precizează autorii la începutul studiului lor — constă în atragerea maselor țărănimii muncitoare pe făgașul construirii socialismului, sub conducerea clasei muncitoare, în frunte cu partidul ei marxist-leninist” (p. 197).

În introducerea articolului, autorii, bazându-se pe tezele raportului din 3—5 martie 1949, au izbutit să demonstreze necesitatea obiectivă a trecerii țărănimii muncitoare la socialism, în interesul său propriu și al Țării noastre, ca și faptul că la începutul anului 1949 erau create deja condițiile politice și economice pentru realizarea acestei sarcini complexe.

Avînd în vedere tematica generală a volumului, ar fi fost bine dacă autorii s-ar fi oprit mai mult asupra situației social-politice de la sate după naționalizare și în condițiile luptei duse contra chiburimii, asupra conținutului nou al puterii de stat după trecerea întregii puteri în mîna clasei muncitoare, asupra importanței acestei schimbări privind problema alianței. Trecerea de la dictatura revoluționar-democratică a proletariatului și țărănimii muncitoare la dictatura proletariatului a întărit rolul partidului ca forță conducătoare în stat și i-a permis să ducă cu fermitate, folosind din plin puterea de stat, lupta pentru construirea socialismului în țara noastră.

Autorii, folosind datele cuprinse în materialele de partid și într-o serie de publicații, descriu fazele prin care a trecut lupta P.M.R. pentru transformarea socialistă a agriculturii după plenara din 3—5 martie 1949 și rezultatele concrete ale acestei sarcini fundamentale a partidului în perioada de trecere de la capitalism la socialism. Un merit al studiului îl constituie faptul că el nu s-a rezumat la prezentarea cifrică a succeselor înregistrate în transformarea socialistă a

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 199—200.

agriculturii, dar a relevat condițiile și rezultatele politice ale acestui proces istoric. Atragerea țărănimii muncitoare pe făgașul socialismului s-a făcut în condițiile unei înverșunate lupte de clasă, care, în raport cu perioada anterioară trecerii la revoluția socialistă, a îmbrăcat forme noi, în parte sesizate în studiul recenzat. Politica de îngrădire a chiaburimii a urmărit nu numai scopuri economice, de îngrădire a exploatării capitaliste, dar și politice. Succesele transformării socialiste a agriculturii au însemnat și scoaterea completă a țărănimii muncitoare de sub influența politică a chiaburimii. „Aceasta — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — este condiția esențială a întăririi alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare”¹.

De la numai 56 de gospodării colective cu un număr de 4 327 de familii în vara anului 1949 s-a ajuns la situația în care sectorul socialist în agricultură a devenit preponderent. Sarcina Congresului al II-lea ca în 1960 sectorul socialist în agricultură să fie preponderent atât ca suprafață, număr de familii și producție-marfă (60—70%) a fost îndeplinită încă în 1959. În august 1959 sectorul socialist cuprindea deja peste 70% din suprafața arabilă a țării și cca. 70% din numărul total al gospodăriilor țărănești, pentru ca în preajma Congresului al III-lea să atingă 81% din suprafața arabilă și din numărul total al gospodăriilor țărănești. În urma acestor rezultate, Congresul al III-lea al P.M.R. a apreciat că procesul de transformare socialistă a agriculturii a fost în linii mari înfăptuit, că a fost creată baza economică a socialismului în țara noastră.

Pe baza datelor cunoscute, autorii au arătat importanța pe care a jucat-o demascarea și zdrobirea în 1952 a grupului fracționist, antipartinic și antistatal Pauker-Luca în grăbirea ritmului socializării agriculturii.

Un loc important în lucrare îl ocupă prezentarea politicii Partidului Muncitoresc Român față de țărănime în lumina sarcinilor

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, p. 293.

trasate de Congresele al II-lea și al III-lea și de plenarele C.C. al P.M.R. pe perioada 1953—1960 (îndeosebi de plenarele din august 1953, iulie și decembrie 1956).

Studiul prezintă principalele date privind politica economică a partidului și guvernului de sprijinire a dezvoltării producției agricole, încheindu-se printr-o privire de ansamblu asupra perspectivelor deschise în urma prevederilor cuprinse în directivele planului de dezvoltare a economiei naționale pe anii 1960—1965.

Ar fi prezentat interes schișarea de către autori a urmărilor pe care le va avea asupra alianței trecerea întregii țărâni în gospodării colective, sarcină trasată de Congresul al III-lea al partidului.

Transformarea țărănimii muncitoare, pe măsura intrării sale în G.A.C., într-o clasă nouă a societății socialiste — țărănimea colectivă — ridică pe o treaptă superioară alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare. Baza materială a alianței pe această treaptă este sectorul socialist unic al economiei naționale, relațiile socialiste de producție. Procesul transformării întregii țărâni muncitoare în țărâni colectivă este în curs de desfășurare, el urmînd să fie încheiat, conform hotărîrilor Congresului al III-lea al P.M.R., pînă în 1965.

Un merit al acestui studiu este grija permanentă de a se sublinia rolul conducător al partidului în întărirea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, expunerea clară și sistematică a faptelor.

★

Volumul recenzat, cu toate lipsurile constatate, reprezintă totuși, în ansamblu, un prim și remarcabil succes în abordarea uneia din principalele probleme ale istoriei contemporane: alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, rolul pe care aceasta l-a jucat în lupta revoluționară a maselor populare, conduse de partid, de la crearea P.C.R. pînă în preajma Congresului al III-lea al P.M.R.

Autorii au izbutit să dea o imagine generală destul de reușită, ținând seama de actualul stadiu al cercetărilor, a cadrului general-istoric în care se dezvoltă și a rolului jucat de această alianță în momentele-chele ale istoriei contemporane a R.P.R., în special ale perioadei de după 23 August 1944.

Din punct de vedere al generalizării teoretice, al studierii dezvoltării sale în raport cu sarcinile revoluționare într-un moment sau altul al istoriei noastre contemporane, ceea ce prezenta cel mai mare interes era urmărirea modului în care alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare s-a transformat, dintr-o forță social-politică în primul rînd antifeudală, într-una anticapitalistă, iar în zilele noastre într-o forță motrice a mersului înainte al construcției socialiste, a dezvoltării acesteia.

Așa cum am arătat, această problemă, deși a preocupat pe redactorii vol. III (vezi „Cuvînt înainte”, p. 5), nu a putut fi rezolvată decît parțial de materialele cuprinse în volumul recenzat.

Importanța deosebită pentru frontul ideologic din țara noastră a temei abordate în culegerea *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945* reclamă din partea tuturor specialiștilor o reluare și dezvoltare a problemelor ridicate în această culegere, fie sub forma publicării unei noi ediții îmbunătățite mai ales sub aspect teoretic a acestei culegeri, fie prin apariția unor noi lucrări privind această temă.

T. Udrea

Вопросы истории КПСС.

„Орган Института Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС”

Moscova, nr. 1—6/1960, 1423 p.

În cei patru ani de existență, revista sovietică „Вопросы истории КПСС” și-a îndeplinit cu cinste sarcinile ce i-au fost trasate de Congresul al XX-lea al P.C.U.S. : studierea științifică a istoriei P.C.U.S. (mai ales după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie), elucidarea unor probleme ale istoriei partidelor comuniste și muncitorești frățești și istoria mișcării muncitorești internaționale, generalizarea științifică a experienței organizațiilor de partid în îndeplinirea importanțelor hotărâri de partid în domeniul construcției economice și muncii ideologice.

Studierea istoriei P.C.U.S. — care a parcurs un drum plin de lupte eroice, de grele încercări și victorii mărețe are o importanță deosebită pentru dezvoltarea continuă a teoriei marxist-leniniste, pentru perfecționarea conducerii practice a partidului, mai ales pentru rezolvarea sarcinilor construirii comunismului. În nr. 4 al revistei, V. N. Ponomarev, în articolul *Experiența istorică a P.C.U.S. în slujba construcției comunismului*, arată pe scurt care sînt domeniile mai importante din istoria P.C.U.S. care prezintă interes pentru activitatea partidului în epoca actuală. Mai întîi, experiența cîștigată în dezvoltarea creatoare a teoriei marxist-leniniste, în stabilirea liniei generale, în asigurarea unității de nezdruccinat a activității teoretice, politice și organizatorice. După ce devine partid de

guvernămînt, partidul trebuie să acorde atenția maximă dezvoltării forțelor de producție, economiei țării, să repartizeze construcției economice cea mai mare parte a forțelor sale. O altă sarcină importantă este educarea comunistă a oamenilor muncii, lupta cu dușmanii săi de idei. O importanță deosebită în condițiile actuale o au studierea și folosirea experienței acumulate de partid în domeniul relațiilor internaționale.

Anul trecut, oamenii muncii din țările socialiste și din toată lumea au sărbătorit 90 de ani de la nașterea lui V. I. Lenin. Acestui eveniment revista îi dedică toate materialele publicate în nr. 2 și alte 18 articole în celelalte numere din 1960.

Începînd cu nr. 2, revista publică cronică biografică a vieții și activității lui V. I. Lenin, o continuare directă a lucrării *Lenin în 1917. Date din viața și activitatea sa*, editată în 1957 de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. În nr. 2 este cuprinsă perioada 26 octombrie (8 noiembrie) — 5 (18) noiembrie 1917 și se înfățișează activitatea intensă a lui V. I. Lenin în vederea organizării zdrobirii complotului contrarevoluționar al lui Kerenski-Krasnov precum și activitatea depusă pentru consolidarea Puterii sovietice și traducerea în viață a primelor ei măsuri. Cronică este continuată în celelalte numere pînă la 13 (26) decembrie 1917.

În celelalte 6 numere, revista publică noi documente ale lui V. I. Lenin — dovezi ale genialei contribuții la dezvoltarea ideologiei comuniste, ale organizării și îndrumării de către V. I. Lenin a proletariatului în lupta pentru construirea societății comuniste.

M. Velin în studiul *Premisele ideii leniniste a hegemoniei proletariatului*, H. G. Kristosturian în studiul *V. I. Lenin despre rolul clasei muncitoare în construirea socialismului și comunismului* și M. D. Stucebnikova în studiul *V. I. Lenin despre rolul conducător al partidului în condițiile dictaturii proletare* sintetizează geniala contribuție a lui Lenin în rezolvarea teoretică și practică a acestor probleme de o deosebită importanță pentru marxismul revoluționar. Este subliniată mai întâi necesitatea rezolvării teoretice și practice — impusă de dezvoltarea revoluției socialiste — a problemei hegemoniei proletariatului și a rolului partidului proletariatului în condițiile dictaturii proletare. Rolul conducător al partidului în condițiile dictaturii proletare scrie Stucebnikova, este o necesitate obiectivă. Această necesitate este condiționată de conținutul revoluției socialiste, de caracterul statului proletar în perioada de trecere de la capitalism la socialism, de trăsăturile fundamentale ale partidului însuși, ca partea cea mai înaintată și mai conștientă a clasei muncitoare și a tuturor oamenilor muncii. Pentru prima dată dezvoltarea societății încetează a mai avea un caracter spontan. Ea este condusă de activitatea conștientă a oamenilor pe baza cunoașterii legilor ei obiective. Crește deci importanța factorului subiectiv în dezvoltarea societății. Numai proletariatul, clasa cea mai înaintată și mai organizată, în fruntea căreia stă partidul comunist, înarmat cu teoria revoluționară marxistă, cu știința dezvoltării societății, poate conduce masele pe drumul socialismului. Autorii celor trei studii arată cum V. I. Lenin a demonstrat că și în nolle condiții proletariatul trebuie și poate să-și îndeplinească sarcina istorică de conducător în înfăptuirea revoluției și a construirii noii societăți. În al doilea rând, tre-

buiau precizate căile concrete prin care proletariatul putea să-și consolideze dictatura sa, să învețe să conducă statul și să atragă după sine pe toți oamenii muncii, să fie în stare să conducă opera de construcție economică și culturală. Justețea concluziilor leniniste este confirmată de experiența construcției socialiste în Uniunea Sovietică și în țările de democrație populară.

I. I. Mîiș, în studiul *Dezvoltarea părerilor lui Lenin despre Soviete (1905—aprilie 1917)*, analizează pe larg cum V. I. Lenin a pus problema formelor social-politice ale dictaturii proletare în mod concret-istoric, ținînd seama de împrejurări datorite condițiilor, locului și timpului, capacității politice a clasei muncitoare, nivelului luptei de clasă în etapa istorică dată. Urmărind procesul de apariție a primelor Soviete — ca rezultat al creației revoluționare a maselor în focul luptei de clasă — autorul subliniază meritul lui V. I. Lenin de a fi văzut în Soviete — încă din anul apariției lor — organe ale răscoalei armate, embrion al guvernului revoluționar provizoriu, forma posibilă a noului tip al puterii de stat. În aprilie 1917 V. I. Lenin a enunțat teza Republicii Sovietelor ca formă de stat a dictaturii proletariatului. Autorul scoate în relief actualitatea genialei precizări a lui V. I. Lenin „Trecerea de la capitalism la comunism, desigur, nu poate să nu dea o mare abundență și varietate de forme politice, dar esența va fi fără îndoială aceeași: *dictatura proletariatului*”.

După al doilea război mondial, creația maselor populare conduse de comuniști a făurit într-un șir de țări o nouă formă a dictaturii proletariatului: statul democrat-popular.

V. M. Șelunskaja urmărește procesul de elaborare în perioada 1917—1923 a planului de cooperativizare socialistă a gospodăriilor țărănești, în articolul intitulat *Elaborarea de către V. I. Lenin a planului cooperatist*. Autoarea împarte această perioadă în trei etape. Prima etapă cuprinde primul an al Puterii sovietice 1917—1918.

Naționalizarea pământului în condițiile dictaturii proletare a constituit, așa cum arăta Lenin, nu numai cel mai radical act al transformării democratice, dar și primul pas practic al socialismului la sate. Analizând situația concretă a Rusiei când existau încă proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și libertatea comerțului — deci baza economică a capitalismului — autorul subliniază meritul lui V. I. Lenin, care a explicat cu perseverență că nu trebuie să ne oprim la naționalizarea și împărțirea nivelatoare a pământului ci trebuie să deschidem în fața țărănimii perspectiva căii socialiste de dezvoltare pe baza socializării mijloacelor de producție și a muncii colective.

Elaborând planul de trecere la construcția socialistă, Lenin a acordat o deosebită atenție formelor concrete de atragere a păturilor mijlocii la construcția socialistă, căilor celor mai potrivite pentru a aplica la condițiile Rusiei tezele generale marxiste de folosire a cooperației pentru trecerea la economia socialistă. V. I. Lenin a rezolvat această problemă mergând pe două linii: în primul rând, linia sprijinirii dezvoltării cooperativelor agricole de producție (din inițiativa maselor conduse de partid, la sfârșitul anului 1918 erau deja organizate 1 562 de gospodării colective care uneau 16 400 de gospodării țărănești); în al doilea rând, pe linia păstrării aparatului și bazei materiale a cooperației vechi, prerevoluționare și folosirea ei în scopul organizării schimbului repartiției și aprovizionării socialiste (la începutul revoluției existau 35 000 de societăți de consum cu 11 000 000 de membri și 23 700 de cooperative agricole cu 9 500 000 de membri).

Pe baza unei profunde analize științifice a primilor pași ai mișcării cooperatiste în condițiile dictaturii proletare, Lenin a definit că direcția principală a transformării socialiste a satului este construirea de gospodării colective în forma artelurilor agricole, întovă-

rășirilor și comunelor, dar trecerea la socializarea gospodăriilor țărănești în proporții largi este posibilă numai prin introducerea unei evidențe și control asupra dezvoltării spontane a micii producții de mărfuri prin intermediul cooperativelor de comerț.

A doua etapă cuprinde perioada 1919 — 1920. Schimbarea conjuncturii istorice din 1919 — intervenția, războiul civil, foametea și ruina — a determinat ca partidul să treacă treptat la sistemul comunismului de război. Această nouă politică economică, care presupunea naționalizarea tuturor întreprinderilor industriale și comerciale particulare și cooperatiste, a redus la minimum circulația marfă-bani. În aceste condiții nu mai putea fi vorba de dezvoltarea cooperativelor ca organizații de masă, independente. În aceste condiții, cu toate că linia principială a partidului în problema rolului cooperației în construcția socialismului a rămas aceeași, înlăptuirea ei a mers mult mai greu. În măsura posibilităților, guvernul a luat măsuri pentru sprijinirea procesului de socializare a agriculturii. La începutul perioadei de reconstrucție în Rusia Sovietică, 131 000 de gospodării țărănești erau unite în 10 500 de colective.

În condițiile unei aprige lupte de clasă, ale unor mari greutăți economice, fără experiență, primii ani ai construirii statului sovietic au constituit ani de mari căutări creatoare în toate domeniile de construire a noii orânduiri socialiste.

Problemele teoretice și practice ale transformării socialiste a agriculturii au fost rezolvate de V. I. Lenin în a treia etapă, 1921 — 1923. În articolul *Despre cooperație*, publicat în „Pravda” din 26—27 mai 1923, V. I. Lenin definitivează „planul cooperatist” de transformare socialistă a agriculturii.

În zilele noastre, când crește importanța internațională a acestor idei leniniste, duș

manii socialismului se dedau la noi atacuri mîrșave. Istoricii burhezi contrapun ideile leniniste în problema agrară celor ale lui Marx și Engels, iar planul cooperatist al lui Lenin afirmă că e ceva specific numai Rusiei Sovietice în deceniul al treilea al secolului al XX-lea. Revizionisții contemporani propagă interpretarea antiștiințifică și tendențioasă buharinistă a planului leninist, acuzînd linia P.C.U.S. de cult al personalității. Ei denaturează esența planului leninist, afirmînd că Lenin n-a prevăzut colectivizarea agriculturii. V. M. Selunskaja, pentru a demasca aceste atacuri, face un istoric amănunțit al elaborării de către Lenin a planului cooperatist, arătînd cum în U.R.S.S. și în țările de democrație populară se aplică creator acest plan.

O tematică asemănătoare este abordată de S. P. Trapeznikov în studiul *Noua etapă istorică în dezvoltarea agriculturii socialiste* și de L. M. Tolkunov în studiul *Partidele comuniste conduc fărănimea spre socialism (din experiența cooperativizării țărănilor în țările de democrație populară)*.

K. P. Abrosenko, în articolul *V. I. Lenin despre legitatea transformării socialismului în comunism*, arată în mod concludent cum V. I. Lenin a dezvoltat în mod creator teza lui Karl Marx despre cele două faze ale societății comuniste, demonstrînd că socialismul și comunismul sînt două faze ale uneia și aceleiași formațiuni sociale, care se deosebesc una de alta numai prin gradul de maturitate economică politică și culturală. Una și aceeași bază economică — un mod de producție unic și proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție, dezvoltarea planică, proporțională a tuturor ramurilor economiei naționale, subordonarea producției satisfacerii cît mai depline a nevoilor materiale și culturale ale tuturor membrilor societății, muncă după capacitate ca cea dintîi obligație față de societate, unitatea de monolit a întregii societăți făurită ca rezultat al lichidării antagonismelor de clasă și naționale, supremația concepției marxist-leniniste în domeniul ideologiei — constituie trăsături comune atît pentru

socialism cît și pentru comunism, care deosebesc noua orînduire în general de toate societățile anterioare. Lenin nu a indicat date și forme concrete de trecere la comunism, ci numai faptul că această trecere la comunism este un proces de dezvoltare accelerată, deoarece revoluția socialistă creează acceleratori ai procesului social de o forță încă necunoscută ca proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție și participarea activă în construcția noii orînduiri a maselor populare. Lenin indică apoi una din cele mai însemnate legități ale construcției comunismului: trecerea presupune crearea unei baze tehnice-materiale care asigură cea mai mare productivitate a muncii și care întrece cu mult nivelul atins de societatea contemporană. În întrecerea economică dintre cele două sisteme, Lenin arată că neîndoios va învinge societatea comunistă încă în prima ei fază, prin asigurarea unei mai mari productivității a muncii.

Strîns legat de această problemă este și studiul lui G.E. Glezerman, intitulat *V. I. Lenin despre dezvoltarea germeilor comunismului* (nr. 4). Astăzi, cînd se construiește societatea comunistă, îndemnul leninist de a descoperi și a dezvolta germeii comunismului, de a-i transforma în comunism deplin capătă o mare actualitate. Acești germeni sînt rodul activității creatoare a maselor trezite la viață de revoluția socialistă, cea mai profundă transformare socială a istoriei. Autorul începe prin a analiza importanța teoretică și practică a „subotnicilor”. Acest eveniment este o mărturie vie a nașterii uneia din celele „societății noi, socialiste — cum spunea Lenin—, care aduce popoarelor lumii izbăvirea de jugul capitalist și al războaielor”. În orice fenomen social sînt rămășițe ale trecutului, bazele prezentului și embrioni ai viitorului. În condițiile de azi acești embrioni au cele mai optime condiții de dezvoltare. Autorul ia ca exemplu morala care se creează în socialism. Desigur că în comunism gradul de dezvoltare al conștiinței oamenilor va fi cu mult superior, multe norme de conduită vor dispărea, dar, prin natura lor, caracteristicile moralei care se nasc în zilele noastre sînt

tocmai trăsăturile moralei comuniste. Conștiința oamenilor, morala lor reflectă gradul de maturitate al societății. În primii ani ai Puterii sovietice, în condițiile materiale grele s-a născut inițiativa eroică a maselor pentru lichidarea acestor greutăți prin mărirea productivității muncii. În această inițiativă se aflau germenii societății comuniste.

Formele acestei întreceri au parcurs în 40 de ani un drum lung: de la subotnice la udarnici, la mișcarea stahanovistă și, în ajunul primului septenal, la mișcarea brigăzilor și udarnicilor muncii comuniste. În zilele noastre, în U.R.S.S. germenii comunismului au un caracter de masă. Prima brigadă a muncii comuniste s-a ivit în octombrie 1958 în același depou unde a avut loc primul subotnic. În ajunul Congresului al XXI-lea existau 35 000 de muncitori aflați în întrecere în muncă comunistă; la sfârșitul anului 1960 se aflau 400 000 de colective cu 5 000 000 participanți. Au evoluat și formele acestei întreceri: de la brigăzi ea a cuprins secții și întreprinderi întregi.

Partidul comunist și statul sovietic sînt chemate să îndrume, să creeze condiții optime pentru dezvoltarea acestor germeni, pentru accelerarea procesului de trecere la comunism. Această activitate a partidului și a statului vine să combată teoriile revizionistilor, care neagă rolul partidului și al statului în socialism, considerîndu-le frîne ale dezvoltării.

Despre caracterul internațional al genialei învățături leniniste se ocupă M. I. Sidorov și K. L. Selesnev în studiul *Caracterul internațional al leninismului* (nr. 2). Principalul în învățatura lui K. Marx și F. Engels este elucidarea rolului istoric mondial al proletariatului ca groapă al capitalismului și făuritor al societății comuniste. Făcînd această măreață descoperire științifică, Marx și Engels au înarmat mișcarea muncitorească cu o teorie și un program revoluționar.

Noua conjunctură economică, socială și politică a secolului al XX-lea necesită o dezvoltare creatoare a teoriei revoluționare

marxiste, care să răspundă noilor probleme ridicate de viața însăși. Leninismul este marxismul zilelor noastre. Victoria deplină și definitivă a socialismului din U.R.S.S., experiența socialismului în multe țări din Europa și din Asia sub steagul biruitoare al leninismului constituie verificarea măreață, hotărîtoare și convingătoare în practică a învățăturii leniniste, cea mai convingătoare demonstrație a importanței internaționale a ei.

Învățătura leninistă este dezvoltată și îmbogățită în chip creator în hotărîrile sale de P.C.U.S. și de partidele comuniste și muncitorești frățești, în lucrările activiștilor de seamă ai mișcării mondiale comuniste și muncitorești. „Pentru mișcarea muncitorească internațională, pentru victoria comunismului — spunea tovarășul Hrușciiov la Congresul al XXI-lea al P.C.U.S. —, ideile marxism-leninismului au aceeași forță dătătoare de viață ca razele soarelui, ca lumina și căldura pentru plante, pentru viața pe pămînt. După cum viața însăși este infinită în mișcarea sa progresivă, în manifestările sale multilaterale, tot așa teoria marxist-leninistă este infinită în dezvoltarea sa și îmbogățirea sa cu experiența nouă și cu teze noi”.

Împlinirea a 140 de ani de la nașterea lui Friedrich Engels este marcată în revistă prin publicarea a două interesante studii. Unul este semnat de V. G. Tartakovski, *Friedrich Engels, marele maestru al tacticii revoluționar-proletare* (nr. 6). În acest articol, autorul descrie o pagină glorioasă din activitatea revoluționară a lui Engels, și anume eforturile depuse pentru convocarea Congresului internațional socialist muncitoresc din 1889. Cu această ocazie s-a dovedit o dată în plus talentul său de organizator și tactician, exemplu de luptă principală împotriva dușmanilor marxismului, împotriva greșelilor oportuniste și sectariste din stîlul mișcării socialiste. Al doilea studiu este al lui E. P. Kandel, *Împotriva falsificării rolului lui Engels în crearea și dezvoltarea marxismului* (nr. 6). Autorul demască încercările istorici-

lor burghezi clericali și oportuniști de a ignora aportul lui Engels și rolul lui în elaborarea teoriei comunismului științific, de a pune la îndoială unitatea ideilor lui Marx și Engels, opunând operele lui Engels celor ale lui Marx, falsificând esența învățăturii marxiste sau acordându-i lui Engels numai rolul de popularizator al învățăturii marxiste.

Revista abordează problema activității lui V. I. Lenin pentru crearea partidului de tip nou. Cu ocazia aniversării a 60 de ani de la apariția ziarului „Iskra”, V. I. Stepanov publică articolul *V. I. Lenin și crearea organizațiilor „Iskrei” în Rusia* (nr. 6), în care aduce un aport însemnat la elucidarea unei laturi a problemei, și anume activitatea cotidiană a lui V. I. Lenin de îndrumare a activității grupelor și organizațiilor locale ale „Iskrei” în vederea unirii ideologice și organizatorice a mișcării social-democratice din Rusia într-un partid marxist de tip nou. I. M. Arseniev se ocupă de o altă latură a problemei, care și ea a fost mai puțin studiată pînă în prezent, și anume eforturile și însemnătatea activității lui V. I. Lenin pentru unirea în jurul „Iskrei” a grupurilor și organizațiilor social-democratice din emigrație (*Lupta lui V. I. Lenin pentru unirea social-democraților de peste hotare*) (nr. 6).

Revista publică cîteva articole prilejuite de aniversări a 40 de ani de existență a unor partide comuniste frățești. Articolele fac o analiză științifică concisă a drumului de luptă străbătut, oferind unele date interesante din punct de vedere istoric și aprecieri de o deosebită importanță — puncte de plecare în abordarea istorică a unor fenomene.

Aniversarea P.C.F. este marcată în revistă prin articolul lui Maurice Thorez, se-

cretar general al P.C.F. *În avangarda luptei maselor muncitoare* (nr. 5); aniversarea P.C. al Armeniei prin studiul lui S. A. Tovmasian, prim-secretar al P.C. al P.C.A., *Despre cîteva probleme ale interpretării științifice a istoriei P.C.A.* (nr. 5); aniversarea P.C. al Marii Britanii prin articolul lui James Klugman, *Crearea P.C. al Marii Britanii* (nr. 4); aniversarea P.C. al Azerbaigeanului prin studiul *40 de ani de existență a P.C.A. și de la instaurarea Puterii sovietice* de V. I. Ahundov.

Revista acordă o deosebită atenție istoriei mișcării muncitorești internaționale și a partidelor comuniste ale popoarelor Uniunii Sovietice. În afară de cele patru articole menționate mai indicăm următoarele: *Indfich Vessely, P. C. al Cehoslovaciei, inspiratorul răscoalei populare slovace din 1944*; L. N. Nejiński, *Crearea unui singur partid al clasei muncitoare în Ungaria (1944—1948)*; Georges Cogniot, *P. C. din țările Europei occidentale în anii celui de-al doilea război mondial*; A. P. Korsunski, *Congresul al VII-lea al Cominternului despre frontul unic muncitoresc și frontul popular*; A. P. Borțev, N. N. Lipavcenko, I. E. Paško, *Pentru elucidarea problemei referitoare la crearea P.C. (b) al Ucrainei și tactica lui în 1918*.

În prezentarea revistei pe anul 1960 ne-am ocupat mai mult de prima parte — articole. Revista mai cuprinde însă numeroase alte rubrici: comunicări, lecții și consultații, amintiri, istoriografie, critică și bibliografie, viața științifică, unde se găsesc numeroase și interesante materiale din istoria și din activitatea P.C.U.S. și a mișcării muncitorești internaționale.

V. Tănăsescu

Вестник истории мировой культуры.

Академия наук СССР, Отделение исторических наук, nr. 6 (18) 1959 — 1 (19)—6 (24) 1960.
Изд. Гос. Научной БСЭ

Considerăm că nu mai este necesar să arătăm sarcinile și problemele care stau în fața „Revistei istoriei culturii mondiale”,

acestea au mai fost arătate cu prilejul unei prezentări anterioare. Trebuie adăugat că, în comparație cu ceilalți ani, numerele

publicate în 1960 au avut o tematică mai variată iar problemele puse au tratat rolul culturii în conexiunea lor generală în spiritul coexistenței pașnice a popoarelor.

Un loc deosebit în paginile revistei este rezervat culturii și luptei popoarelor din Africa, Asia și America latină. Revista caută să scoată în relief rolul de agresor pe care l-au avut colonizatorii în subjugarea acestor popoare și avântul pe care l-a luat cultura după obținerea independenței. Revista demască „misiunea civilizatoare” a colonialiștilor.

Materialele publicate în paginile revistei constituie o armă de luptă ideologică împotriva capitalismului. În revistă este bine arătat rolul capitalismului ca o frână în dezvoltarea societății și culturii.

În legătură cu aportul culturii pentru mișcarea muncitorească este interesant studiul lui A. N. Deborin, *Comunismul utopist al lui Robert Owen și mișcarea cartistă* (nr. 6, 1959). Robert Owen a considerat că, pentru rezolvarea așa-numitei probleme sociale, pentru realizarea comunismului, sînt necesare două elemente: crearea unei abundențe de produse pentru asigurarea societății cu tot necesarul și, al doilea, reeducarea omului în spiritul moralei comuniste.

Owen s-a ridicat deasupra celorlalți utopiști în înțelegerea procesului dezvoltării societății. E adevărat că în Anglia revoluția industrială în mare parte se terminase, și de aceea numai aici putea să fie elaborată învătătura lui Owen, pe cînd în Franța noua orînduire socială abia obținuse victoria. Acesta este motivul pentru care nici Saint Simon și nici Fourier n-au putut să se ridice pînă la concepțiile lui Owen. Owen, spre deosebire de alți comuniști utopiști, a fost primul care a înțeles importanța hotărîtoare a forțelor de producție (chiar termenul „forțe de producție” aparține lui Owen).

În timpul puternicului avînt al mișcării muncitorești din deceniul al patrulea, owenismul s-a dezvoltat paralel cu cartismul, care a avut o importanță imensă pentru mișcarea muncitorească din Anglia datorită faptului că una lupta politică a pro-

letariatului cu revendicările sociale. Cartismul este cu mult superior owenismului, prin faptul că, în primul rînd, în cadrul lui au participat principalele mase muncitorești și, în al doilea rînd, ideologia, politica și tactica cartismului sînt un produs al gândirii colective a muncitorilor. Deși o parte însemnată a cartiștilor, fuseseră oweniști, adică comuniști utopiști, asta nu înseamnă că ei împărtășeau pe deplin concepțiile și fanteziile lui Owen, ci erau de acord numai cu ideea de bază, ideea socialismului.

Unul din cartiștii de seamă, O'Brien, arată just că în condițiile de atunci era o utopie să visezi despre posibilitatea realizării sistemului lui Owen. Pentru transformarea societății era necesar ca mai întîi să se cucerască puterea politică. În aceasta constă superioritatea cartismului asupra utopismului lui Owen.

Tot A. M. Deborin semnează și studiul *Din istoria renașterii germane timpurii*. Christian Thomasius (nr. 6, 1960). Christian Thomasius a jucat un rol însemnat în viața poporului german și în istoria societății, deși n-a fost un mare gânditor. Însă el este considerat revoluționar al spiritului, eliberator al poporului german de ticăloșiile care dominau în procedura judiciară, în gîndirea și obiceiurile țării.

Războiul țărănesc din Germania, înfrîngerea țărănilor și victoria feudalilor au influențat pentru o perioadă de mulți ani dezvoltarea țării. Victoria feudalității a dus la reacțiune și a stimulat procesul de decădere economică și politică. Reacțiunea a bîntuit în Germania mai mult ca oriunde. Poporul a fost lipsit de cele mai elementare drepturi și libertăți, clerul și juriști obscuranțiști au distrus fizic mii de oameni prin faimoasele procese ale „vrăjitoarelor”, și iată că, în aceste timpuri îngrozitoare de lipsă de drepturi politice și altele, pe fondul barbariei care triumfa se aude glasul lui Christian Thomasius, care devine conducătorul renașterii germane. Thomasius a săvîrșit o adevărată revoluție în universitate, începînd să predea în limba germană. Acesta era un eveniment nemai-

întâlnit. Până atunci se preda în limba latină sau franceză. Orice abatere de la această regulă era considerată drept sacrilegiu. El nu numai că ținea cursul în limba germană, dar a început să editeze și o revistă lunară „Monatliche Gedanken”. Între Thomasius și teologii a început o luptă aprigă, ea fiind o reflectare a contradicțiilor dintre feudalitate și burghezia care se dezvolta în sfîrul feudalismului. Concepția socială a lui Thomasius reprezintă o utopie de un gen special, însă, oricît ar fi ea de departe de viață, importanța ei ca protest împotriva inegalității, împotriva împărțirii de clasă în bogați și săraci, ca protest în numele dreptății și egalității nu poate fi micșorată. Cu tot utopismul și contradicția concepțiilor sale, Thomasius are merite în lupta pe care a dus-o împotriva celei mai negre reacțiuni, împotriva despotismului autorităților și bisericii, în numele libertății de conștiință, a libertății personale și politice, pentru visul său care cheamă omenirea spre un viitor mai luminos.

În 1956 U.N.E.S.C.O. a adoptat programul general de activitate pe 10 ani (așezămîntul proiect general Răsărit-Apus). Conform acestui program trebuie cercetată problema relațiilor reciproce dintre tradițiile culturii spirituale a popoarelor Orientului și Occidentului și posibilitatea sintetizării lor în viitor într-o cultură mondială unică. Pe baza acestui program, organul societății europene de cultură, revista „Comprendre”, a lansat unele teze sub denumirea „India în perspectiva dialogului cu Apusul”. Tezele pornesc de la presupunerea că cultura spirituală a Indiei diferă principial și este opusă tradițiilor culturii spirituale a Apusului. Aceste teze au fost transmise ideologilor din diferite țări sub forma unor anchete. În numerele din 1960 ale „Revistei istoriei culturii mondiale” se publică ancheta revistei „Comprendre” și răspunsul lui N. P. Anikeev, *Cu privire la problema rolului tradiției mistico-religioase a culturii din India în cultura mondială*, precum și diferite referate asupra răspunsurilor unor savanți străini. Savantul Anikeev arată că

în ultimul timp atenția opiniei publice mondiale este atrasă tot mai mult de problemele relațiilor reciproce dintre culturile Apusului și Răsăritului. Un loc special printre aceste probleme îl ocupă cultura Indiei, atît prin originalitatea și tradițiile milenare ale dezvoltării ei, cît și prin rolul pe care India a început să-l joace în viața internațională. N. P. Anikeev arată că pînă acum cîtva timp în Apus domnea o atitudine de dispreț față de cultura indiană, fiind considerată ca o cultură de un grad inferior, de la care Apusul nu ar fi avut nimic de învățat. În prezent, un asemenea punct de vedere se bucură de tot mai puțină popularitate. Acum sînt foarte puțini cei care neagă originalitatea și aportul ei la tezaurul culturii mondiale. Marea majoritate a filozofilor și sociologilor burghezi consideră cultura Indiei ca o parte componentă a culturii mondiale, o completare esențială a ei, deoarece ea a elaborat problemele importante ale spiritului omenesc cărora cultura Apusului nu le-a acordat atenția cuvenită. O analiză justă a culturii spirituale indiene nu dă dreptul la proclamarea Indiei ca țară „spiritualistă”, „idealistă”, „stimulată de problematica religioasă” etc. Nu poate fi ignorat faptul indiscutabil că în istoria spirituală a Indiei, alături și independent de ideologia religioasă — idealistă și mistică —, a existat totdeauna o cultură laică, materialistă, care o nega pe prima. Ea și-a găsit expresia în literatura foarte bogată, în artă, filozofie, știință și alte sfere ale ideologiei, iar principala atenție a fost îndreptată asupra problemelor legate de viața reală, practică a omului și societății, problemă care nu este legată în nici un fel de tendințele religiei. La baza realizării celor mai bune opere de artă și literatură stau nu problemele legate de lumea cealaltă, ci problemele vieții pămîntești, reale, probleme care întotdeauna au răscolit pe oameni: bucuria muncii pașnice, fericirea iubirii, lupta dintre bine și rău, problemele dreptății sociale, adică „problemele veșnice” care au fost și în centrul atenției artei progresiste din țările apusene și care, cu toată multitudinea formelor

lor de expresie, și-au găsit și își găsesc drum spre ascultătorul apusean.

Dacă se ia tradiția filozofică a Indiei, care este considerată baza teoretică a facturii religioase a vieții Indiei, n-ar fi greu de văzut că și aici această sarcină a fost îndeplinită numai de o parte a filozofiei. Toate etapele dezvoltării filozofiei Indiei, sînt o mărturie a luptei teoriilor materialiste și raționaliste împotriva concepțiilor religioase și mistice-irationaliste.

Realitatea permite să se tragă concluzia că spiritualismul a fost impus filozofiei și altor domenii ale culturii Indiei de împrejurări care n-au nimic comun cu faimoasa „autoaprofundare” a rasei indiene, și anume de către condițiile istorice, social-economice din India; orînduirea socială și regimul colonial de mai tîrziu au creat posibilitate pentru răspîndirea largă a ideologiei stării de spirit pasive, a tendinței refugierii în lumea interioară a individului.

Opinia despre mentalitatea mistică-religioasă a popoarelor Indiei a fost larg susținută de colonialiștii englezi, deoarece ea le dădea dreptul moral să vorbească despre „binefacerile” și „progresismul” dominației lor asupra Indiei, care chipurile, fără această dominație s-ar fi lăsat din nou în voia felului de viață pasiv, contemplativ.

În prezent, popoarele Indiei, pe baza experienței proprii, se conving că religia nu poate să servească drept armă în lupta pentru transformarea societății, pentru rezolvarea problemelor sociale acute. Se poate spune că nicăieri în lume nu se vorbește atît de mult despre o criză a concepțiilor și despre necesitatea elaborării unei noi concepții asupra vieții ca în India. În aceste condiții, păturile largi ale populației din India își îndreaptă tot mai mult privirile spre ideologia marxistă, care a fost tradusă în viață în țările lagărului socialist.

India, prin exemplul prieteniei sale cu Uniunea Sovietică, demonstrează nu numai posibilitatea, dar și avantajele colaborării active între țări cu sisteme sociale diferite, arătînd lumii întregi singura

ieșire posibilă din situația internațională încordată.

În nr. 4 se publică referatele răspunsurilor oamenilor de știință străini la ancheta U.N.E.S.C.O. În aceste referate se arată că aproape toți autorii sesizează saltul care a avut loc în India după obținerea independenței. Subliniind just tradițiile și caracterul pașnic al politicii externe a Indiei în prezent, majoritatea autorilor explică aceasta nu prin condițiile istorice concrete, ci prin „spiritul indian” specific, prin concepțiile religioase ale budismului și induismului specific indienilor. Cu aceasta nu putem fi de acord. Mulți opun Apusul, cu „spiritul militant” al său, Indiei, căreia nu îi este specifică violența, ci „toleranța”, „contemplativitatea”, „indiferența față de bunurile materiale”. Prin această „toleranță” tradițională și „compătimitate”, cîtiva autori explică politica externă a Indiei, inclusiv principiile pancea șila adoptate de multe popoare. Aceasta se referă în special la articolul lui A. Chakravarty, care expune unilateral istoria Indiei, considerînd-o ca o dezvoltare continuă a spiritului pacific, a răbdării.

Autorii indieni C. M. Panikkar și C. S. Murty obiectează împotriva unei serii de teze exprimate în articole. Ei susțin că mulți europeni au o reprezentare absolut falsă despre India, socotind că acesteia i-ar fi străin progresul și că pentru ea este caracteristic nemîșcarea, indiferența față de bunurile materiale, toleranța care cuprinde totul. Panikkar și Murty nu consideră, ca alți autori, că noul care este în India se datorește influenței Apusului și că dezvoltarea noului înseamnă renunțarea la originalitate. Ei consideră că progresul Indiei trebuie să se împletească cu originalitatea ei.

Dacă trebuie vorbit despre un dialog al Indiei cu Apusul, trebuie arătat că adevăratul dialog are loc, înainte de toate, în domeniul luptei pentru coexistența pașnică și colaborare între toate popoarele lumii. Caracterul dialogului este definit de caracterul dezvoltării interne a Indiei, de tendința ei de a construi o economie înfloritoare pentru a

face față nevoilor poporului, pentru a rezolva problemele sale sociale. Opinia publică din India înțelege că aceste sarcini pot fi rezolvate numai prin crearea independenței economice a țării pe baza industrializării pe toate căile, iar aceasta este imposibil de realizat fără ajutorul altor țări, în primul rând a celor dezvoltate din punct de vedere economic.

Interesant este articolul lui A. I. Denisov *Principalele drepturi ale cetățenilor sovietici* (nr. 1, 1960), în care autorul face o analiză a sistemului social-economic, politic, juridic și moral al socialismului, care garantează drepturile și libertățile omului.

Tot în nr. 1 este publicat și articolul lui E. Pamlenyi *Despre politica culturală a Republicii Sovietice Ungare*. La 21 martie 1919, proletariatul ungar a luat puterea politică în mâinile sale, a instaurat dictatura proletariatului și a ocupat toate pozițiile în puterea de stat și economică, poziții care i-au permis ca după secole de exploatare să devină stăpînul propriei țări. În urma acestei cotituri hotărîtoare în istoria poporului ungar, au apărut condițiile necesare pentru o politică culturală calitativ nouă. Scopul acestei politici a constat în lichidarea monopolului vechilor clase dominante asupra culturii și satisfacerea necesităților culturale ale poporului prin crearea unei culturi noi, democratice, care să se dezvolte pe drumul socialismului. Articolul prezintă interes și prin faptul că politica culturală a Republicii Sovietice Ungare a fost puțin studiată. După ce analizează laturile acestei politici culturale, E. Pamlenyi arată că ea a fost cu adevărat națională în formă și socialistă în conținut.

În legătură cu a 90-a aniversare de la nașterea lui V. I. Lenin, revista publică în nr. 2 articolul *V. I. Lenin și problemele culturii*, semnat de L. N. Pajitnov. Nici un eveniment din secolul al XIX-lea n-a avut o influență atât de hotărîtoare asupra istoriei și culturii ca apariția marxismului. Marx și Engels au arătat că numai clasa muncitoare, prin natura sa socială, este singurul purtător al ideilor comunismului, că numai ea este menită să stea în avangarda luptei pentru

societatea comunistă nouă, societate care va prelua și va dezvolta cultura mondială, creată de mii de generații precedente. Această idee este unul din principiile de bază ale leninismului. Lenin a considerat că un rol destul de important în marile lupte istorice pentru construirea noului regim social îl joacă și cultura. Lenin a emis teza despre cele două culturi în cadrul fiecărei culturi naționale a societății burgheze. „În sinea fiecărei culturi naționale — spune Lenin — se găsesc elemente, fie și nedezvoltate, de cultură democratică și socialistă, fiindcă în sinea fiecărei națiuni există mase de muncitori și exploatați ale căror condiții de viață creează în mod inevitabil ideologia democratică și socialistă”¹. De pe aceste poziții Lenin a apărât marile idei ale lui Belinski și Cernșevski, moștenirea revoluționară a deceniilor al șaptelea și al optulea ale secolului trecut. Lenin a considerat lupta pentru moștenirea democratică drept problemă cu importanță politică imensă și strîns legată de sarcinile educației politice a clasei muncitoare. Lupta pentru elementele democratice, înaintate din cultura trecutului a determinat patosul articolelor lui Lenin despre L. Tolstoi.

Întregul sens al revoluției culturale săvîrșite în U.R.S.S. a constat în a duce cultura în popor, care era apăsat de obscurantismul, ignoranța și sărăcia seculară, pentru a trezi în el energia, inițiativa, setea de a crea noile forme ale vieții, noi relații, noua cultură, pentru a învăța masele să construiască comunismul, înarmate cu cele mai noi cunoștințe științifice. Revoluția culturală era privită de Lenin ca unul din factorii hotărîtori în construirea cu succes a socialismului, factor care să asigure victoria în întrecerea pașnică cu lumea capitalistă.

Învățătura lui Lenin despre revoluția socialistă ca principala forță motrice a progresului social în secolul al XX-lea, ideea despre clasa muncitoare ca moștenitoare a tuturor comorilor culturii mondiale, create

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, Ed. P.M.R., 1951, p. 8.

În decursul istoriei, ideea despre cele două culturi în fiecare cultură națională din societatea bazată pe exploatare, toate acestea constituie o armă ideologică a partidelor comuniste și muncitorești.

În nr. 1 este publicat articolul lui Z. A. Kamenski *E. Kant în filozofia rusă de la începutul secolului al XIX-lea*. Problemele legăturilor filozofice ruso-germane a atras atenția multor istorici ai filozofiei. Însă legăturilor filozofiei ruse cu teoriile lui Schelling și Hegel le-a fost acordată mai multă atenție decât legăturilor cu filozofia lui Kant, deoarece teoriile lui Schelling și în special Hegel au avut mai multă importanță pentru filozofia rusă. Autorul arată că problema legăturilor gândirii sociale ruse cu filozofia lui Kant este prea puțin cercetată și de aceea el caută să analizeze această problemă.

Tot problemei legăturilor filozofice ruso-germane îi este consacrat și articolul *F. Schelling în filozofia rusă de la începutul secolului al XIX-lea*, sub semnătura aceluiași Kamenski (nr. 6, 1960). Spre deosebire de atitudinea critică pe care a avut-o gândirea rusă față de filozofia lui Kant, care nu avea aderenți în Rusia, filozofia lui Schelling a fost mai bine primită, deoarece în Rusia exista o grupă de gânditori care considera pe Schelling ca învățător al lor și care au propagat foarte activ schellingianismul, folosindu-l pentru elaborarea ideilor dialecticii, deși într-o formă idealistă. Pentru gândirea rusă de la începutul secolului al XIX-lea a avut o importanță pozitivă filozofia de început a lui Schelling, pentru că ea a constituit unul din izvoarele ideologice ale elaborării dialecticii.

În studiul *Curentul umanist în literatura cehă din secolele XV—XVI*, I. N. Golenișev-Kutuzov arată că în concepția istorică din Apus umanismul țărilor slave sau este ignorat cu totul sau este foarte puțin amintit. Militanții Renașterii slave au jucat un rol important în dezvoltarea culturală generală a Europei și n-au fost niște ucenici eterni ai unor mari învățați. Umanismul din Cehia

reprezintă în mod neîndoios unul din capitoarele principale în istoria Renașterii slave.

În legătură cu 90 de ani de la moartea lui Herțen, revista publică în nr. 2 articolul lui V. A. Putnițev *Herțen în lupta pentru o cultură democratică, înaintată a popoarelor din Apus*. Herțen spunea: „Lupta este poezia mea”, și în această formulă minunată și-a găsit expresia clară, patosul întregii sale activități, marea sa dragoste față de poporul apăsător de sistemul feudal, ura față de regimul autocrat din Rusia și față de ordinea burgheză din țările Europei apusene și ale Americii, lupta pentru o cultură democratică, înaintată, împotriva ideologiei reacționare sub orice formă ar apărea ea. Caracterizările caustice, juste, date de Herțen societății burgheze, culturii burgheze, ca și lupta cu țarismul și iobăgia, au influențat pe cititorul european. Cuvintele pline de minie ale lui Herțen care demască planurile singeroase ale forțelor reacționare împotriva muncii pașnice și fericirii popoarelor au un puternic răsunet și în zilele noastre, zilele măreței mișcări a oamenilor simpli din întreaga lume pentru pace trairnică și îndelungată.

Tot nr. 2 publică și articolul *A. P. Cehov în Japonia* (în legătură cu 100 de ani de la nașterea lui Cehov), semnat de N. I. Konrad. Toți cei care cunosc istoria literaturii contemporane japoneze știu că Cehov este unul dintre scriitorii ruși a căror operă a stârnit un mare interes și a lăsat o impresie adâncă. Pentru prima oară numele lui Cehov a răsunat în Japonia în a doua jumătate a primului deceniu al secolului nostru. După cum se știe, războiul ruso-japonez a contribuit foarte mult la creșterea interesului față de literatura rusă. Literatura rusă a cuprins într-atît pe cititorii japonezi, încît unul din jurnaliștii străini a exclamat: „Japonia a învins Rusia în război, dar a fost învinsă pe deplin de ultima în literatură”. Cehov a fost pentru cititori primul scriitor care a știut să povestească fin, atractiv și pătrunzător despre viața cotidiană a oamenilor simpli. Astfel cînd colectivul Teatrului Artistic a sosit în turneu în Japonia în 1959, prezentînd piesa *Livada cu vișini*, s-a

constatat că piesa era foarte bine cunoscută de spectatori și că ei știau aproape fiecare replică.

Revista acordă atenție și culturii popoarelor din Orient, Africa, Australia. Astfel este publicat un amplu articol despre *Rolul misionarilor în răspândirea culturii europene în Noua Guinee*, sub semnătura lui M. S. Butinova. Apariția misionarilor în insulele Oceaniei în secolul al XIX-lea a fost legată de colonizarea acestor insule de către europeni. Noua Guinee a nimerit în câmpul de activitate al colonizatorilor abia la sfârșitul secolului al XIX-lea. E adevărat că Olanda și-a anunțat încă din 1828 pretențiile asupra Irianului de vest, însă pînă la sfârșitul secolului al XIX-lea n-a putut să-și instaureze dominația acolo. Activitatea misionarilor, chiar de la început, nu s-a limitat numai la sfera religioasă. Ei erau în același timp și businessmen. Contactul îndelungat al misionarilor cu aborigenii din Noua Guinee a dus la schimbări serioase în cultura băștinașilor. Influența misionarilor s-a răsfrînt mai puternic în domeniul culturii spirituale a papuașilor, în special în religie. Analizînd problema influenței misionarilor asupra economiei și culturii materiale a papuașilor, trebuie subliniat rolul important pe care l-au avut în deposedarea de pămînt a băștinașilor. Nu degeaba vorbesc popoarele Africii: „Cînd au venit misionarii la noi, aveam pămînt, iar ei Biblia; acum avem noi Biblia, iar ei pămîntul”. Popoarele din Oceania pun de asemenea pierderea pămîntului în legătură cu misionarii. Se arată că misionarii le-au spus să-și îndrepte privirile spre cer; cît au privit spre cer, ei le-au smuls pămîntul de sub picioare.

Din primele zile ale apariției colonizatorilor în insulă, papuașii au dus lupta pentru eliberare, luptă care a luat un mare avînt după cel de-al doilea război mondial. În prezent lupta a luat un caracter hotărîtor în special în Irianul de vest, unde papuașii cer alipirea la Indonezia.

În articolul *Călători și învâțați ruși în Africa (secolul al XV-lea — începutul secolului al XX-lea)*, M. V. Rait arată că opinia publică din Rusia și asociațiile științifice au

dovedit totdeauna interes față de Africa și evenimentele de acolo. Începînd de prin secolul al XV-lea, Africa a fost vizitată de un mare număr de ruși. Aceștia au fost negustori, diplomați, geografi și etnografi, botaniști și zoologi, medici și ingineri, în sfîrșit pur și simplu turiști. Rait arată ce au adus nou în studierea Africii invitații și călătorii ruși.

L. D. Iablocikov, în articolul *Noul și vechiul în Africa* (nr. 3), vorbește despre destrămarea triburilor și creșterea populației orașenești în Africa la sud de Sahara, arătînd că în prezent Africa trăiește o perioadă a schimbărilor revoluționare și crizelor. Sub ochii noștri, popoarele Africii au pornit pe drumul progresului social și s-au transformat în factor activ al istoriei mondiale. Marea cotitură istorică este condiționată atît de schimbările petrecute în Africa însăși, cît și de dezvoltarea contradicțiilor interne ale sistemului colonialist.

În nr. 3 este publicat articolul lui V. V. Voronov *Thomas Paine — dușmanul războiului și colonialismului*. Thomas Paine (1736 — 1809) este unul din marii democrați iluminiști ai secolului al XVIII-lea ale cărui opere au influențat mult asupra formării ideilor burghezo-democratice. Împreună cu Jefferson și Franklin a pus bazele tradiției revoluționare și democratice din istoria gîndirii filozofice și social-politice americane. Paine a fost unul dintre primii care și-a ridicat glasul de protest împotriva războaielor coloniale și înrobirii popoarelor Asiei și Africii de către statele „civilizate”. El a fost pionierul luptei pentru eliberarea sclavilor, și de aceea era în mod deosebit urît de negustorii englezi de sclavi.

Paine a supus unei critici aspre teoria „dușmanului natural”, teorie emisă la începutul dezvoltării capitalismului de către ideologii burgheziei și care servea deja la justificarea politicii militariste agresive. Criticînd războaiele de cîmpire și propagînd ideile unei păci veșnice, Paine n-a fost însă un pacifist, deoarece el recunoștea, și considera juste războaiele de eliberare și revoluționare.

V. Kutejšcikova arată în nr. 6 care a fost *Rolul lui José Carlos Mariategni în dezvoltarea culturii naționale din Peru*. Au trecut trei decenii de când a murit talentatul fiu al poporului peruvian, gânditor marxist în America latină. Opera sa constituie și azi o puternică armă ideologică a popoarelor Americii latine în lupta lor de eliberare națională.

În articolul *Vanini dans les siècles* (nr. 3), V. I. Rutenburg caracterizează viața și opera marelui gânditor italian Giulio Cesare Vanini. Fiind unul din gânditorii mari și originali, el este mai puțin cunoscut decât Bruno sau Campanella, și aceasta nu numai publicului cititor, dar și multor oameni de știință. Cauza constă în faptul că despre viața și moartea lui Vanini s-au păstrat foarte puține materiale. Toate documentele referitoare la procesul lui Vanini au fost arse împreună cu el și numai în însemnările unor martori oculari a rămas descrierea acestui act tragic. De asemenea câteva observații de ordin autobiografic se găsesc în operele sale. La sfârșitul secolului al XIX-lea au fost publicate câteva scrisori ale lui, descoperite în arhivele engleze. O altă cauză a misterului în jurul lui Vanini constă și în complexitatea și contradicția aparentă a operei sale. În Rusia prerevoluționară și în perioada sovietică au fost publicate câteva articole consacrate operei lui Vanini. Studiarea operelor lui continuă și azi.

Literaturii popoarelor Orientului sovietic în secolul al XX-lea își consacră I. S. Braghinski studiul său (nr. 5). Hotarul dezvoltării literare a popoarelor Orientului sovietic l-a constituit anul 1917. Niciodată pînă atunci legătura nemijlocită dintre literatură și viață nu s-a manifestat și realizat așa de mult ca în anii revoluției și construcției socialiste. Revoluția din Octombrie a însemnat o cotitură radicală în întreaga dezvoltare socială a popoarelor de la periferia orientală a Rusiei; din popoare coloniale și asuprite, ele au devenit constructori cu drepturi egale ai vieții noi. Viața nouă se naștea în chinurile războiului civil, dezorganizării postbelice, învingerii prejudecăților seculare. Intervenția străină și-a îndreptat primele lovituri tocmai

asupra periferiei, străduindu-se s-o rupă de centrul revoluționar. Transformările revoluționare aici au durat mai mult. În această situație, rolul social al literaturii s-a reliefat în toată deplinătatea ei. Făcînd eforturi pentru a căuta căi de dezvoltare adecvate noi, ea a rămas întotdeauna revoluționară prin orientarea sa ideologică. Păstrînd specificul și tradițiile naționale, această literatură s-a revărsat într-un singur torent alături de literatura revoluționară a celorlalte popoare din Rusia eliberată. În timpul primei jumătăți a secolului al XX-lea, literatura popoarelor Orientului sovietic a străbătut o cale care prin multe amintește dezvoltarea literaturii apusene în decurs de câteva secole. Etapele luminismului, clasicismului, sentimentalismului, romantismului și realismului, chiar dacă nu s-au repetat în forma și succesiunea corespunzătoare, totuși elementele lor s-au făcut cunoscute. Dezvoltarea literaturii popoarelor Orientului sovietic dovedește neîtemelnicia afirmațiilor despre dezvoltarea literaturii după o schemă dinainte stabilită.

Interesant este articolul lui A. V. Guliga, *Învățătura lui Herder despre originea limbajului* (nr. 5), consacrat aportului marelui luminist german J. H. Herder la studierea genezei limbajului ca elementul principal în cultura omenească.

În 1769 Herder a scris lucrarea *Despre originea limbajului*, care a primit premiul Academiei de Științe din Prusia. Herder leagă originea limbajului de dezvoltarea gândirii, de dezvoltarea societății și culturii, dar nu reușește să vadă forța motrice a genezei limbajului, activitatea productivă a societății, munca. Această sarcină a fost rezolvată numai de marxism. Cu toate acestea, lucrarea lui Herder a lăsat o urmă adîncă în istoria gândirii teoretice germane. Ea a avut o influență imensă asupra dezvoltării lingvistice.

Z. M. Cernilovski publică un amplu articol, *Originea și esența statului feudal polonez în literatura istorică-juridică poloneză* (nr. 5). Studiul este scris cu ocazia aniversării unui mileniu de la întemeierea statului polonez. Deceniile al optulea și al nouălea ale secolului

al XVIII-lea, legate de larga mișcare reformatoare, burgheză în esența sa, au generat o bogată literatură, al cărei obiect principal îl constituie studierea cauzelor care au dus la apariția statului polonez, a dreptului, a stărilor și a particularităților existenței și a dezvoltării lor.

Unul din primii autori polonezi cărui a li aparține opera *Dreptul politic al poporului polonez* (1790) a fost G. Kollontaj. O mare importanță a avut-o și activitatea științifică a istoricului și activistului democrat polonez Joachim Lelevel, cărui literatura înaintată și democratică poloneză îi datorește cele mai bune tradiții ale sale. O etapă importantă în dezvoltarea gândirii democratice în toate domeniile științelor sociale poloneze în secolul al XIX-lea o constituie activitatea marului democrat-revoluționar E. Dembovski.

La începutul secolului al XX-lea, în legătură cu dezvoltarea mișcării revoluționare muncitorești, în literatura istorică poloneză apar opere cu tendințe de interpretare a istoriei de pe poziții marxiste. Primul reprezentant al istoriografiei marxiste a fost cunoscutul revoluționar Julian Marchlewski. El și tovarășii lui, concentrându-și atenția către reprezentarea veridică a situației și rolului poporului în istoria Poloniei, au continuat cauza lui Lelevel și Dembovski. Ei sînt promotorii și întemeietorii istoriografiei contemporane poloneze în toate domeniile ei.

Important este și studiul lui G. L. Episkoposov, *Sociologia premarxistă despre rolul tehnicii în viața societății* (nr. 8). Explicația științifică a locului și rolului tehnicii în viața socială este strîns legată de înțelegerea materialistă a istoriei. Marx și Engels au arătat că producția începe o dată cu aplicarea tehnicii, a uneltelor de muncă, acestea constituind elementul cel mai important al forțelor de producție. De aceea tehnica poate fi considerată ca punct de plecare al dezvoltării societății, impulsul principal al transformărilor sociale.

Sociologia premarxistă, deși n-a dat rezolvarea științifică problemei rolului social al tehnicii, a dat totuși un ajutor însemnat în

elucidarea ei. Sociologia premarxistă s-a ocupat puțin de problema rolului tehnicii și producției deoarece în ea predomină idealismul în forma lui tradițională a apelării nemijlocite la conștiința sau voința omului, ori la spiritul absolut ca principală cauză și bază motrice a procesului istoric.

De idealism a fost legată și altă lipsă mare a sociologiei: reducerea istoriei la activitatea marilor personalități. Doar cîțiva din reprezentanții sociologiei premarxiste au acordat atenție tehnicii ca factor important în viața societății și au făcut primii pași în această direcție, în care sînt demne de relevat cîteva aprecieri ale gânditorilor antici. Interesul sociologilor premarxiști față de problemele tehnicii a început să crească o dată cu apariția relațiilor capitaliste, care au generat marile descoperiri tehnice-științifice și dezvoltarea intensivă a forțelor de producție, apariție care s-a desăvîrșit prin revoluția tehnică generală, împreună cu toate consecințele sale sociale. Ideologii burgheziei în ascensiune apărau prin toate mijloacele progresul tehnic-științific și dezvoltarea industriei (Bacon, Turgot, Condorcet, Rousseau, Hegel). Printre sociologii premarxiști care s-au ocupat de problemele tehnicii trebuie amintiți socialiștii utopiști, predecesorii nemijlociți ai socialismului științific. Saint-Simon și Fourier au încercat să lege idealurile lor socialiste de dezvoltarea producției, de nevoile noii tehnici industriale. Un aport prețios în cercetarea rolului social al tehnicii l-au avut și revoluționarii democrați ruși din secolul al XIX-lea, în special Cernișevski și Pisarev.

Însă chiar și cei mai înaintați sociologi premarxiști n-au putut să treacă peste înțelegerea idealistă a istoriei, văzînd în idei, în succesele rațiunii, cauza determinantă, definitivă a dezvoltării societății și tehnicii.

Articolul *Despre cîteva teorii „tehnologice” ale progresului social* este semnat de N. I. Osinova (nr. 4). În științele sociale de peste hotare este foarte dezbătută teza despre „transformarea” regimului capitalist. Mulți savanți de seamă consideră că capitalismul este în stare „în mod automat” să treacă

memijlocit la socialism sau să se transforme într-un regim „de trecere” prin schimbarea „spontană” a relațiilor de producție capitaliste. Tehnica timpurilor noastre este declarată drept mijlocul miraculos cu ajutorul căruia regimul capitalist trebuie să se transforme în „societatea armoniei intereselor sociale”. Adepții reînnoirii „tehnologice” a capitalismului sînt ideologii Internaționalei socialiste.

Reprezentanții curentului determinismului tehnologic propovăduiesc teza despre primatul tehnicii asupra economiei și politicii, socotind tehnica drept forța motrice a istoriei. În prezent, teoreticienii social-democrației dezbate două teorii, al căror punct de plecare îl constituie teza despre primatul tehnicii asupra tuturor celorlalte categorii social-economice. Aceste teorii sînt: teoria „societății directorilor” și teoria celei de-a „doua revoluții industriale”.

În concepția teoriei „societății directorilor”, principalul constă în teza că dezvoltarea tehnicii în secolul al XX-lea a dus la formarea unei noi clase dominante, clasa „ierarhiei de producție”. La baza acestei teorii stă afirmația că succesele tehnicii în ultimele decenii — automatizarea, electronica, folosirea energiei atomice — au schimbat în mod radical structura întreprinderilor. De aceea majoritatea teoreticienilor social-democrației susțin ideea că progresul tehnic creează un nou „regim ierarhic” în care relațiile de proprietate, adică relațiile de producție capitaliste, de clasă, ar dispărea în mare măsură, iar locul lor l-ar ocupa relațiile diviziunii tehnice a muncii.

Cealaltă teorie, teoria despre „a doua revoluție industrială” a început să fie dezbătută încă din 1955 la congresele partidelor socialiste din Austria, Marea Britanie, Suedia, Germania occidentală și din alte țări. Conform acestei teorii, capitalismul este capabil încă să dezvolte forțele de producție, și de aceea nu trecerea la socialism, ci progresul tehnic va izbăvi lumea de sărăcie, crize, războaie și șomaj.

Rădăcinile filozofice ale acestor teorii provin din teoriile burgheze despre progresul tehnic. Folosirea concepțiilor tehnocraților, care pretind în mod arogant „conducerea societății”, constituie o mărturie evidentă a sărăcirii arsenalului ideologic al social-democrațiilor care au părăsit pozițiile marxist-leniniste și au trecut pe pozițiile concepțiilor burgheze despre societate și progres tehnic, concepții infirmate de viața practică.

Foarte interesante sînt rubricile *Din istoria relațiilor culturale internaționale și Monumente ale culturii mondiale*, în care sînt publicate date foarte interesante despre legăturile culturale dintre popoarele europene și celelalte popoare, dintre U.R.S.S. și alte state, precum și despre diferite monumente de artă, cultură și diferite civilizații.

La rubrica „Cronică” se dau date despre diferite manifestări culturale, congrese pe plan mondial. „Revista istoriei culturii mondiale”, prin varietatea materialelor publicate și prin problemele puse, constituie un prețios ajutor pentru cercetătorii culturii mondiale.

V. Asproiu

* * * „The English historical review”,

Londra, Ed. Longmans, vol. LXXV, nr. 294—297/1960, 768 p.

La fel ca și în alți ani, și pe anul 1960 „Revista engleză de istorie” are în sumarul ei articole privind mai mult istoria instituțiilor revului mediu englez. Istoria social-economică, cu unele excepții, e din nou lăsată la o parte,

deși această istorie se prezintă, mai ales în Anglia, sub aspecte deosebit de bogate și complexe. De asemenea și istoria luptei de clasă e aproape total ignorată, cu excepția unui articol semnat de istoricul polonez

H. Zins de la Universitatea din Lublin, tratând despre influența reformei în nordul Poloniei.

Dintre articolele publicate în numerele revistei pe 1960, reținem două care se ocupă de evul mediu englez din secolele XI—XII: C. Waren Hollister, *The Significance of Scutage Rates in Eleventh — and Twelfth — Century England* (Însemnătatea taxelor de scutaj din secolele XI — XII din Anglia), nr. 297, p. 577—588, și Reginald Lennard, *The Composition of Demesne Plough — Teams in Twelfth-Century England* (Compoziția atelajelor de pluguri ale domeniului în Anglia secolului XII), nr. 295, p. 193—207.

În primul articol, C. Waren Hollister își propune să adâncească și să lămurească unele concluzii stabilite cu ani în urmă de John Horace Round în cartea sa *Feudal England*. E vorba de problema raportului dintre salariul zilnic al unui cavaler, serviciul înarmat anual datorat de acesta și mărimea așa-numitei taxe de scutaj. Ce anume era taxa de scutaj? Aceasta era o taxă care se plătea atunci când obligația serviciului militar era transformată în bani. Ea reprezenta remunerația unui cavaler pentru cele 40 de zile obișnuite de serviciu militar, remunerație care în timp de război se mărea. Autorul analizează pe bază de cifre diferitele forme ale taxei de scutaj în secolele XI — XII. Spre sfârșitul secolului al XII-lea, taxa de scutaj s-a transformat. Regele, având nevoie de trupe mai numeroase pentru acțiunile sale militare, a început să angajeze așa-zii cavaleri mercenari. Atunci s-a introdus o nouă taxă „pro servicio”, cu care coroana acoperea salarizarea cavalerilor mercenari. Autorul arată că, spre deosebire de taxa de scutaj această nouă taxă era fixată arbitrar și era considerabil mai mare decât taxa de scutaj. În sfârșit, în secolul al XIII-lea, acest sistem de taxe percepute în schimbul serviciului militar a pierdut semnificația sa originală, devenind un expedient folosit de coroană pentru a-și înmulți veniturile. Din largă răspundire a acestui sistem de convertire în bani a obligației serviciului militar, autorul

trage concluzia că în Anglia secolelor XI—XII era o intensă circulație monetară, necunoscută în alte părți din nordul Europei. Care anume erau procesele economice determinând existența unor cantități mai mari de monedă, autorul nu o spune, lăsând astfel incompletă analiza acestui interesant fenomen. În sfârșit mai trebuie reținută și sublinierea faptului că acest sistem al transformării în bani a serviciului militar datează dinainte de cucerirea normandă. Normanzii l-au preluat și dezvoltat, fapt care dovedește caracterul de continuitate al unora din instituțiile feudale ale Angliei.

De un mare interes pentru cunoașterea organizării domeniului feudal englez și a dezvoltării agriculturii pe acest domeniu e articolul amintit mai sus al lui R. Lennard tratând despre compoziția atelajelor de plug în secolul al XII-lea în cadrul gospodăriei diferiților seniori. După datele deja cunoscute, în secolele XII — XIII atelajele de plug aveau în jur de 8 boi. În articolul său, R. Lennard caută să completeze informația privind această problemă cu o serie de noi date din secolul al XII-lea. El sintetizează rezultatul cercetărilor sale în două tabele. În primul arată cum se prezentau în comitate, diferitele categorii de atelaje de 6, 8 sau 10 boi, iar în al doilea numărul de boi de jug pe diferite domenii, număr care ajunge până la 24, 32, 48, iar în unele părți, ca la Isleworth din Middlesex, până la 80 de boi, toți grupați în atelaje de plug. În afara atelajelor cu boi erau și atelaje cu cai, grupând de la 2 până la 6 cai, precum și atelaje combinate, de exemplu ca la Little Wigborough din Essex, 4 boi cu 6 cai. În afara boilor și cailor de jug, autorul dă date și asupra altor categorii de animale existente pe domenii: vaci, oi, capre, porci, precum și asupra albinăritului. În legătură cu numărul crescând de vite de muncă, documentele diferitelor domenii pomenesc și de creșterea suprafețelor afectate pășunatului. Concluzia care se desprinde din numeroasele date numerice privind atelajele de plug de pe diferitele domenii e că, în secolul al XII-lea, agricultura luase în

Anglia un mare avânt. Despre acest avânt și informații în legătură cu el nu se vorbește în articol. De asemenea nu se spune nimic nici despre condiția socială a celor care lucrau cu aceste atelaje, dacă erau argați sau șerbi. Articolul, conținând într-adevăr date de mare interes, apare astfel foarte limitat ca problematică, privindu-ne de o imagine mai completă asupra domeniului feudal englez din secolul al XII-lea.

Pentru istoria secolului al XV-lea englez avem studiul lui G. L. Harriss, *The Struggle for Calais: An Aspect of the Rivalry between Lancaster and York* (Lupta pentru Calais: un aspect al rivalității dintre Lancaster și York), nr. 294, p. 30–53. Autorul tratează perioada 1450–1460, marcată prin lupta dintre cele două familii rivale, Lancaster și York, pentru a-și asigura stăpânirea orașului Calais. În această luptă protagoniștii erau Richard, puternicul duce de York, ajuns protector al regatului din cauza slăbiciunii mintale a lui Henric al VI-lea, regele lancasterian și ducele de Somerset, comandantul garnizoanei Calais, partizan al familiei Lancaster. Richard urmărea să obțină căpitania Calais pentru unul din prietenii săi, contele de Warwick, cel care va fi supranumit mai târziu „făcătorul de regi”. Care este motivul pentru care cele două familii rivale își disputau cu atâta înverșunare căpitania Calais? Autorul arată că garnizoana orașului Calais constituia cea mai puternică trupă permanentă din serviciul coroanei și astfel comanda ei de către un partizan al ducelui de York însemna pentru acesta asigurarea unui solid contingent de soldați de profesie și a unei cetăți puternice, de unde putea exercita presiuni asupra curții lancasteriene. Dar loialitatea soldaților garnizoanei Calais trebuia cumpărată, întrucât ei erau mercenari. Aceasta se făcea prin măriri substanțiale ale lefilor, pentru care însă York nu prea avea bani. În acest caz, un alt factor care complica problema stăpânirii Calais-ului era Compania negustorilor de la Staple, interesată ca în regiunea Calais să nu aibă loc ciocniri armate, de pe urma cărora ar fi

avut de suferit comerțul de lână cu Flandra. La ei se va adresa ducele de York pentru subvențiile necesare plății garnizoanei, a cărei loialitate față de el însemna liniște și stabilitate în regiunea Calais. Dat fiind noutatea aspectului desprins de G. L. Harriss din lupta dintre familiile de York și de Lancaster, considerăm că cercetarea istoriei războiului „Celor două roze” ar putea fi adâncită în noua direcție, pentru a vedea și alte implicații economice ale acestei lupte, privită mai mult din punct de vedere al aspectului ei pur politic.

În legătură cu istoria dinastiei Tudor articolul lui G. P. Elton, *Henry VIII's Act of Proclamations* (Legea proclamațiilor a lui Henric al VIII-lea), nr. 295, p.208–222. În acest articol, G. P. Elton combate o teorie mai veche a lui E. R. Adair care susținea că legea proclamațiilor promulgată de Henric al VIII-lea în 1539 ar fi avut ca obiectiv introducerea despotismului în Anglia. După ce face analiza legii, autorul o caracterizează ca pe o încercare de a întări prerogativele regale, însă în limita autorității parlamentului. Cu toate acestea, legea a trecut cu destulă dificultate prin cele două camere — a lorzilor și a comunelor — și a trebuit să fie modificată în unele locuri. În general această controversă surdă între rege și parlament asupra textului legii proclamațiilor e tratată destul de confuz de autor, care încearcă să motiveze oarecum lipsa sa de claritate prin textul destul de puțin explicit al izvoarelor. Într-un loc însă G. P. Elton arată că grija parlamentului era ca regele să nu guverneze prin simple ordonanțe și să taxeze fără avizul celor două camere. Autorul poate reuși să lămurească mai bine controversa dintre rege și parlament dacă ar fi analizat mai aprofundat forțele sociale și politice din Anglia acelor vremi și obiectivele la care ținteau aceste forțe. Nu trebuie uitat că ne găsim în perioada pătrunderii reformei în Anglia, perioadă în care împrejurările economice, politice și sociale erau deosebit de complexe.

Pentru secolul al XVI-lea, așa cum arătam la început, revista publică studiul istoricului polon H. Zins, *The Political and*

Social Background of The Early Reformation in Ermeland (Baza politică și socială a reformei timpurii în Ermeland), nr. 297, p. 589—600.

Ermeland, sau Warmia în limba polonă, era un teritoriu la vest de Prusia, care în perioada timpurie a istoriei Poloniei a fost, la fel ca Prusia, câmp de expansiune și de colonizare a cavalerilor teutoni, aduși în aceste locuri în prima jumătate a secolului al XIII-lea de regii poloni. La începutul secolului al XVI-lea, ordinul teutonic încă încerca să rețină Warmia printre posesiunile sale. Între timp reforma a început să pătrundă și prin aceste locuri. H. Zins arată că luteranismul a accentuat conflictele sociale deja existente în orașe între clasele de jos și corporațiile, devenite tot mai închise, ale patriциatului negustoresc. Răscoale izbucnesc la Danzig, Torun și Elbing în Prusia ducală, iar ideile radicale ale lui Thomas Münzer au un mare ecou în timpul răscoalei țărănești izbucnite în septembrie 1525 în aceeași provincie. Toate acestea au influențat stările de lucruri din Ermeland. Acolo exista încă dinainte un teren bine pregătit pentru erezii și pentru luptele sociale legate de ele. Astfel marea răscoală țărănească care a frământat acest ținut în anii 1440—1442 era în legătură cu ideile husite. În timpul reformei însă evenimentele au evoluat în Ermeland într-un mod ceva mai deosebit decât cu un secol înainte. Țărănimea, greu lovită de războiul polono-teuton din 1519—1521, a beneficiat de unele concesii temporare și diversioniste din partea lui Ferber, episcopul de Ermeland, care urmărea să aibă liniște în dioceza sa și să asigure totodată mîna de lucru pentru domeniile bisericii și ale seniorilor laici. Această reducere temporară a obligațiilor feudale explică, după H. Zins, atitudinea pasivă a țărănilor în timpul răscoalei țărănești din Prusia ducală, ca și față de reformă. Liniștea relativă din Ermeland a permis episcopului Ferber să mobilizeze pe seniorii polonezi din dioceza sa împotriva răscoalelor din ținutul vecin, Samland, pentru a împiedica întinderea acestora în ținutul aflat sub jurisdicția sa.

Orașele din Ermeland însă n-au fost liniștite; la fel ca cele din Prusia au fost și ele agitate de numeroase răscoale izbucnite sub influența pătrunderii ideilor reformei. În sfârșit, autorul arată că situația social-economică a Ermelandului se complica și cu o serie de dificultăți politice apărute în condițiile destrămării ordinului teutonic și ale ridicării unui nou stat în Prusia, sub Albert de Hohenzollern, care revendica alipirea Ermelandului la posesiunile sale. Politica expansionistă a noului stat era urmărită cu atenție de regatul feudal polon, care la rândul său, căuta să-și consolideze puterea în Pomerania și în același timp urmărea să împiedice pătrunderea reformei pe teritoriul său.

Istoria constituțională mai veche a Angliei are consacrată o rubrică specială intitulată: *English Constitutional Doctrines from the Fifteenth Century to the Seventeenth* (Doctrinile constituționale engleze din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVII-lea). Rubrica cuprinde două materiale: *English Constitutional Theories from Sir John Fortescue to Sir John Eliot* (Teoriile constituționale de la Sir John Fortescue la Sir John Eliot), semnat de R. W. K. Hinton în nr. 296, p. 410—425, și *The Theory of Mixed Monarchy under Charles I and After* (Teoria monarhiei mixte sub Carol I și după el), semnat de Corinne Comstock Weston, tot în nr. 296, p. 426—443.

În primul material, R. W. K. Hinton trece în revistă teoriile lui John Fortescue, Thomas Smith, Edward Coke, John Davies, John Eliot, teorii care în general susțineau o prioritate mai mult sau mai puțin pronunțată a parlamentului față de rege. În al doilea material, C. C. Weston arată că pînă în 1640 Carol I Stuart a căutat să-și aroge la elaborarea legilor aceleași atribute ca cele două Camere ale parlamentului. De aceea el a respins, îndată ce i-au fost prezentate, „cele nouăsprezece propoziții”, care făceau din parlament forul suprem al statului. În 1660, după restaurarea Stuartilor, Carol al II-lea a căutat să reia politica tatălui său

de consolidare a poziției monarhului față de parlament.

În general, cele două materiale se limitează la o istorie pur juridică a doctrinelor constituționale engleze. Autorii nu ne dau nici o analiză a cauzelor social-economice care au determinat evoluția teoriilor constituționale din Anglia. Nu ni se arată care anume clase erau interesate în limitarea puterii regale și care căutau să consolideze această putere. Mai ales în articolul semnat de C. C. Weston ne-am fi așteptat la o cercetare mai aprofundată a împrejurărilor care au determinat conflictul ireconciliabil dintre rege și parlament, conflict care a deschis calea izbucnirii revoluției burgheze din Anglia. Ambele materiale suferă de aceeași lacună metodologică caracteristică istoriografiei burgheze; autorii lor rup istoria suprastructurii de istoria bazei economice, care generează și contribuie la dezvoltarea suprastructurii.

În legătura cu istoria expansiunii maritime a Angliei avem articolul semnat de Olive Anderson, *The Establishment of British Supremacy at Sea and the Exchange of Naval Prisoners of War, 1689—1783* (Stabilirea supremației engleze pe mare și schimbul de prizonieri de război 1689—1783), nr. 294, p. 77—89.

Autorul arată că în secolul al XVIII-lea principalul adversar al Angliei în lupta sa pentru supremația mărilor și crearea unui mare imperiu colonial era Franța și, alături de ea, într-o mai mică măsură Spania și Olanda. Una din problemele cele mai dificile care se puneau statelor maritime aflate în război era aceea a recuperării personalului naval luat prizonier. Această operație se făcea în două feluri: fie beligeranții schimbau prizonier cu prizonier, fie făceau schimb global cu toți prizonierii. Schimbul global era însă dezavantajos pentru statul care deținea prizonieri mai puțini. De aceea cel mai folosit era schimbul individual. Tot în legătură cu problema recuperării personalului naval luat prizonier, autorul subliniază marile greutăți prin care treceau flotele statelor

care aveau mulți oameni în captivitate. Așa, de exemplu, s-a întâmplat cu flota franceză la un moment dat, când avea 20 000 de oameni prizonieri în Anglia, față de numai 3 000 de prizonieri englezi deținuți în Franța. Aceasta impunea noi și considerabile eforturi financiare pentru a recruta și a instrui noi echipaje. De aceea, în încercarea de a degreva bugetele lor de război de noi cheltuieli, principalele state maritime recurgeau la sistemul schimbului de prizonieri.

Ca și în anii trecuți, revista are o serie de materiale privitoare la istoria electorală a Angliei. În articolul intitulat *The Middlesex Electors of 1768—1769* (Alegătorii din Middlesex în 1768—1769), semnat de George Rudé, în nr. 297, p. 601—617, autorul încearcă să facă istoricul agitatelor alegeri din 1768—1769 într-unul din cele mai importante comitate ale Angliei. G. Rudé dă și tabele din care se vede numărul și distribuția voturilor la fiecare candidat, precum și starea materială a alegătorilor, din care mai mult de jumătate aveau venituri sub 10 lire anual. Autorul arată că voturile celor săraci mergeau în marea lor majoritate spre candidatul mai radical, în vreme ce voturile alegătorilor bogați erau pentru candidatul mai conservator. Se mai dau apoi o serie de amănunte asupra diferitelor operații de tehnică electorală, amănunte a căror expunere putea fi mai scurtă, mai sintetică. Articolul ar fi fost mai interesant dacă autorul ar fi analizat atitudinea politică a diferitelor grupuri de alegători în funcție de situația lor social-economică și de programul expus de candidatul care le cerea voturile.

Tot în nr. 297 al revistei, la p. 618—630, e un alt studiu de istorie electorală, semnat de E. Anthony-Smith, *Bribery and Disfranchisement: Wallingford Elections, 1820—1832* (Corupție și lipsa dreptului de vot la alegerile din Wallingford, 1820—1832). În acest articol, autorul reia problema corupției electorale și a burgurilor „putrede”, care a agitat atât de mult Anglia la începutul secolului trecut. Astfel Wallingford e prezentat

de E. A. Smith ca un burg cu numai 250 de electori, printre care corupția a fost lege mulți ani la rând. La Wallingford prețul unui vot ajunsese la 20 de lire sterline. Dar în afară de Wallingford erau și alte burguri tot așa de corupte. Autorul citează un asemenea burg, East Retford, unde o comisie de anchetă din 1826 a constatat că din 104 alegători numai 6 au rezistat încercărilor de corupție electorală. La fel ca autorul articolului semnalat mai înainte, și E. A. Smith se ocupă numai de istoria aspectului formal al sistemului electoral viciat de la începutul secolului al XIX-lea. Ar fi fost de dorit ca autorul să fi arătat care anume erau forțele politice și sociale cărora le convenea menținerea corupției electorale și a sistemului burgurilor „putrede”, sistem care avea drept principală consecință lipsirea de drepturi electorale a păturilor largi ale populației. Ar fi reieșit de aici de ce clasa dominantă din Anglia căuta să țină departe de urne masele populare. În condițiile dezvoltării capitalismului englez și ale creșterii populației în noile orașe industriale, purificarea sistemului electoral și largirea dreptului de vot ar fi deschis drum proletariatului în viața politică. Acest fapt trezea teama marii burghezii și aristocrației engleze, care încerca, cu ajutorul unui sistem electoral învechit și corupt, să-și păstreze intacte pozițiile economice și politice.

În ce privește istoria relațiilor externe, înregistrăm la rubrica de note și documente un material semnat de C. J. Bartlett, *Clarendon, The Foreign Office and the Hohenzollern Candidature, 1868–1870* (Clarendon, ministrul de externe și candidatura Hohenzollern, 1868–1870), nr. 295, p. 276–284. În nota sa, C. J. Bartlett se ocupă de atitudinea guvernului englez față de candidatura lui Leopold de Hohenzollern la tronul Spaniei. Autorul arată că prin activitatea diplomatică a lui Clarendon guvernul englez a căutat să prevină izbucnirea conflictului armat dintre Franța și Prusia ca urmare a candidaturii germane la tronul Spaniei. Autorul dă o serie de detalii asupra acțiunilor Foreign Office-ului, fără însă a arăta care era mobilul acestor

acțiuni. Intervenind în conflictul franco-prusac, Anglia nu făcea decât să apere politica sa de menținere a echilibrului pe continentul european. Creșterea puterii unui stat în detrimentul altuia, așa cum se va întâmpla după războiul franco-prusac, constituia o serioasă amenințare pentru politica guvernului englez. Într-un asemenea caz, Anglia nu mai era singur arbitru al politicii mondiale și astfel întâmpina serioase dificultăți în expansiunea sa imperialistă. Despre atare dificultăți tratează studiul semnat de D. R. Gillard, *Salisbury's African Policy and the Heligoland Offer of 1890* (Politica africană a lui Salisbury și cedarea Heligolandului), nr. 297, p. 631–653. După proclamarea imperiului german, Anglia a început să se lovească în expansiunea sa pe continentul african de pretențiile noului stat imperialist. Pentru a stăvili aceste pretenții, Salisbury a încercat să încheie un târg, specific de altfel statelor imperialiste. A oferit Germaniei insula Heligoland, cerându-i în schimb să oprească expansiunea sa în Uganda și în regiunea izvoarelor Nilului. Bineînțeles că acest schimb n-a pus capăt contradicțiilor dintre cele două state imperialiste, și stăpânirea continentului african cu imensele lui bogății a fost o cauză, nu dintre cele mai mici, care au dus la izbucnirea primului război mondial.

La rubrica de note și documente a revistei, în afară de materialul semnat de C. J. Bartlett, mai desprindem o notă semnată de P. Chaplais asupra sigiliilor și diplomelor lui Henric I, *The Seals and Original Charters of Henry I* (Sigiliile și diplomele originale ale lui Henric I), nr. 295, p. 260–275, o prezentare destul de interesantă a condiției de socoteli a unei gospodării senioriale de Melvin J. Tucker, *Household accounts 1490–1491 of John de Vere, earl of Oxford* (Socoteliile gospodăriei din 1490–1491 ale lui John de Vere, conte de Oxford), nr. 296, p. 468–474 și o notă privind tulburările marilor feudali din Anglia în timpul domniei lui Ștefan I. *King Stephen and the Earl of Chester revised* (Relațiile dintre Ștefan și contele de Chester

într-o nouă lumină), nr. 297, p. 654—660, de R.H.C. Davis.

Foarte bogată ca număr de titluri prezentate e rubrica de recenzii și note bibliografice. În general la această rubrică se prezintă lucrările istoriografiei burgheze occidentale. Istoriografia marxistă, atât cea din lagărul socialist cît și cea din lagărul capitalist, ocupă un loc foarte mic la această rubrică.

Relativ la operele istorice marxiste din lagărul socialist reținem recenzia foarte tîrzie (cartea a apărut în 1946) a volumului I a operei lui B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*. Recenzia e semnată de Olga Crisp, în nr. 297, p. 667—669, și e făcută pe baza lecturii traducerii germane a cărții în R.D.G. Recenzenta subliniază marea erudiție a autorului, remarcabilele sale cunoștințe filologice și măiestria sa în folosirea documentelor și a ultimelor rezultate ale descoperirilor arheologiei sovietice, toate acestea fiind elemente care au contribuit la elaborarea unei opere istorice monumentale.

Pentru istoriografia marxistă din țările capitaliste, semnalăm recenzia cărții istoricului marxist francez Albert Soboul, *Les sans-culottes parisiens en l'an II: mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire, 2 juin 1793 — 9 Thermidor an II*, Paris, 1958, în nr. 295, p. 315—318, sub semnătura lui G. Rudé. Recenzentul relevă că originalitatea cărții lui Soboul constă în tratarea cu o deosebită erudiție a ideilor și activităților unui singur grup social, cel mai combativ și mai credincios ideilor revoluției.

În ce privește istoriografia burgheză, găsim recenzii apologetice pentru lucrări

consacrate imperialismului britanic, ca *Economic Elements in the Pax Britannica*, Londra, 1959, de Albert H. Imlah, în nr. 297, p. 701—703. sau *Cambridge History of the British Empire*, vol. III, Cambridge, 1959, în nr. 296, p. 502—505, recenzii care sînt o mărturie pentru orientarea conservatoare și retrogradă a multora din colaboratorii revistei. În rest, celelalte recenzii și note bibliografice se ocupă mai mult de lucrările consacrate istoriei politice și istoriei instituțiilor, dînd o foarte mică atenție lucrărilor cu caracter social-economic.

În general, și pe anul 1960 „Revista engleză de istorie” are același caracter de factologie — adeseori foarte mărunță — ca și în anii trecuți. Diferitele fapte istorice sînt tratate doar la suprafață, fără ca autorii diferitelor studii să caute să determine și să analizeze adevăratele lor cauze. Istoria social-economică a Angliei, atât de bogată și de complexă, e în cea mai mare parte ignorată, excepție făcînd doar articolul lui R. Lennard. De asemenea lupta de clasă nu apare decît în articolul unui istoric străin, H. Zins. În felul acesta, autorii semnatari ai diferitelor articole publicate de „Revista engleză de istorie” în 1960 nu fac altceva decît să urmeze linia conservatoare care caracterizează pe cei mai mulți din reprezentanții istoriografiei burgheze contemporane; relevîndu-se în același timp cîteva articole în care autorii se apropie de pozițiile materialismului istoric.

S. Columbeanu

ISTORIA ROMÂNIEI

I. BARNEA, *Descoperiri arheologice din epoca feudală la Mangalia*, în „Materiale și cercetări arheologice”, 1959, VI, p. 903—910 + 4 fig.

Vechiul oraș grecesc Mangalia a trecut în feudalismul timpuriu prin aceleași etape ca și celelalte așezări și cetăți dobrogene. Urmele de cultură materială din secolele IV—VI vădesc existența unei vieți active, de oarecare strălucire, judecând după fragmentele arhitectonice aflate aci. Apoi, urmele arheologice dispar la sfârșitul secolului al VI-lea, pentru ca să reapară în secolele X—XI. Autorul prezintă câteva obiecte: o oală, trei amfore de import și câteva monede, care dovedesc că în acest centru, ca și la Garvăn, Capidava etc., s-a reluat în secolele X—XI legătura cu lumea bizantină. Aceste mărturii sînt deosebit de importante, probînd reînvierea acestui centru mai înainte cu două veacuri de apariția lui în izvoarele și hărțile maritime care s-au ocupat de coasta Mării Negre.

C. N.

M. M. ZALIȘKIN, *Политика нейтралитета правящих кругов Румынии в 1875—1876*, în «Вестник Московского Университета», 1957, nr. 3, p. 27—78.

Istoricul sovietic M. M. Zalișkin, cercetător asiduu al problemelor de istorie a României privind deceniul al 8-lea al secolului trecut și bun cunoscător al acestei perioade, publică un studiu interesant consacrat poli-

ticii de neutralitate a guvernului român în anii 1875—1876. În cadrul acestui articol, el are mai multe pagini de expunere consistentă, consacrate unor probleme importante de istorie a țării noastre, cum sînt: frămîntările și lupta țărănimii, mișcarea muncitorească, apariția cercurilor revoluționare etc. Folosind o bibliografie bogată, în cea mai mare parte în limba română (în primul rînd *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență . . .*), completînd-o cu unele date noi din arhivele sovietice, M. M. Zalișkin aduce o contribuție personală clarificînd o serie de aspecte ale problemei abordate.

Articolul este axat pe ideea că politica de neutralitate adoptată de cercurile guvernante din România în vremea luptei din 1875—1876 a popoarelor din Balcani împotriva jugului otoman era în fond contrară intereselor naționale și apăra doar interesele claselor exploatoare.

Analizînd situația politică internațională (p. 49—60), autorul înfățișează motivele pentru care Anglia, Austro-Ungaria, în oarecare măsură Germania, și de asemenea Franța cereau ca România să rămînă neutră. Neutralitatea României menținea statuquo-ul în Balcani, adică menținea stăpînirea Imperiului otoman. Independența României și a Serbiei ar fi constituit un prim pas spre destrămarea Imperiului otoman în Europa (p. 52). Starea de vasalitate a României era în interesul capitaliștilor străini, care-și consolidaseră pozițiile în economia țării, datorită tocmai vasalității. Politica de neutralitate dusă de cer-

rile guvernante ale României, prin care erau izolate răscoalele slavilor din Balcani, a fost impusă de puterile străine. Dar neutralitatea convenea boierimii deoarece aceasta își putea satisface interesele economice de bază în cadrul autonomiei acordate României prin tratatul de la Paris din 1856. Cea mai mare parte a burgheziei române, fiind legată de capitalul străin, precum și de boierime prin exploatarea țărănimii, prefera menținerea dependenței. Această apropiere a intereselor economice a dus la colaborarea politică dintre cele două clase exploatoare și la consolidarea coaliției burghezo-moșierești, pentru a putea domina masele populare. Avântul unei largi mișcări împotriva dominației otomane putea ușor să se transforme într-o răscoală a maselor exploatare de la orașe și sate împotriva opresiunii interne. Situația politică internă se caracterizează în această vreme prin ascuțirea contradicțiilor de clasă, care au avut drept urmare intensificarea nemulțumirilor țărănești (p. 39—43). De aceea atât partidul conservator, cât și cel liberal au avut ca punct central al politicii externe neutralitatea.

În schimb, masele populare din România au privit cu multă simpatie mișcarea de eliberare din sudul Dunării și erau pantru o politică de luptă activă împotriva Turciei. Ele sprijineau lupta revoluționarilor bulgari, manifestau simpatii față de Serbia — aflată în luptă cu Turcia —, organizau cete de voluntari etc. Pentru eliberare era și acea parte a burgheziei legată de industrie, dar ea precociza calea tratatelor și nu calea luptei comune alături de popoarele balcanice. Unii oameni politici burghezi, progresiști, în aparență adepți ai politicii majorității guvernamentale, au sprijinit în realitate lupta popoarelor din Balcani, au fost împotriva politicii condamnabile de „strictă neutralitate”. Reprezentantului acestui curent, M. Kogălniceanu, și activității lui, autorul îi consacră un spațiu mai mare în studiul său (p. 63—69). De asemenea el caracterizează rolul negativ politic al lui L. Catargiu (p. 60—63).

Ați partidul conservator, cât și cel liberal au urmat politica de menținere a

neutralității, cu deosebirea că liberalii căutau să obțină de la puterile occidentale unele concesiuni politice în schimbul menținerii neutralității. Politica Rusiei față de România în problema neutralității era opusă aceleia a statelor apusene. Rusia prefera ca România să întreprindă o acțiune armată sau cel puțin să practice o politică de neutralitate binevoitoare față de creștinii din Balcani (p. 59—60). În mică măsură, o astfel de politică a dus guvernul de coaliție de la Mazar-pașa, dar cu multe inconsecvențe.

Problema poziției cercurilor guvernante române și a maselor populare față de mișcarea de eliberare a popoarelor din Balcani în 1875—1876 este reluată de autor în ultima parte, cea mai dezvoltată (p. 69—78), a studiului, unde, cu oarecare repetări, se arată opoziția între linia oficială a guvernelor, pe de o parte, și linia maselor și a opiniei publice largi, pe de altă parte, oglindite mai ales în atitudinea față de revoluționarii bulgari și față de voluntarii care plecau în Serbia. Sub presiunea maselor populare, uneori și a opoziției care se folosea în scopurile proprii de atitudine a maselor, guvernul a fost nevoit în vara anului 1876 să se abată în câteva rânduri de la „stricta neutralitate”, făcând unele concesiuni politicii de sprijin a luptei antiotomane.

Articolul lui M. M. Zallskin are calitatea unei prezentări competente de informare a istoricilor sovietici asupra unei probleme de istorie modernă a României.

Poate că ar fi fost cazul să menționeze și alte aspecte ale problemei, ca: urmările înăsprii legii tocmelilor agricole din 1872 — care se resimt în 1875—1876 —, repercusiunile crizei izbucnite în occident în 1873 și cum se resimt în România în 1874—1876, aspecte ale dezvoltării capitalismului în agricultură în această vreme ș. a. Pe de altă parte, articolul este folositor cercetătorilor români printr-o serie de precizări și sugestii care se desprind din această analiză sub diverse aspecte ale unui moment din istoria țării noastre înainte de războiul pentru independență.

S. I.

ISTORIA U. R. S. S.

I. R. KLOKMAN, *Очерки социально-экономической истории городов северо-запада России в середине XVIII в.* Moscova, Editura Academiei de Științe a U.R.S.S., 1960, 221 p.

În literatura istorică sovietică din ultimele două decenii se constată un deosebit interes pentru cercetările relative la istoria orașelor feudale. În acest scop au apărut o serie de monografii și studii, printre care se remarcă: M. N. Tihomirov, *Vechile orașe rusești* (1956), *Vechea Moscova* (1947), *Vechea Moscova în secolele XIV—XV* (1948); K. N. Serbina, *Studii social-economice asupra istoriei orașelor rusești* (1951); P. Andreev, L. Ghenkin, P. Drujinin, P. Kozlov, Iaroslav, *Studii pentru istoria orașelor din secolul al XV-lea pînă în octombrie 1917* (1954); A. N. Verșinski, *Orașele din regiunea Kalinin* (1939); P. N. Luppov, *Istoria orașului Viatki* (1958); B. Ilin, *Saratov, studii istorice* (1952); A. Suslov, *Orașul Torjok și raionul Novotorjsk* (1958); G. Grișin, *Voronej, studii economico-geografice* (1948); E. Zaharia, B. Antipov, S. Kirsanov, M. Kolokolova, *Orașul Orel* (1953); V. Moskvitin, *Kursk în trecut și în prezent* (1939); S. N. Orlov, *Vechea Ladogă* (1949); L. E. Iofa, *Orașele din Ural. Partea I, perioada feudală* (1951); R. M. Kabo, *Orașele din vestul Siberiei* (1949). La toate acestea se adaugă monumentalele lucrări *Istoria Moscovei în șase volume* (1952—1959) și *Studii de istoria Leningradului în trei volume* (1955—1957), redactate fiecare de un colectiv numeros de istorici sovietici.

Lucrarea de față, care se adaugă la cele de mai sus, are la bază materiale publicate, dar mai ales de arhivă. În acest sens, autorul a făcut intense investigații în Arhivele Centrale de Stat, acte vechi (T.G.A.D.A.) fondul cheltuielilor magistratului, fondul I al departamentului senatului și anume arhiva Colegiului de Comerț, a Colegiului muntanistic, a Colegiului de manufacturi etc., precum și

arhivele magistratului din orașele Tver, Pskov, Rjev, Novgorod, Ustiug-Jelezopolsk, Bejețk etc. și la primăriile din Beloersk, Tihvin, Oloneț etc. În toate aceste fonduri s-au aflat date noi cu privire la viața orașelor rusești în secolul al XVIII-lea.

Pe baza acestor materiale, istoricul sovietic tratează câteva probleme interesante. În capitolul I, *Specializarea economică și orașele din raioanele nord-vestice la jumătatea secolului al XVIII-lea*, se stabilesc particularitățile unei serii de orașe rusești care au contribuit prin activitatea lor economică la procesul de consolidare al pieții interne și de creștere a comerțului exterior. Potrivit acestor date, orașul Petersburg a devenit după 1721 poarta de intrare și ieșire a tuturor mărfurilor și produselor rusești și străine din această regiune. Celelalte orașe rusești se specializaseră în producerea diferitelor mărfuri. Unele aveau întreprinderi metalurgice, exploatau și prelucrau lemnul sau exploatau sarea; altele se ocupau cu prelucrarea produselor animale (blănuri, piei, grăsimi) sau cu prelucrarea produselor agricole etc., toate acestea fiind realizate de întreprinderile manufacturiere și de atelierile meșteșugărești.

În capitolul al II-lea, relativ la *Dezvoltarea meșteșugurilor și a muncilor sezoniere a lucrătorilor necalificați*, se dau date în legătură cu categoriile de meșteșugari, gradul de specializare al meșteșugarilor, categoriile de mărfuri, volumul și calitatea lor, precum și proprietarii atelierelor meșteșugărești. O atenție deosebită acordă autorul activității ohotnicilor neagricoli, o categorie de țărani care, din lipsă de pământ sau din cauza nefertilității pământului, pleacă din locul lor de baștină pentru a se angaja ca muncitori necalificați în diferite întreprinderi și ateliere, pe timpul muncilor agricole. Acești ohotnici neagricoli se ocupă cu prelucrarea lemnului în diferite categorii de vase de plutit, cu cărăușia, cu

prelucrarea metalelor, a produselor animale etc. Din rîndul acestor ohotnici neagricoli, arată autorul, se va forma muncitorimea întreprinderilor capitaliste de mai tîrziu.

În capitolul al III-lea este ridicată problema *Apariției suburbiilor și satelor comerciale și industriale* ca parte componentă a orașului rusec din secolul al XVIII-lea. În acest sens se stabilesc cauzele dezvoltării vechilor orașe, ale extinderii lor, ale creșterii populației, se face o analiză a structurii sociale a populației noi venite în orașe și a ocupațiilor ei. Din datele prezentate se poate vedea cum crește treptat pătura muncitorilor în aceste suburbii, o dată cu elementele micii burghezii din care se va forma mai tîrziu burghezia. O altă problemă ridicată de autor se referă la formarea noilor orașe și tîrgușoare. Aceste noi așezări urbane s-au constituit pe baza unor ucazuri imperiale care au transformat unele sate cu o intensă activitate comercială și industrială în orașe propriu-zise. Astfel numărul orașelor din nord-vestul Rusiei a crescut de la 45 la 58 în perioada cercetată.

Ultimul capitol se referă la *Contradicțiile sociale din orașele rusești*. Astfel autorul studiază conținutul proceselor dintre negustori și țărani, pe de o parte, și dintre țărani și egumenii mînăstirilor, pe de altă parte, în legătură cu vînzarea produselor și mărfurilor pe piața orașelor. De asemenea sînt constatate procese ale negustorilor și tîrgoveților împotriva organelor puterii centrale, în legătură cu restrîngerea libertăților și nerespectarea privilegiilor și scutirilor de care dispuneau aceștia. Procesele acestea oglindesc lupta dintre vechile relații feudale și cele noi, capitaliste.

Lucrarea bine documentată și cu un stil dens este interesantă și reprezintă un bun îndreptar pentru cercetătorii din țara noastră care se ocupă cu istoria orașelor.

M. B. FRIDMAN, *Отмена крепостного права в Белоруссии*, Mînc, Ed. Universității de Stat bieloruse „V. I. Lenin”, 1958, 201 (—203) p. + 1 h.

Reforma agrară din 1861, abolind iobăgia în Rusia, a reprezentat un moment de cotitură în istoria țării, marcînd, pentru o însemnată parte din regiunile ei, trecerea la ordinea capitalistă. Prin aceasta, dezvoltarea forțelor de producție a primit un puternic impuls, creîndu-se condiții mult mai favorabile pentru dezvoltarea capitalismului.

Lucrarea lui M. B. Fridman, *Abolirea iobăgiei în Bielorusia*, are meritul că, spre deosebire de lucrările publicate pe această temă pînă la data apariției ei, caută să dea o amplă vedere de ansamblu asupra reformei din 1861 pe scara întregii Bielorusii.

Autorul acordă o mare atenție (circa o treime din lucrare) condițiilor social-economice și politice care au făcut *necesară* abolirea iobăgiei (cap. I), ocupîndu-se de dezvoltarea producției agricole, industriale și a schimbului de mărfuri, de situația țăranilor bieloruși și de mișcările de revoltă desfășurate de ei pe la mijlocul veacului al XIX-lea, ca și, în legătură cu aceasta, de politica dusă de țarism în problema țărănească în deceniile 4 și 5 ale secolului trecut. Examinarea tuturor acestor aspecte scoate clar în relief faptul că ceea ce a determinat înfăptuirea reformei a fost „forța dezvoltării economice, care a antrenat Rusia pe calea capitalismului”. Moșierii nu puteau împiedica creșterea schimbului de mărfuri dintre Rusia și Europa, nu puteau menține vechile forme ale economiei, care se prăbușeau. Războiul Crimeii a dezvoltat putreziciunea și neputința Rusiei iobage. „Răzmerițele țărănești, care luau o amploare din ce în ce mai mare în fiecare deceniu dinainte de eliberare, l-au făcut pînă și pe Alexandru al II-lea, primul moșier, să-și dea seama că e mai bine să înfăptuiască eliberarea *de sus* decît să aștepte să fie răsturnat *de jos*”¹.

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 17, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 102.

În situația revoluționară care s-a creat în perioada 1859—1861 în Rusia¹, înfăptuirea reformei n-a mai putut suferi amănare.

Încă de la început, autorul cărții prezentate arată, iar în expunerea ulterioară dovedește acest lucru cu exemplul Bielorusiei, că, avînd peste tot același conținut de clasă, reforma din 1861 s-a efectuat totuși în condiții instructive diferite de la o regiune la alta. Considerente de ordin politic au obligat guvernul țarist să abordeze în chip diferit problema eliberării țăranilor în Bielorusia, Lituania și Ucraina din dreapta Niprului, comparativ cu guberniile din Rusia centrală. Particularitatea problemei țărănești în Bielorusia consta în aceea că, pe de o parte, majoritatea marilor proprietari funciari o formau moșierii polonezi care, în ciuda faptului că țarismul le conservase privilegiile de clasă, tindeau la restabilirea statului polon în granițele lui răsăritene din 1772 și, mai mult, la anexarea întregii Bielorusii. În același timp, ei exploatau și asupreau crîncen pe țăranii bieloruși.

Pe de altă parte, aceștia din urmă manifestau o caldă simpatie față de poporul rus, de care erau legați prin originea, limba și cultura lor comună și de o ură aprigă împotriva moșierilor feudali.

Prins între aceste două forțe, țarismul a fost nevoit să manevreze, să facă promisiuni țăranilor, iar în timpul răscoalei poloneze din 1863 să încerce chiar a se sprijini pe țăranii bieloruși.

Autorul examinează apoi amănunțit procesul de pregătire a „reformei țărănești” la nivelul diverselor organe care se ocupau cu aceasta, acordînd atenție mișcării țărănești din timpul acestor lucrări pregătitoare.

În capitolul III se expun prevederile *Decretului din 19 februarie 1861*, pentru a se trece apoi, în ultimul capitol, la examinarea realizării în practică a prevederilor acestui decret. Autorul subliniază, prin contrapondere, modificările esențiale care au fost făcute în prevederile inițiale ale decretului printr-o serie de cazuri din 1863 cînd, de teamă ca țăranii bieloruși să nu se răscoale și ei, guvernul țarist a fost nevoit să facă o seamă de importante concesii. Aceste concesii, constînd în abolirea stării de obligare temporară a țăranilor, în mărirea loturilor țărănești, în micșorarea ratelor de răscumpărare, au avut o influență pozitivă, grăbind dezvoltarea capitalistă a agriculturii Bielorusiei în anii de după reformă. Acestei probleme autorul îi consacră ultimul paragraf, aruncînd o scurtă privire de ansamblu asupra dezvoltării agriculturii Bielorusiei pînă la începutul secolului al XX-lea.

Lucrarea lui M. B. Fridman, ajută la înțelegerea mai complexă, la cunoașterea mai în detaliu a istoriei economice a unor țări vecine și prin aceasta și la mai buna înțelegere a propriei noastre istorii. Asemenea lucrări monografice subliniază totodată cît de necesară ar fi și la noi o lucrare de același gen privind, în toată amploarea ei, reforma din 1864.

V. B.

ISTORIA UNIVERSALĂ

K. BENDA, *Le projet d'alliance hongaro-suédo-prussienne de 1704*, în „*Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*”, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1960, 26 p.

Încercarea întreprinsă de Francisc al II-lea Rákóczi în 1704 de a câștiga în lupta

împotriva Austriei sprijinul suedez și prusac era mai de mult cunoscută și amintită în unele monografii istorice de la începutul veacului nostru². Dar, în lipsa documentelor privind misiunea trimisă de rebeli la curțile lui Carol al XII-lea și Frederic I, lucrările mai vechi s-au limitat la enunțarea unor ipoteze

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, Edit. P.M.R., București, 1952, p. 202.

² L. Péterffy, *XII. Károly svéd király magyar összeköttetése*, Arad, 1907, și altele

asupra subiectelor tratativelor duse în primăvara anului 1704. Sprijinindu-se tocmai pe publicarea recentă a documentelor amintite¹, K. Benda reia această problemă, oferindu-ne o pagină interesantă în legătură cu relațiile diplomatice europene de la începutul secolului al XVIII-lea și influența lor asupra răscoalei antihabsburgice din Transilvania și Ungaria.

Este îndeobște cunoscut faptul că greutățile Imperiului habsburgic în timpul războiului de succesiune a Spaniei au creat pentru răscoala condusă de Francisc al II-lea Rákóczi condițiuni deosebit de favorabile la sfârșitul anului 1703 și la începutul anului 1704. În aceeași vreme, conflictul suedo-saxon din jurul problemei poloneze și politica de afirmare a proaspătului regat prusac au creat premisele unei alianțe suedo-prusace, îndreptată în principal împotriva Saxoniei, dar totodată și împotriva Austriei. Informat și îndemnat de agenții diplomați francezi, Rákóczi a încercat o apropiere de puterile nordice, biziindu-se pe rivalitatea suedo-austriacă și pe politica de sprijinire a confesiunii protestante pe care o promovau atît Suedia cît și Prusia. Principalul scop al acestor demersuri a fost, după cum reese din materialele publicate, recunoașterea legitimității răscoalei antihabsburgice din Transilvania și Ungaria și un eventual sprijin militar în cazul în care armatele imperiale s-ar fi întors din nou spre Ungaria sau curtea vieneză ar fi determinat o intervenție otomană în Transilvania. În schimbul recunoașterii și a sprijinului, Rákóczi oferea angajamentul unei viitoare alianțe suedo-prusaco-ungare, care să asigure echilibrul european, indiferent de soarta războiului de succesiune a Spaniei. Instrucțiunile date lui Pál Ráday, trimisul oficial al rebelilor, prevedeau în același timp un rol de contrapondere a influenței franceze, pe care trebuia să-l joace viitorul regat maghiar în cazul în care Franța ar fi ieșit învingătoare în războiul cu Austria. Alături de Ráday, la această misiune a parti-

cipat Mihail Okolicsányi, ca reprezentant al nobilimii protestante, urmînd să susțină în fața regilor Suediei și Prusiei cauza coreligionarilor lor persecutați de autoritățile austriece.

Solii curuților s-au prezentat în martie 1704 la Koenigsberg, în tabăra suedeză, unde au dus tratative cu cancelarul Piper fără a fi primiți de regele Carol al XII-lea. Deși au avut parte de audiențe secrete la Berlin, fiind primiți în mod neoficial de Frederic I, Ráday și Okolicsányi nu au găsit nici aici sprijinul căutat. Pe de o parte, atît Carol al XII-lea cît și Frederic I aveau nevoie în acest moment, dacă nu de bunăvoința Austriei, cel puțin de neutralitatea ei în conflictul lor cu Saxonia, iar pe de altă parte, ca monarhi absoluți, aceștia nu puteau duce tratative cu trimișii unor rebeli ridicați împotriva regelui lor legitim, așa cum erau priviți curuții la curțile europene. Deși mult mai interesată în sprijinirea răscoalei, Franța adoptase de altfel aceeași poziție în relațiile cu Rákóczi. La Koenigsberg și Berlin, discuțiile s-au purtat doar asupra revendicărilor profesionale ale rebelilor, aceștia primind sfatul de a se reconcilia grabnic cu regele lor legitim, împăratul Austriei. Reprezentanții diplomați de la Viena ai Suediei și Prusiei au făcut, de altfel în aprilie-mai 1704 demersuri pe lângă împărat în această direcție, alarmați, pare-se, și de zvonul unei eventuale apropieri a curuților de Turci. Demersurile au fost respinse de împăratul Leopold I.

În încheiere, K. Benda crede că „evoluția defavorabilă a politicii internaționale a fost în mare măsură cauza înfrîngerii răscoalei lui Rákóczi”. Autorul are în parte dreptate, dar numai cu condiția de a vedea în însăși evoluția internă a răscoalei cauza principală a eșecului ei. Înfrîngerea Austriei în războiul cu Franța sau un sprijin suedez ar fi putut, pentru moment, consolida poziția lui Rákóczi, dar faptul că răscoala și-a pierdut treptat baza socială de masă, prin modificarea orientării revendicărilor conducătorilor curuți, a fost determinant. Planurile de alianțe europene

¹ *Ráday Pál iratai, I, 1703–1706*, Budapesta, 1955, sub îngrijirea lui K. Benda, T. Esze, F. Maksay și L. Pap.

ale lui Rákóczi și abandonarea revendicărilor social-economice ale masei răsculaților oglindesc tocmai acest din urmă aspect.

R. P.

GY. EMBER, *Zur Geschichte des Aussenhandels Ungarns im XVI. Jahrhundert*, în „*Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*”, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960, 54 p.

Lucrarea lui Gy. Ember se sprijină pe materiale de arhivă care prezintă un interes cu totul deosebit. Este vorba de două registre vamale din anul 1542 cuprinzând mențiuni detaliate aproape asupra întregii circulații de mărfuri prin punctele vamale de la graniță dintre fostul regat ungar, pe de o parte, Austria și Moravia, pe de altă parte. Registrele provin de la vameșii și supraveghetorii cămării regale din Pressburg, conținând totodată însemnări ale slujbașilor însărcinați cu perceperea vămii de către unii mari feudali, cărora acest drept le-a fost dat ca zălog. Autorul se limitează la o prelucrare de ordin general a izvoarelor amintite, mulțumindu-se cu stabilirea unor concluzii privind cantitatea și felul mărfurilor, valoarea și proveniența lor, raportul dintre export și import, precum și originea negustorilor menționați în registrele tricesimale. Studii mai aprofundate și mai amănunțite, justificate prin bogăția de material din izvoarele amintite, vor urma ulterior.

În cadrul unei dezvoltate introduceri, Gy. Ember încercă să stabilească raportul valoric de la jumătatea secolului al XVI-lea dintre diferitele direcții pe care le aveau schimburile de mărfuri ale regiunilor cuprinse înainte de 1526 în cadrul regatului ungar. Autorul arată că peste 80 % din mărfurile importate sau exportate treceau prin vămile apusene. Apreciind la 12 % din valoarea comerțului apusean schimbul de mărfuri dintre Transilvania, pe de o parte, și Țara Românească și Moldova, pe de altă parte, Gy. Ember se sprijină pe

unele registre vamale brașovene din această vreme. Este de observat faptul că aceste registre menționau în primul rând, uneori exclusiv, pe negustorii străini, localnicii fiind de obicei scutiți de vamă. În felul acesta, cifra ni se pare neconcludentă și în orice caz inferioară realităților istorice. Rămâne totuși stabilit faptul că, într-o vreme în care vămile de la Timișoara și Belgrad se desființaseră iar schimbul de mărfuri cu Italia și Dalmația scăzuse mult datorită împrejurărilor create de ofensiva turcească, relațiile comerciale cu centrul Europei ocupau de departe primul loc în comerțul extern al fostului regat ungar.

Valoarea totală a mărfurilor trecute prin vamă în această și din această direcție se ridică pentru anul 1542 la peste 465 000 de galbeni, exportul depășind de peste două ori importul. Aproape 94 % din export îl reprezentau animalele (87 % vite, 4 % cai etc.), urmând apoi în ordinea valorii produsele alimentare cu numai 4 % (în special vinuri; cerealele nu sînt aproape deloc menționate). La import, predomină țesăturile din bumbac, lînă și mătase (aproape 70 %), produsele minerale și metalurgice însumind 10 %. Datele sînt deosebit de sugestive pentru producția de mărfuri din Ungaria la jumătatea secolului al XVI-lea.

Aproape trei pătrimi din întregul schimb de mărfuri era purtat de negustorii autohtoni. Ei participau cu peste 68 % la import și cu peste 77 % la export. Cifrele dovedesc nivelul ridicat atins de dezvoltarea capitalului negustoresc din Ungaria, deși lipsa unei analize a provenienței sociale a negustorilor împiedică deocamdată concluzii mai ample. Gy. Ember își însoțește lucrarea cu numeroase tabele statistice. Unul dintre acestea privește orașele și trgurile de unde proveneau negustorii autohtoni menționați în registrele vamale. Dintre negustorii transilvăneni, la granița apuseană a fostului regat ungar nu sînt menționați decît clujenii, care aduc în anul 1542 prin acest loc, mărfuri în valoare de aproape 1 700 de galbeni.

R. P.

* * * *Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов*, Сборник статей и материалов, Sub redacția lui V. D. Koroliuk și I. S. Müller. Acad. U.R.S.S., Institutul de slavistică, Moscova, 1960, 728 p.

Academia de Științe a U.R.S.S. a întreprins publicarea unei serii de volume de documente privind revoluția polonă din 1863, precum și a unei culegeri, de asemenea în mai multe volume, de studii și materiale privind aceeași problemă, eveniment de cotitură în istoria modernă a Poloniei¹.

Volumul I al seriei de studii și materiale, apărut în 1960, cuprinde cinci studii, patru prezentări de fonduri arhivistice, două comunicări, două recenzii și un indice de nume de persoane. Materialele din acest volum sînt scrise de cercetători sovietici, pe bază de materiale arhivistice din Uniunea Sovietică; la volumele viitoare vor colabora cercetători polonezi și de asemenea vor fi valorificate materiale inedite polone².

În articolul privind *Mużyckja Prawda* (p. 11—62), A. F. Smirnov, cercetînd pentru prima dată mai amplu cele șapte proclamații revoluționare difuzate în Bielorusia în 1862 (în ajunul revoluției), stabilește că autorii acestor proclamații, pînă acum necunoscuți,

¹ Ca atare, problema a constituit totdeauna un obiect de preocupare pentru cercetători. Începînd cu cartea *Восстание поляков в юго-западной России в 1863 г.*, scrisă la Kiev chiar în 1863, sau ținînd seama, de exemplu, de articolul *Из польского восстания* publicat în „*Исторический Вестник*” (nr. 9, 1909, p. 855—881) și terminînd cu volumul pe care îl prezentăm aici, preocupările în jurul acestei probleme nu au încetat, iar acum, în vederea centenarului răscoalei polone, ele vor căpăta proporții însemnate.

² Istoricii poloni și-au intensificat cercetările în această direcție. În 1959 a apărut la Wrocław cartea lui Piotr Lossowski și Zygmunt Młynarski, *Rosjanie, Białorusini i Ukraińcy w powstaniu styczniowym*, 240 p. Autorii arată participarea la răscoală și la pregătirile ei a rușilor bielorușilor și ucrainenilor.

au fost Konstantin Kalinowski, W. Wrublewski și F. Rożanski.

Articolul lui B. A. Dakov, *Materiale pentru biografia lui Zygmunt Sierakowski* (p. 63—124), deși bazat pe un material arhivistic bogat, nu oferă decît unele aspecte generale și doar dă direcția unor cercetări viitoare. Zygmunt Sierakowski (1816—1863) este o figură marcantă a mișcării revoluționare democratice poloneze, lituaniene și ruse³. V. I. Lenin, care în tinerețe sa a cunoscut opera lui Sierakowski a vorbit elogios despre el.

Viața unui alt democrat-revoluționar polonez, Bronisław Szwarc, unul dintre organizatorii activi ai conspirației patriotice poloneze din ajunul răscoalei, constituie obiectul studiului documentat al O. P. Morozovici (p. 125—175).

Cel mai dezvoltat studiu din volum este acela al lui T. G. Smitko despre *Mișcarea studențească în universitățile rusești la începutul deceniului al 7-lea și răscoala din anul 1863* (p. 176—322). După ce descrie mișcarea studențească din Rusia și lupta ei împotriva guvernului țarist, autorul arată frământările și acțiunile studențimii polone, care se găsea într-un procent mare la universitățile din Rusia. Studenții polonezi erau organizați în cercuri secrete, existente în număr mare în Polonia și în guberniile de vest ale Rusiei în anii 1861—1862. În acești ani, studenții polonezi, împreună cu cei ruși, duceau o intensă propagandă de pregătire a răscoalei. În raza de acțiune a acestor pregătiri era cuprinsă și țara noastră. Aceasta se vede, printre altele, din fragmentul unui raport secret în care se arată că „în 1862 numărul fugarilor din ținuturile noastre de vest în Principatele dunărene] a crescut foarte mult. Acolo s-au adunat oameni tineri, studenți polonezi ai universităților noastre, majoritatea cu nume false” (p. 273)⁴. De fapt asemenea plecări

³ Unele date despre el se găsesc în „*Исторический вестник*”, 1912, p. 880—913.

⁴ Se face trimitere la П. Г. И. А. М., opis 85, dos. nr. 28, f. 345.

aveau loc încă din 1861. În toamna acestui an, când poliția a început să opereze arestări printre studenți, tinerii polonezi au fugit în număr mare în Moldova, cu scopul de a se înrola în legiunile poloneze ce se organizau aici. În Moldova plecau mai ales cei din Kiev (p. 225)¹, iar în gubernia Podolsk au fost reținuți la un moment dat studenții Ian Kaczowski și Erasm Zalowski, care de asemenea mergeau în Moldova².

Mișcarea studentească din deceniul al 7-lea constituie o pagină strălucită în istoria mișcării revoluționare ruse și a legăturilor revoluționare ruso-polone, având și aspecte de relații polono-române.

În problema primelor traduceri efectuate după romanul „Ce-i de făcut?” al lui Cernișevski, F. F. Fedosova dovedește (p. 323-338) că primele încercări de traducere au fost făcute încă din anii 1864—1865 de către revoluționarul polonez Pavel Petrowicz Mae-wski și că nu au fost efectuate abia în 1872 în limba srbă, cum se știa până acum.

La partea volumului consacrată prezentații materialelor de arhivă privitoare la istoria Poloniei în preajma revoluției din 1863 (p. 340—488), sînt descrise patru fonduri arhivistice aflate la Arhivele Statului și la Biblioteca de stat „V. I. Lenin”.

Fondul familiei Cerkaski cuprinde și materiale privind administrarea Bulgariei în 1877—1878, cu care a fost însărcinat F. A. Cerkaski.

Pentru unele date inserate în ea, este interesantă comunicarea despre lista participanților la mișcarea revoluționară rusă din rândurile ofițerilor în 1861—1863 (p. 489—637). Lista este urmată de un comentariu cu date suplimentare despre fiecare persoană. Pentru noi sînt mai importante datele referitoare la comportarea și atitudinea politică a

ofițerilor, precum și acelea despre deplasările lor. Astfel, căpitanul Wolski, revoluționar, trece în noiembrie 1863 prin Botoșani, spre Austria (p. 513, nr. 35). Tot în acest timp, consulul rus din Iași a raportat (p. 573) că în nordul Moldovei se adună revoluționarii polonezi și trec în Austria, ultimii trecuți fiind un grup de opt ofițeri³. Pe lista revoluționarilor figurează Roșcovski (p. 619 și 620), care a trăit apoi la noi în țară⁴.

³ Se face trimitere la I.I.Γ.B.I.A., fasc.395, op. 297/857, 1863, masa 2, dos. nr. 168, f. 2 și 3.

⁴ Unele coincidențe izbitoare de date privind pe Roșcovski impun o temeinică revizuire a celor afirmate pînă în prezent în istoriografia noastră în legătură cu el (vezi V. Maciu, *Cine a fost Roșcovski?* în „Studii”, 1956, nr. 6, p. 121—129. Acolo sînt citate și alte lucrări). În nota din volumul pe care-l recenzăm aici (p. 619) se arată că existau doi frați Roșcovski, Mihail și Nicolae, întocmai cum sînt arătați pe nume și în comunicarea conf. univ. V. Maciu. Al treilea nume ce li se dă acestora în actele rusești este Franțevici, adică după tatăl lor Frantz, cum reiese și din actele din arhivele noastre, folosite în articolul menționat. Afirmatia că Nicolae Roșcovski avea 24 de ani în 1864 este întărită de relatarea izvoarelor rusești că în 1862 el avea 22 de ani (*Восемьдесят... 1863 г.*, p. 619). Cu greu se poate admite presupunerea ca N. Roșcovski s-ar fi aflat la studii „probabil la Viena” („Studii”, nr. cit., p. 124), ci trebuie socotit că Nicolae este acela care în 1862 audiază cursurile Academiei din Nicolaevsk, apoi este arestat și în 1864 (cînd se presupune că e la Viena) se găsea la Odesa cu domiciliu obligatoriu. De acolo nu i se dădea voie să plece peste graniță, deoarece s-a constatat că el este fratele lui Mihail Roșcovski, care reușise deja să plece peste graniță (nu se precizează unde anume) și acolo scrie la *Kolokol* (la Londra), așa cum în oarecare măsură se arată și în articolul din revista „Studii” (p. 121). Putem deci socoti că el a venit din Rusia la Craiova. Din materialele rusești reiese că Mihail Roșcovski era căpitan la cartierul general. În lumina acestui fapt se poate înțelege semnificația titlului de „comandor” ce și-l dă el mai tîrziu și care părea inexplicabil („Studii”, p. 123).

Ținînd seama de faptul că M. Roșcovski a trăit în Rusia, că el cunoștea limba rusă, că era revoluționar și că în 1863 era plecat din Rusia, se poate înțelege preocuparea lui de a scrie acele *Băgări de seamă asupra*

¹ Se face trimitere la I.I.Γ.B.I.A., opis 85, dos. nr. 132, f. 38—39.

² Menționăm aici că în arhivele românești se găsesc unele date despre transportul de arme efectuat în Moldova în 1862 pentru revoluționarii polonezi. În 1863 aceștia veneau în Moldova prin Dorohoi, Tulcea și Galați.

Date interesante despre viaţa revoluţionarilor deportaţi în Siberia relatează N. P. Mitina în comunicarea *Din istoria relaţiilor revoluţionare ruso-polone în Siberia în 1864—1866* (p. 638—674). Deportaiii ruşi şi polonezi au pregătit în martie 1866 o răscoală în Siberia, în care urma să fie atraşi şi locuitorii autohtoni. Acest lucru se vede mai ales din cele 13 acte anexate la comunicare, datate în 1865—1867.

La rubrica recenziilor sînt prezentate două cărţi privind tematica volumului.

Semnănd acest prim volum din proiectata culegere a materialelor privind relaţiile revoluţionare ruso-polone, aşteptăm cu interes apariţia restului de materiale, care, sperăm, vor cuprinde ştiri şi mai bogate despre emigraţia polonă în ţara noastră, prin care se vor completa unele informaţii existente în arhivele noastre privitoare la mişcarea revoluţionară polonă.

S. I.

FRANCESCO ANELLI, *Italia e Romania, brevi note su una „politica latina” nell’ottocento*, în „Convivium”, N.S., III (1960).

În nota publicată în revista „Convivium”, autorul încearcă o sumară enumerare a unor evenimente istorice importante din istoria luptei comune duse în secolul al XIX-lea de Italia şi România pentru obţinerea independenţei de stat, într-o perioadă de dezvoltare tot mai intensă a capitalismului în cele două ţări. Folosind câteva lucrări publicate la Bologna şi Torino, închinată activităţii desfă-

legii rurale dedicată reprezentanţilor comunei ruse din Londra. De ce tocmai comunei ruse? Pentru că M. Roşcovschi înjghebase multe relaţii în Rusia. Dacă nu ar fi avut acele relaţii, dacă nu ar fi cunoscut limba rusă ci ar fi stat la Craiova, M. Roşcovschi nu ar fi scris broşura, nu ar fi posedat cultura de care dă dovadă. Relatarea celor citorva date din arhivele sovietice cu privire la fraţii Roşcovschi ne duce pe un filon de cercetare care va putea să lămurească ceea ce mai rămîne nerezolvat în problema lui Roşcovschi şi a originilor idellor lui.

şurate de masele populare din Italia pentru unire şi independenţă, precum şi cîteva studii apărute în „Revista storica italiana” în 1949 şi în „Archivio storico italiano” în 1950, autorul precizează cîteva amănunte în legătură cu vizita cu caracter diplomatic a lui V. Alessandri în Italia. Este subliniat în acest sens rolul lui Vegezzi Ruscalla, „grande amico del popolo romano e divulgatore delle sue principali opere letterarie”, în organizarea întîlnirilor lui V. Alessandri cu Cavour şi apoi cu Victor-Emanuel al II-lea.

Considerînd că acţiunile diplomatice şi politice ale celor două ţări au la bază „latinitatea”, autorul găseşte aici explicarea importantelor momente din istoria dezvoltării relaţiilor celor două ţări în secolul al XIX-lea, explicare mult prea de suprafaţă şi unilaterală a unor evenimente atît de importante relative la unirea şi independenţa celor două ţări şi a legăturilor de interese care uneau burgheziile naţionale ale Italiei şi Romîniei în perioada istorică de care se ocupă autorul. Nota lui Francesco Anelli constituie, cu toate acestea, un pas pe drumul cunoaşterii mai amănunţite a legăturilor dintre Italia şi România.

L. Ş.

SAPORI ARMANDO, *L’età della Rinascita. Secoli XIII—XVI*. Milano, 1958, 463 p.

Cartea prof. A. Saporî, cunoscut cercetător al istoriei economiei feudale, încearcă să expună sintetic principalele probleme legate de perioada Renaşterii.

Tratarea propriu-zisă a temei care-l preocupă pe autor e precedată de un capitol aşupra evului mediu. Aici prof. Saporî ia în discuţie: formarea noţiunii de ev mediu; limitele cronologice ale evului mediu şi teoriile care fixau în mod diferit începutul şi sfîrşitul epocii; limitele evului mediu după faptele economice (teoria economiei domaniale închise şi cunoscuta teorie a lui Pirenne asupra întreprinderii legăturii economice dintre apus şi răsărit în secolele VII—XI, ca urmare a

invaziei arabe). Autorul ia o atitudine critică față de ambele teorii arătând că nu poate fi vorba de o economie închisă, excluzând complet schimbul, și nici de o întrerupere absolută a legăturilor economice dintre apus și răsărit. Tributar concepțiilor istoriografiei burgheze asupra evului mediu, A. Saporî omite complet prezentarea celeilalte teorii asupra evului mediu, teoria istoriografiei marxiste, care a dezvoltat și aprofundat prețioasele indicații ale lui Lenin asupra trăsăturilor esențiale ale evului mediu. Ignorarea de către medievist a tezelor marxist-leniniste asupra evului mediu duce adesea la concluzii eronate sau confuze. De acest neajuns nu scapă nici prof. Saporî. Astfel, în concluziile la capitolul amintit, Saporî atrage în mod just atenția că începutul Renașterii nu trebuie situat în anii când au început să se producă transformările din cultură, ci cu mult mai înainte de a fi apărut primele semne ale acestor transformări. Această încheiere, justă, cum arătam mai sus, rămâne totuși confuză deoarece A. Saporî nu specifică în ce anume elemente trebuie căutat începutul renașterii. Autorul nu completează concluzia sa, arătând că transformările social-economice au fost principalii factori care au caracterizat începuturile renașterii, determinând în același timp și apariția unor noi manifestări de cultură. Lipsa interpretării de pe pozițiile materialismului istoric a începuturilor renașterii se va resimți și în capitolele care se ocupă cu tratarea propriu-zisă a acestei atât de complexe perioade istorice.

Intrând în cercetarea epocii Renașterii, Saporî se arată partizanul teoriei după care comerțul trebuie să fie considerat ca principalul factor determinant al transformărilor din viața economică și socială. Dezvoltarea forțelor de producție e tratată destul de fugitiv de autor. Lucrarea trebuia să sublinieze că marele comerț internațional a fost reluat tocmai datorită dezvoltării impetuoase a forțelor de producție care au creat mărfuri în cantitate mai mare și de o calitate mai bună, mărfuri care au alimentat în permanență piața internațională a vremii. Autorul se ocupă mai mult de studierea elementelor de suprastructură ale

Renașterii, ca dezvoltarea comunală, a artelor, a culturii. De asemenea, într-un capitol special, se ocupă și de istoria comerțului italian în timpul renașterii, arătând toate elementele noi pe care acesta le-a adus în activitatea comercială, ca introducerea matematicii comerciale, a manualelor de comerț, a școlilor pentru instruirea teoretică a viitorilor negustori.

În mod pozitiv poate fi apreciat punctul de vedere al prof. Saporî asupra ereziilor. Autorul vede în erezii forme, îmbrăcate în haină religioasă, ale protestului social al maselor populare asuprite împotriva exploatării și a sărăciei. Nu interpretează însă în mod cu totul just participarea la erezii a unora din membrii clasei dominante. În afară de lupta împotriva supremației politice a bisericii catolice, nobilii și marii negustori aderenți la diferitele mișcări eretice o făceau mai ales pentru a deposeda, în folosul lor, biserica de marile ei averi. În această privință, exemplul reformei din Anglia e deosebit de concludent.

În general, cartea lui A. Saporî conține multe contribuții valoroase privitoare la epoca Renașterii, dar în același timp, ca orice lucrare dominată de concepțiile istoriografiei burgheze, are unele omisiuni deosebit de importante. Astfel cităm lipsa unei analize aprofundate a compoziției societății timpului cu diferențierile și antagonismele ei profunde. De aici și lipsa unei tratări mai ample a luptei de clasă din mediul rural și urban, luptă care a îmbrăcat forme atât de variate și care în unele privințe anunțau războiul de clasă din perioada capitalismului.

S. C.

GUILLEMIN HENRI, *Les origines de la Commune : L'héroïque défense de Paris (1870—1871)*. (Paris), Gallimard (1959), 421 (— 424) p.

Ca și într-o altă carte anterioară a sa¹, H. Guillemin revine în prezenta lucrare cu o serie de noi date și informații atestând într-un

¹ *Cette curieuse guerre de 70*, Paris, Gallimard, 1956.

mod și mai evident poziția trădătoare a clasei dominante franceze în timpul războiului din 1870-1871. Pentru a salva structura de stat a societății burgheze, virfurile politice din Franța, în frunte cu Thiers, au legat cauza propriei clase de aceea a inamicului, colaborând activ cu Bismarck împotriva lui Gambetta și a mișcării de rezistență națională.

Din primele pagini ale cărții aflăm că generalul Trochu, guvernatorul militar al Parisului și șeful guvernului apărării naționale, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a împiedica înrolarea în garda națională a 200 000 de parizieni a căror dorință fierbinte era să lupte împotriva invadatorului. Iar Schmitz, șeful de stat major al lui Trochu, la propunerea de a se accelera lucrările de apărare răspundea cu cinism: „E zadarnic, căci nu vom putea să ne apărăm. Sintem hotărâți să nu ne apărăm”. În acest spirit defetist și trădător au acționat și alți generali subalterni ai lui Trochu, comandanți ai unităților care staționau în Paris. De altfel, scopul mărturisit al staționării a numeroase trupe în Paris era de a intimida pe „roșii” și „elementul revoluționar care domina în guvern”. Trochu însuși va recunoaște în memoriile sale că nici unul din generalii de sub comanda sa nu avea nici cea mai mică simpatie și dorință de a lupta sub noua formă de guvernământ republicană.

H. Guillemin arată mai departe că, cu mult înainte de a începe asediul propriu-zis al Parisului, guvernul a lăsat la o parte orice preocupare pentru o conducere activă a războiului, neurmărind decât menținerea „ordinii”, tratativele de armistițiu și apoi de pace cu inamicul și convocarea unei adunări naționale, expresie a tendințelor și intereselor marii burghezii. Așa-zisa „echipă de burghezi de stînga” din guvern, în frunte cu Jules Favre și Jules Ferry — subliniază autorul —, era altă de îngrozită de ideea unei „revoluții sociale”, încet a ales calea trădării naționale, ignorând astfel fără nici un scrupul mandatul care-i fusese încredințat de masele populare, de a lupta, a respinge și a învinge pe invadatorul prusac. Împotriva acestui mandat imperativ al poporului, după însăși constatarea unuia din

membrii comisiei de anchetă postbelice, adversar declarat al lui Gambetta, comandamentul militar al Parisului a ținut într-o totală inactivitate pe cei 180 000 de combatanți pe care li avea la dispoziție. Și aceasta cu toate că liniile trupelor prusiene din jurul Parisului erau foarte rare și slabe. O singură acțiune cu 3 000 de soldați a fost încercată, avînd însă un scop cu totul diversionist, de a înșela clasa muncitoare pariziană, arătîndu-i că guvernul s-a hotărât să treacă la o luptă activă împotriva inamicului. H. Guillemin scoate mereu în evidență aceste două poziții opuse: aceea a guvernului, intitulat „al apărării naționale”, care voia să negocieze cu dușmanul și aceea a poporului, care voia să lupte și să învingă cu orice preț. Astfel, chiar și după eșuarea primelor tratative dintre Favre și Bismarck, guvernul, deși — sub presiunea maselor — trecuse la organizarea unei rezistențe armate mai active, păstra totuși, ca unic și principal obiectiv pe plan extern, capitularea în fața inamicului, iar pe plan intern, apărarea vechilor baze pe care stătea societatea burgheză. Groaza profundă a burghezii de a vedea răsturnate aceste baze se oglindește cu prisosință în articolul unui ziarist contemporan, din care autorul citează textual: „Deasupra noastră — scrie ziaristul — anenință cea mai formidabilă asociație muncitorească”. Împotriva clasei muncitoare și pentru a asigura pozițiile economice și politice ale exploataților, guvernul burghezii a inițiat tratativele de armistițiu și a luat măsuri grabnice de organizare a unei noi forțe represive care să înlocuiască vechiul aparat polițienesc al imperiului în curs de descompunere. Noua forță de represiune urma să fie folosită împotriva „anarhiștilor”, sau, cu alte cuvinte, împotriva clasei muncitoare. Ura burghezii împotriva maselor muncitoare ale Parisului apare deosebit de elocvent în toate memoriile politicianilor și ofițerilor care au participat la evenimentele tragice și sîngeroase din 1870-1871. H. Guillemin citează textual multe pasaje din ele, pentru a ilustra și mai bine antagonismul de clasă ireductibil care a dus la proclamarea Comunei.

De asemenea autorul dă o serie de amănunte asupra colaborării strînse dintre autorităţile franceze departamentale şi autorităţile militare germane, care erau privite ca garanţele cele mai sigure ale păcii sociale. Bismarck însuşi scria că „descompunerea orînduirii sociale va lua proporţii din ce în ce mai periculoase”, dacă guvernul francez nu se va grăbi să încheie armistiţiul şi pacea. Pentru îndeplinirea acestui deziderat, junker-ii germani, reprezentai de cancelarul prusac, au fost sprijiniţi de activitatea trădătoare a lui Thiers, Jules Favre, Jules Ferry şi a tuturor celorlalţi politicieni burghezi francezi. Virfurile politice ale clasei dominante din ambele ţări au uitat că se află în stare de război şi încă înainte de luna martie 1871 au elaborat împreună măsurile de sălbatică cruzime pentru reprimarea clasei muncitoare pariziene, care a creat Comuna şi a mobilizat masele populare la luptă împotriva inamicului extern şi a propriei burghezii, care a trădat Franţa, punînd interesele sale înguste de clasă mai presus de cele naţionale.

S. C.

P. V. GUROVICI, *Всеобщая стачка в Англии 1926 года*, Editura Academiei de ştiinţe a U.R.S.S., Moscova, 1959, 222 p.

Greva generală din Anglia, evenimentul cel mai important din istoria luptei politice a proletariatului englez, a constituit, atît în literatura istorică burgheză cît şi în literatura istorică marxistă, obiectul a numeroase lucrări publicate înainte şi după cel de-al doilea război mondial.

Cartea lui P. V. Gurovici este întocmită pe baza unui bogat material documentar aflat în arhivele din U.R.S.S. şi Anglia, un loc important ocupînd materialele Comitetului anglo-rus şi colecţiile de buletine ale organizaţiilor muncitoreşti locale din Anglia. Cercetarea acestor izvoare a dat posibilitate istoricului sovietic să pună în lumină o serie importantă de noi probleme, dintre care lupta membrilor

de rînd din organizaţiile sindicale şi organizaţiile laburiste locale împotriva politicii trădătoare a liderilor de dreapta, lupta pentru unitatea sindicală mondială şi de solidaritate cu proletariatul englez etc.

Analizînd cauzele izbucnirii grevei generale, P. V. Gurovici, în capitolul intitulat „Mişcarea muncitorească din Anglia în anii 1924—1925”, subliniază legătura internă care a existat între evenimentele anului 1925 şi mişcarea revoluţionară postbelică, etapă importantă în procesul creşterii combativităţii, conştiinţei şi solidarităţii de clasă a proletariatului englez. Autorul aduce date interesante la problema creării în 1924 a unei aripi de stînga în sînul mişcării muncitoreşti, precum şi la problema sarcinilor pe care şi le-a propus partidul comunist pentru creşterea şi consolidarea conştiinţei revoluţionare a acestei aripi de stînga în condiţiile în care guvernul lui Macdonald, prin măsurile luate, pregătea victoria forţelor reacţiunii asupra clasei muncitoare.

Făcînd analiza situaţiei social-economice şi politice din Anglia în anii 1924—1925, autorul arată că greva generală din 1926 a fost rezultatul inevitabil al ascuţirii luptei de clasă.

În capitolul II al lucrării, istoricul sovietic, ocupîndu-se de evenimentele care au precedat declanşarea grevei, atrage atenţia că în mişcarea muncitorească engleză se cristalizează două linii tactice : una reprezentată de partidul comunist, iar alta reprezentată de liderii partidului laburist şi ai trade-unionurilor. În opoziţie cu tactica Consiliului general al trade-unionurilor britanice, care s-a redus la încercări de împăcare şi acorduri cu patronii de mine, autorul relevă starea de spirit care domnea în rîndurile proletariatului englez de a-şi strînge rîndurile în vederea luptei împotriva burgheziei care se pregătea cu febrilitate pentru zdrobirea lui.

În lucrare un loc important este rezervat analizei activităţii consiliilor de acţiune şi comitetelor greviste în timpul grevei generale. Autorul, fructificînd o serie de materiale din

care rezultă activitatea consiliilor de acțiune și organizațiilor greviste, ajunge la concluzia că în timpul grevei în anumite regiuni din Anglia a existat dualitatea puterii. Se știe că, atunci când Consiliul general al trade-unionurilor, sub presiunea maselor populare, și-a dat asentimentul pentru declararea grevei generale, el s-a aflat, în virtutea condițiilor create, în situația de organ al puterii alături de guvernul conservator. Însă, în timp ce Consiliul general, adept al împăcării cu burghezia, s-a grăbit, cu prețul trădării intereselor clasei muncitoare, să declare în mod public că nu intenționează să pună mâna pe putere, comitetele de grevă și consiliile de acțiune locală, în ciuda poziției ocupate de Consiliul general față de capital, au îndeplinit cu succes o serie de funcții importante ale organelor puterii. În acest sens reținem unul din nenumăratele exemple pe care le citează autorul în sprijinul concluziei cu privire la existența dualității puterii în timpul grevei generale. Este vorba de aparatul extraordinar de aprovizionare creat de guvern în frunte cu comisarii de stat care într-o serie de locuri a fost paralizat de acțiunile pichetelor muncitorești, detașamentelor de apărare, comitetelor de grevă și consiliilor de acțiune. În afară de aceasta, consiliile de acțiune și organizațiile greviste, bucurându-se de sprijinul maselor muncitoare, și-au intensificat controlul asupra producției și transportului, au desfășurat o luptă activă împotriva spărgătorilor de grevă, au creat detașamente de apărare, au stabilit și coordonat legătura dintre consiliile de acțiune și organizațiile greviste în diferite

raioane ale Angliei. Toate aceste acțiuni hotărâte ale muncitorilor sînt expresia transformării treptate a grevei într-o luptă activă împotriva guvernului și a burgheziei în ansamblul ei.

Ultimele două capitole sînt consacrate problemei mișcării de solidaritate a proletariatului internațional cu muncitorii englezi și protestului muncitorilor împotriva încetării grevei.

În concluzie, P. V. Gurovici, vorbind despre însemnătatea istorică a grevei, arată că greva generală a scos la iveală contradicțiile adînci care macină societatea capitalistă, constituind expresia caracterului relativ al stabilizării capitalismului și a ascuțirii luptei de clasă. Pentru prima dată în istoria Angliei, precizează autorul, greva generală a cuprins milioane de oameni, a zdruncinat orînduirea economică și politică a capitalismului burghez, a dat la iveală contradicțiile de clasă care sflșiau societatea engleză, a scos în evidență părțile slabe ale mișcării muncitorești, a smuls masca reformismului din Anglia.

Greva generală și întreaga experiență de luptă a proletariatului englez au confirmat teza marxistă că fără rezolvarea problemei puterii nu poate fi vorba nici de rezolvarea crizei din industria carboniferă și nici, în general, a crizei din industria Angliei. Greva generală a arătat necesitatea conducerii mișcării muncitorești de către partidul comunist, singurul partid apărător al intereselor clasei muncitoare.

N. N.

BIZANTINOLOGIE

* * * *Геопоники. Византийская сельскохозяйственная энциклопедия X века.* Moscova, Leningrad, 1960, 374 p.

Sub acest titlu, Institutul de istorie al Academiei U.R.S.S., secția Leningrad, publică traducerea în limba rusă a tratatului de agronomie bizantin *Geoponica sive Cas-*

siani Bassi scholastici de re rustica eologiae recensuit, editat de H. Beckh în 1895.

Alcătuită foarte probabil în secolul al X-lea de un anonim, stăpîn feudal de prin apropierea Constantinopolului, *Geoponica* este de fapt o compilație după mai multe opere și culegeri, care au circulat în secolele ante-

rioare. Autorul compilaţiei nu s-a mărginit însă doar la selecţionarea şi organizarea materialului, ci a introdus în opera sa compilată foarte multe observaţii, îndreptări, puncte de vedere proprii, polemizând cu autorii vechi pe care-i foloseşte. De aceea acest tratat de agronomie compilat devine un izvor preţios pentru cunoaşterea forţelor şi relaţiilor de producţie în Bizanţ, în secolul al X-lea. Este unicul izvor care oferă date preţioase pentru cunoaşterea teoriei şi practicii agricole în Bizanţ. Această enciclopedie a agriculturii în 20 de cărţi s-a bucurat de mult interes de-a lungul secolelor atât în răsărit cât şi în apus, cum o dovedesc numeroasele copii din diferite epoci. Prin ştirile foarte consistente asupra agriculturii şi societăţii vremii, ea prezintă astăzi un deosebit interes pentru cunoaşterea istoriei economice a Bizanţului.

Acest monument istoric de seamă s-a publicat acum pentru prima dată în traducere rusă. Textul traducerii este însoţit de un bogat aparat critic, plasat la sfârşit, unde se adaugă un *Calendar al lucrărilor agricole în decursul anului* (p. 352—357), o listă a unităţilor de măsură bizantine folosite în text, precum şi un indice toponomastic şi pe materii. Cele 29 de facsimile cu care se încheie cartea prezintă desene foarte reuşite de plante în *Geponica* şi în unele variante arabe ale ei.

Prin traducerea rusă a *Enciclopediei agricole bizantine* înzestrată cu lămuririle şi cu introducerea lui E. E. Lipşiţ, se măresc considerabil posibilităţile pentru bizantologi să cunoască teoria şi practica agricolă din Bizanţ, cercetată pînă astăzi cu totul sporadic.

S. I.

IHOR ŞEVČENKO, *Alexios Makrembolites and his „Dialogue between the rich and the poor”*. Зборник Радова Списке Академие Наука, Византинолошки Институт, VI, 1960, Belgrad, p. 187—228.

Fragmentul prezentat de I. Şevčenko, text şi traducere în limba engleză, este una

din puţinele opere bizantine, care dezvăluie lupta socială ascuţită din societatea bizantină de la mijlocul secolului al XIV-lea. În genere, mai toţi scriitorii, fie că au aparţinut clasei conducătoare, fie că au trăit în umbra ei şi întreţinuţi de ea, au trecut sub tăcere gravele frământări sociale la care au fost martori. Makrembolites se deosebeşte de ceilalţi scriitori bizantini prin tonul amar al unor pasagii, prin curajul cu care dezvăluie cumplita mizerie şi abuzurile din societatea bizantină.

Opera literară a lui Makrembolites se compune din mai multe poeme păstrate în Biblioteca Laurentiana din Florenţa, în parte publicate, şi altele inedite aflate în Biblioteca Patriarhiei din Ierusalim (Sabbaiticus 417). Descrierea acestora din urmă a fost făcută de Papadopoulos Kerameus în anul 1894. Printre operele cuprinse în Sabbaiticus 417 se află şi acest *Dialog între bogat şi sărac*.

Date despre viaţa lui Makrembolites sînt puţine. Cele cîteva informaţii risipite în opera sa permit lui Ihor Şevčenko să afirme că Makrembolites a fost, un timp, un modest funcţionar în serviciul lui Patrikiotes, puternicul demnitar în domeniul finanţelor din vremea domniei lui Cantacuzino. Ulterior a îndeplinit funcţia de profesor. Din descrierea amănunţită a unor evenimente petrecute în Constantinopol între anii 1343—1349 se poate deduce că în această vreme el a locuit în capitală. Nevoit să-şi câştige existenţa în serviciul lui Patrikiotes, el a trebuit să se afirme ca un partizan al lui Cantacuzino şi Palamas.

Perioada în care a fost scris *Dialogul între bogat şi sărac* poate fi stabilită în octombrie-noiembrie 1343, adică la scurtă vreme după ce zeloşii luaseră puterea în Thesalonica. Simpatia autorului este evidentă pentru cei săraci, concepţiunile sale sînt însă de un utopism excesiv de naiv. Rezolvarea inegalităţii de avere ar consta în împărţirea averii de bună voie; un mijloc ar fi căsătoriile între bogaţi şi săraci. Autorul nu conţine posibilitatea unei acţiuni violente, întreprinse de masele populare pentru remedierea acestor stări de lucruri. Dacă bogaţii

nu vor consimți de bună voie, sancțiunea va fi de origine divină. Dumnezeu, care le-a dat avuții ca să aibă grijă de săraci, îi va lipsi de acestea și le va împărți altora mai buni. Tonul este lipsit de unitate. Când are accente energice de revoltă socială, când trece la solicitări pline de umilință.

Dacă acestea sînt „concepțiile” autorului despre posibilitatea unor reforme sociale, amănunțele privind diferitele categorii sociale din vremea sa sînt interesante.

Bogații pe care îi vizează Makrembolites sînt elemente din pătura mijlocie (*μέσοι*), negustori și proprietari de imobile. Între ei și aristocrația funciară se dă o luptă permanentă. Aceasta din urmă caută să se infiltreze în economia orașelor, să pună mîna pe proprietățile și întreprinderile păturii mijlocii. Din această cauză se lamentază bogatul din dialogul lui Makrembolites, ca și din cauza stagnării operațiilor comerciale în urma decăderii politice a Bizanțului. Totuși această pătură de mijloc continuă să trăiască în abundență, în locuințe somptuoase cu cîte trei etaje, să consume mîncăruri și băuturi străine (abundența de produse alimentare străine în Constantinopol este atestată și de F. Pegolotti, *La pratica della mercatura*, în Pagnini, *Della decima e delle altre gravanze* III Lisboa e Lucca, 1766, p. 21—22), să se îmbrace în haine importate, țesute în fir de aur și argint (în același sens N. Gregoras, Bonn, p. 555) și să folosească diferite uleiuri aromate aduse din Egipt. Un fenomen caracteristic pentru această perioadă de decădere economică îl constituie teaurizarea monedei de aur, subliniat de Makrembolites și apoi de numeroși autori, cu prilejul cuceririi Constantinopolului.

Săracul pe care îl prezintă Makrembolites este un element din rîndul muncitorilor necalificați, atît de numeroși în orașele bizantine, proveniți în cele mai multe cazuri dintre țărani fugiți de exploatarea nemiloasă a elementelor feudale. Ei munceau la construcții de imobile, la construcții de vase sau lucrau pămîntul pe terenurile din apropierea orașului.

Săracul lui Makrembolites este conștient de rolul său în societate, el afirmă cu mîndrie că fără munca sa orașul nu ar putea trăi.

„Săracul” face un impresionant tablou al cumplitei mizerii în care se zbat masele, a abuzurilor la care este supus muncitorul; adeseori nu i se plătește nimic pentru munca sa (aceeași constatare la Th. Magistros, *Oratio de subditorum officiis*, P. G. CXLV, col. 533—536) și trăiește în astfel de condiții încît invidiază chiar și caii și cîinii celor bogați.

O interesantă observație și despre biserică, care se certau între ele pentru a înmormînta pe cei bogați.

Acestea sînt principalele idei care se desprind din „dialogul” lui Makrembolites.

E. Fr.

H. GLYKATZI AHRWEILER, *Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IXe — XIe siècles*. Bulletin de correspondance hellénique, LXXXIV (1960), 1, p. 1—111.

Autorul își propune să examineze organizarea administrativă a Bizanțului în secolle IX—XI. De fapt, studiul se limitează numai la analiza organizării militare, pe motiv că întreaga structură administrativă ar fi fost strîns legată de aceea militară. Din această cauză, studiul apare ca incomplet, administrația civilă bizantină avîndu-și particularitățile sale, care astfel scapă cercetării autoarei.

În prima parte, autoarea se ocupă de armata provincială, denumită *themata*, recrutată din rîndul agricultorilor numiți *stratioi*. Aceștia, în schimbul prestării serviciului militar, beneficiau de unele degrevări fiscale. În plus, ei aveau obligația să se echipeze și să se întrețină singuri pe toată durata campaniei. Totuși, crede autoarea, parte din ei erau echipați pe seama unei categorii a populației provinciale, fără ca să stabilească categoria de contribuabili în sarcina căreia intrau aceste obligații. Istoricul Theophanes

povesteşte că împăratul Nichephoros impuse o astfel de obligaţie celor bogaţi, dar măsura a dispărut o dată cu moartea sa. O menţiune din *Tactica Leonis* ne face să credem că cei obligaţi la prestarea serviciului militar puteau să răscumpere în bani această obligaţie (*Tactica Leonis*, P. G., vol. CVII, col. 1069). Poate la această categorie face aluzie autoarea.

După părerea sa, care de altfel urmează îndeaproape pe Lemerle (*Esquisse pour une histoire agraire de Byzance*, Revue historique CCXX, 1958, 3, p. 67—68), elementele stratiotice din armata provincială erau o categorie de oameni înstăriţi consideraţi ca ultimii în ierarhia nobiliară bizantină.

În secolul al XI-lea armata provincială dispare, ca urmare a unei noi organizări economice şi militare. Locul acesteia este luat de o armată de profesie.

Pentru a explica dispariţia armatei provinciale, autoarea consideră că, faţă de condiţiile de purtare a războiului în secolul al XI-lea, ea este complet depăşită (p. 38). Explicaţia este nesatisfăcătoare. Adversarii Bizanţului din secolul al XI-lea, sub aspectul armamentului şi felului de luptă, nu se deosebeau prea mult de cei din secolul al X-lea. În realitate, H. Glykatzi, ca şi P. Lemerle, refuză să admită existenţa unui feudalism în Bizanţ, singura explicaţie care face posibilă înţelegerea unor schimbări structurale în organizarea imperiului, printre care şi dispariţia armatei themate. Autoarea nu cunoaşte nici studiul lui A. P. Kajdan despre *Satul şi oraşul în Bizanţ*, unde multe din aceste probleme, văzute prin prisma feudalismului bizantin, îşi găsesc o justă înţelegere (p. 154 şi urm.).

La începutul secolului al IX-lea, masa stratioţilor se deosebea prea puţin de a restului agricultorilor bizantini. O dată cu maturizarea relaţiilor feudale în Bizanţ, elementul stratiotic suferă un proces de stratificare. Parte din ei se pauperizează, nu mai sînt în stare să se echipeze (Const. Porphyrogenetul, *De ceremoniis aulae byzantinae*, Bonn, 1, p. 695—696), pierd pămînturile

şi ajung la o situaţie apropiată de a ţăranilor pareci (*Actes de Lavra*, éd. J. Rouillard et Collomp, p. 122). O altă parte devin elemente ale clasei feudale, posesori de domenii cu ţărani dependenţi.

Schimbarea caracterului elementului stratiotic a dus în mod firesc la dispariţia armatei themate; stratioţii care şi-au pierdut pămînturile au încetat de a mai face parte din armată, în schimb cei înstăriţi au devenit baza noii armate feudale.

În partea a doua a lucrării, autoarca se ocupă de armata nunită tagmata, formată din soldaţi de profesie, echipaşi şi întreţinuţi de stat şi plătiţi din tezaurul imperial. Fiecare tagmă este autonomă din punct de vedere al organizării, subordonată numai împăratului.

Trecerea în secolul al XI-lea la sistemul de organizare militară bazat pe tagmă este considerată de autoare drept o revenire la principiile de organizare existente anterior apariţiei themelor (p. 35), adică la forma din perioada romană şi bizantină timpurie. În realitate, din cauzele arătate mai sus şi fiindcă elementele feudale provinciale au tendinţe centrifuge tot mai pronunţate, puterea centrală pentru a contrabalansa forţa militară a feudalităţii provinciale, a întărit neconţinut tagmata.

Ultima parte a studiului este consacrată modului de organizare a corpului de funcţionari militari. Primul funcţionar despre care se ocupă este strategul, conducătorul civil şi militar al themei. Dispariţia treplată a armatei themate duce la o rupere a echilibrului dintre administraţia civilă provincială şi organizarea militară. Importanţa comandantului armatelor tagmate, ducele, creşte în dauna strategului. Teritoriile cucerite sînt organizate în mici theme conduse de strategii, subordonate ducelui. Denumirea de strateg ajunge să fie dată în cele din urmă comandanţilor militari ai cetăţilor şi regiunii din jur, apoi dispore cu totul din actele oficiale. Termenul de strateg este păstrat numai în sursele narative, cu înţelesul de comandant militar. Părerea autoarei nu corespunde în totul realităţii. În secolul al XI-lea mai continuă să existe

mari theme conduse de strategii în interiorul imperiului, ca de exemplu thema Anatică, a Helladei, a Peloponezului etc.

Un al doilea comandant militar important a fost ducele. O dată cu crearea themelor, funcția ducelui pare că dispare pentru un timp din ierarhia militară bizantină. În secolul al IX-lea ducele este comandantul unităților militare din regiunile mai amenințate subordonat strategului. După H. Glykatzi, în secolul al XI-lea situația se schimbă; ducele este comandantul suprem al unei întregi armate tagmate și are în subordinele sale pe strateg și unitățile acestuia. Teritoriul asupra căruia își exercită ducele atribuțiile sale militare nu are nimic comun cu împărțirea administrativă. Nu împărțim acest ultim punct de vedere; se pare dimpotrivă că în anumite regiuni locul strategului a fost luat de duce cu exact aceleași atribuții, deci nu poate fi vorba de o subordonare a strategului, ci de înlocuirea sa cu ducele (unicul caz al unui duce concomitent cu un strateg în aceeași unitate administrativă este în thema Chaldiei și a fost explicat de Bury, *The Imperial Administrative System, in „the Ninth Century”*, London, 1912, 1, p. 13, ca fiind o eroare de copist).

Termenul de katepano este considerat identic cu acel de duce, primul având o întrebuintare mai populară, iar al doilea, una oficială.

Din secolul al X-lea, autoritățile civile încep să-și capete independență față de cele

militare, ca urmare a scăderii și apoi a dispariției armatei provinciale.

Cel mai important funcționar civil provincial se numește krites; alături această funcție apare în acte sub denumirea de praitor. Din secolul al XI-lea, Krites ajunge conducătorul themei, considerată drept o circumscripție administrativă complet independentă față de comandantul militar al regiunii. Sub Comneni însă, cel puțin în Asia Mică, s-a revenit la vechiul sistem al themelor subordonate autorității comandantului militar.

În concluzie autoarea distinge două etape în evoluția organizării administrative a provinciilor bizantine. În prima (nceputul secolului al IX-lea pînă la mijlocul secolului al X-lea), imperiul este împărțit în theme conduse de strategii, în care puterea civilă este subordonată celei militare. În a doua etapă (mijlocul secolului al X-lea pînă la sfârșitul secolului al XI-lea), organizarea militară devine centralizată, supusă autorității celor doi domestici ai Scholei, iar unitățile deplasate în diferitele regiuni sînt conduse de duce. În fruntea themelor se află funcționarii civili, strategul rămînd numai comandantul militar al unei cetăți, subordonat ducelui.

Emanciparea autorității civile este considerată de autoare drept consecința politicii ofensive a împăraților macedoneni, care au deplasat forțele militare bizantine dincolo de frontierele imperiului, și nu urmarea luptei între elementele feudale provinciale și cele birocratice, cum a fost în realitate.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

„* *Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei. Catalog de documente (1413—1820), vol. I, București, 1960, 595 p. + 10 planșe. Direcția Generală a Arhivelor Statului.*

Concepută în două volume, lucrarea de față cuprinde regestele documentelor aflate la Arhivele statului din Brașov și Sibiu,

relative la industria textilă din Brașov și regiunea înconjurătoare, Țara Bîrsei. Importanța acestor acte dispersate în diferite fonduri, colecții de acte și manuscrise din anii 1413—1820, constă, în primul rînd, în faptul că sînt aproape cu totul inedite: din cele 2 189 de documente prezentate, numai 48 (adică 2,2%) au fost publicate pînă acum.

Materialele scoase la iveală de Elena Moisiuc, autoarea lucrării, pun în evidență activitatea diferitelor stadii de dezvoltare a industriei textile: meșteșugurile sătești, meșteșugurile orășenești, manufacturile din sate și orașe. Documentele dau date importante relativ la genul produselor, la piața de desfacere și organizarea acestei piețe, la privilegiile, statutele și regulamentele de breaslă; ele cuprind dispoziții relativ la atribuțiile organelor de conducere ale breslei, la drumul parcurs de meșteșugari pentru a ajunge meșteri, la calitatea produselor, la achiziționarea materiei prime și la desfacerea produselor, la monopolul de producție, la adâncirea contradicțiilor economice din rîndul meșteșugarilor. Interesante sînt amănuntele în legătură cu cererile permanente ale breslașilor postăvari și țesători de a li se menține monopolul achiziționării materiei prime de pe piața internă și cu creșterea forței de muncă în cadrul breslelor textile. Pe baza datelor statistice rezultă că în anii 1737—1818 numărul meșterilor breslei pînzarilor a crescut de aproape 5 ori, iar al calfelor și ucenicilor s-a dublat. Aceeași creștere se constată și la breasla țesătorilor de postav cenușiu, în anii 1748—1819. În schimb, la breasla tunzătorilor de postav numărul meșterilor rămîne același, de 6, în anii 1768—1792.

Actele despre desfășurarea procesului de producție în industria textilă și despre uneltele de muncă aduc date noi, mai ales referitor la introducerea mașinilor în industria textilă a Transilvaniei, care a avut loc la începutul secolului al XIX-lea. Ne referim la mașina de dărăcit lînă și de tors bumbac și lînă din 1806, a lui Wilhelm Zimmermañ, și a cărei răspîndire se face mai ales după 1815. În 1818 se introduce în Transilvania mașina de tors a lui Leopold Pantzinger și Frantz Vaver Varm precum și un război de țesut mecanic al lui Thomas Bischof și al lui Georg Christian Hornbostel.

Problema consolidării capitalului comercial și a transformării lui în capital industrial o ridică unele documente din secolul al XVIII-lea care semnalează înființarea manufacturilor de textile în Transilvania. Constantin Gianli a

înființat o manufactură de vopsit postavul în roșu la Hăghig în 1767. Constantin și Ion Boghici în 1810 fac o manufactură similară la Tohanul Vechi care a durat pînă în 1819. În 1810 negustorul Hagi Dumitru Ghidru a deschis la Brașov, în Schei, o manufactură de panglici și basmale de gît turcești etc. Pentru această perioadă, autoarea culegerii de documente vine cu date noi relativ și la alte manufacturi din Transilvania care prelucrau fibre textile precum și la manufacturile din Moldova și Țara Românească.

În fine, o ultimă problemă mai importantă care reiese din aceste documente se referă la activitatea meșteșugurilor sătești și la industria casnică din Țara Birsei. În acest sens se dau amănunte asupra luptei meșteșugarilor de la sate pentru menținerea dreptului de vînzare al mărfurilor lor pe piața internă în aceleași condiții ca și meșterii breslași, precum și pentru angajarea de calfe și ucenici.

Din analiza acestor documente se desprinde concluzia că în secolele XV — XIX în industria textilă se răspîndește munca salariată, apar manufacturile, se concretizează proprietatea particulară asupra mijloacelor de producție, apar, se dezvoltă și se consolidează relațiile capitaliste.

Lucrarea se încheie cu un bogat și util indice general, precum și cu 13 facsimile după documente manuscrise și sigilii de breaslă. Prezenta colecție de documente, alcătuită pe o problemă de bază — industria textilă —, îmbogățește numărul instrumentelor de lucru pe care le oferă Direcția generală a arhivelor statului cercetătorilor istorici și economiști din țara noastră.

C. Ș.

MANIO STOIANOV, *Българска възрожденска книжнина* (Literatura renașterii bulgare), vol. II, Sofia, 1959, 958 p.

Volumul al II-lea al acestei lucrări¹, apărut tot sub redacția prof. Al. K. Burmov,

¹ Volumul I l-am recenzat în „Studii”, XIII, nr. 3, 1960, p. 277—279.

înregistrează materialele publicate fără semnătură în ziarele și revistele dintre 1806—1878, perioadă numită în istoriografie a renașterii poporului bulgar. Repertoriul bibliografic înregistrează atât articolele propriu-zise, cât și celelalte materiale: corespondențe, anunțuri politice, diverse știri și comunicări, răspunsuri ale redacției și altele. Materialul este grupat în trei mari părți. În prima parte articolele sînt grupate tematic, în funcție de conținutul lor. Astfel cele privind diferitele școli bulgare (înființarea, funcționarea lor etc.), literatura (aparitii de lucrări, recenzii), teatrul, asociațiile culturale sînt grupate toate în sectorul „instrucțiunea și cultura” (p. 12—38). Cele privind activitatea de luptă sub diferite forme a emigrației bulgare sînt grupate la capitolul „luptele de eliberare națională” (p. 90—153).

După aceste două mari capitole, urmează o subdiviziune importantă: materialele privind „Turcia” (p. 111—153) și „alte țări și popoare” (p. 154—230). Între acestea este și România, cu subdiviziunile: economie, cultură și politică (p. 177—178), România și bulgarii (p. 179) și reformele ecleziastice (p. 180). În prima grupă sînt articole privind unirea țărilor române, agricultura românească, școlile, finanțele, cronicile ale vieții politice în timpul răscoalei bulgare antiotomane din 1876 și la începutul războiului de independență. În grupa următoare sînt înregistrate articolele referitoare la atitudinea guvernului și a diferiților oameni politici față de cauza bulgară. Partea ce încheie această subdiviziune se referă deosebi la articolele în legătură cu secularizarea averilor mănăstirești în timpul lui Alexandru I. Cuza.

La rubrica privind Rusia găsim și articole despre mișcarea revoluționară rusă, ca de exemplu: reproducerea unor pasaje din Colocol în ziarul „Bălgaria” din 18 martie 1863, știri despre cercurile revoluționare secrete în ziarul Zornîța din 22 septembrie 1877 ș.a. Partea a doua a repertoriului cuprinde corespondențele publicate în periodicele bulgare. Orînduirea lor după orașele sau satele de unde

au provenit ni se pare cea mai potrivită. Orașele românești sînt bogat reprezentate cu diverse corespondențe privind viața multilaterală a emigranților bulgari la noi. Ziarul „Bălgaria” din 9 iulie 1862, de pildă, relatează cititorilor săi că tinerii bulgari din Brăila au fondat o școală cu ajutorul lui Kr. Ceapărov și a lui D. Balđgiev, avînd ca învățător pe K. I. Popov. Deosebit de prețioase sînt indicațiile despre necroloage, testamente și donații pentru reconstituirea datelor biografice ale celor care au activat pentru renașterea poporului bulgar. Partea a treia a lucrării este intitulată „cronică” și înmănușiază știrile cu privire la viața politică, treceri în revistă ale diferitelor evenimente, informații de serviciu, diverse alte știri și anunțuri. Aici gruparea s-a făcut după periodicul respectiv, iar în cadrul acestuia în mod cronologic, pe ani și luni. În ceea ce privește răspunsurile redacției către diferiți cititori, credem că ar fi fost bine să se fi urmat și la acest material principiul adnotării exprimat în prefață, adică de a arăta pe scurt conținutul lor, acolo unde titlul nu este suficient de explicit numai prin el însuși. De pildă, la ziarul „Svoboda”, sub anul 1870, nr. 24 din 22 aprilie, citim: „Răspunsul redacției către S.A. — Galați, D.D. — Craiova, V.S. — Brăila, ...”. Ce anume se răspunde nu se arată. Sau la p. 670, nr. 18 503: „anunț al tipografiei Svoboda”. Ce anume se anunță iarăși nu se arată.

Prima parte a lucrării se încheie cu capitolul: „Probleme sociale, economice și științifice” (p. 234—262). O subdiviziune (8272—8280) include articole ca: *Socialismul și comunismul*, publicat în ziarul Makedonia nr. 32, 34 și 35 din 1870, și cel privind ședința de la Haga a Internaționalei I, publicat în ziarul „Pravo” nr. 27 din 1872. O bibliografie în genul celei de mai sus, fie chiar și pentru perioade și tematici mai restrînse, ar fi foarte utilă atât istoriografiei noastre cât și culturii noastre în general. Experiența bulgară ne poate fi de folos.

A. C.

* * * *Zprávy památkové péče*, 1960, XX, 2, p. 49—100.

Numărul 2 din anul 1960 al revistei *Zprávy památkové péče*, Buletinul serviciului monumentelor istorice al R. S. Cehoslovace, este consacrat în exclusivitate diferitelor probleme în legătură cu realizările în acest domeniu în ultimii cincisprezece ani. El prezintă interes pentru că, pe de o parte, din unele articole se desprinde concepția nouă a R. S. Cehoslovace în legătură cu această preocupare și modul de organizare a lucrărilor, iar, pe de altă parte, unele articole oglindesc realizările mai importante pe specialități.

În primele trei articole se tratează probleme de ordin general, și anume: Cel dintâi articol, sub semnătura lui Zdenek și Jiri Kostka, este închinat funcției monumentului istoric în societatea actuală. Autorii arată că rolul cultural și modul de a înțelege un monument nu este constant, ci el se dezvoltă paralel cu cultura și cu transformarea conținutului ei, în societatea actuală, monumentul de cultură căpătând un rol științific, educativ și estetic. Rolul monumentului de cultură în societatea socialistă, se arată mai departe în articol nu este limitat doar la documentare, ci de multe ori valoarea unui monument devine actuală, corespunzând nevoilor culturale ale noii vieți socialiste. Cu toate că monumentele de cultură de multe ori pot intra în contradicție cu prezentul, pentru că ele oglindesc nevoile și concepția epocii în care au fost înălțate, calitățile lor pozitive rămân permanent valabile, arătând linia ascendentă a unei culturi.

Într-un al doilea articol, sub semnătura lui Vlastinil Vinter, se prezintă modul în care au evoluat sistemele de organizare a protecției monumentelor istorice în R. S. Cehoslovacă din anul 1945 până în anul 1960. Reținem din acest articol faptul că în R. S. Cehoslovacă există un Institut special pentru protecția monumentelor și a naturii, care se ocupă de cercetările științifice, având rolul unui organ consultativ în problemele practice, de execu-

ție care revin comitetelor locale și comitetelor naționale departamentale.

O prezentare interesantă, pentru a sublinia larga acțiune în domeniul urbanisticii este făcută în articolul *Cincisprezece ani de protecție a orașelor istorice*, semnat de J. Kostka, V. Mencl și J. Wagner. După declararea a 29 de orașe ca rezervații urbane, în Boemia și Moravia, s-a procedat apoi la inițierea planificată a unor lucrări de restaurare, cele mai mari realizări făcându-se în Boemia de vest și de nord, unde în unele centre ca Domazlice, Planá, Horsovsky Týn etc. planul este aproape terminat. Lucrările în acest domeniu sînt dintre cele mai variate. În unele cazuri s-au restaurat și îngrijit ansamblurile fortificate, în alte cazuri clădiri vechi izolate sau fațadele caselor de pe artere istorice vechi, alteori au fost înnoite monumente de arhitectură populară. În cazul orașului Cheb, care reprezintă una dintre cele mai mari lucrări, s-a procedat chiar la reconstituirea întregului oraș. De asemenea mari și grele probleme pune reconstituirea cartierelor istorice ale orașului Praga, unde nu s-au făcut pînă acum decît lucrări izolate.

Dintr-un articol asupra cetăților și castelelor aflăm cîteva lucruri în legătură cu numărul și importanța pe care aceste monumente le ocupă în ansamblul R. S. Cehoslovace. Toate aceste monumente sînt azi sub protecția și controlul direct al statului. S-a procedat la o clasare a lor, stabilindu-se un număr de 131 care au fost considerate în prima categorie acestea intrînd sub protecția directă a statului. Ele sînt studiate din punctul de vedere arhitectonic al patrimoniului lor istoric și artistic, care a fost clasat și inventariat. Datorită acestor măsuri, patrimoniul lor a îmbogățit foarte mult întregul tezaur artistic și cultural al țării, îndeosebi domeniul istoriei artei. În cele mai multe dintre ele s-a procedat la instalarea obiectelor, după ce acestea au fost studiate, înțelegîndu-se rolul obiectului în trecut și locul lui în regiune. Acțiunea de îmbogățire și de mobilare a acestor castele este în curs și a dat rezultatele dorite, de a le transforma în mijloace de culturalizare pentru

marile mase. În domeniul picturii și sculpturii s-au realizat lucrări mai ales de pictură murală, acolo unde o cerea gradul de degradare a monumentului. Cu această ocazie s-au făcut și noi descoperiri, cum sînt de pildă fragmentele de picturi murale romanice din anul 1134, din biserica de la Znojmo. S-a procedat de asemenea și la restaurarea sistematică a pînzelor de mare valoare, care existau prin castele, cît și a numeroaselor statui mai ales baroce, din piețele publice, parcuri etc.

Între construcțiile de seamă cărora li s-a acordat o importanță deosebită sînt și monumentele mișcării muncitorești ca și acelea de caracter tehnic, importante pentru a putea urmări evoluția mijloacelor de producție în trecut. De asemeni un loc deosebit de impor-

tant și larg în cadrul aceleiași acțiuni îl ocupă construcțiile populare. Preocuparea pentru acest grup de monumente, teoretic este cu mult mai veche, în practică însă ea a început relativ de curînd și ridică probleme grele. Se preconizează păstrarea unor monumente de caracter istoric în sate, și se studiază fără a găsi încă cele mai bune soluții, modul de a prelungi viața unor așezări interesante pentru vechimea tipurilor de locuință.

În general realizări importante s-au făcut în domeniul documentării și clasificării diferitelor monumente istorice, punîndu-se accentul și pe popularizarea lor prin toate mijloacele între care publicațiile de specialitate realizate pentru mase și filmele, ocupă primul loc.

C. N.

Rubrica „Insemnări” a fost întocmită de: Corina Nicolescu, S. Iancovici, C. Șerban, V. Bozga, R. Popa, L. Ștefănescu, S. Columbeau, N. Nicolescu, E. Fraces, A. Constantinescu.

СО Д Е Р Ж А Н И Е

	<u>Стр.</u>
СТАТЬИ	
Л. БАНЬЯЙ и ЕЛЕНА ГЕРАН, Из деятельности Коммунистической партии Румынии, направленной на создание боевого единства трудящихся румын и трудящихся других национальностей против буржуазно-помещичьего строя	1123
В. ПАПАКОСТЯ, Начало высшего образования в Валахии	1139
КОРНЕЛИЯ К. БОДЯ, Из революционной деятельности общества „Жунимя Ромынаэ” (Румынская молодежь) в Париже между 1851—1853 гг.	1169
ЗАМЕТКИ И СООБЩЕНИЯ	
С. ЯНКОВИЧ, Новые данные о бимбаше Саве	1187
И. НЯКШУ, По вопросу о социальном составе жителей Олтении, участвовавших в борьбе против пазанджиев и в русско-турецкой войне (1806—1812 гг.)	1203
Г. КРОНЦ, Правила, изданные в Говоре в 1640 году	1211
К. ШЕРБАН, Одна современная публикация о Прутском походе (1711 г.)	1227
МАТЕЙ Д. ВЛАД, Данные относительно феодальной ренты в колонизованных селах Мунтении (первая половина XVII века)	1235
ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	
Последние достижения новой и современной чехословацкой историографии (В. А. Варга)	1265
ВОПРОСЫ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ТРАКТАТУ „ИСТОРИЯ РУМЫНИИ”	
Обсуждение макета IV тома „Истории Румынии”	1273
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ	
Межобластная научно-методологическая сессия в Яссах (28—30 мая 1961 г.) (З. Брелиндяну, Л. Штерфэнеску); Научная поездка в УССР, Польскую НР и ГДР (К. Мокану); Музей по истории феодализма, находящийся в крепости Бран (К. Шербан); Хроника	1281

S O M M A I R E

	<u>Page</u>
ÉTUDES	
L. BÁNYAI et ELENA GHERAN, De l'activité du Parti Communiste de Roumanie pour la constitution d'un front de combat unique des travailleurs roumains et d'autres nationalités contre le régime bourgeois-agrarian	1123
V. PAPACOSTEA, Origines de l'enseignement supérieur en Valachie.	1139
CORNELIA BODEA, De l'activité révolutionnaire de la revue <i>Junimea Română</i> à Paris de 1851 à 1853	1169
NOTES ET COMMUNICATIONS	
SAVA IANCOVICI, Données nouvelles relatives à Bimbaşa Sava	1187
I. NEACŞU, Remarques sur l'origine sociale des habitants d'Olténie qui participèrent à la lutte contre les bandes de Pasvan-Oglou et à la guerre russo-turque (1806—1812)	1203
GH. CRONȚ, Le code de Govora de 1640	1211
C. ŞERBAN, Une publication contemporaine relative à la campagne du Prut (1711)	1227
MATEI D. VLAD, La rente féodale dans les villages de colonisation de Valachie pendant la première moitié du XVII ^e siècle	1235
ÉTUDES DOCUMENTAIRES	
Réalisations récentes de l'historiographie moderne et contemporaine tchécoslovaque (V. A. Varga)	1265
LES PROBLÈMES DU TRAITÉ D'«HISTOIRE DE LA ROUMANIE»	
Les débats au sujet de la maquette du IV ^e volume du traité d'«Histoire de la Roumanie»	1273
LA VIE SCIENTIFIQUE	
La session scientifique interrégionale de méthodologie — Jassy, 28—30 mai 1961 (<i>Zenovia Belindeanu et L. Ştefănescu</i>); Excurs on scientifique en R. S. Tchécoslovaque, R. P. Polonaise et R. D. Allemande (<i>C. Mocanu</i>); Le Musée d'Histoire féodale du château de Bran (<i>C. Şerban</i>); Chronique	1281

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R. P. R.

I S T O R I E

- * * * **Istoria României**, vol. I, 891 p. cu 190 fig. + 16 pl., 45 lei.
- * * * **Din istoria Transilvaniei**, vol. I, ed. a II-a, 232 p. + 11 pl.; vol. II, 463 p., banderolate, 55 lei.
- V. CANARACHE, **Importul amforelor ștampilate la Istria**, 477 p., 10 lei.
- S. GOLDENBERG, **Clujul în sec. XVI**, 454 p., 17,40 lei.
- HERODIAN, **Istoria Imperiului roman după moartea lui Marcu Aureliu**, 172 p., 6,35 lei.
- K. HOREDȚ, **Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII**, 195 p., 16,90 lei.
- V. MIHORDEA, **Răscoala grănicerilor de la 1866**, 307 p., 19,20 lei.
- H. H. STAHL, **Contribuții la studiul satelor devărnășe românești**, vol. I, 376 p., 32,50 lei; vol. II, 367 p., 22,90 lei.
- D. TUDOR, **Istoria selavajului în Dacia romană**, 311 p., 23 lei.
- V. VĂȚĂȘIANU, **Istoria artei feudale în țările române**, vol. I, **Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului**, 1020 p., 90 lei.
- G. POTRA, **Documente privitoare la istoria orașului București (1594—1821)**, 820 p., 34,60 lei.
- * * * **Studii și materiale de istorie medie**, vol. I, 372 p. + 20 pl., 21,10 lei; vol. II, 512 p., 33 lei; vol. III, 388 p. + 4 pl., 17,90 lei; vol. IV, 584 p. + 10 pl., 26,30 lei.

A R H E O L O G I E

- * * * **Omagiu lui C. Duicovleu cu prilejul împlinirii a 60 de ani**, XX + 577 p. + 1 pl., 52,50 lei.
- R. VULPE, **Izvoare. Săpăturile din 1936—1948**, 379 p. + 7 pl., 18 lei.
- D. BERCIU, **Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București**, 74 p., 3,25 lei.
- D. BERCIU, E. COMȘA, **Săpăturile arheologice de la Bălta Verde și Gogoșu 1949—1950**, 242 p., 11,20 lei.
- O. FLOCA, **Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăeșu și Șelea Mică**, 38 p. + 26 pl., 6 lei.
- * * * **Materiale și cercetări arheologice**, vol. II, 719 p., 25 lei; vol. III, 312 p. + 11 pl., 20 lei; vol. IV, 378 p. + 18 pl., 25 lei; vol. V, 796 p. + 450 pl., 75 lei; vol. VI, 940 p. + 29 pl., 85 lei; vol. VII, 687 p. + 13 pl., 93 lei.
- * * * **Studii și cercetări de numismatică**, vol. I, 500 p., 15 lei; vol. II, 529 p. + 6 pl., 16 lei; vol. III, 639 p. + 1 pl., 34,50 lei.

INTEPRINDERE
POLIGRAFICĂ nr. 2
BUCUREȘTI